

Bilge Dergisi

YAYIN TANITIM TAHLİL

ELEŞTİRİ

TÜRKİYE BİR SEVGİ ÜLKESİDİR

Üç Ayda Bir Çıkar

500.000.-TL

1998/GÜZ 18

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

TÜRKİYE'Yİ LAİKLEŞTİREN YASALAR

3 MART 1924 TARİHLİ MECLİS MÜZAKERELERİ VE KARARLARI

Hazırlayan ve Sadeleştiren:
Prof. Dr. Reşat GENÇ

Giriş:
Ord. Prof. Reşat KAYNAR

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 75. YILDÖNÜMÜ'NE ARMAĞAN
Ankara - 1998

Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi: 41

TÜRK ADININ ANLAMI

TUNCER BAYKARA

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 75. YILDÖNÜMÜ

Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi: 42

LAİKLİK

ZEKİ HAFIZOĞULLARI

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 75. YILDÖNÜMÜ

Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi: 39

TÜRK AİLESİ

MEHMET ERÖZ - ALİ GÜLER

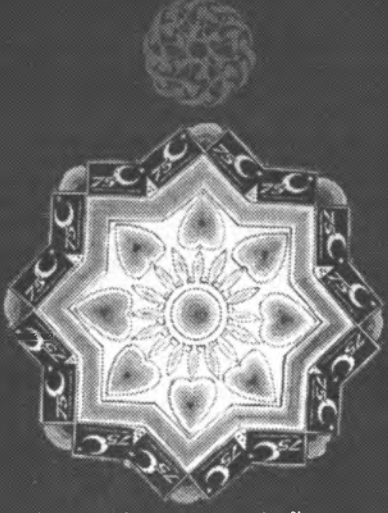

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 75. YILDÖNÜMÜ

Bilge

YAYIN TANITIM TAHLİL ELEŞTİRİ Dergisi

TÜRKİYE BİR SEVGİ ÜLKESİDİR

Üç Ayda Bir Çıkar
500.000 - TL

1998 GÜZ 18

Prof. Dr. İlder UZEL'in bir suluboya çalışması (Sivas-Divriği
Turan Melik Darüşşifahanesi'nden bir detayın stilizasyonu)

Yönetim Yeri

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, 133
065570 Maltepe/ANKARA

Telefonlar

Santral: (0.312) 232 22 57-231 23 48
Yazı İşleri: (0.312) 232 43 21
Abone İşleri: (0.312) 232 39 13
Belgegeçer (Faks): (0.312) 232 43 21

Fiyatı

500.000 TL

Abone Şartları

Yıllığı

1.750.000 TL

Öğretmen ve Öğrencilere Yıllığı

1.500.000 TL

Dış Ülkeler için Yıllığı: 50\$

Posta Çek Numarası: 212938

ISSN 1300 - 283X

Bilge

Yayın Tanıtım Tahlil Eleştiri Dergisi

Üç Ayda Bir Çıkar

1998 / GÜZ 18

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH
YÜKSEK KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Başkanlığı Adına
Sahibi

Prof. Dr. SADIK TURAL

Yazı İşleri Müdürü
İmran BABA

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Şerif AKTAŞ

Dr. Müjgân CUNBUR

Uzm. Elmas KILIÇ

Dr. Hidayet ÖZCAN

Prof. Dr. Cihat ÖZÖNDER

Prof. Dr. Sadık TURAL

Prof. Dr. İlder UZEL

Yurt Dışı Temsilciliği

A.B.D. : **Doç. Dr. Mustafa ÖZCAN**

Azerbaycan : **Prof. Dr. Kâmil VELİYEV**

Danimarka : **Zeynel KOZANOĞLU**

Kazakistan : **Prof. Dr. Şakir İBRAYEV**

Kırgızistan : **Prof. Dr. Abdilcan
AKMATALIYEV**

Özbekistan : **Prof. Dr. Begali KASIMOV**

Tataristan : **Prof. Dr. Hatip MİNNİGULİ**

Türkmenistan : **Prof. Dr. Annagurban AŞIROV**

Tasarım-Baskı: **Çetin Ofset A.Ş.**

Tel: (0.312) 384 28 60 - 61 - 62

Sadık TURAL	Bilge'nin Amacı	3
MAKALELER		
Gülzura CUMAKUNOVA	Şeker'den Dünyaya Açılan Pencere	7
Sadık TURAL	Hukuk Kültür Oluşturucudur..	13
Saadettin GÖMEÇ	Şine-Usu Yazıtı'nda Geçen Bazı Yer Adları	19
B. MAMRAYEV	Muhtar Avezov - Edebiyat Tarihi Araştırmacısı	23
Dursun DAĞAŞAN	Türk Dünyasındaki Entegrasyon Hedefleri Açısından "Türk Dünyası Edebiyatı Projesi"	25
Fuzûlî BAYAT	Dede Korkut Destanlarında Kaos-Kozmos Karşılaşmasının Epik Varyantı	27
Tuncer GÜLENSOY	Moğolistan'da Yaşayan Türk Kültürü	31
Müjgân ÜÇER	Kadı Burhaneddin Ahmed Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi	34
BASINDAN		
Ahmet KABAKLI	"Cem Sultan'dan Peygamber'e Na't ve Mîrac"	40
KİTAPLAR		
Yaşar KALAFAT	"Türk Kültüründen Görüntüler" İsimli Kitap Seti Üzerine	41
Zeynel KOZANOĞLU	"Uçan Bavul"u Kim "Uçan Sandık" Yaptı ve Bu Sandığı Kim "Türkiye" Yerine "Arabistan"a İndirdi?	45
Yunus Emre TANSÜ	"Millî Mücadele'de Sarayköy Hâtıralarım"	47
Ayfer YILMAZ	"Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı" Adlı Eser Üzerine	50
Ali GÜLER	Tarihî Türk Devlet Teşkilâtının Önemli Bir Kurumu: "Vezîr-i Âzamlık"	54
Yunus Emre TANSÜ	"Tatarlar"	59
Güçmurat SOLTANMURADOV	"Türk Ailesi"	62
Erol KALENDER	"Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri"	65
Osman HORATA	"Ötelerden Bir Ses"	69
Yaşar KALAFAT	"Yahya Kemal'de Türk Müslümanlığı" İsimli Esere Dair	72
Yücel ÖZKAYA	"Menemenciogulları Tarihi Üzerine"	74
Tuncer GÜLENSOY	"İçel'de Son Yörükler: Sarıkeçililer"	77
Nesrin ZENGİN	Dünyada Felsefî Romanın İlk Örneği: "Hayy Bin Yakzan"	81
Seniha YALÇIN	"Kırgızistan, Dünü, Bugünü, Yarını"	85
Özlem YURTSEVER	Anılarıyla Bir Kalem: Recep Bilginer	88
Nahide ŞİMŞİR	Mahallî Tarih Araştırmaları	90
Reşide GÜRSES	"Beypazarı, Tarihte ve Bugün"	92
Bünyamin SARAÇ	"Tuncer Baykara"	93
Y. E. TÜKENMEZ	İnanç Katmanlarının Temeline Doğru	96
H. Bayram KISIKLI	"Tüketici Kültürü Ansiklopedisi"	98
Ahmet GÜNEŞ	Bir Kaynak Kitiği ya da "Vakıf Tahrir Defterleri" Hakkında	100
Baybars GÜLENSOY	Türk Taş, Ağaç Oymacılığı ve Süsleme Sanatının Şâheser Örneği: "Divriği"	103
DERGİLER		
Zeki GÜREL	"Türk Edebiyatı"	104
Kâmil Veli NERİMANOĞLU	"Gobustan"	108
Fahri TEMİZYÜREK	"Redif"	110
DERS KİTAPLARI		
M. Âkif ERBAŞ	Birinci Maarif Kongresi	112
ÇOCUK KİTAPLARI		
Zeki GÜREL	"Kervan"ın "Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı"	122
HABERLER		
Sadık TURAL	Şeref Üyemiz Bekir Büyükkarkin'ı Kaybettik	125
Nilgün İNCE	Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca Atatürk'ün Nutuk'unun CD-ROM'u Hazırlandı	127

Bilge'nin Amacı

Sadık TURAL

Yaradılış sebebi, meydana geliş veya getiriliş amacı olmayan bir varlık (canlı, cansız), oluş, kılış, olay, söz/yazı mevcut değildir. Her sonuç birtakim sebeplere veya amaçlara bağlıdır.

Bütün mesele, varlıklardan birinin yaratılış sebebine, meydana getiriliş amacına uygun düşmeyen yahut zıddı olan bir konuma veya işleve geçmesidir.

Bir varlığın yaratılış amacına (işlev'ine, öz'üne), bir sonucun ana sebebine aykırı düşmesine **yabancılaşma** (alienation) diyebiliriz.

Yabancılaşma, hem felsefe, hem psikoloji, hem de sosyoloji alanlarında kullanılabilir; bu yabancılaşmanın biyolojik olanı da (genetik yapıya doğrudan müdahaleler de dâhil) vardır.

Bir ülkenin insanlarının, hem bilinç altında, hem de bilinç alanında **MİLLÎ BİRLİK** düşüncesi ve arzusu vardır. **Millî birlik** duygusunun bilinç altına itilip uyuduğu dönemleri, aydınlar uzun süreli olmaktan alıkoymalıdır. **Millî birlik** duygusunun, bilince dönüştürülmesi, önce **millî devlet**, sonra **millî bağımsızlık** ile şekillendirilmesi gerekir.

Bilim ve sanatın gücünü anlamak için şunları hatırlatalım:

Darmadağınık İsrail Oğullarını ve 1400-2000 kelimele İbraniceyi diriltten ve milletleştirip millî birliğe ulaştıran, anti-semitik tezleri çürüten bilim ve sanat eserleridir. Yahudiler **millî birlik** duygusunu devamlı canlı tutarak bağımsız bir devlete ulaştılar.

Millî birlik kavramının politik, sosyolojik, ideolojik ve edebî yönleri olmak üzere dört yönü var. Bakış açıları ve "tarihî misyon" anlayışı millî birlik kavramının anlamını genişletiyor.

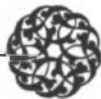
Millî birlik, Amerika veya İsviçre yahut Belçika için politik bir anlam taşıyor. Bu kavramın kendi ülkelerinde ve devlet yapılarında sosyolojik, ideolojik ve edebî karşılığı olmayan yönlerini Amerika, İsviçre, Belçika görmeyen gelmeye mecburdur. Bu üç devlette, Anayasanın birleştiriciliğinde her birinin kendisi için belirlediği "tarihî misyon" ile doğru orantılı bir gerekçeyle **millî birlik** ayrı bir anlam kazanır. Osmanlı İmparatorluğu'nda "millet" kelimesi de, kavramı da, "nation" anlamında değil, "tarihî misyon" üstlenmiş, irade gösterebilen, birarada tutulabilen ve yönlendirilen insan topluluğu anlamındadır. Benzeşmenin en yüksek olduğu topluluklar (etnik birlik) kendi içinde bütünleşiyor ve diğerleriyle ilişkilerini "mecburî şartlar" belirliyordu. Bilim ve teknolojiye gelişmeler ve oluşan birikimin paylaşımı, etnik birliklerin bağımsızlığı hedef edinmesine yol açtı.

Millî birlik duygusu ve düşüncesi, öncelikle aydınların tefekkür dünyasında oluşur. **Millî birlik** fikrini, geniş halk kütelleri oturup düşünmek zorunda değildir. Halk bir öndere tâbi olup, **millî birlik** çağrısına uyup, kendinden bekleneni yapar veya yapmaz.

Millî birlik bir bilinç seviyesidir; bir gizli dayanışma, bir örtülü birlikte yaşama arzusudur.

Millî birlik duygusuyla önce **millî devlet**, sonra da **bağımsızlık** elde edilir. **Millî birlik**, devlet adı verilen yüksek düzeni talep eden bir bilince dönüşünce bağımsızlık yolunda savaş verilir.

Millî birlik duygusu, yabancılaşması durdurulmuşluk, bütünleşme basamağına geçilmişlik göstergesidir. Bağımsızlığına kavuşmuş bir devlet, **millî birlik** bilincini, aydınları ve bürokratları aracılığıyla, **millî kültür**'e dönüştürmelidir. **Millî kültür**, geniş halk kitlelerinin içinde yaşayıp, üzerinde düşünmeye ve değerlendirmeye ihtiyaç duynadıkları bir hayat alanıdır. Aydınlar, sapma ve sapıtmaları, bölme ve bölünmeleri önlemek için, **millî kültür**'ü genişlemesine ve derinlemesine araştırır; bütünleştirici gücünü ortaya koyarlar. Bilim, fikir ve sanat adamlarının kültürün

bütünleştirici gücünü ve işlevini ortaya koyuşlarından sonradır ki, karar vericiler bundan yararlanırlar. Bu yararlanma, her türlü iç ve dış tehdit ve tehlikeleri önleyici biçimde olacaktır.

Kültür, her ögesi ile topluluk birliğin ve bütünleşmenin açık veya örtülü oluşturucusudur. Aydınlar kültürün bu işlevini rahatça yerine getirmesine yardımcı olmalıdır.

Bundan beş yıl önce, bir Temmuz sabahı, **Bilge** dergisi okuyucunun önüne ilk defa çıkarken, varlıkların yaradılış amaçlarına, sonuçların ana sebeplerine yabancılaşmasına karşı çıkıp, **tamam insan, bütünleşmesi büyük ölçüde gerçekleşmiş toplum** olmayı esas almıştı. İlk sayımızın, 80 sayfalık deneme sayılacak hâline rağmen, gördüğü büyük ilgi bizi hayrette bırakmıştı. Demiştik ki: “**Bilgi, insanın bedence ve ruhça kendi içinde ve çevresiyle uyumlu, sağlıklı bir işlev görmesini sağlar. Bilgi, çeşitli alanlardaki bağlantıların ortaya çıkarılarak, insana ve topluma yarar sağlayan alt sistemler hâline dönüştürülünce bilim adını alır. Safsata ile ilim, ideoloji ile bilim, hurafe ile dinî doğru, şarlatan ile bilgin arasındaki farkları göremeyen kişi ve toplumlar, devamlı bir huzursuzluk içindedirler.**” Bu görüşler benimsenmiş olmalı... Demiştik ki: “**Bilge kavramı ‘hakîm’, ‘filozof’ anlamlarını karşılıyor; fakat, zaman zaman ‘bilgin’i de içine alacak bir kullanıma ulaştığı da görülüyor. Türkçe olan bu kelimenin, doğrunun peşindeki seviyeli arayışların ve kabul edilebilir hükümlerin peşindeki insana çok yakıştığını hiç kimse reddedemez. Bilge, ‘kitap’ı yaratan veya vesile olan insandır.**

“**Türkiye’de her yıl 6500 ile 7500 arasında farklı adlı kitap yayımlanmaktadır. Bunlardan 1000’e yakını örgün eğitimin çeşitli kademelerindeki mecburî ders kitaplarıdır; 1/3’i bulan farklı adlı kitap ise, çeşitli seviyelerdeki okuyucuya hitap eden dinî kitaplardır. Bunların dışında kalanlar bilim, edebiyat, sanat ve siyaset alanlarıyla ilgili eserlerdir.**

“**Türkiye’deki yayınların bir eleştiriden ve tahlilden geçmediğini hemen herkes kabul ediyor. Her basılanın (kitap, dergi, vs.) yeterince değil gereğince bile tanıtılmaması, nüfusu 5000’i aşan her yerleşim birimine ulaştırılmaması bir başka problem alanıdır.**” Bu görüşlerin de benimsendiğine dair işaretler aldık.

Bilge’de bugüne kadar 550’ye yakın kitap, 100’ü aşkın dergi, tanıtım ve tahlil yazıları ve 100’ü aşkın makale ile karşınızdadır. Gördüğümüz ilgi 3. sayıda şunları yazmamıza yol açmıştı:

“**Yeni yetişen gençlere, geçmişin zenginliklerini öncelikle bilgi sayesinde öğrenmek; sonra millî benlik uyarıcısı olarak bu bilginin heyecanını duymak; daha sonra da, bilgiye ve bilgi yaratanlara lâıyk olmak arzusu, yeni eserler ortaya koymak niyeti aşılmalıdır. Kollektif değer ve şuur, ortak kültürel kimlik paydası böyle oluşturulur. Bilgi heyecan ve yaratma niyetini öncelikle ders kitabı, program ve öğretmenle Eğitim Bakanlığı sistemli bir şekilde gerçekleştirmeye çalışır; yaygın eğitim kurum ve kuruluşları da, Eğitim Bakanlığı’na destek verir. Tanıtma, bilgi kazanarak eleştirme ve yeni eserler ortaya koymaya yöneltme... Bilim, tefekkür ve sanat hayatındaki çıkmaz ve açmazlar, geçmiş bilgisinin yeterince verilemeyişinden ve bu bilginin yaratıcılarına hürmet ve muhabbet ile sahip çıkılmayışından kaynaklanmaktadır. Bilim, tefekkür, sanat ve edebiyat hayatına ait birikim, geçmişteki zenginliğin kavrama derecesinde bilinerek, yeni ihtiyaçlara cevap aranarak, hür ve serbest tenkide millî benlik ve kimlik adına saygı göstererek, yeniden zenginleştirilebilir. Tanıtma, tahlil ve eleştiri olmayınca, bilgi, bilginin heyecanı başka türlü nasıl oluşur?”**

Türkiye’de bilim üreten kuruluşlar, siyasetçi olmak isteyenlere şu fikri kabul ettirmeyi becerebilmeli idiler:

1. Sınıfa (ilkokuldan üniversite sonuna kadar),
2. Mescide, camiye, cenazeye,
3. Kışlaya,

günlük siyaseti, taraftarlık anlamındaki particiliği sokarsanız, bilim, din ve askerlik kurumlarında, istenmeyen yabancılaşmalarla karşı karşıya kalabilirsiniz.

Rahmetli Atatürk, bu ülke için ve bu millet için rüyasını gördüğü ve 15 sene başında bulunduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti için millî ve medenî bir yapılanma düşünmüştü: Bu millî ve medenî yapılanmada bilimin, dinin ve askerliğin birbiriyle zıtlaşmadan kendi görev alanlarında yaşayan birer dünya olmasını istemiş ve beklemiş idi.

Rahmetli Atatürk, öncelikle Türkiye'de kavram kargaşasına, fikir anarşisine, yetki kavgasına bulaşarak birbirine yabancılaşan kişiler ve kurumlar oluşmasın diye çok didindi, çok... Bilime olan düşkünlüğü, bilim adamına saygısı ise, ayrı bir konu... O, hür, şahsiyetli ve bilim üreten millî, ciddî bir üniversite kurmanın, bilim ve sanat adına üretilenleri Halkevleri aracılığıyla yaygınlaştırmanın heyecanı ile yaşadı.

Bir toplumda fikir, sanat, bilim, yönetim ve benzeri adına arayışların olması ve bu arayışların, diğerini düşman kabul etmeye kalkmadan, kendini ifade etmesi bir dereceye kadar beklenebilir, istenebilir bir durumdur; ancak 75 yıllık Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, devletimizin kimliğini değiştirmeyi ve Millî Mücadele'nin bütünleştirdiği bu vatanda federasyon tartışması açmayı yahut Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan beri oturtulmaya çalışılan Devlet'in denetimindeki ve gözetimindeki bir sistemi, örtülü veya açık karşı çıkışlarla delmeyi denemek, bir hakkın kullanımı değil, şüursuz yabancılaşmanın söz veya eyleme dönüşmüş halidir.

Çocuklar, şuurlu ve sistemli olmaksızın, toplumda yer ve yâr edinme adına, her duvarı zorlar; her yasağı delmeyi, her kuralı aşındırmayı denerlermiş...

Çocuk psikolojisiyle uğraşanlar, çocuklar ile ergenlerin 3-17 yaş arasında aile veya aile yerine geçen eğitici ve sınırlandırıcı kişi yahut kurumların zayıf noktalarını öğrenmeye çalıştıklarını belirtiyorlar. Bazılarının davranışı 3-17 yaşında böyle olduğu gibi 17'den 67'ye kadar da böyle devam edecektir: İlgi görmek, alkış almak, taraftar toplama adına tarihî tecrübeye, bilimlik sonuçlara yabancılaşan sözler, davranışlar ve gruplaşmaları oluşturan, geliştirilenlerden söz ediyorum; görev, yetki ve işlev alanları farklı olması gerekenleri birbirinin içine sokmayı menfaatine uygun sayanlardan...

Türk soylu halklar kendi değerlerine bilinçli bir şekilde sahip çıkmalı; bu değer ve davranışları açıklayıcı tavır göstermek üzere bilimden yararlanmalı ve ulaştıklarını evrensel değere veya teknolojiye dönüştürmelidir.

Türk soylu halkların daha huzurlu, daha zengin olmaya hakları vardır. Yeni yetişenlere gösterilecek ufuk şu olmalıdır:

1. Bizim hiçbir ülke ve millet ile ebedî dostluğumuz ve ebedî düşmanlığımız yoktur. Bütün devletler ve milletler ile başta bilimlik alan olmak üzere işbirliğine gideriz. Komşularımızla ilişkilerimiz ise, düşmanlık etmemeleriyle doğru orantılıdır.

2. Bilgi üretmek, üretilen bilgileri hem Türk soylu halklara, hem de bilgi ve teknolojiye ihtiyaç duyan "yaradılmışlar" a sunmak zorundayız. Bilgi üreten ve ürettiği bilginin bir kısmını teknolojiye dönüştürebilen toplumlar, hem köleleşmez, hem de insanlığa hizmet etmiş olurlar. Hür ve bağımsız olmanın da, güçlü ve sözü geçer olmanın da öncelikle bilgi üretmeye, üretilen bilgiyi teknolojiye dönüştürmeye bağlı olduğu, orta öğretimden başlayarak yerleştirilmesi gereken bir hedefdir.

3. Bir Türk tefekkürü var mı? Hiç şüphesiz var. M.S. 500 yılından itibaren edebî, felsefî, siyasî alanlarda yüksek bir tefekkür ve bu tefekkürü ifade eden bir Türkçe vardır. Bu rafine kültüre işaret eden,

a. Destan, masal, efsane, lâtife (fıkra),

b. Dinî metinler,

c. Siyaset, idare gibi buyruk ve bildirimler,

d. Menkıbe, halk hikâyesi ve tarih kitapları,

e. Atalar sözü,

f. XX. asır öncesinde Türk bilgin, filozof ve siyaset adamlarının yazdığı eserler gibi metinler üzerinde ilmî araştırmaların yanısıra, XX. yüzyılda Türk Dünyasında belirlenecek 100'e yakın ismin (sosyal ve beşerî bilim alanlarına ait bilgin, filozof, lider, fikir ve sanat adamı) sosyal ve beşerî bilimlere ait kavramlar ile fen, sağlık bilimlerine ait kavramları nasıl tanımlayıp nasıl açıkladıklarıyla ilgili yeterli araştırmalar yapılmalıdır. Kendini inkâr etmeyen, dilini inkâr etmeyen, geçmişini bilen ve değerlendirebilen akademik zekânın yaygınlaşmasını istemek gerektiğine inanıyoruz.

Başka kültürlerde toplumdaki kopmuş, kişileşmiş, filozof adı verilen şahsiyetlerin ileri sürdüğü fikirler, felsefe olarak nitelenir. Bizim kültürümüzde ise, insanın özü, Allah, tabiat ve yaradılış sebebi ile toplum olmanın gereği konusunda ileri sürülen fikirler ortak metinlerde, ortak ifadeler halindedir. Bizim hikmetimizi ve sırlarla ilgili yorumlarımızı ifadelendiren filozofumuz toplumumuzun ortak sesi olarak, bilge sıfatıyla karşımıza çıkar.

Bir Türk düşüncesi ve bilim dünyası kurmaya mecburuz; hem sosyal ve beşerî bilimler, hem de fen ve sağlık bilimleri alanlarında bilgi üretilmesi gerçekten önemli ve varlık koruyucu (hayatî) bir hedeftir. Bunun kadar önemli ve hayatî olan bir durum ise, üretilen bilginin toplumun %55'ine ulaşacak ölçüde, hem örgün eğitim, hem de yaygın eğitim aracılığıyla 6-66 yaş grubuna paylaştırılmasıdır. Hem TC Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, hem de üniversiteler ile TÜBİTAK ve Atatürk Yüksek Kurumu bu hedeflerde birleşmelidir.

Atatürk Kültür Merkezi, 155 adet kitap, 55 dergi ile tam bir üniversite oldu; bu konuda kataloğumuzu inceleyenler bize hak vereceklerdir. Doğrusu, bu küçük hizmet grubu ile beraber olmaktan, bilgi üretimine katkı vermekten gerçekten mutluyum.

Bilge'nin ilk 12 sayısında İ. Karakuş matbaayla ilgili bütün sıkıntıları tek başına taşıdı. 13 ve 14'ü ise H. Özcan ile E. Kılıç üstlendiler. Elmas Kılıç felsefe eğitimi almış nitelikli bir uzmanımız. Son dört sayıyı yazı kurulundan aldığı bakış açısı istikametinde -ki kendisi de üyedir- dizgi ve baskı hatası az bir şekilde çıkarma yolunda hizmet veriyor.

Atalar, "Marifet iltıfata tâbidir" demişler. Ben siyasetçimizin, idarecimizin ve bilim adamlarımızın **Bilge**'ye her türlü desteği vermesi için bir çağrıda bulunuyorum. Övünçle ifade etmeliyiz ki, elimizde 112 sayfa olmak kaydıyla iki sayılık yazımız var. Bu sonuç eleştirinin bilim ve düşünce dünyamıza yerleşmekte olduğunun açık delilidir. Kitapsızlığa, yayınsızlığa, kayırılmışlığa imkân vermeyen bir anlayış bilim kurumlarına yerleşmeli; haysiyetli, şahsiyetli, araştırma heyecanı dolu ve paylaşma duygusu zengin bilim adamlarının sayısı artmalıdır. Bu nitelikleri taşıyan, okuyan, okuduğunu tahlil edip eleştiren bilim adamlarının Türk üniversitesine hâkim olmasını istemek herkesin hakkı ve vazifesidir.

Onsekiz sayıdır, gerek yazar, gerekse okur olarak, **Bilge**'ye destek vermiş olan bilim, fikir ve sanat adamlarına şükranlarımızı ifade etmek isterim. **Atatürk Kültür Merkezi** geniş bir alan olan yayın dünyasını **Bilge**'nin sınırları içinde aydınlatıcı, yorumlayıcı, tanıtıcı ve eleştirici yazılarıyla Türkiye'de yayımlanan 400'e yakın kitap, 50'den fazla dergi ile, pek küçük de olsa, etkisini kimsenin inkâr edemeyeceği katkılarda bulundu, bulunuyor.

Bilge'nin doğuş sebebine aykırı düşmeden yaşaması ve yaşatılmasını isteyenleri selâmlıyoruz. Bilgelerin yolunda olma heyecanımızı paylaşanlara teşekkür ediyoruz.

Şeker'den Dünyaya Açılan Pencere

Doç. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA

AÜ DTCF Çağdaş Türk Leh. ve Edb. Böl.
Öğretim Üyesi

Cengiz Aytmatov, XX. asır edebiyatının tanınmış isimlerinden birisidir. Onun eserleri hemen hemen dünyanın bütün dillerine çevrilmiştir; dünyanın en uzak köşelerinde de insanlar Aytmatov'u kendi dillerinde okumaktadırlar.

Onun adını dünyaya tanıtan eserleri ilk bakışta basit, günlük hayattan alınmış konular gibi görünse de, eserlerindeki gizli düşünceler, mesajlar her okuyucusunu zevkine ve seviyesine göre çeşitli yorumlara götürebilecek kadar çok yönlüdür. O yüzden dünya edebiyat çevresi için her yazdığı olay olan Aytmatov'un eserleri, hattâ kahramanları hakkında öylesine farklı fikirler yazıldı ve tartışıldı ki... Eserleri küçük hikâyelerden (bu anlamda povest kelimesini kullanacağız) romana kadar edebî tür olarak genişlediği gibi, onların içerdiği problemler de bir Kırgız köyündeki olaylardan evrenin meselelerine kadar büyüdü, genişledi. İnsanlar kendilerini bazen heyecanlandıran, bazen endişelendiren, bazen de uyandıran bu hikâyelerden bütün insanlığın problemlerini, onu kaygılandıran ve düşündürdüren global meseleleri gördüler ve sevdiler. Eserlerinin hemen hemen tümü tartışılmaya, incelenmeye açık bir alan niteliğini aldı; onun yaratıcılığıyla ilgilenen özel bir edebiyatçılar, eleştirmenler kitlesi oluştu. Hikâyeleri, romanları sahneleştirilip tiyatroya, senaryolar yazılıp sinemaya, resimlere, şarkılara, türkülere taşındı. Kahramanları hayatlarını sadece kitaplarda değil, sanatın başka alanlarında da yaşamaya başladılar. Gözlere, kulaklara, yüreklere hitap eden ayrı bir Aytmatov dünyası meydana geldi.

Böylesine ünlü bir hemşehrim hakkında bir yazı yazmanın ne kadar zor olduğunun farkında isem de, onu seven ve takdir eden bir kardeş ülkede bulunduğumdan, ve bu ülkenin gençliğine dilimizi ve edebiyatımızı tanıtmaya çalıştığım görevimden, Aytmatov'un

eserlerini çok seven bir filolog, bir Kırgız olduğumdan dolayı yazarın doğumunun yetmişinci yıldönümü nedeniyle bu yazıyı yazmaya cesaret ettim.

Onun yazarlığı dışında, yaşayan bir çağdaşımız ve hemşehrimiz olması, bizimle aynı zamanı ve mekânı paylaşmakta olan insanlık tarafı, çağımızda olup-biten olaylara şahsî muamelesi, fikir ve bakış açısıyla yakından tanış olmamız hem onun eserleri, hem yazarlık faaliyetinin gelişmesi hakkında belki biraz daha ayrıntılı yorumlar yapabilmemize imkân sağlar, düşüncesinden yola çıktık.

Aytmatov dünyası çok yönlü ve gizemli bir dünya. Onun ilk eserinden itibaren daha yeni gelişmeye başlayan, ancak yirmi-otuz yıllık ömrü olan Kırgız yazılı edebiyatının bu genç temsilcisinin sağlam adımları edebiyat âleminde hem hayranlıkla, hem hayretle karşılandı. Sadece Kırgız edebiyatı değil, kökü tâ Rus klâsik edebiyatına dayalı genel Sovyet edebiyatı, hattâ dünya edebiyatı için onun eserlerinin hem tematik, hem eser tarzı yönünden yeni bir ses olduğu çabuk fark edildi. Edebî çevrelerde "**Aytmatov fenomeni**" tartışması yaşandı. Yazı geleneği fazla olmayan bir edebiyattan kısa sürede böylesine usta yorumcu bir yazarın çıkması kimine göre bir tesadüf, kimine göre de gerekli şartların uygun bir şekilde denk gelmesi olarak nitelendirildi. Gerçekten, genç millî edebiyattan Aytmatov gibi bir dev yazarın çıkması hiç beklenmeyen, harikulâde bir olay mıydı, yoksa belli unsurlara dayalı tabii bir gelişme miydi?

Bu soruyu cevaplamak için yazarın doğuştan yeteneğini tamamlayan ilham kaynaklarından, diye düşündüğümüz ömrünün, geçmişinin bazı önemli noktalarını gözden geçirmemiz doğru olur, kanaatindeyiz.

Cengiz Aytmatov meşhur Manas bahadırın karar-gâhının bulunduğu Talas vadisinin Şeker adlı şeker gibi bir köyünde dünyaya geldi. Babası Törökül Aytmatov yüksek rütbeli bir devlet adamı olduğundan Cengiz'in çocukluğunun bir kısmı Moskova'da, sonra da Bişkek'te geçti. Bu durum onun Rus dilini ana dili kadar iyi bilmesine, Rus edebiyatına olan ilgisinin erken uyanmasına sebep olmuştur.

30'lu yıllarda bütün Sovyet aydınlarının, önde gelen politikacılarının, ilim ve sanat adamlarının başına gelen kargaşa, Stalin tarafından düzenlenen yargısız infaz ve katliam sırasında Törökül Aytmatov gizlice

götürülüp, esrarengiz şekilde yok edildi. Onun suçsuz ve yargısız öldürülüp, birçok Kırgız aydını gibi toplu mezarlığa gömüldüğü, ancak 90'lı yılların başında bu mezarlığın tek tanığının açıklamasıyla tesadüfen ortaya çıktı.

O güne kadar genç Kırgız hükümetinin ilk adımlarında başında bulunan ve onun geleceği ve gelişmesi için verdiği çabaların bedelini canıyla ödeyen ünlü politikacı Törökül Aytmatov hakkında ne resmî basınyayın, ne de Cengiz Aytmatov'un kendisi fazla konuştuydu veya yazdı.

Sovyet tarihinin bu dehşet parçasının aydınlatılması, onun sınıksız kapalı sır perdesinin kalkması, korku izlerinin insanların hafızasından silinmesi, bir iki değil, üç nesil değişmesine rağmen 90'lı yıllara kadar hiç mümkün olmadı.

Cengiz Aytmatov da "*Toprak Ana*" povestinin epigrafı olarak, "*Baba, ben sana anıt koyamadım; senin nerede gömüldüğünü bile bilmiyorum. Bu eserimi sana, babam Törökül Aytmatov'a armağan ediyorum*" demesinden başka babasından ayrıca bahsetmedi. Belki de küçük yaşta "*halk düşmanı çocuğu*" denilen suçlama ve toplumdaki dışlama hareketlerinin "Demokles'in kılıcı" gibi hep başının üstünde durmasından cesedinin bile nerede gömülü olduğunu bilmediği babasının hâtırasını, çocukluk kalbine gömerek, bütün ömrünün ve sanatının genel çizgisi olan "*insanoğlu ne yaparsa insan olur?*" kaygısının bitmek tükenmek bilmeyen acısının kanayan yarasına dönüştürmüş müydü, kim bilir ?

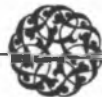
Ne var ki, Aytmatov kendisi de payını almış olduğu halkın başına gelen bu büyük faciyanın gerçek yüzünü, eser kahramanlarının kaderine yükleyerek azar azar aydınlatmaya çalıştı. Hem de, edebiyat meydanı henüz düşünceleri özgürce ifade etmeye küçücük bir delik bile bırakmayan sosyalist realizminin sıkı sansürü altındayken. Örneğin "*Gülsarat*" (*Elveda Gülsarı*) povestinde Tanabay Bakasov bütün ömrünü sosyalizm ideali için sarfeden çılgın bir komünist partisi yanlısıdır; hattâ zamanında dozunu aşarak öz be öz kardeşini bile alm teri ile edindiği üç beş hayvanı için zenginlerle beraber sürgüne göndermekten geri çekinmez. Ağabeyinin ağlayarak, lânet yağdırarak gitmesi onu üzmez; vicdan azabı çekirtmez; zamanın talebine, partisinin ideasına uygun davrandığını düşünür. Fakat gün

gelir, aynı adâletsizlik ve acımasızlığın kahrını kendi başıyla çekmek zorunda kalır. Bir çirkin suçlama üzerine partiden ihraç edilip, dünyası kararınca hayatının adâlet tanımaz uğraşlar üzerine geçip gittiğinin geç de olsa farkına varır. Bir başka eseri "*Gün Olur Asra Bedel*"de de Abutalip Kuttıbayev'in iftiralar üzerine tutuklanıp, canından fazla sevdiği ailesinden, çocuklarından ayrıldığında çektiği azapların, sevdiklerini bir kere olsun görüp öyle ölmek için yaradana yalvardığı iç acıtıcı sahnelerin Cengiz Aytmatov'un kendi hayatına pek de yabancı sahneler ve duygular olmadığı bellidir.

Babasının tutuklanmasıyla annesi Nagima, çocuklarını alarak kocasının Talas'taki akrabalarının yanına sığınır. Kaderin oyununa bakın! Bu olay akıllara "*Manas*" destanında Manas'ın ölümünden sonra talan edilen, kovulan Kanıkey'in, oğlu Semetey 12 yaşına gelince Talas'a dönmesini çağırıştırır. Böylece Aytmatov'un kaderinde, belki de talihinde, onun Şeker'deki unutulmaz hayatı başlamış olur.

Aytmatov'un yazarlık şahsiyetinin gelişmesinde doğduğu ve çocukluk yıllarının geçtiği Şeker köyünün özel bir anlamı olduğu birçok yönden anlaşılır. Elbette, her sanat ve hüner ustasının memleketinin, onun yaratıcılık hayatının gelişmesi için ilham kaynağı olduğu bilinen bir gerçek. Fakat Şeker, Aytmatov'un hayatında bütün ömrü boyunca ışık tutabilecek olayların, şartların, zaman ve yer kavramının muntazam bir kaynaşması olarak özel bir yere sahiptir. Aytmatov'un XX. asırda doğudan parlayan bir yıldız olarak ortaya çıkmasının asıl sebebinin ve kaynağını belki de Şeker'de aramak gerekir.

1937 yılındaki Stalin kargaşasının yarısı daha sarılmadan, dört yıl sonra, Cengiz henüz 13 yaşına geldiğinde bütün dünyayı altüst eden Hitler'in savaşı başlar. İnsanlığa bu iki kargaşanın getirdiği maddî ve manevî zararın bedelini Aytmatov son eserlerinden "*Kassandra Damgası*"nda net bir ifadeyle şöyle belirtiyor: "*Kan ve iktidar, işte bunlar ebediyetten beri tüm kötülüklerin anasıdır... Bir hainlik ikincisini meydana getirir; o da üçüncüsü için tohum bırakır... Bolşevizm olmasaydı, faşizm meydana gelir miydi? Hitler Stalinsiz ya da bunun aksi olur muydu? Bu ayrı doğmuş, fakat cehennem karmasında aynı şekilde vaftiz edilmiş Stalinhitler veya Hitlerstalin, XX. asırda yaşayanların ak-*

luna gelince tüyleri ürperiyor. Onların ayrı bedenlerde yaşayan aynı ruhu, insanlık için o kadar büyük bir kan gölünü yarattı ki, kaç on yıl geçmesine rağmen bu fizyolojik olarak ayrı bedenleri taşıyan canavarın iki kafasının çıkardığı ölüm kalım savaşına kurban gidenlerin sayısı dünya istatistikçileri tarafından hâlâ tespit edilemedi."

Savaş, 13 yaşındaki Cengiz'i, onun diğer arkadaşları gibi, zamanından erken büyüttü. Gencecik çocuklar savaşa giden babalarının, ağabeylerinin yükünü taşımak zorunda kaldılar. Cengiz de 14 yaşında okulunu bırakıp, köy muhtarlığının kâtipliği görevini üstlenmek zorunda kalmıştı. Görevi nedeniyle köydeki insanların gıda, yakıt, araç-gereç gibi ihtiyaçlarını temin etmek, şehitlerin ailelerine haber vermek gibi savaşın kahrını canlı görüp, canlı tadacak durumlarla karşılaştı. Doğuştan zeki, kaderin cilvesini erken yaşta çekmesinden dolayı hassas ve gönüllü yaralı büyüyen çocuğun Şeker'de geçen bu dört yıllık savaş günleri ömrü boyunca silinmez bir film gibi hafızasına yerleşip kaldı, onun için büyük bir hayat mektebi oldu.

Belki de Aytmatov'un eserlerinin çoğunda baş kahramanın veya hikâyeyi anlatanın çocuk olması bu yüzdendir. "Cemile"de Seyit, "Beyaz Gemi"de adsız çocuk, "Deniz Kenarında Koşan Ala Köpek"de Kirisk, "İlk Öğretmen"de Altınay, "Erken Gelen Turnalar"da Sultanmurat; bunlar, Aytmatov'un yaşayamadığı çocukluğunun canlandırılmış birer hâtırası. Yazar bugünkü aklını, hayattan edindiği tecrübeyi, felsefeyi çünkü çocukluk ruhunun tertemiz gözüyle görüp, dili ile ifade etmeye gayret ediyor. İnsanlık, ahlakî temizlik, dürüstlük gibi çocuktaki halis duyguları körleştiren veya tamamıyla yok eden büyüklerin acımasız dünyasının ne kadar pis olduğunu anlatmak için çocuk ruhunu bir akıl terazisi olarak kullanıyor. Meselâ, bir taraftan aile geleneği, kadının toplumdaki yeri hakkında sabit kaideler, örf-âdetler esasında büyüyen, diğer taraftan çok sevdiği yengesi Cemile'nin bu örf-âdetlere karşı gelecek bir başkası ile yaşadığı aşka şahit olan ve bu aşkın insan hayatındaki en güzel duygu olduğuna inanan Seyit'in bu iki ayrı dünya arasında çektiği ızdırap; kızların yazgısı olan eski anlayışları çiğneyerek bilime doğru koştuğu yolda ilk öğretmeni Düüşön'ün elini tutan küçük kız Altınay; sihirli masallar dünyasının, kutsal saydığı değerlerin büyükler tarafından paramparça

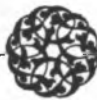
edilmesine dayanamayıp balık olmaya karar veren adsız çocuk; bunlar sadece öykü kahramanları değil, aynı zamanda Aytmatov dünyasının yüzü, dili ve sembolleridir.

Aytmatov için Şeker'de geçen yıllarının ikinci bir yararı ise, diğer köy çocukları gibi **millî kültür unsurları** dediğimiz gelenek-görenek, örf âdetler, halkın dili ve edebiyatı ile içiçe büyümesi oldu. Yazarın dünya anlayışının kalıpları çağ, Kırgız sözlü edebiyatının hâlen güçlü olduğu, genç yazılı edebiyatın ise hâlâ onun derin etkisi altında gelişmekte olduğu bir zamana denk gelmiştir. Onun yazarlık kaderini hazırlayan önemli şartlardan biri, belki de en belli başlısı onun Kırgız epik medeniyetinin hâlen doruk noktasında olduğu zamanda doğması ve o hazinenin tam kaynağın yerinde büyümesi olmuştur.

Aytmatov, yazılı edebiyatın bir temsilcisi olarak tanınsa da, onu bu meydana hazırlayan, yazarlık toprağını teşkil eden, uzun ömürlü ve köklü kültürün, çok güçlü bir edebiyatın doğrudan mirasçısı olması idi. Aytmatov, halk edebiyatı pınarını kitaplardan, filmlerden değil doğrudan doğruya halk şairlerinin, ozanların ağzından tattı.

Kırgız halkı sanatsal kabiliyetini sözlü edebiyatın en güçlü türü olan epik türünde birleştirmiştir. "Manas" triyolojisi (üçlemesi) başta olmak üzere, yirmiye yakın eposun sahibi olan Kırgızlar, bunlarda geçmişlerinin tüm yönlerini birer tarihî-edebî eser olarak yaşata gelmişler, belki de bu kuvvetli kültürel gelenekleri sayesinde ayakta kalabilmişlerdir.

"Manas" destanının, binlerce yıllık tarihî zaman ve mekân sentezi açısından da, içerik ve kompozisyon sisteminin olağanüstü harmonisi açısından da fevkalâde bir eser olması, böyle bir zemin üstünde gelişmekte olan genç yazılı edebiyat ve onun mensupları için çok elverişli idi. Bu yönden Kırgız yazılı edebiyatı tâ başından talihli çıkmıştı. Mesele, şimdi bu bir bakışta basit görünen epik tecrübeyi yazılı edebiyat usûllerine uydurarak götürebilmektir. Aytmatov, hem destanlar, Manasçılar hakkındaki teorik düşüncelerinde, hem kendi eserlerinde bu sorumluluğun üstesinden geldi. Zamanın, tarihin bu yükünü taşıma zorunluluğunu meslektaşlarına, tüm aydınlara aşlamak isteği onun şu sözlerinden anlaşılıyor: "*Bizim dâhi Manasçılarımız kendileri de farkında olmadan ve bir iç sezgi esasında,*

fakat son derece sanatkârâne ve usta bir şekilde yeterlilik ve bütünleyicilik prensiplerine sahip olmuşlardır. Bu mükemmel bir şey! Bu yüzden destanda gündelik hayatın gerçeği ile birarada coşkun ve zaptolunmaz fantazi boy gösterir; tarihî olayları ayıran zaman mesafeleri arasında ise, harika, baş döndürücü mitoloji de yer almaktadır. Destanın böyle şiirsel katmanlarını birbirinden ayırmak hiç mümkün değil. Onlar birbirine bölünmez kan bağları ile bağlanmışlar, hattâ canlı moleküller veya enzimler misâli durmadan birbirine geçiyor ve bir bütünü oluşturuyorlar. Böylece canlı ve esnek sanat şuurunu ve anlayışı sayesinde nesilden nesile, atalardan yeni kuşaklara ulaştırılan "Manas" destanı en sonunda kendi gelişmesinin tam zirvesine, mutlak kuvvetinin son mertebesine, kemal derecesinin yüksek noktasına erdiği anda ve değerinin tartışılmaz doruğuna ulaştığı sırada bizimle, bizim zamanımız ile yüz yüze geldi. Ve bu onun tarihî talihi oldu."

Ünlü Türkolog V.V. Radlov, XIX. asrın ikinci yarısında Kırgızistan'a iki kere gelerek Kırgızların sözlü edebiyat örneklerini yazıya geçirmiş, Türk boylarının birçoğunu kapsayan bu heyet çalışmalarının sonucu olarak "Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatının Örnekleri" adlı eserini meydana getirmiştir. Bu eserin 5. cildi tamamen Kırgız halk edebiyatına ayrılmıştır. Vaktinde V.V. Radlov, tüm Türk boyları için sözlü halk edebiyatının çok yaygın geleneği ve çok yönlülüğü olduğunu belirtmiş, fakat halk edebiyatının epik çağına tam anlamıyla sadece Kırgızlarda ve kısmen Minusinin vadisinde yaşayan Tatarlarda rastlandığını belirtmiştir. Minusinin (Min-Suu, 'Bin-Su') Tatarlarının da etnos yönünden Kırgızların bir parçası olduğunu dile getirmiştir.

XX. asrın başında, yani Ekim Devrimi'ne kadar ve onun ilk yirmi otuz yılında Kırgızlar Radlov'un gözlemlediği edebiyattaki epik çağı sürdürmeye devam etmişlerdir. "Manas" ve diğer destanlar, sanat-nasihât derlemeleri denilen didaktik şiirler, halkın edebî ve kültürel talebini en iyi şekilde tatmin eden ürünler olarak hâlâ hizmet veriyorlardı. Halk ozanları, Manasçılar gibi profesyonel seviyede sanat yapanlar hep gündemdediler.

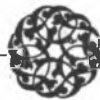
V.V. Radlov'un zamanında belirttiği gibi, "Audler" in (destanı ezberleyenler) meydana gelmesi

ve halk içinde yaşaması, ancak halk şiir sanatı, halk yaratıcılık hünerinin ürünü olup, bireysel kültür çalışmalarına daha başlamamış olan bir millet tarafından ortaya çıkarılabildi. Peki, bu sözlerin söylenmesinin üzerinden bir asır gibi bir zaman geçtiğinde Kırgız folkloru hangi durumdaydı?

40-50'li yıllara kadar, zemini daha 20'li yılların sonuna doğru atılmış olan Kırgız Sovyet edebiyatının ilk temsilcilerinin edebî adınıları tüm türlerde hayli huz almış; hem nazımda, hem nesirde belli eserler yaratılmıştı. Fakat bu genç yazılı edebiyat hâlen o çok güçlü sözlü edebiyatın tesiri altında gelişmekteydi. Son büyük Manasçılardan Sagınbay Orazbakov 30'lu yıllarda vefat ederken daha sanatının doruğundaydı. Diğer büyük Manasçı Sayakbay Karalayev, destanı 1918 yılında söylemeye başlamış; Aytmatov yazarlık zirvesine doğru ilerlerken onun meşhur varyantı artık kağıt yüzündeki ikinci hayatına başlamıştı bile.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce birçok Kırgız profesyonel yazarının, şâirinin Stalin katliamına kurban gitmesi, savaşta da belli başlı edebiyat mensuplarının şehit düşmesi, profesyonel millî edebiyatın gelişmesini hayli aksattı. Öte yandan her savaş zamanında olduğu gibi, halkın başına gelen savaş, ölüm, acı gibi duyguların derin etkisi ile ağıt, arman, nasihat, asker mektupları gibi halk edebiyatı kökenli türlerin patlak vermesi nedeniyle sözlü edebiyat kısa süreli de olsa bir yükseliş yaşadı. Yani burada belirtmek istediğimiz, yazarın çocukluğunda damarlarına işlemiş halk edebiyatı geleneği sonradan Aytmatov'un dünya edebiyatı arenasına girmeye hazırlandığı sıralara kadar canlı ve kuvvetli bir şekilde ona eşlik etti. Bu büyük kültür Aytmatov'un şahsında kendi mirasçısını, yeni şekilde yaşatacak yeni vücudunu bulmuş, böylece de iki edebiyatın devri bir şekilde gerçekleşmiş oldu.

Aytmatov eserlerinin şelâle gibi dolup-taşan bir kuvveti güçlülükle zaptederek düz yazı satırlarına dönüştürüldüğü gibi bir his bırakan şiirsel akışı, konudan konuya geçerken sürekli tekrarlanarak özel amaçla kullanılan nakaratlar, yazarın folklor geleneğini yazılı edebiyat için ustaca uygulaması ve yaşatmasındaki başarısı olarak nitelendirilir. Hele güncelliğini ve güzelliğini hiç kaybetmeyen ilkel insanların tabiat görüşlerini, animistik, totemistik mitolojileri, efsaneleri esas konuya eş motif olarak kullanması, Aytmatov stiline

güçlü yanlarından biridir. "Kıyamet" romanındaki Kurtlar hikâyesi, "Gün Olur Asra Bedel"deki Mankurt hikâyesi, Raymalı ile Begimay'ın aşk hikâyesi ve "Beyaz Gemi"deki Boynuzlu Geyik Ana efsanesi, yazarın aktüel konularda bazı kavramların ebediliğinin göstergesi olarak kullandığı folklor ürünlerinden sadece bir kaçıdır.

C. Aytmatov, Manasçı Sagınbay Orozbekov'u görmemiş, fakat onun yazdırıp bıraktığı eserine hep hayran olmuştur: "Sagınbay Orozbekov tarafından yazılan metinle dikkatle tanışan herkes onun olağanüstü zengin diline, şâirlik ustalığı ve yüksek icat kabiliyetine, sanatsal maharetine ve coşkun fantazisine başını eğmeden edemez. Sagınbay Orozbekov için ender rastlanan dâhilerden biri dersek, abartmış olmayacağız. Belki o, hiç tekrarı olmayan ruhanî fenomenlerden bir tanesidir. Bazen Sagınbay tek başına Kırgız ruhunun tâ kâlûbelâdan beri olağanüstü gayret ve özenle damlasını damlasına, kelimesini kelimesine, fikrini fikrine katarak "Manas"ı bugünkü şekline getiren şaşırıcı yaratıcılık gücünü çok engin ve evrensel dünyasına sığdırmış gibi bir his bırakır."

Aytmatov'un Manasçı Sagınbay'ı (1867-1930) şahsen görme ve tanışma imkânı olmamış ise de diğer dev Manasçı Sayakbay Karalayev ile, onun çok yönlü muhteşem sanatı ve mert kişiliğiyle tanışma, "Manas"ı ağızından dinleme, birlikte bol bol vakit geçirme fırsatı olmuştur.

Sayakbay Karalayev (1884-1971) "Manas"a dünyanın en uzun destanı ünvanını kazandıran varyantın sahibidir. Destanı teknolojinin gelişen araçlarıyla başından sonuna kadar kaydetme fırsatı da Sayakbay Manasçıya nasip oldu. O, dünya epik hazinesine 533500 mısradan oluşan dev "Manas" destanını miras bıraktı. Sayakbay'ın 1918 yılında başlayan profesyonel Manasçılık mesleği ancak 1971 yılındaki vefatı ile sona erdi.

Sayakbay, "Manas" destanının tüm sanatsal değerini, müzik, tiyatro gibi sanat türlerini birleştiren harmonisini canlı sergileyerek Manasçılık sanatının hafızalardan silinmez anısını ebedileştirdi. Aytmatov, bunu "Karalayev tek başına bir senfoni orkestrası gibi, binlerce kez değişir, trajediden lirizme, lirizmden didaktizme, didaktizmden drama geçer; bir anda ağla-

yıp, bir anda güler; birden iç çeker; güç alır, ağır-ağır yürüyen bir kalabalık ordu gibi rap-raplar çıkarır; sonra sessizce uzanan bir çöl olur; birden su, birden rüzgâr olur; ırmak olup taşıp çıktığında hangi Kırgız ona gönülden borçlu olmaz?" diyerek, büyük ustanın hünerine olan hayranlığını dile getirmişti. Halk arasında hâlen bu iki sanat ustasının, bir millete ait edebiyat dünyasının iki dev temsilcisinin ancak baba-oğul veya iki kardeş arasında rastlanacak sıcak ve dostâne ilişkileri hakkında dillere destan anılar yaşamaktadır.

Yazar Aytmatov, her ne kadar doğal yeteneğinin besini olan bu kaynaklardan yararlırsa ve ilham alsada, folklorun ve öte yandan ideolojik baskı altında olan Sovyet edebiyatının sınırlamasını aşmaya çablayan yenilikçi bir yazar olduğu, daha onun ilk eserlerinden belli olmuştur.

Aytmatov, daha ilk eseri olan "Betme-bet"de (Yüzyüze) o dönemin belli başlı konusu olan İkinci Dünya Savaşı'nu ele alsada onu farklı açıdan sergiledi. Parti ideolojisi ve sosyalist realizm prensipleri gereğince savaş zamanındaki Sovyet insanının ileri anlayışı, ulu Stalin için canını kanını hiç düşünmeden vermeye hazır olan halk kahramanları olarak öne çıkarılırken, Aytmatov'un baş kahramanı İsmail, savaştan kaçan, mağarada gizlenerek hemşehrilerinin malına mülküne kirliliğini uzatan tam anlamıyla bir halk düşmanı idi. Hikâyenin gelişmesinde başlangıçta kocasına destek veren, gizleyerek ona bakan karısı Seyde, gitgide yaptıkları ile içgüdüleri arasında çelişkiye düşer: kendi vicdanı ile savaşmaya başlar. Bu vicdan azabı sonunda kocasının her yaptığını ses çıkarmadan onaylamasını gerektiren aile geleneklerine üstün gelerek İsmail'i ele vermesine neden olur. Böylece Aytmatov daha ilk eserinde herhangi bir ideoloji doğrultusunda değil, hayatın kendisi ve onun acımasız gerçeği ile yüzyüze gelmeyi başarmıştır.

"Yüzyüze" hikâyesi, yazar için konu ve tür seçiminde ilk adım oldu. İlk eserinden sonra Aytmatov yazacağı eserlerin konusu olarak doğduğu ve çocukluğunun geçtiği Şeker köyü ve insanlarını, tür olarak da povest türünü seçtiğini belirtmişti. Gerçekten de o bu seçimine uzun yıllar sadık kaldı. Ona dünya çapında ün getiren, Sovyetler Birliği'nin ödülleri ve uluslararası büyük ödülleri kazandıran povestleri hep bu küçük Kırgız köyünün hayatından alınmıştı. Evet, Ayt-

matov'u Aytmatov yapan konular hep Şeker'le sınırlı kalmadı; fakat onun çocukluğunda Şeker'den dünyaya açılan pencere hangi zaman ve hangi mekândaki olayları anlatırsa anlatsın, hep ışık saçmaya, yönlendirmeye devam etti.

Onun o on beş yıl içine sığdırılmış ömrü, tadamadığı çocukluğu, iyilik, kötülük hakkında erken kalıplaşmış fikirleri, zor günlerde daha net görülen insanların gerçek yüzleri ve davranışları yazarın sanatının genel çizgisi olan hümanizmin, insan sevgisinin temeli oluşturmuştu.

Şeker'in insanların belli durumlar karşısında, davranışları, düşünceleri, acı tatlı günlerdeki sevinç ve üzüntüleri, bir söz ile ifade ederse, hayat rengi dünyanın herhangi bir köşesindeki başka insanların duygularından pek farklı olmadığı için bu insan adını almış varlıklar dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, hangi dilde konuşurlarsa konuşsunlar, hangi dine inanırlarsa inansınlar, insanlık halleri onları birbirinden fazla uzaklaştırmayacaktır, kanaatini taşıyan ve Kırgız yaşantısının dışına çıkan, onu aşan eserler meydana geldi.

Eğer Aytmatov'un eserlerinde yazarın temel felsefesini içeren bir genel çizgi arayacak olursak, o da onun ilk hikâyelerinden itibaren hep insanı kendi vicdanıyla başbaşa bırakan, cevabını bulmaya çalıştığı "*insanoğlu ne yaparsa insan olur?*" sorusudur. Bu soru Aytmatov'u tıpkı "*Beyaz Gemi*"deki küçük kahramanı

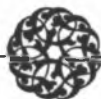
gibi erken yaşta düşündürmeye başlamış ve dünyaca ünlü bir yazar olduktan, dünyayı gezmiş, görmüş-geçirmiş olduktan sonra da endişelendirmeye, düşündürmeye devam etmiştir.

O, şimdi tıpkı "*Kassandra Damgası*"ndaki Rahip Filofey gibi, toprak ananın kucacağına sığınmayıp giderek dünyayı yaşanamaz hâle getiren, felâketlere sürükleyen yurttaşlarına "*durun artık*" diye çığlıklarını duyurmaya çabalyor. Giderek dürüstlüğe hainliğin, âdillığe zalimliğin, iyiliğe kötülüğün üstün olduğu dünyanın hâlini dünyalılara bir şekilde hissettirmek ve onları uyandırmak istiyor.

Bu yüzden, onun son kahramanları bu dünyanın kurallarına göre oynayamıyorlar ve pes ediyorlar. "*Beyaz Gemi*"de temizlik, dürüstlük simgesi çocuğun hayatın acımasız yükünü taşıyamayıp kendini göle atması; "*Gün Olur Asra Bedel*"de Abutalip Kuttubayev'in zalim amaçlar uğruna kaderi ile oynanmasına tahammül edemeyip kendini asması; "*Kassandra Damgası*"nda Runa Lopatina'nın da bu yalancı dünyayı ırmağa atlayarak terk etmesi; Rahip Filofey'in uyarıları kabul edilmeyince uzay boşluğuna atlayarak dünyalı hemşehrilerine veda etmesi; hattâ insanlığın ihanetine tepki gösteren balinaların toplu olarak karaya çıkıp intihar etmesi Aytmatov'un, yazarlık hassasiyet ve bâsireti ile vardığı sonuçların doğurduğu endişelerini dile getirmesidir.

ATATÜRK DİYOR Kİ:

*"Memleket mütesait (gelişen, yükselen) bir birliğe muhtaçtır.
Alelâde politikacılıkla milleti parçalamak hıyanettir."*

Hukuk Kültür Oluşturucudur*

Prof. Dr. Sadık TURAL

Kültür, kişiyi de, toplulukları da, toplumları da, yaşatandır; kültür, ihtiyaçlar doğrultusunda değişimleri içinde taşıyarak oluşturulan ortak paydadır. Kültür, beslenme, barınma, korunma, insan ilişkileri kurma, neslin devamı; tabiata hükmetme, inanma, kendine değer biçme, içinde yaşadığı toplum hakkında yargıda bulunma, zevk alma gibi ana ihtiyaçlar'ın karşılanmasına bağlı değerler, kavramlar, kurallar ve davranışlardır.

İnsanın kişi ve toplum olarak ihtiyaçları aynı olduğu halde, giderilmesine bağlı çabalar ve ortaya konanlar her toplumda değişir.

Kültür, insanları benzeştirip, sosyo-kültürel yönden bütünleştirip, **millî toplum** yapabilme ve kişiyi mensubiyet duygusuyla yoğurabilme gücüne sahip bulunan örgün ve yaygın eğitimin bütün unsurlarının toplamıdır.

Kültür, insanın beden, ruh, varlıklarla ilişkileri ile tabî ve sosyal çevresi konusundaki düzenlemelerden ve kurumlaştırmalardan oluşan bir hayat alanıdır. Bu hayat alanı, düzenleme ve kurumlaştırmalar yoluyla özel bir payda oluşturur. Bu ortak paydanın en önde gelen göstergeleri **dil** ve **kurallardır**.

Dil, yukarıda sayılan **ana ihtiyaçlar**'ın karşılanmasıyla ilgili kelimeler ve cümleler bütünüdür. Dil, temeli bilinmeyen zamanlarda atılan, değişme ve gelişmelerle yaşayıp giden insanlar arasında anlaşmayı sağlarken, bir kültür taşıyıcısı işlevi gören kelime ve ifade dünyasıdır.

Kural, kaide, prensib, kanun, yasa adı verilen cümleler veya hükümler ise, kişiyi ve dolayısıyla toplumu tanzim etmeye, benzeştirmeye, sapma ve sapıtmaları önlemeye yönelik kabullenişlerdir. Kurallar, işlev gördüğü sürece önem ve değere sahip olur ve biraraya gelerek kültürün bir kısmını oluştururlar. Kültürü oluşturan **dil** ve **kurallara dayalı benimseyiş** ve dav-

ranışların altındaki ortak payda, dört ayrı kaynaktan gelen değer, norm ve kontrol mekanizmalarından beslenir. Bu kaynaklar şu şekilde sıralanabilir:

1. Tarih içinden akıp değişmelerle günümüze ulaşan **gelenekler** ve **görenekler**;

2. Benimsenen **din**;

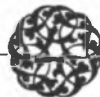
3. Oluşturulan **yazılı hukuk**;

4. Yabancı kültürlerden **ödüncleme**, **alınım** yoluyla kazanılıp bünyeye katılan ihtiyaçlık **kültür** unsurları (Konuyla ilgili kavramlaştırma denememiz için bkz., *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, 2. Baskı, Ankara 1992).

Bunlardan özellikle ilk üçü, zaman zaman yetki kargaşasına düşer. Sağlıklı bir toplumda bu **üç belirleyici** arasında yetki ve kuvvetler ayrılığının oluşturduğu anlamlı bir denge ve âhenk vardır. **Gelenekler**, **görenekler** (töre), **din** ve **yazılı hukuk** arasındaki anlamlı dengeyi, bu alanlardan sadece birine "Evet!", diğerlerine "Hayır!" diyenlerin taassupları bozmaktadır. Taassup ise, düşünmeye engel olan kabarmış öfke demektir. Taassuba teslim olmadan kurulabilen bu anlamlı ve özel dengenin Hıristiyan Avrupa'daki 500 yıllık macerasını öğrenmek ve ibret almak gerekir.

Hıristiyan Avrupa'da gerek şehirleşme hızı, gerek savaşlar, gerek iç göçler, gerekse bilim ve teknolojideki değişmeler, gelenek ve göreneğin etkilerini ağır ağır azaltmıştır. Önce Hıristiyan Avrupa'da, sonra da Amerika'da, ferdiyetin ön plâna çıkmasını hazırlayan sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik yapı değişimleri yaşandı. **Millî toplum** olmayı **millî dil** ve **edebiyat** ile **millî hukuktan** ibaret sayan bir anlayış, Hıristiyan Avrupa'daki milletleri de, devletleri de **gelenek ve göreneğe aldırış etmeyen birey** (ferd)ci toplumlar hâline dönüştürdü. Millî toplum olmayı sağlayan dinin Hıristiyanlık âlemindeki temsilcisi olan -hem Ortodokslar, hem de Katolikler- kilisenin otoritesi de, XX. yüzyılda oldukça azaldı.

Ruhban sınıfın taassubunun halkın iman ve ibadetinin önüne geçmesi üzerine, kilise, reformu gerektiren bir güç odağı hâline dönüştü. Bu tehlikeli güç odağı, ağır reformlar yaşadı; kilise, dörtyüz yıl içinde, hukuk, dil ve davranış belirleyici yetki ve gücünü hemen hemen yitirdi. 1500'lü yıllara kadar papalık ve patriklik,

özel bir ruhban sınıf ve özel bir güç odağı olarak, kral- ları, imparatorları “afroz” etme yetkisine sahip idi. Bazı kiliseler ile bazı din adamları, kişinin dine girme- sine, evlenmesine, boşanmasına, hattâ insan sayılması- na imkân veren veya vermeyen bir **üst güç odağı** Tanrı'nın yeryüzü bürosu olmak (!) tavrı ile çalışmış- tır. Onların içinde bu tavra razı olmayan din adamları daima bulunduğu hâlde, etkileri olmadı.

Katolik kilisesinin -Ortodoksların, yönetimden el- lerini 1500'lü yılların başında çekmesine rağmen- krallara, kraliçelere taç giydiren, evlendiren, kanunları yürürlüğe koyan, savaş kararını ve hattâ vergileri onaylayan gücünden vazgeçmeyip direndiği görüldü. Hıristiyanlığı iman, ibâdet esasları bakımından yeni- den yorumlayan yeni mezheplerin doğması, bu dinî otorite kurumlarına güç kaybetti.

Kilise adlı kurumun (papa, patrik ve onların altın- dakiler) hem ibâdet edilen (ibâdeti kabul eden), hem Tanrı'nın kula ne kadar yakın olduğunu hükme bağla- yan, hem de **bağışlanma** işini Tanrı adına düzenleyen bir güç olmasını XVIII. veya XIX. yüzyıl insanına an- latmak mümkün değildi. XX. yüzyılda ise, kilisenin düşmanı sadece Rönesans ve Reform akılcılığı ile mu- taassıp olmayan dindarlar değil, Ateizm ve Komünizm oldu; bu din ve kilise karşıtı güçler birleştiler; kilise- nin, maddî güç, siyasî güç, sosyo-kültürel güç ve mânevî güç kullanımındaki ihtiraslarını, -hem de abarta- rak- roman, hikâye, tiyatro ve sinemada ortaya koyar- ak, dinî kurumların yönetimle bağlarının tamamını zayıflatılar... Bu etki ve yetki azalmasını sağlayıcı ça- lışmaların tamamının sıfatı veya adı **lâiklik** idi. Dinî oligarşinin sivil bürokrasiye dönüşmesinin adı da lâik- lik oldu.

Lâiklik, Hıristiyan Avrupa'da ve o atmosferden kaçan insanların kurduğu Amerika'da, kilisenin ve ruhban sınıfın;

1. Dine girmenin (vaftiz) de, dinden çıkmanın da, ibâdetin de kendi denetiminde ve gözetiminde yapıl- masını isteyen, bekleyen,

2. İnsanlara maddî gücüne göre vaftiz ve cenaze merâsimi yapan, yapturan,

3. İnsan ile Allah arasına giren,

4. Allah ile devlet arasına girebilen,

5. Özel bir sınıf oluşturan ve kendi iç yapısına ait

hiçbir denetimi benimsemeyip, yarı kapalı bir düzeni yaşatan yapılanmasını kabullenmeyip, bu durumlara örtülü ve açık savaş açma, karşı çıkmadır.

Kilisenin ve ruhban sınıfın bu etki ve yetkilerini özellikle XIX. ve XX. yüzyıllarda devam ettirmesi mümkün olamazdı. Lâiklik, Hıristiyan Avrupa'da beş- yüz yıl önce gereği farkedilen, son üçyüz yıldır da yer- leştirilmeye çalışılan bir kavram: Din adamının ve dinî gücün, devletin gücü ile yarışan veya barışan (!) değil, birbirleriyle hiçbir yetki, tavır ve müdahale tartışması yaşanmayan konumda olmasını ve kalmasını isteme- nin adı **lâiklik**, bu hareketin bir fikir olarak savunul- ması ise, **lâisizm**...

Hıristiyan dünyasında lâiklik, **insanı, yönetimi** kendi emrinde sayan kilise ve ruhban sınıf karşısında, “**kişi**”nin ve “**erk**”in öncelikle bir nefes alması. insan olması anlamını taşıyor. Lâiklik, hem kişiyi, hem de **yönetim** gücü denilen (yasama, yargı, yürütme) erk (irade)'i kilisenin boyunduruğundan kurtarma düşün- cesi ve çabasının özel adı iken, zaman içinde anlam genişlemesi kazandı ve neredeyse her türlü din karşı- lığının sıfatı oldu. Üç yüzyıl önceye kadar, **kilise** ve **ruhban sınıf**, hem **yasama** (kanun koyma), hem **yar- gı** (hukuk sistemi), hem de **yürütme** (ilk ikisini ve di- ğer ihtiyaç duyulan kurumları ve bürokrasiyi oluştura- rak, çalışmasını sağlayan üst yönetim) gücünü açıktan veya örtülü şekilde gözetleyen, denetleyen bir güç idi. **Yazılı hukuk** oluştuğu **gelenek ve görenekler** ile **din**, kendi hayat alanına çekildi.

Türk toplumunda dinin siyasî işlevi konusunda yeterli araştırmalar yoksa da, Batı'da yaşanan türden bir tecrübe de bulunmamaktadır. Türk toplumu ve Türk Dünyası için, XX. ve XXI. yüzyıllarda mezhep, tarikat etkisi bulaşmamış bir hukuk oluşturmak önemli bir hedeftir. Hukukun lâikleştirilmesi ise, kendi toplumumuz merkez alınarak çözülmesi gereken bir meseledir.

Hukuk kelimesi, hak kelimesinin çoğuludur; hu- kuk **haklar** anlamına gelen bir kelimedir. Bu kelime **kavram** hâline dönüşünce, **pay ayrılmasının düzen- lenmesi** demek olur. Hukuk kelimesi bir **terim konu- muna geçince** şu şekilde tanımlanabilir:

Varlıkların her birinin, tek başına yahut diğer var-

lıklarla ilişkiye girdiği sırada, **bekleneni gerçekleştirmiş olmak şartı** ile, **payının ayrılması, sınırlarının çizilmesi**; payının ve sınırlarının **korunması** işlevini sağlayan hükümler (yargı) bütününe **hukuk** denir. Hukuk terimi, varlıkların konumları ve işlevleriyle ilgili sınırlarının ve paylarının korunmasını sağlayan **hükümleri** de, bu hükümlerin uygulanmasını sağlayan **yargılama** (muhakeme) sistemini de içine alan bir genişliktedir.

Kanunlar, **kaynağı, koyucusu ve uygulayıcısı** bakımından **millî, daimî ve umumî** olmak zorundadır.

Her toplum, kendi **tarihi tecrübelerini**, dar bölgeyi aşmış kanaat ve zihniyetlerle davranışlarını, yaşamakta oldukları ile muhtemel oluşumları dikkate alarak, yapısını sürdürecektir kanunlar yapmaya mecburdur. **Yazılı hukuk sistemi** (kanun, tüzük, yönetmelik, yönerge, genelge) ile **bunu işleten hâkim ve savcılar**, onlara destek veren kolluk kuvvetleri (polis, jandarma, zabıta) herkese eşit davranabilirse, insanlarda **huzur, adâlet** ile **devletine güven** ve birarada **yaşama duygularının** bilince dönüşmesine yol açılmış olur.

Hukuk sisteminin böyle bir işleyişi sağlayarak inandırıcı, güven verici ve caydırıcı olabilmesi için **millî** olması gerekir. Diğer taraftan, kanun ve tüzüklerin en az kırk, elli yıl yürürlükte kalacak bir şekilde yapılması doğru olur; buna hukukta, **daimilik** kuralı denir. Bir toplumdaki kırk, elli yıl içindeki gelişme ve değişimler doğrultusunda kanunlar gözden geçirilmelidir. Toplumun gerektiği yönde **değişim ve dönüşümlerini**, örtülü bir şekilde oluşturan kanunlardır.

Hukuk sisteminin **umumî** olması ise, gerek **hükümleri**, gerekse **uygulanması** bakımından hiçbir ayırım gözetmemiş, hiçbir ayrımcılığa yer vermemiş, hiçbir peşin suçlamayı kabullenmemiş, her türlü müdahaleyi reddediyor olması gibi alt özelliklere sahip bulunması anlamını taşır. Hukuk, hem “**devlet**”in varlığını ve işleyişini, hem de milletin varlığını ve bütünlüğünü sağlar... **Devleti koruma adına** millete zulmeden bir hukuk sistemi de, **milletin arzuları ve beklentileri adına** devletin varlık, işleyiş ve gücünü yaralayan bir hukuk anlayışı da, doğru tercihler değildir.

Hukuk anlayışı ve sistemi, bir toplumun tarih içinde devamlılığını sağlayan kültür ortak paydasının un-

surlarındandır. **Hukuk, toplumdaki istenen ve beklenen dönüşümleri, değişimleri** sağlayıcı etkisiyle **kültür oluşturuca işleve sahiptir**. Hukukun **millî, daimî ve umumî** olma özelliklerinin yanına, **siyasallaşmaması, hukuk oligarşisi yaratmaması** gibi iki özellik daha koymak gerekir.

Türkiye’de, hem din veya dindarlık, hem de lâiklik adına hukuk sistemine müdahale eğilimleri, hukukun siyasallaşmasına yol açma sürecini hazırladı.

Kısa kısa söyleyip, düşünce bahçesine emanet edeceğimiz şu cümleleri yazarak, Türk aydınını ve bürokratını sakin olmaya çağıracağız:

1. İslâm’da dine girme ve dinden çıkma, bir otorite, kurum, kuruluş ve kişi ile ilgili ve bağlı yahut bağımlı değildir.

2. İslâm’da ibâdet bir mekânla sınırlı değildir.

3. İslâm’da -menfaatperest tavırlar bir kenara- din adamı kavramı yoktur; dinî bilgisi yeterli ve yetkin olmak şartı ile, “imamlık” yapmak her kişinin hakkıdır. “İmamlık” bir meslek veya bir sınıf değil, bir **yeterlilik** ve **görev** adıdır.

4. Kişi ile Allah’ın arasına Allah elçisi, peygam (haber) getirici, çağrı yapıcı, nebî, resul ünvanlı kimseler dışında, hiçbir insanın, hiçbir şekilde girmesi mümkün değildir; bu yasak, dinin özülüyle ilgili bir durumdur. İslâm’da Allah ile kul arasındaki “aracısızlık” inian ve ibâdetin esasını oluşturur. Tarikat ve hattâ mezhep müslümanlığı değil, *Kur’ân* Müslümanlığı, bozgunculuğa yol açmayan hoşgörülü dindarlık, dinin özüdür.

5. Türk toplumu Müslümandır; aralarında bilgi ve yaşayışa dayalı, iman ve ibâdet dereceleri bulunmakla birlikte, hemen hemen tamamı Müslümandır; Gagauz, Altay, Hakas, Çuvaş, Saha, Litvanya Tatarları, Kreşin Tatarları gibi Hıristiyan olan -ki toplam iki milyondan biraz fazla-, Musevîliğe geçen Karaylar -ki toplam 3000 (üç bin) kişi kadardırlar- ile Budizm, Kamlık (Şamanizm) -ki toplam iki milyona yakın olduğu söyleniyor- inancındakileri dikkate alarak rahatça söylenebilir ki 190-200 milyonluk Türk Âleminin %98’i Müslümandır; bunların arasında iman derecesi ve ibâdet sayısı ve heyecanı farkı bulunması ise, tabii bir durumdur.

Türk Dünyasının %60’ı, yetmiş yıl süre ile Ateizm

(Allahsızlık) propagandasının içinde yaşamıştır. İlkuldan üniversite bitimine kadar haftada dört saat Ateizm dersi örgün eğitimin içinde verilmiştir; bunun yanında yaygın eğitim işlevi gören, sinema, tiyatro, konferans, panel, roman, şiir gibi sanat faaliyetleri de, Ateizmin emrinde olmuştur.

Eski Sovyetlerdeki Türk soylu halklardan Müslüman, Hıristiyan, Musevî, Şaman, Budist olanlar, Allah inancını kalblerinde yaşatma yolları aramış ve hurafeye bulanmış dinî bilgi ve pratikleri bir savunma mekanizması halinde korumuşlardır. Artık doğru dinî bilgiyle ilgili açıkları, açıklıkları ve eksiklikleri giderilmiştir. Doğru ve yeterli bilgi ile donanmış önder ve öğretmenlere ihtiyacı olan bu soydaşlarımızın örnek almayı benimsediği Türkiye, hem siyasallaşmayan, hem de doğru bilgiyle donanmış, samimî Kur'ân Müslümanlığının temsilcisi olmalıdır.

Samimî dindarlık için başkasının dinine saygılı olmak; bağınazlıktan ve hurafeden kurtulmak için ise, dinî bilginin verilmesini rastgeleliğe bırakmak yerine, onu mecburî örgün eğitimin hedeflerinden biri haline getirmek gerekmektedir. Doğru dinî bilginin, **Öğretmen** ünvanı taşıyan kişiler aracılığıyla, kitap yardımıyla okulda verileceği açıktır. Lâikliğin teminatı ve savunulması, doğru dinî bilginin yaygınlaştırılmasından geçer.

6. İslâm'ın Türk kültürünün bir unsuru olduğu reddedilemez; ancak, Türk hukukunun millî ihtiyaçların oluşturduğu ayrı bir hayat alanı, belirleyici, sınırlayıcı ve sınırları koruyucu düzen olmasını istemek ve sağlamak, din ile çatışan bir durum değildir, olmamalıdır.

Türkiye'de, Cumhuriyet'in temellerinin atıldığı sırada, Devlet'in kanunlarını oluşturacak bakış açısı konusunda çok tartışmalar oldu. Her biri birer **Millî Mücadele** kahramanı olan ve dinî bilgisinin şimdikilerden fazlalığı rahatça söylenebilen bazı milletvekillerinin arasında 1924 yılında yapılan tartışmadan bir kaç cümle alalım:

"**ADALET BAKANİ SEYYİT BEY** (Devamla) - Kur'ân-ı Kerîm de böyle söylüyor. Bir yüce âyet vardır. Sosyal ve hukukî bir vecîze, bir hikmet ilkesidir. Bakınız, Kur'ân-ı Kerîm ne diyor: "Huzû'l-afve ve'mur bi'l-urfî va'rid ani'l-câhilîn" diyor. Anlamı "Affi

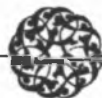
al (affedici ol), örf ile emret, cahillerden sakın" demektir (Alkışlar). İşte görüyorsunuz ki, Hazret-i Kur'ân "Örf ile emret" diyor.

"Efendiler, bütün Doğu ve Batı'nın, bütün Avrupa hukukçularının, bütün filozofların görüş birliğine vardıkları bir şey vardır ki o da, bir ülkenin kanunlarının o ülkenin örf ve âdetlerine uygun olması hususudur. Kanun konulmasında esas budur. Bir kanun o ülkenin örf ve âdetine uygun olmazsa, o kanun kalıcı olamaz. Çünkü hukuk demek, örf ve âdet demektir. Bir ülkenin kanun hükümleri, hukuk kuralları o ülkenin örf ve âdetinden doğar ve o örf ve âdetin değişmesi ile değişir.

"Fakat, acaba bu yüce âyetteki "örf" kelimesi bugün dilimizde söylenmekte olan örf ve âdet anlamında mıdır? Ah! Dertlerim büyüktür. Bu yüce âyet gereği gibi incelenmemiş, anlamı işlenmemiştir. Tefsirlere (açıklamalara) bakarsanız, birbirine zıt başka başka anlamlar verildiğini görürsünüz. "Bu âyetteki "örf", mâruf (herkesçe bilinen, tanınmış, belli) anlamındadır. Münkere (inkâr edilen, kabul edilmeyen, onanmayan, reddedilen) zıddırlar. Halkın dilinde söylenip duran örf ve âdet anlamında değildir" derler. Halbuki efendiler, bu yanlıştır. Ben bu sorunu uzun süre, yıllarca araştırdım.

(...)

"Âdetle örf arasında şu kadar bir fark vardır ki, âdet uydurmaların ve boş inanışların üzerine de kurulabilir. Uydurma ve beğenilmeyen, yerilip ayıplanan şeyler de âdet olabilir. Nitekim birçok kötü şeylerin insanlar arasında âdet olduğu gibi. Fakat örf, bilgi üzerine kurulmuştur. Uydurma şeylere dayanmaz. Reddolan ve beğenilmeyen şeylere örf denmez. Şu halde örf ile âdet arasında, sadece biri diğerinin anlamlarını kapsayan iki kelime arasındaki ilgi vardır. (Bu iki kelimeden birinin anlamı kesin olarak genel, ötekini de kesin olarak özeldir). Örf en özel, âdet en genel [anlamda]dır. Yani her örf âdettir, ama her âdet örf değildir. Bazı âdetler akla ve mantığa uygun olduğu için örf tür. Fakat bazı âdet arasında bu fark vardır. Başka bir fark yoktur. Evet, mâruf da örf demektir. Fakat o da bu anlamdadır. Ben, fıkıh metodolojisi hakkında yazdığım bir eserde bu konuyu uzunboyulu açıkladım." (Bkz., Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar.

(Yayına Hazırlayan ve Sadeleştiren: Prof. Dr. Reşat Genç; Giriş Yazısı: Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar) Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998.)

Atatürk'ün kurduğu, üzerine titrediği "ilelebet muhafaza ve müdafaa" sını istediği **Türkiye Cumhuriyeti Devleti**, lâik, demokratik, millî, sosyal hukuk devletidir. Lâikliğin, demokrasinin koruyucusu da, geliştirilip halkın bilincine yerleşmesi de hukuk aracılığıyla oldu, oluyor, olacak...

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde hukukun oluşturulma (yasama)sı, kanun yapılması yetki ve işlevi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir bilimler akademisi veya meslek grupları temsilcileri kurumu yahut yaşlılar kurulu değildir, olmamalıdır. Yurtseverliği milletseverliğiyle, milletseverliği tarih bilinciyle ve **Millî Mücadele**'ye karşı sorumluluk düşüncesiyle şekillenmiş olması beklenen, istenen milletvekilleri, yasama yetkisi için orada olduklarını unutmamalıdır. Halk bir kavram veya kanun için taraf olmamalı, kavga etmemeli...

Kanun yapma yetkisine sahip olan TBMM, gelenek ve göreneklerimiz, dinimizin, Türk hukukunun içinde olması gereken değer ve normlarını kanunlara taşınmalıdır; tarih içinden süzülerek bütün kesimlerde yaşayan değer ve normların kanunlara taşınması düşüncesi marjinallerin red veya kabul türünden, alkış veya kargış cinsinden gürültülerinin bir sonucu değil, sosyolojik, psikolojik bir ihtiyaç sonucu olmalıdır. Hukukun, kültür oluşturucu, değişim ve dönüşüm sağlayıcı işlevleri 2000 yılının Türkiye'sinin ve Türk Dünyasının ihtiyaçları yönünde işletilmelidir. Hukuk adamlarımız ile TBMM ise, millî toplum olmanın şartlarından birinin, kültürü oluşturan kaynakları red ve inkâr etmeden, millî hukuk hazırlamak ve uygulamaktan geçtiğini unutmamalıdır. Siyasetçi ise, hukukun yaralanmasını hiçbir şekilde hazmetmemelidir.

Yasama, hukuk oluşturma işleri; toplumun gelişimine, bütünlüğüne zarar vermeden milletin yeni oluşum ve dönüşümlere hazırlanması ve bütünleşme yönünde kullanılmalıdır.

7. Her kavram farklı kültürler ve toplumlar için farklı anlamlar ve muhtevalar kazanır. Her kavram farklı kültürlerin ve farklı tarihî birikimlerin içini doldurduğu farklı bir zenginlik olarak karşımıza çıkar.

Lâiklik kavramı, Belçika'lı, Hollanda'lı veya İspanyol için anlamı farklı, duyarlılığı ayrı ve anayasalarına yansıtışa esas olan bakış açıları birbirine benzemeyen bir yapı taşır ve bu tabiidir. Bizim için **laiklik**, devletin korunması ve devamı anlamını taşımaktadır. Bizim için **laiklik**, devletin ilahî iradeyle değil, insan iradesiyle oluşması anlayışının yansımaları olan tercihler ve uygulamalar mânasına gelmektedir. Türk aydınının ve devlet adamının bu temel kavramı kendi tarihî birikimi, kendi hassas noktaları ve kendi hedefleri açısından tanımlamak hakkını kimse elinden alamaz.

1930 yılında, rahmetli Atatürk'ün, Devlet'in ve Türk halkının yapılanmasını istediği hedef şu şekilde ifade olunmuştur:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî dini yoktur. Devlet idaresinde bütün kanunlar, nizamlar ilmin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve tatbik edilir. Din telâkkisi vicdanî olduğundan, cumhuriyet, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkisinde başlıca muvaffakiyet âmili görür." Şu ifadeye karşı çıkmak, sosyoloji, sosyal-psikoloji, siyaset bilimi ve hukuk anlayışı ile uyuşmaz.

İrtica, geri dönme, geri dönücülük, eskiyi isteme, **mürteci**, geri dönen, gerilik, geriye dönmek taraflısı anlamında kullanılıyor. Bu kavramların kullanımında olumsuz bir tablo var. Her Müslümanı mürteci, her ibâdeti irtica sanmak abestir; hiç şüphesiz, lâik bir hukuk yapılmasını isteyen veya İslâm'ın siyasallaşmasına karşı çıkan insanları dinsiz ilân etmek de abestir. Bu iki abes, iki tezat veya iki olumsuzluk toplumumuzda örtülü bir kavga'nın sebebidir. Kesin inançlılığın getirdiği yanlış düşmenin yolu, 'Karşıdakini doğru anlıyor muyum?' sorusunu sorabilmekten geçer.

Hiç şüphesiz, birliğin, dirliğin ve düzenin bozulmasına çalışanlar, fitne, fesat ve düşmanlık tohumunu ekmek isteyenler, toplumda din ve dine bağlı kurumları istismar ederler ve öfke uyandıracak tarzda taraftarlığa dönüştürebilirler. Başka ülkelerde de, Türk soylu halklar içinde de, bu oyuna gelmek veya imkân vermek gaflettir.

Geniş kitleler, doğru dinî bilgi ile donatıldıkça, İslâm bid'at ve hurafenin elinden alındıkça, Müslümanlık siyasetin aracı veya karşıtı olmaktan kurtulacaktır.

Doğru dinî bilgi verilmesini, örgün eğitimin de, yaygın eğitimin de ısrarlı, devamlı ve denetimli bir hedefi hâline getiremez miyiz?

Bu yıl Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun 75. yılını kutluyoruz. Kutlama, çocukların yaptığı gibi, bilinçsiz bir sevinç günü veya günleri de olabilir; **bilinç ve sorumluluk ile borçluluğu idrak etme** günleri de olabilir. Şahsen ben ve mesai arkadaşlarım Cumhuriyetimizi kuran fedâkâr ve çilekeş insanların ruhları karşısında bilinç, sorumluluk ve borçluluğu idrak sahibi olma çilesini yaşayanlardanız.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk'e ödeyemeyeceği türden borçları vardır. Türk milletinin de Atatürk'e borcunu ödemesi imkânsızlık ölçüsündedir. Atatürk, millî benliğimizi, millî kimliğimizi bir bütünleştirme aracı olarak, ortaya çıkarıp devreye sokan siyasî, idâri ve askerî dehadır. Onun dehasının göstergelerinden biri, İslâm'ı siyasallaştırmaktan kurtararak Müslümanlığı münakaşa ve mücadele taraflarından bi-

rinin tezi olmaktan alıkoymasındır. İslâm'ı tez veya antitez kavgasının içinde görmek veya göstermek. Devlet'in de bu noktada, siyasî, ideolojik, fikrî yahut dinî tartışmada taraf olmasına imkân vermek, **Cumhuriyet'i** kuranların razı olmadığı bir durum idi. Devlet'in bu tavrıyla ilgili büyük neticeyi bozmak hiç kimsenin arzu edeceği bir durum olmamalıdır. Bu sonucun ilelebet devamı ise, İslâm'ın siyasallaşmasının önlenmesinden ve hukukun millîleşmesinin sağlanmasından geçer.

Türk toplumu, birbirlerine düşman edilmeden yâşamanın yolunu öğrenmek için, birbirini dinlemek ve anlamaya çalışmak türünden soylu bir davranışta birleşmek zorunda olduğunu kavrayamaz mı?

3 Temmuz 1998

* Bu makale Prof. Dr. Zeki Hafizoğulları'nın *Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi*'nde yayımlanan *Lâiklik* adlı eserinin başında yer alan, gözden geçirilmiş takdim yazısıdır.

Millî Mücadele'nin Tâci Olan Millî Devlet'in Adına
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
OLARAK
İSLÂM'IN 75. YILINI
Sorumluluk Bilinci
ve
Ecdâdımıza
Borçluluk Duygusu
İçinde
KUTLUYORUZ

BİLGE YAYIN KURULU

Şine-Usu Yazıtı'nda Geçen Bazı Yer Adları*

Doç. Dr. Saadettin GÖMEÇ

AÜ DTCF Tarih Böl. Öğretim Üyesi

Yer adlarının bir milletin kültür tarihi için son derece öneme sahip olduğunu kimse inkâr edemez. Her millet yaşadığı yerlere kendi benliği ni aksettiren isimler vermiştir. Bu isimlerde o milletin her türlü özelliğini görmek mümkündür. Hiçbir millet Türk milleti kadar yaşadığı yerlerin adlarına bu kadar çok sahip çıkmamıştır. O ilk doğduğu yerlerin isimlerini dünyanın neresine giderse gitsin götürmüş ve oralarda yaşatmıştır.

Eski atalarımız hepimizin bildiği gibi bir kültür mirası olarak bizlere birçok metin bırakmıştır. Zamanın şartlarına uygun olarak bunlar kayalara, tahtalara, kâğıtlara, çanak-çömleğe hülâsa her türlü nesnenin üzerine kaydedilmiştir. Bunların üzerinde kimi zaman bir tarihî olayı, kimi zaman bir ayrılığı, kimi zaman da herhangi bir malın sahibinin ismini görmek mümkündür. Bunun gibi atalarımız bu metinlerde zaman zaman yaşadıkları ve gördükleri coğrafyanın da isimlerini kaydetmişlerdir. Biz burada Uygur dönemine ait olan bir yazıtta geçen yer adları üzerine bazı bilgiler vermeğe çalışacağız.

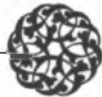
İncelediğimiz Şine-Usu Yazıtı Uygur kaganlarından Moyun-Çor dönemine ait olan bir yazıttır. Bu yazıt 1909 yılında, Moğolistan'da bir Fin araştırma heyeti tarafından Şine-Usu Gölü yakınlarında bulunmuştur.¹ Bu gölün yakınında bulunduğundan dolayı Şine-Usu Yazıtı adıyla bilinmektedir. Yazıt üzerine tarihî açıdan ciddi bir çalışma 1951 yılında B. Ögel tarafından yapılmıştır.² Ögel, özellikle kitabenin tarihî açıdan değerlendirmesi üzerine çalıştığından, burada geçen yer adları üzerinde durmamıştır.

Yazıtta ilk satırlardan başlamak üzere birçok yer adına tesadüf edilmektedir. Karşımıza birinci olarak kuzey tarafı 2. satırda **Ötüken tegiresi ili** çıkmaktadır. Moyun-Çor'un esas konup-göçtüğü yerler Ötüken'in önemli bir bölgesi olan **Selenge Suyu** olarak geçmek-

tedir.³ **Ötüken**'in tam merkezî bir yer olmamakla beraber, geniş bir coğrafyayı ifade ettiği kanaatindeyiz. En azından bu bölge Selenge Nehri kollarının uzandığı bütün alanları içine almakla beraber, Altun-Yış'a yani Altaylara kadar uzanmaktadır. Selenge Nehri ise, Baykal Gölü'ne dökülen suyun adıdır. Tarih boyunca Türklerin etrafında yaşadığı ve merkez tayin etikleri yerdirdir.

Yine kuzey tarafı 6. satırda geçen **Keyre** ile 7. satırda geçen **Keyre-Başı** ve **Üçbürcü**'ye (veya Üç-Bir-ekü) tesadüf etmekteyiz. **Keyre-Başı** ve **Üçbürcü** hususunda bugüne kadar bir şey söylenmemiştir. Ancak daha sonraki satırlarda geçen yer adlarına bakacak olursak, bu yerler Ongin Irmağı'nın güney-doğu taraflarında olmalıdır. 739-740 yıllarında On-Uygur ittifakı meydana gelmiş,⁴ Moyun-Çor da babası Köl Bilge'ye bağlı olarak, Kök Türk Kaganlığına tâbi olan topraklar üzerinde faaliyetlere girişerek, **Keyre**, **Keyre-Başı** ve **Üçbürcü**'de babasının askerleriyle birleşmiş, Yılan yılında (741) Türk topraklarında bir karışıklığa sebep olmuştur.⁵

Kuzey tarafı sekizinci satırda geçen **Kara-Kum**'u biz başka yazıtlarda da görmekteyiz.⁶ Çogay-Kuzı, Kara-Kum ve Kök-Öng hakkında bir makale yazan K. Czegledy, bu konu üzerindeki varsayımları özetlemiş ve buranın Hangay Dağları'nın güney yamaçları ile Huang-ho Nehri'nin kuzey bölgeleri arasında bir mevki olabileceğini söylemiştir.⁷ Genelde Kara-Kum'un Yin-shan'ın hemen kuzeyinde, Çin kaynaklarında *Hei-sha-ch'eng* şeklinde geçen yer adıyla birleştirildiği görülmektedir.⁸ Kara-Kum yer adına biz **Çogay-Kuzı** ile birlikte Uygur yazıtları Şine-Usu ve Terh yazıtlarının dışında Tunyukuk Yazıtı'nda da rastlamaktayız. İleriş ve Tunyukuk hürriyet hareketine kalkışmadan önce diğer Türklerle birlikte Çogay-Kuzı ve Kara-Kum civarlarında oturmaktaydılar: "*Çogay Kuzın, Kara Komig olurur ertimiz. Keyik yiyü, tabışkan yiyü olurur ertimiz.*"⁹ Çogay-Kuzı'nın ise bizzat Yin-shan'ı ifade ettiği söylendiği (Yin kelimesinin anlamının kuzey yamacı, gölgelik, gölgeyi ifade ettiği) gibi, buranın Yin-shan bölgesinde, P'ing Liang'ın kuzey-doğusunda, Ordos'un kuzeyinde, Yaşıl-Ögüz'ün (Sarı Su) yatağının en kuzey kıyısında, Gobi Çölü'nün sınırlarında olduğu da belirtilmiştir.¹⁰ Sekizinci satırdaki cümlede geçen diğer yer adları **Kögür**, **Kömür-Tag** ve **Yar-**

Ögüz'dür. Moyun-Çor, son Kök Türk kaganlarından Ozmış'ın harekete engel olmadan önce, Üç-Tuglıg Türk Bodun'ın¹¹ başında olarak, Kara-Kum'u aşıp gelen Kutlug Yabgu ile karşılaşmış ve yapılan savaşlar sonunda onu ortadan kaldırmıştır.¹² Adı geçen yer adlarının Yaşıl-Ögüz'ün kuzeyinde, Yin-şan bölgesinde olduğunu tahmin ediyoruz. Zaten tarihî hâdiselere ve diğer yer isimlerine bakılacak olunursa, bu sonuç çıkarılabilir. L. Bazin, Kögür'ün, *Ta-ch'ing-shan* (41. paralel ile 108. meridyenin kesiştiği yer); Kömür-Tag'ın, *Kara-Tag* (belki Lang-shan'ın güney-doğusu); Yar-Ögüz'ün de, Huang-ho'nun kuzeyi olduğunu söylemektedir.¹³

Yazıtın doğu tarafındaki tarihî bilgileri başka hiçbir yerde görmek mümkün değildir. Babaları Kutlug Bilge öldükten sonra, Moyun-Çor ile ağabeyi Tay Bilge Tutuk arasında kıyasıya bir mücadele başladı. Çin kaynaklarında fazla bir malûmata rastlanmamasına rağmen, Kök Türkçe belgelerde bu kavga teferruatıyla anlatılmıştır. Moyun-Çor ile ağabeyi Tay Bilge Tutuk arasındaki ilk çarpışma Bürgük'de olmuştur: "... anta Bürgükke yetdim. Kiçe yaruk Tatar erkli süngüşdim. Anta sançdım... Bürgükde Sekiz-Oguz, Tokuz-Tatar kalmaduk. Eki yangıka kün togru süngüşdim."¹⁴ İkinci gün sabahın erken saatlerinde başlayan savaşı Moyun-Çor kazanmıştır. Savaşın yapıldığı mevki olan **Bürgük**, Selenge kıyılarında olmalıdır.

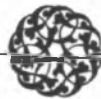
Moyun-Çor birçok çağırılar yapmış olmasına rağmen, kardeşi ve yandaşlarını ikna edememiş ve **Burgu**'da, Haziran ayının 15. günü bir muharebeye daha girdikten sonra, önemli miktarda insan ve hayvan ele geçirip, Selenge'nin batısındaki (veya gerisindeki) **Yılan-Kol**'dan güney taraftaki **Şıp-Başı**'na kadar asker çıkarmıştır. "'Kentü bodunum' tidim. 'Udu keling' tidim. Kodup bardım. Kelmedi. Yiçe ertim. Burgu'da yetdim. Törtünç ay tokuz yangıka süngüşdim, sançdım. Anta yilkısın, barımın, kızın-koduzın keliürtim. Bişinç ay udu kelti. Sekiz-Oguz, Tokuz-Tatar kalmatı kelti. Selenge kidin, Yılan-Kol birdin singar Şıp-Başınğa teği çerig itdim."¹⁵ Yukarıda adı geçen Burgu'nun Kkem olduğu iddia edilmiştir.¹⁶ Zaten yazıtta Yılan-Kol ve Şıp-Başı'nın yeri tarif edilmiştir. Yazıtın öyle anlaşılmaktadır ki; Tay Bilge Tutuk'un maiyeti **Kergü**, **Sakış** ve **Şıp-Başı** taraflarından yürüyerek gelmişler-

dir: "*Kergü, Sakışın, Şıp Başınğ yöre kelti.*"¹⁷ **Kergü** ve **Sakış**'ın coğrafi mevkilerinin biz Selenge'nin doğusunda veya Baykal'a yakın kısımlarında olduğunu tahmin ediyoruz. Ancak gerçek olan bir nokta var ki, bütün bu yerler ya Selenge'nin kıyısında veya Selenge'ye yakın çevrelerdir.

Yine yazıtın doğu tarafı 6. satırda, sekizinci ayda Tarım Irmağı'nın kaynakları bölgesinde olduğunu düşündüğümüz **Acı Altır Gölü**'nden **Kaşuy**'u (Aksu) dolanarak, Moyun-Çor'un bir muharebeye daha girdiğini ve ayın onbeşinde Keyre-Başı ve Üçbürcü'de Tay Bilge Tutuk tarafını tutan Tatarlarla kıyasıya bir savaş yaptığını ve onları takip ettiğini görüyoruz. "*Şekizinç ay eki yangıka Açığ Altır-Költe, Kaşuy kezü süngüşdim. Anta sançdım. Anta udu yorıdım. Ol ay biş yigirmike Keyre-Başı, Üçbürcüde Tatar birle katı tokıdım. Singarı bodun içikdi.*"¹⁸

Moyun-Çor hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra yapmış olduğu işler hakkında bilgi vermektedir. 750 yılında Çiklere karşı bir sefer düzenleyen Uygur kaganı Kem'de onları mağlûp ettikten sonra, 751 senesinde **Kasar**'ın batısında, ki muhtemelen Tez Nehri'nin batısı, otağ kurdu muştur. Doğu tarafı dokuzuncu satırda anlatılan bu hâdiselere göre; yazı burada geçirek, kitabesini yazdırmış ve herhalde bu sırada Tatarlarla küçük bir mücadele yapmıştır. Daha sonra, Kırkız veya Ubsu Köl'e dökülen **Aybaş** ve **Tokuş** adlı suların kavşağında yazı geçirmiş ve yine bu yerde yazıtını diktirmiştir: "*Anta Kasar Kordan örgin ittidim. Çıt anta tokıdım. Yay anta yayladım. Yaka anta yakaladım. Belgümin bitigimin anta yaratıdım. Ançıp ol yıl küzün ilgerü yorıdım. Tatarıg ayıdım. Tabışkan yıl bişinç ayka tegdim. Ulu yılka Ötüken Yış başınğa Süngüz-Başınğa iduk-baş kidinte Aybaş, Tokuş beltirinte anta yayladım. Örgin anta yaratıdım. Çıt anta tokıdım. Bing yıllık tümen künlik bitigimin, belgümin yası taşka yaratıdım.*"¹⁹

752 yılında Tokuz-Oguzlar ile Kırkızlar bir ittifak meydana getirmişler; **Ürüng-Beg** ve **Kara-Bulak**'da otururlarken Kırkızlara elçi göndermişlerdir: "*Yime yurtın yağıdıp gelmiş. Ürüng-Begig, Kara-Bulakıg anı olurmuş. Kırkız tapa er idmiş.*"²⁰ Bu cümlede geçen **Ürüng-Beg** ve **Kara-Bulak**, kitabenin ilk değerlendirilmesi sırasında *asil begleri* ve *avam bulukı* (?) şeklinde

mânalandırılmıştı.²¹ Fakat biz bu iki kelimenin de yer adı olup Abakan'ın kuzeyinde olduğunu tahmin ediyoruz.²² Bir Tutuk'un başkanlığında Çiklere bin kişilik bir kuvvet gönderen Moyun-Çor, İsilere de Azlardan bir adamını yollayarak, onlara bakmasını istemiştir. Kırgız hanının da **Kögmen**'de olduğunu tesbit etmiştir: "Tutuk başın Çik tapa binga utdım. İsi-yir²³ tapa Az er utdım. "Kör" tidim. Kırkız kanı Kögmen irinte eb barkında ermiş."²⁴ Kırgızların tarihî yurdu olan Kögmen, bugünkü Tuva ülkesindeki Sayan Dağları mıntıkasıdır.

Yazıtın güney tarafı, 1. satırda geçen **Kem**'den sonra **Kargu**'yu, daha sonra **İrtiş Nehri**'ni, nihayet **Arkar-Başı** coğrafi adlarını görüyoruz.²⁵ Kem'den sonra gelen Kargu, İrtiş ve Yenisey arasında olmalıdır ki, burası Ob Nehri olabilir. İrtiş-Ögüz'den sonra gelen Arkar-Başı da, İrtiş'in güney kollarından biri olsa gerek. Altun-Yış'ın batısında kalan Zayşan'a dökülen nehirlerden biri olan **Bolçu**'da ise, Üç-Karluklar mağlûp edilmişlerdir: "Bolçu-Ögüzde Üç-Karlukta anta tokıdım."²⁶ Çiklere gönderilen bin kişilik kuvvet onları sürüp geldikten sonra, Çiklere tutuk, işbara ve tarkanlar verilmiştir. Burada, yazıtın ikinci ve üçüncü satırlarında iki göl adına rastlamaktayız ki, bunların önemli tarihî olaylara sahne olduğu açıktır. Ancak yazıtın bu yerleri maalesef silik olduğu için bu hâdiseleri ortaya çıkarmak mümkün değildir. Lâkin burada adı geçen **Kazluk-Köl** ve **Taygun-Köl**, Altun-Yış'ın batı taraflarında, yani Karluk, Basmıl sahasındaki göllerden birisidir.²⁷ Ancak Taygun-Köl'ün özelliği Karluklara saldırıya geçilmeden önce Uygurların toplandığı yer olmasıdır. Karluklar, Uygurların üzerine Kara-Yotulkan'ı geçerek gelmişlerdir: "Bidgüçi er anta utdım. Er kelti. Kara-Yotulkan keçip kelürti."²⁸ **Kara-Yotulkan** da herhalde Altun-Yış'ın tepelerinden birisidir. Türgiş ve Karlukların malları yağmalandıktan sonra Uygur kaganı, ailesini **Ersegün** denilen yerde **Yula-Köl**'de bırakmış olmalıdır: "Ebimin Ersegünte Yula-Költe kotım."²⁹ Ersegün ve Yula-Köl de Cungarya'ya varmadan önceki bir yer olmalıdır.

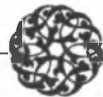
Muhtemelen, bugünkü Cungarya bölgesinde olan **Yogarı-Yarış**'da Karluk ordusu bir kez daha mağlûp edilmiştir.³⁰ Muhtemelen Uygur kuvvetleri **Yarış-Yazı** ve **Agulig** arasındaki mıntıkada Karluklarla bir kez da-

ha karşılaşmış olmalıdır.³¹ Burada geçen **Agulig**'ın **Yarış-Yazı** ile Bars Göl arasında olması gerektiğini düşünüyoruz. Dağınık Uygur kuvvetleri herhalde Cungarya bölgesinde biraraya gelmişlerdir. Daha sonra Moyun-Çor Kagan, bildiğimiz **Orkun Nehri** ile **Balıkli Nehri**'nin kavşağında kaganlık otağını kurmuştur ki, burası da herhalde Ordu-Balık'ın olduğu bölge olsa gerek: "Anta yana tüşip Orkun, Balıklıg beltirinte el örginin anta örgin ittidim."³² Karluk, Kırkız, Basmıl ve Çik gibi boyları itaate alan Moyun-Çor, Kara-Buluk ve Sukak-Yulı'nda Çigillere de bir darbe vurmuştur: "... bir yigirmiş ay yigirmike Kara-Buluk öngdün, Sukek-Yulı anta Çigil Tutuk anta sançtım."³³ Burada adı geçen **Sukak-Yulı** da Abakan civarındadır.

Son olarak yazıtın batı tarafı, 5. satırında geçen **Bay-Balık** vardır ki, Moyun-Çor 758 yılında Çinli ve Sogdlu ustalara Selenge'nin kenarında burayı inşa ettirmiştir: "Sugdak, Tabgaçka Selengede Bay-Balık yaptı birtim."³⁴ Buranın eski Süme Manastırı olduğu söylenmektedir.³⁵

DİPNOTLAR

- * Bu makalenin orijinal metnininin bazı yerleri Prof. Dr. O.F. Sertkaya tarafından okunmuştur.
1. Şine-Usu Yazıtı için bkz., G.J. Ramstedt, "Zwei Uigurische Runenschriften in der Nord-Mongolei", *Journal de la Societe Finno-Ougrienne*, 30, Helsinki 1913/18, 12-37; H.N.Orkun. *Eski Türk Yazıtları*, C.1, İstanbul 1938, s. 164-183; S.E. Malov, *Pamyatnik Drevnetyurkskoy Pismennosti Mongolii i Kirgizii*, Moskova-Leningrad 1959, s. 30-34; G. Aydarov, *Yazık Orhonskoğu Pamyatnisov Drevnetyurkskoy Pismennosti*, VIII veka, Almâ-Ata 1971, s. 343-352.
  2. B. Ögel, "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi", *Bellekten*, Sayı 59, Ankara 1951.
  3. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı*, Kuzey tarafı, 2. satır: "Ötüken tegresi eli ikin ara olurmuş subı selenge ermiş." Şine-Usu Yazıtı'ndaki olayların anlatıldığı ve yine Moyun-Çor Kagan'a ait Terhin yazıtında da aynı cümleye benzeyen satırlar vardır. Bakınız, *Terhin Yazıtı*, Doğu tarafı, 3.
  4. S. Gömeç, *Kök Türkçe Yazıtı Metinlerin Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Ankara 1992, s. 117.
  5. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı*, Kuzey tarafı, 6-7. satır: "Sü yoritdı, özimin öngre binga başı ıdı... İçgerip yana yordım. Keyre Başında, Üçbirküde kan süsi birle katıldım."
  6. *Tunyukuk Yazıtı*, I. Taş, Batı tarafı, 7. satır; *Terhin Yazıtı*, Doğu tarafı, 7. satır.
  7. K. Czegledy, "Çogay-Quzi, Kara-Qum, Kök-Öng". *Acta Orientalia*, 15, Budapest 1962, s. 57-60.
  8. M. T. Liu, *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (Tu-Küe)*, I. Band, Wiesbaden 1958, s. 162; J.T. Chang, *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni*

- Belgeler, Doktora Tezi, Taipei 1968, s. 127, 137; Czegledy, a.g.m., s. 57; S.G.Clauson, "Some Notes on the Inscription of TONUQUQ", Studia Turcica, Budapest 1971, s. 127; M. Mori, "A-Shih-te Yüan-chen ve Tonyuquq", İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C. 5, İstanbul 1973, s. 91.*
9. Bkz., *Tunyukuk Yazıtı, I. Taş, Batı tarafı, 7; Güney tarafı, 1: "Çogay-Kuz'da (veya Çogay'ın kuzeyinde) ve Kara-Kum'da oturuyorduk. Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk."*
10. Czegledy, a.g.m., s. 57-68; Mori, a.g.m., s. 91.
11. Üç Tuğluğ Türk Bodun için bkz. Gömeç, a.g.t., s. 242-243.
12. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Kuzey tarafı, 8; Terhin Yazıtı, Doğu, 8; "Kara-Kum aşmış, Köğürde, Kömür-Tagda, Yar-Öğüzde Üç Tuğluğ Türk Bodunka yitiñç ay tört yigirmike... anta tokuttur-dım."*
13. Bkz., L. Bazin, "Notes de Toponymie Turque Ancienne", *Acta Orientalia*, 36/1-3, Budapest 1982, s. 58-60.
14. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Doğu tarafı, 1: "... ondan sonra Bürgük'e ulaştım. Gece aydınlıkta güçlü Tatarlarla. Orada mızrakladım... Bürgük'de Sekiz-Oğuz, Tokuz-Tatar kalmadı. İkinci gün güneş doğarken savaştım."*
15. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Doğu tarafı, 2-3: "Kendi halkım dedim. "(Beni) takip edin" dedim. Koyup vardım. Gelmedi. Tekrar ulaştım. Burgu'da yetiştim. Dördüncü ayın dokuzuncu günü savaştım, mızrakladım. At sürüsünü, malını-mülkünü, kızlarını, dullarını getirdim. Beşinci ayda takip ederek geldiler. Sekiz-Oğuz, Tokuz-Tatar kalmadı geldi. Selenge'nin gerisindeki (batısında) Yılın-Kol'dan güney taraftaki Şıp-Başı'na kadar asker düzdüm."*
16. Klyastornıy, "Terhinskaya Nadpis", s. 94.
17. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Doğu tarafı, 4: "Kergü, Sakış ve Şıp Başı'ndan yürüyerek geldi."*
18. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Doğu tarafı, 6: "Sekizinci ayın ikinci gününde Acı Altır-Köl'den Kaşuy'u doluştım ve savaştım. Orada mızrakladım, orada arkasından yürüdüm. O ayın onbeşinde Keyre-Başı, Üçhürkü'de Tatarlarla kıyasıya vuruştum. Halkın yarısı tâbi oldu."*
19. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Doğu tarafı, 8-10: "Orada Kusar ve Hutun otağı orada yaptırdım. Yazı orada geçirdim. Hududu orada tayin ettim. İşaretimi, yazıtımı orada yaptırdım. Öylece o yıl güzün doğuya yürüdüm. Tatarları soruşturdum. Tavşan yılı beşinci ayında ulaştım. Ejder yılında Ötüken-Yış'ın zirvesindeki Sün-güz-Başı'nın merkezinin batısında Aybaş ve Tokuş'un kavşağında orada yazı geçirdim. Otağımı orada yaptırdım. Sınırı orada yaptırdım. Bin yıllık, on binlik yazıtımı ve işaretimi yassı taşta yaptırdım."*
20. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Doğu tarafı, 10: "Yine itaat etmeyerek düşman olmuş. Ürüng-Beg ve Kara-Bulak'da oralarda oturmuş. Kırkızlara doğru adam göndermiş."*
21. Orkun, a.g.e., s. 172; Ramstedt, a.g.m., s. 23.
22. Ayrıca bkz., *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad 1969, s. 627.
23. Altay-Sayan Dağları bölgesinde olduklarını tahmin ettiğimiz İsi-ler (veya Apa-İsiler) için bkz. S. Gömeç, "İskiler-Apa İsiler", *Türk Kültürü*, 31/364, Ankara 1993.
24. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Doğu tarafı, 11-12: "Tutuk'un başkanlığında Çiklere doğru bin adam gönderdim. İsi ülkesine Azlardan birini gönderdim. "Bak" dedim. Kırkız hanı Kögmen'in kuzeyinde, evinde-barkunda imiş."*
25. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Güney tarafı, 1: "... Kem, Kargu, İrtiş-Öğüz, Arkar-Başı..."*
26. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Güney tarafı, 1-2: "Bolcu-Öğüz'de Üç-Karluk orada vurdum."*
27. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Güney tarafı, 2-3: "... Kazluk-Költe... Taygun-Költe tiritim."*
28. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Güney tarafı, 3: "Yazıtıyı orada gönderdim. Adam geldi. Kara-Yotulkan'ı geçerek getirdi."*
29. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Güney tarafı, 6: "Erimi Ersegün'deki Yula-Köl'de bıraktım."*
30. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Güney tarafı, 7: "Yogarı-Yarışda süsin anta sançdım." Yarış-Yazı adını ayrıca Tunyukuk Yazıtı, I. Taş, Kuzey tarafı, 33. ve II. Taş, Batı tarafı, 36. satırda görmekteyiz.*
31. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Batı tarafı, 6: "... üç otulca anta sançdım yarış aguluğ..."*
32. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Güney tarafı, 10.*
33. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Güney tarafı 11: "... onbirinci ayın yirmisinde Kara-Bulak'ın doğusunda, Sukak-Yulı'nda orada Çiğil Tutuk'u orada sançdım."*
34. Bkz., *Şine-Usu Yazıtı, Batı tarafı, 5: "Sogdlar ve Çinlilere Selenge'de Bay-Balık yaptırdım."*
35. A. von Gabain, "Köktürklerin Tarihine Bir Bakış", *AÜ DTCF Dergisi*, 2/5, Ankara 1944, s. 692.

ATATÜRK DİYOR Kİ:

"Bu memleket tarihte Türk'tü, bugün Türk'tür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır."

Muhtar Avezov

Edebiyat Tarihi

Araştırmacı

Prof. Dr. B. MAMRAYEV

Türkiye Türkçesine Akt.:
Cangül SÜLEYMANOVA

Bu günlerde Abay Kunanbayev ile Muhtar Avezov'un isimleri millî duyguda ebediyen beraber yer alan ulu isimlere dönüştü. Ulu Abay'ı Kazak halkının gerçek bir destekçisi olarak tanımamız, görkemli düşüncenin altın hazinesine dönüşen Muhtar Avezov'un eserleriyle olmuştur.

Abay'ın yayımlanan eserleri tam iki ciltlik kitap hâlinde çıktı. Muhtar Omarhanoğlu Avezov'un eserleri ise yirmi cilt olarak yayımlandı. Fakat bu onun akademik çalışmalarının tamamı değildir. Şimdiki meslek sahiplerine göre, akademik yazarın dramları, ilmî araştırmaları, nesirleri, mektuplarının tamamı toplanarak 50 cilt olarak yayımlanabilir. Şimdi bu konu üzerinde çalışılmaktadır.

Herşeyden önce, akademik M. O Avezov'un edebiyat tarihi meselelerine dair yazdığı ilmî çalışmaları üzerinde duralım. Âlimin Kazak edebiyatının tarihini yapmadaki ilk adımları, 20'li yılların ilk yarısında başlar. 1925'de Leningrad'da yazılıp 1927'de Kızılorda'da yayımlanan kitabı "*Edebiyat Tarihi*" adını taşımaktadır. Muhtar Omarhanoğlu'nun bu ilmî araştırmasının kaderi ilk eserleri gibi çok kötü olur. 30'lu yıllarda tamamen gücüne kavuşan yeni millî ideoloji "*Muhtar Avezov'un çalışmalarında Kazak halkının geçmiş tarihi anlatılıyor*" diyerek, kitaptaki fikirlerin zararlı olduğu sonucuna varır. Bu yüzden de onun "*Edebiyat Tarihi*" adlı eseri, halk için çok zengin bir edebî miras olan çalışmalarının temel taşıdır. Kitap Kazak edebiyatı ile folklorunu içine alan yedi bölümden oluşmaktadır. Kitabın ilk bölümünde, gelenek-görenekle ilgili şiirler, kahramanlık efsaneleri, tarihî şiirler, masallar, bulmacalar, tekerlemeler, atışma ve "zor zaman" devrindeki şâirlerin edebî şahsiyetleri hakkın-

da bilgi verilmektedir.

M. Avezov, 1922-1923 yıllarında, "*Şolpan*" dergisinin birkaç sayısında, kendi zamanındaki Kazak edebiyatının problemleri hakkında yazdı. "*Edebiyat Tarihi*" adlı eserinin özelliği, tam anlamıyla ilmî bir araştırma niteliği taşımasıdır.

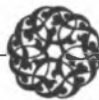
Muhtar Avezov, Kazak halkının folklorik mirasını araştırırken onun derin damarlarına baktı, kökünü araştırdı. Ulu şâir, kendi zamanında gerekli bulduğu, Kazakların orta asırdaki tarihinden değerli malûmatlar vererek, okurlarının yanısıra gelecek araştırmacılara da yol gösterdi.

M. Avezov'a göre, edebiyatçının maksadı çok önemlidir. İlk başta, o kişi edebî eserin asıl önemini meslekî açıdan bilmek zorundadır. Kazak halkı için edebî söz büyük bir kudrete sahiptir. XIX. asrın sonu ile XX. asrın başında edebiyat sistemi tamamen araştırılıp edebiyatımızın bu millî özelliğini gösterdi. Bununla birlikte, XV-XVIII. asırlardaki şâirlerin eserleri, türlü folklor geleneği ile sözlü edebiyatın yasal biçimde devamı olarak ortaya çıkmaktadır. M. Avezov'un araştırmalarının özelliği, bizim millî edebiyatımızı tanıma ilminde ruhanî ve dinî edebiyatları öğrenme yollarına halkın edebî medeniyetinin bir kısmı olarak bakması, aynı zamanda hayatla bağlantılı şekilde araştırmasıdır.

Âlimin bu araştırmaları, kendinden sonraki şâirleri etkileyerek, onu bir idealist olarak düşünmelerine yol açtı. Ulu şâir M. O. Avezov'un Abılay, Kenesarı, İsatay, Mahambet devrindeki tarihî eserlere dikkat çekmesi, onun ismini milliyetçiler arasına katmaktadır. Bugün de bu tür halk eserlerini "*Kazak Halk Edebiyatı*" başlığı altında ayrı bir cilt olarak biraraya getirdik. Bunların yaklaşık 150 cildi toplanmış ve 17'si yayımlanmıştır. Bu kitaplar, Türk halklarının yanısıra Fransız, Alman gibi Avrupa halklarının da dikkatini çekti.

M. Avezov, gerçek medeniyet sayılan eserlerin bütün halkı birleştireceğine inandı. Eski devirdeki (geçmişteki) Türk Edebiyatının gelişmesinde çok önemli bir yeri vardır. Bu devirdeki edebiyatın kalite derecesi ilk başta Kazak dilinin güzelleşmesiyle yükseldi. Aynı zamanda millî hüneri yükseltmede ve Abay şiirinin doğuşunda etkili oldu.

M. Avezov'un yukarıda belirttiğimiz edebiyat tari-

hi konusundaki önemli düşünceleri maalesef geniş biçimde destek görmedi. Bu yüzden de sadece edebiyat tarihi değil aynı zamanda bütün tarihimiz sistem dışına uğradı. Bizim düşüncemize göre, şimdi Abay'ın eserlerine dikkat çevirmeliyiz. Ulu Abay ve onun yaşadığı devir uzaklaştıkça, biz onun edebî kişiliğinin önemini tarihî açıdan anlamış gibiyiz. Yeni zaman, sıkıntılı vakitler Abay'ı tekrarlamamızı istiyor; böylece şâirin eserlerinde, edebî kişiliğinde yaptığımız yanlışlıkları düzeltmeye çağırıyor.

*"Şortanbay, Dulat ile Buhar şâir,
Şiirinin biri yama, biri yapmacık.
Keşke, dünyada söz anlar kişi olsa,
Yanlışları her yerde görülüyor."*

Bu şiire bakarak ulu Abay'ı, kendinden önceki edebiyatı hiçe saydı, onları kabul etmedi, diye değerlendirdik. Aslında gerçekten böyle mi? Hayır, öyle değil. Abay'ın XV.-XVIII. asırlardaki ve XIX. asrın ilk yarısındaki Kazak Edebiyatı geleneğinden yararlandığı, onun bütün poetik sisteminde görülmektedir. Genel olarak, Kazak edebî dilini reform yaparak geliştirmeyi, Ulu Abay XV.-XVIII. asırlardaki ve XIX. asrın ilk yarısındaki şâirlerin eserlerinden destek almadan, onları kendine dayanak olarak görmeden başaramazdı.

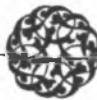
Abay'ın edebî sözü gerçeğe göre değişen sözlerdir. Bunların hepsinin akademik M. O. Avezov'un çalışmalarında ululukla araştırıldığına kefiliz. XVIII. asır, Kazak tarihinde memleketin bağımsızlık için mücadele asrıdır. Teorik düşünce ölçeğine bakarsak, Kazak edebiyatı tarihindeki Sûfilik meselesi de çok önemlidir. Burada Kazakistan âlimlerinin birçok vekilleri bu önemli meselenin farklı sebeplerle üzerinde durmamıştır. Bazıları ateistlik yolun zararlı olduğunu, bazıları da Kazakistan'daki İslâmiyetin zayıflığını öne sür-

mektedir.

Aslında, Sûfilik insanoğlunun düşünce tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Her zaman için sûfilîği tanıtanlar şâirlerdir. Sûfilîğin amacı, dünyayı tanıma, düşünceyi geliştirmektir. İnsan onun sayesinde âlemdeki kendi yerini tanı; hareketleri onu hakikate koşmaya, yüksek zekâyâ iter. Sûfilik şiirinin kendine has özelliği, onun lirik olmasındadır. Arap, Fars medeniyeti şiirindeki Sûfilik yön oldukça iyi araştırıldı. Sûfilik bilmesinin gizli bir kilidi varmış gibi görünür. Fakat, İdrîş Şah'ın inancına göre, "*Sûfilik, sadece sûfilîğin yolunda tanınır.*" Bu yüzden Ulu Abay ve Şakerim'in edebî dünyasını inançla tamamen kabul etmek için Sûfilik meselesini her yönüyle anlayabilmemiz gerekir.

M. Avezov, 20-30'lu yıllardan itibaren Abay hakkındaki dev esere çalışıp, bütün zamanını ona sarfetse de, kendisinin Kazak edebiyatının tarihini yapmaktaki orijinal fikirlerini birçok makale ve sözlerinde geliştirdi. Ulu şâirin fikirlerini devam ettirecek olanlar da onu doğru anlayarak, dilinden anladılar. Muhtar Avezov sadece aklın, düşüncenin hazinesine dönüşen "*Enlik Kebek*", "*Kökserek*", "*Kıylı Zaman*" adlı eserleri için değil, bu konudaki ilmî görüşleri için de zorluk, azap çekti. Fakat iki yıl kadar bir süre hapsedilmesi (1930-1932) onun görüşünü karartmadı. İlmî kahramanlık, ona kendi çalışmalarını korumasında yardımcı oldu. O kendini koruyamadı ama halk için yazdığı öz eserlerini koruyabildi.

Goethe'ye göre, "*Herhangi bir problemin sonucu, yeni bir problemi başlatır.*" O halde, bizim için yeni problem, ulu âlimin miraslarını kendi derecesinde önemseyerek, yaptığı çalışmaların önemini dünyaya tanıtmaktır.

Türk Dünyasındaki Entegrasyon Hedefleri Açısından “Türk Dünyası Edebiyatı Projesi”

Dursun DAĞAŞAN

Gazi Üni. Fen-Edb. Fak.

Öğretim Görevlisi

Tamamlamak üzere olduğumuz 20. yüzyıla “Bilgi Çağı” diyenler olduğu gibi, iletişimdeki başdöndürücü gelişmelerden dolayı “İletişim Çağı” adını verenler de bulunmaktadır. Ancak görülen o ki, bilim ve iletişim, hür dünyadan başlayarak en kapalı sistem ve toplumlara kadar bütün insanlığa, sömürenle sömürülen, despotla mazlum, gelişmişle az gelişmiş arasındaki farkı ve çelişkiyi en açık biçimiyle göstermiş; sonuçta, “en çok benzeşenler” arasında güç birliğine gitme, dayanışma ve paylaşma ihtiyaç ve arzusu, “entegrasyon” kavramına çağımıza damgasını vuran bir başka değer olma niteliğini kazandırmış; “Bilgi Çağı”, “İletişim Çağı” tanımlamalarının yanında, 20. yüzyıla verilen bir başka isim de “Entegrasyon Çağı” olmuştur.

Çağımızda yürütülen bölgesel entegrasyon çalışmalarının en somut ve tipik örneği “Avrupa Birliği”dir. Avrupa ülkeleri, ekonomik amaçlı “AET”yi hem sınırlar, hem de amaçlar bakımından genişleterek “AB”ye dönüştürürken, Amerika Birleşik Devletleri’nin bölgesel bloklar oluşturma çabaları da (NAFTA) gelişme göstermiştir. “Arap Birliği Teşkilâtı” ve “İslâm Konferansı Örgütü”, “en çok benzeşenler” arasındaki entegrasyon çalışmalarının ürünlerinden diğer ikisini teşkil etmektedir.

20. yüzyılda yürütülen entegrasyon çalışmalarının içinde Türkiye’nin de belirli bir konumu ve çabası bulunmaktadır. Avrupa ülkesi olarak AB içinde çeşitli kademe ve kurullarda temsil edilmekte, halkının çoğunluğunun Müslüman olması itibarıyla, İslâm Konferansı Örgütü içinde yer almaktadır. İran, Pakistan ve Türkiye tarafından kurulan üçlü Ekonomik İşbirliği

Örgütü (ECO), Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan’ın üyeliği ile genişletilmiştir.

Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında Orta Asya ve Kafkasya’da bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında yeni bir bölgesel entegrasyon imkânı -hattâ zarureti- ortaya çıkmıştır. Entegrasyon için temel şartın “en çok benzeşme” olduğu düşünülürse, Türkiye ile bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri arasında kültür, etnik kimlik, tarih, din ve dil bakımından önemli müştereklikler bulunduğu gözardı edilemez. Esasen 1990’lı yılların başında bağımsızlığını ilân eden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan’ın siyasî liderleri de, entegrasyonun en üst seviyede gerçekleşmesi konusundaki görüş, istek ve niyetlerini açıkça ifade etmişlerdir. Nitekim, Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de 1990 yılında düzenlenen bir yemekte, dönemin Azerbaycan Başbakanı, Türkiye’den gelen heyete hitabında, “*Aynı soyun, aynı boyun evlâtlarıyız. Tanrı’ya şükür ki, 70 yıl aradan sonra tekrar kavuştuk. Bundan sonra yapılacak iş, aradaki serhaddi kaldırıp büyük Türk Dünyasını kurmaktır*” demekte; Özbekistan Devlet Başkanı İslâm Kerimov Türkiye’yi ziyaretinde, 9 Nisan 1992’de yaptığı konuşmada, “*Bağımsızlığımız Özbek Türkleri, bütün Türk Dünyası ve İslâm âlemi için muhteşem bir şeydir. İnşallah, Türk milleti tekrar yakında birlik içinde yaşayacaktır. Türk Dünyası içinde sınırlar ortadan kaldırılacaktır, yakında bunu yapmaya hazır olalım*” şeklinde görüş ifade etmektedir. Diğer cumhuriyetlerin liderlerinin de benzer konuşmaları hafızalarda, yazılı ve görüntülü basın arşivlerinde yer almaktadır. Nihayet, Sibiryadan Kafkasya’ya, Arap yarımadasından Balkanlara kadar uzanan geniş coğrafyada yaşayan kardeş ve akraba topluluklar da bir yandan Türk adını ve kültürünü yaşatmak için mücadele vermekte, öte yandan “Türk Dünyası” kavramını hayata geçirecek bir entegrasyonun özlemini çekmektedir.

Bütün bu tesbitlerin yanında Türk Dünyasındaki entegrasyonun gerçekleşmesini zorlaştıran faktörleri de gözönünde bulundurmamak gereklidir. Bunların başında, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde ve Azerbaycan’da, Sovyetler Birliği döneminde çizilmiş sun’î sınırlardan kaynaklanan bazı anlaşmazlıklar gelmektedir. Ayrıca yine aynı dönemde uygulanan zorunlu göç ve iskân politikası sonucu ortaya çıkan etnik problem-

ler vardır. Meselâ, 1989 yılı rakamlarına göre - yaklaşık olarak- Azerbaycan'da nüfusun %82'si, Kazakistan'da %39'u, Kırgızistan'da %52'si, Özbekistan ve Türkmenistan'da %71'i yerli halktan, geriye kalanı farklı etnik gruplardandır. Aynı yıl rakamlarına göre Özbeklerin %2.1'i Kazakistan'da, %3.4'ü Kırgızistan'da; Kırgızların %7.5'i ve Taciklerin %20'si Özbekistan'da; Özbeklerin %7'si Tacikistan'da yaşamaktadır. Bu durum, sınır anlaşmazlıklarının ve etnik çatışmaların körüklenmesi için münbit bir ortam yaratmakta, küçük bir kıvılcımın büyük bir yangına dönüşmesi ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Yakın geçmişte yaşanan olumsuz örnekler bu tehlikenin habercisi niteliğindedir. 1989 yılında Fergana'da (Özbekistan) Özbeklerle Ahıska Türkleri arasında çatışma çıkmış, Ahıska Türklerinden en az yüz kişi ölmüş, onaltı binden fazlası evlerini terk ederek Azerbaycan'a, Türkmenistan ve Kırgızistan başta olmak üzere, başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Benzeri bir olay 1990 yılında Kırgızistan'ın Oş şehrinde yaşanmış, Özbek-Kırgız çatışmasında 230 kişi ölmüş, 4000 kişi yaralanmış, 400 kişi kaybolmuştur.

Türk Dünyasındaki entegrasyonun önündeki iki büyük engel (sınır ve etnisite problemleri) başta olmak üzere diğer engelleri de aşmanın en önemli ve ilk şartı, kültürel müşterekleri ön plâna çıkarmak ve kültür entegrasyonunu sağlamaktır. Zira Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan arasındaki sınır anlaşmazlıklarının aynı soydan gelen insanlar arasında olduğunu ve bu insanların aynı dünyaya (Türk Dünyasına) mensup bulunduğunu ortaya koymak, meseleyi çözümsüzlükten kurtarmanın başlangıcı olacaktır. Aynı durum etnik problemler için de geçerlidir. Aynı toprakta, aynı devletin tebâsı olarak yaşayan, aynı soydan fakat farklı boylardan insanlar arasında kültür birliğinin sağlanması, gereksiz düşmanlıkları ortadan kaldırmada etkin rol oynayacaktır.

Türk Dünyasında kültürel müştereklerin başında dil ve dil ile yaratılmış fikir ve edebiyat eserleri gelmektedir. Bu gerçeği gözönünde bulunduran Atatürk Yüksek Kurumu'na bağlı Atatürk Kültür Merkezi, hem fikir ve edebiyat eserlerinden hareket ederek Türk Dünyasındaki ortak duygu ve düşünce ürünlerini bir külliyyat hâlinde Türk Dünyası aydınlarının ilgisine ve bilgisine sunmak, hem de tarih boyunca meydana ge-

len farklılaşmaların sebeplerini ve sonuçlarını incelemek amacıyla iki proje hazırlamış; 1995 yılından itibaren bu projeleri realize etme çalışmalarına başlamıştır. Bu projelerden bir tanesi "Türk Dünyası Edebiyatı Projesi", diğeri ise "Türk Kültürünün Çevre Kültürlerle Etkileşimi Projesi"dir.

"Türk Dünyası Edebiyatı Projesi", 1995 yılından bu yana Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural yönetiminde çalışmalarını sürdürmektedir. Proje tamamlandığında "Türk Dünyası Edebiyatı"; tarihiyle, terim ve kavramlarıyla, edebiyatçılarıyla, seçkin eserlerden örnekleriyle 30 ciltlik bir külliyyat hâlinde Türk ve dünya kamuoyuna sunulmuş olacaktır. Bu külliyyat öncelikle, Türk Dünyasındaki duygu, düşünce ve ifade bakımından zaman ve mekân boyutlarını aşan zenginliği, inceliği, bütünlüğü ve sürekliliği -bilimlik ölçü ve kaynaklarla- Türk soyunun evlâtlarına tanıttacak; ortak değer, eser ve kavramlarla şahsiyetlere sahip çıkılmasını sağlayacak; Türk Dünyasındaki entegrasyonun moral kaynaklarından, duygu ve fikir temellerinden birisi olacaktır.

"Türk Dünyası Edebiyatı Projesi"nde Türkiye'den ve Türk Dünyasını oluşturan diğer Türk devlet ve topluluklarından birçok bilim adamı görev yapmaktadır. Her yıl gerçekleştirilen koordinasyon ve değerlendirme toplantılarında Türk Dünyası temsilcileri arasında yaşanan ve giderek gelişen gönül ve güç birliği, "Türk Dünyası" kavramının hayata geçirilişinin duygu, heyecan ve inanç dolu göstergesi görünümünü vermektedir. Sadece bu görünüm bile, "Türk Dünyası Edebiyatı Projesi"nin "entegrasyon" bakımından önemli bir işlev gerçekleştirdiğinin delili niteliğindedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, sadece "Türk Dünyası Edebiyatı Projesi" ile dahi Türk Dünyası hedefine verdiği önemi göstermiştir. 21. yüzyıl Türk asrı olacak; Türk soyunun evlâtları, Türk Dünyasının yaratılmasında işlevi bulunan bu projelerin yaratıcılarını ve müelliflerini hayırla yâd edeceklerdir.

* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, "Türk Kültüründen Görüntüler" adını taşıyan -muhtevası büyük, ebadı küçük- bir dizi kitapçıkla, bir yandan Türk okuyucusuna Türk kültüründen önemli kesitler sunarken, öte yandan proje çalışanlarına yeni ufuklar açmakta, projenin fikri alt yapısına destek vermektedir. Bu dizinin, "Türk Dünyasından Fotoğraflar" adıyla, Türk devlet ve topluluklarını tanıttak biçimde yeni eserlerle zenginleştirilmesinin proje ve Türk Dünyasının bütünleşme sürecine çok değerli katkılar sağlayacağı muhakkaktır.

Dede Korkut Destanlarında Kaos-Kozmos Karşılaşmasının Epik Varyantı

Doç. Dr. Fuzûlî BAYAT

Kafkas Üni. Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl.
Öğretim Üyesi

İlkel mitolojik metinlerde, Kaos, yapısı belli olan hisselerle ayrılmamış, coğrafi koordinatları malûm olmayan âlemdir. Hem de bu karakteristik yönleri ile Kaos düzenli mekânın başlangıcıdır. Kozmos'tan farklı olarak sağ-sol, yukarı-aşağı, doğu-batı vs. mekân tayinleri Kaos için tatbik edilmez. *Dede Korkut Kitabı*'nda Tepegöz'ün kendisine mesken seçtiği Salahana kayası, semantikasına göre mitolojik kaosa çok yakındır.

Tepegöz'ün öldükten sonra âzâlarının kozmik elemanlara çevrilmemesi, yani kozmogeneze neden olmaması, kaos-kozmos antitezinin Dede Korkut metinlerinde hafifleşmesini gösterir. Demek hem mekân, hem de gelişen olaylar epikleşmiştir.

Metinde, Tepegöz'ün mekânı bütün ölçüleri ile Oğuzlar'ın iline karşıdır. Daha çok realite ürünleri kazanmış ve tarihî coğrafi mâna almış Oğuz ilinde sihir, olağanüstü olaylar ve nesnelere yoktur. Tepegöz'ün sihirli yüzüğü, ağaçta asılı sihirli kılıç, insan kemikleri vs. bir kez daha Salahananın Oğuz iline zıt olduğunu gösterir.

Mekân, destanın epik dünyasında ortaya çıkan hâdiselerle ilişkilidir, yani mekânın tâyin edici alâmetleri Oğuz kahramanlarının veya kâfirlerin faaliyet alanı ile ilgilidir. *Dede Korkut Kitabı*'nda mekân tarihî, coğrafi, sosyal ve etnik plânda tasvir edilir. Bu elemanlar epik mekânın esas özellikleridir. Ancak mekân kategorisi yukarıda adları kaydedilen anlayışlardan hiçbirini ayrılmakta ve tam şekilde belirtmez. Bu halde, destandaki mekân taklitten değil, tecritten hareketle tasvir edilmektedir. Bunun için de bu mekânın tarihî ve

coğrafi mekânla ilişkisi üzerinde ayrıca durmak gerekir. Çünkü *Dede Korkut Kitabı*'nın epik mekânında realite ile sürrealite, gerçeklikle abartma, tarihîlikle fantastik elemanlar birleşmiştir.

Tepegöz'ün Oğuz iline düşmanlığı sadece Oğuzları fizikî yönden mahvetmesi değil, kutsal Oğuz mekânının kutsuzlaştırılmasıdır. Perinin Konur Koca Saru Çoban'a: "... Oğuzun başına zaval getürdün"¹ demesi belki de kutlu mekânın kutsuz mekâna değiştirilmesine önceden verilen işarettir. Tepegöz'ün Oğuz ilinin başkanlarına, aksakallarına hümitsizlik göstermesi, yetiştiği evdeki adamın (Aruz Koca'nın) oğlunu öldürmesi, onun ecdat kültürüne ve Oğuz ilinde kutsal olan her şeye karşı gelmesidir. Tepegöz ecdat ruhlarının hâmilik ettiği bir mekânın kutsal dağını menfi işaretli kaotik yere çevirir. Oğuzlar'ın Tepegöz'den dolayı defalarca göç etmek cehtlerinin ("*El hasil Oğuz yidi kerre ürkdi, Depegöz önün alup yidi kerre yirine getürdi*"²) semantikasında şüphesiz kutsuz mekâna çevrilmiş ili terk etmek vardır.

Destan mantığına göre, Oğuzlar iki seçim karşısındadırlar: Ya Tepegöz'ün kutsuz mekâna çevirdiği ilden çıkıp gitmek, ya da kutsuzluğu ortaya çıkaran sebebi ortadan kaldırmak. Akıl ve mantık Oğuzlar'ın ikinci yolu seçeceklerini gösterir. Oğuzlar'ın Tanrısına, kutsal yerlerine, ecdat kültürünü yaşatanlara saygısızlık eden Tepegöz bütün yasakları bozmuştur. Bu da onun, Basat'ın elinde ölmesine neden olur. Tabii ki Basat'ın galip gelmesi kahramanlık destanları için karakteristik olan fizikî gücün zaferi değildir. Bu zafer, kutsalın adilik, iyiliğin kötülük üzerindeki zaferidir ve Allah'ın yardımı ile gerçekleşir. Bunu Tepegöz'ün kurduğu tuzaklardan Basat'ın her defa kurtulduğunda "*Tanrım kurtardı*"³ demesi ifade eder. Tepegöz'ün ölümü ile Kaos'un fonksiyonu tamamlanır.

Oğuzlar'ın kâfirlerin meskenini dağıtıp, kiliseleri yıkıp, yerine mescit yapmaları veya tapınakları İslâmî külte çevirmeleri Müslüman Türklerin şuurunda kutsuz, nizamsız mekânda gelebilecek potansiyel tehlikenin karşısına çıkmak içindir. Kâfirlerin mekânı, kaotikliği, kaosa meyilli olması ile karakterize edilir ve bu yönü ile tehlikelidir. Oğuzların, fethettikleri kâfirlerin meskeninde kopuz çaldırıp ozan okutmaları, düzensiz mekânı düzenli, kutsuz mekânı kutlu yapmaktır; çünkü mukaddes mekân Tanrı himayesindedir.

Kutsal Oğuz ili kâfirlerin meskenleri ile çevrelenmiştir. Bu halde Oğuz ili Kozmos'un sembolüne çevrilmiş olur.

Dede Korkut Kitabı'nda Oğuz dünya modeli arkaik yapıya sahiptir. Ancak bu modelin üst katmanında Ortaçağ Müslüman dinî tasavvurları açıkça görünmektedir. Kutsal mekân Tanrı'nın tecellisinin tam gerçekleştiği, hâmi ruhların dolaştığı yerdir. Dede Korkut destanlarında mekân İslâmî ve İslâm'dan önceki Türk hayatından izler taşır. Denilebilir ki, mekân bu iki farklı unsuru birleştirir. İşte destanlardaki epik mekân kategorisinin özelliğini burada aramak gerekir.

Hattâ reel görünen mekânda bile yukarıda sözü edilen iki unsurun içiçe girdiği görülür. Oğuzlar'ın mekânda yerleşmeleri veya hareketleri nispetlik prensibi üzerinde kurulmuştur. Meselâ, Kazan Han'ın bir kaç günde gittiği yolu tehlike anında Oğuz beyleri bir kaç saatte giderler. Böylece mekân ve zaman tahkiyeye bağlı olarak anında sınırlı veya sonsuz, uzun veya kısa, bir günlük veya bir yıllık olabilir.⁴

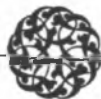
Tahkiye sürecinde epik mekânın tarihî hâdiseler meydana dönüşmesi, aslında tarihî etnografik realiteden daha çok, bedîî estetik değerdir. Tarihî geçmişle ilgili herhangi bir mekân tutumu epik yaratıcılık kanunlarına uyarlanarak etnosun kahramanlık çağını canlandırmağa hizmet eder. Ancak destandaki geçmiş zaman anlayışı bedîî bütünlükte mevcuttur; yani Oğuzlar'ın ol zamanı mekânda ortaya çıkmış olaylarda gerçekleşir.⁵ *Dede Korkut Kitabı*'nda Uruz'un ya genç, tecrübesiz savaşçı, ya da babasını kurtaran yetkin kahraman gibi gösterilmesinin gerçeklikle hiçbir alâkası yoktur. Aynı şekilde ölmüş bir kahramanın sonraki olaylarda iştiraki (bu sadece uygunsuzluk veya ozanın hatası değil) yalnız destan mekânında ve zamanında mümkündür. Hâdiselerin ve mekânın birbirinin üzerine geçirilmesi destan metni için karakteristiktir.

Epik paralelizme uygun olarak avlanılan mekâna, Oğuzlar'ın kâfirlerle savaştığı yer birbirine çok benzer. Mekân yapısında bu tip paralelizmler Bayındır Han'ın, Salur Kazan'ın verdikleri toy sahnelerinde, avın geçirildiği yerde, Oğuzlar'm yaşayış meskenlerinde daha kabarık görünür. Kurultay karakterli oyun geçirildiği yer ve Oğuz ilinin dış görünüşü mekânda sathiliği ve düzlüğü ile seçilir. Kâfirlerin meskeni, bu şekilde olan mekâna tam zıttır. Kaleler ve dağlık yer-

ler bir kaide olarak kâfirlerin mekânının esas göstericisi gibidir.

Oğuz ilinin mekân yapısındaki uyarlık, tasvir dilindeki sadelik ve benzerlik metnin süjet hattı ile bağlıdır. Mekân, ister Oğuzlar'ın isterse de kâfirlerin olsun, uçsuz bucaksız, sınırsız değildir. Tasvirlerin büyük bir kısmındaki tarihî, coğrafi adlar, tayfa adlarından oluşan yer adları, su veya çay adlarından oluşan yaşayış meskenlerinin adları, orman adlarından yaranan yaşayış yerlerinin isimleri destan dinleyicisinin tasavvurunda Kara Deniz'le Hazar Denizi arasındaki yerleri canlandırır. Arkaik tipli Sibiryâ ve Altay Türklerinin destanlarından farklı olarak *Dede Korkut Kitabı*'nda mekân mitoloji semantikasını kaybetmiş durumdadır. Tabii ki üç katmanlı dünya modeli ve onların tasviri Dede Korkut boylarında yoktur. Mitolojik mekân için karakteristik olan uygunsuzluk *Kitab-ı Dede Korkut*'a ait değildir. Oğuz ilinin kâfirlerin mekânına karşı olması da yalnız reel şartlara bağlıdır. Bu halde konu olan destanların mekân yapısının esasında Ortaçağ Müslüman Türklerinin tasavvurları toplanmıştır. Bu tasavvur İslâm'dan önceki şamanist Türklerin atnoslar, dünya, zaman, mekân hakkındaki bilgileri ile çakışmıştır. Bunu Deli Dumrul boyundaki kurumuş çay ve köprü, Tepegöz boyundaki Salahana vs. açıkça göstermektedir. Mitolojik ve tarihî mekân anlayışının *Dede Korkut Kitabı*'nda birbirinin içinde takdim edilmesi boyların statik makamı ile ilgilidir. Tarihîlik kâfirlerin mekânının tasvirinde daha çok görünür. Mitolojik ve ya kaotik mekân Oğuz ilinin kutsallığını kaybetmesi sonucunda meydana çıkar.

Dede Korkut Kitabı'nda genel olarak iki dünya - Oğuz ili ve sası dinli kâfirlerin mekânı - karşılaşması vardır. Kâfirlerin meskeninin tarihî coğrafi adlara daha çok uyması dikkati çeker. Dokuz başlı Gürcistan'dan Mardin, Tomanın Kalesi, Tırabuzan tekfurunun meskenine kadar kâfir yerleri, sanki aynı mekânın değişik adlarıdır. Bu ise yukarıda söylediğimiz ikili karşılaşma ile ilgili ozanın, kâfirlerin Oğuz ilinin nizâmını bozmağa yönelmiş cehtlerini umumileştirmesidir. Bu halde kâfir tiplerinin semantikasındaki benzerlik, olayların başlangıç ve sonlarının hemen hemen aynı olması, epik klişeler ve tekrarlar mekânın yapısı ile ilgilidir. Buradan türemiş semantik ilâveler (kâfirlerin fırsatçı olmaları, onların Oğuz iline gece baskınları, intikam

almak için esir edilmiş kadınlardan yararlanmak cehtleri, kardeşle kardeşi, ata ile oğlu savaştırmak isteği vs.) ortaya çıkar. Ozan mekânın yapı farkını tiplerin üzerine geçirir. Kâfirler Oğuz erenlerinden ahlâk, davranış, hattâ fizikî güç bakımından seçilirler. Destandaki bütün semantik elemanlar belli başlı sistem dâhilinde kurulduğu için zaman, mekân-kategorisi de bizimki - özge karşılığın hizmet eder. Bir sıra tarihî sebeplere dayanarak Oğuzlar'ın Müslüman olmayan Türklerle, özellikle de Peçenek ve Kıpçaklarla savaştığını söyleyebiliriz. Buna bakmayarak Ortaçağ ozanının mantığına göre bizimki kutpında Müslüman Oğuzlar, özge kutpında Şamanist Peçenek ve Kıpçaklar vardır. Türk mitolojik sisteminin İslâm'dan önceki bizimki-özge iki bölümü Ortaçağ İslâm medeniyeti bağlamına tercümeden başka bir şey değildir. Ozan ananeye sadık kalarak eski informasyonu bir kez tiplerin karakterinde, bir kez zaman kategorisinde, bir kez de mekân kodunda açar. Her halde informasyonu ifade kodları değişir, amaç değişmez.

Kitab-ı Dede Korkut'da coğrafî adlarla aynıyette olan mekân adları bile yalnız destan dünyasında geçerlidir. Destandaki mekân adlarından hareket ederek harita çizmek doğru değildir, çünkü destan metni için bu tip ampirik uygunluk hiçbir mâna vermez. Boylardaki epik mekânın bütün reel çizgilerine rağmen fizikî dünya ile hiçbir ilgisi yoktur. Epik mekânın yapısı fizikî dünyanın ölçüleri ile değerlendirilemediğinden bu mekân, hattâ coğrafî koordinatları reel dünyayla analoji yaratsa bile, başka bir âlemdir. Bekil'in Oğuz ilinin sınırında yurt tutması, Kan Turalı'nın Tırabuzan'a Saru Tonlu Selcen Hatun'un arkasından gitmesi, savaş yerleri yalnız epik mekânda gerçekleşir. İster mekân, ister zaman, isterse tarihî olaylarla ilgili informasyon epik dünyadan verilir ve onları gerçeklik gibi kabul etmek mümkün değildir.

Oğuzlar'ın tarihî etnografik bilgileri, zaman ve mekân anlayışları epik metnin içinde erimiştir. Meselâ, ozanın dilinden Bayındır Han'ın, Salur Kazan'ın hakkında söylenen "*Türkistan'ın direği*" kelimesinde baba yurdunun hafızalarda yaşadığı bilinmektedir. Aynı şekilde, bazı kabile adlarından da (Sekrek, Kanglı, Usun vb.) Oğuzlar'ın tarihî yerlerinin takribi coğrafyasını çizmek mümkündür. Mekânın tarihî olaylarla ilişkisi bilim açısından önem taşımaktadır. Ancak tarih

değildir.

Dede Korkut Kitabı'nda Oğuzların İç ve Dış olarak iki kısma ayrılması, Oğuz mekânının ikiye ayrılması değil, sadece merkez taşra ayrımıdır. Mekânın tasvirinde, Oğuz kavminin yerleşme yeri kâfirlerinkinin zıddı durumundadır. Hattâ Oğuzların merasimleri de kâfirlerin mekânında geçirilen merasimlerin görünüş ve fonksiyonu açısından farklıdır.

Oğuzlar'ın merasim yerleri mistik enerjinin toplandığı merkez gibi değerlendirilir. Bu ise Oğuzların mukaddes merkez anlamının aynıdır. Mukaddes merkez ecdât ruhlarının dolaştığı yerdir. Mekânın mukaddesliği Oğuzların gâlibiyetlerinin anahtarındır. Mukaddesliğin bozulması tabu ile yasaklanmıştır. Konur Koca Saru Çoban'ın peri ile zinası sonucu bu mukaddeslik bozulur ve Tepegöz'ün katkısı ile Oğuz ilinin bir kısmı kaotik meskene çevrilir. Mukaddeslik korundukça Oğuzlar emin amandlıkta yaşarlar. Kâfirlerin Oğuz iline gündüz değil, gece baskınları kutsal mekânın kâfirler için gündüz kapalı olması ile izah edilebilir. Oğuzlar da tam aksine gece baskınları yapmazlar. Bu da onların gündüzleri Tanrı tarafından korunması ile ilgilidir. Oğuz alp erenleri kutsal mekândan dışarıda himâyesizdirler. Meselâ Oğuzlar'ın menfi işaretli düşman korugunda tuzağa düşmeleri buna örnek olabilir.

Buraya kadar söylediklerimizi kısaca şöyle özetleyebiliriz: Epik mekân, kahramanın faaliyet gösterdiği, olayların ortaya çıktığı ve reel tarihî etnografik çizgileri güçlü olan, hattâ, mekân koordinatları coğrafî gerçekliğe uygun, ancak gerçekçimsi edebî eserlerin yapısına uygun olan mekândır. Epik mekân, arkaik mitolojik semantikasını kaybetmiş, somut toponimik birlik üzerine kurulan poetik elemandır. Epik mekân, destanda epik sosiumla bağlıdır; bu nedenle de sosyal anlam taşır. Epik mekânın özdeğinde tabii ki mitolojik mekân, daha doğrusu fizikî mekân anlayışı vardır. Her bir destan söyleyicisi eskiden meydana gelmiş olaylardan, yaşadığı gerçek dünyanın dışında, tasavvurunda olan bir başka mekândan söz açar. Bu bizim epik mekân dediğimiz yerdir. Burada doğma ve yabancı ülke, kahraman ve antogonist yalnız masalcının veya ozanın tefekküründeki âlemden baş verir, onun yaşadığı gerçek dünyada değil.

Mitolojik mekânı karakterize eden esas elemanlar dinamik şekilde Kaos'tan Kozmos'a geçittir. Kaos bü-

tün mitolojik sistemlerde evrenin başlangıcı, Kozmos ise onun son neticesidir.⁶ Epik mekân tıpkı mitolojik mekân gibi fizikî karakterden daha çok manevî ve sosyal karaktere sahiptir. Mitolojik ve epik mekânın düzeni, uyurluğu, nizâmı saklamakla, mukaddesliği korumakla mümkündür. Tanrı oğullarının Şeytanî güçlerle, Oğuzların kâfirlerle savaşı bu nizâmı korumak amaçlıdır.

DİPNOTLAR

1. Ergin M., *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 1986, s. 93.
2. A.g.e., s. 94.

3. A.g.e., s. 97-98.

4. Bkz., Lotman Yu M. O. *Ponyati Geografiçeskogo Prostranstva v Ruskih Şrednevekovih Tekstah*, "Trudi po Znakovim Sistemam", Tartu, Vıp. 2., 1965; Neklyudov S. Yu., *Vremya i Prostranstvo v Biline*, "Slavyanskiy Folklor", Moskova 1972.

5. Zaman ve mekânla ilgili teorik bilgi için bkz., Gureviç A. Ya. *Kategori Srednevekovoy Kulturi*, Moskova 1972; Rauşenbah B. V., *Vospriyatie i Perspektivnie İzobrajeniya Prostranstva*, "İskustvo i Toçme Nauki", Moskova, 1979; Ahundov M.D., *Kontseptsi Prostranstva i Vremeni, İstoki, Evolyustsiya, Perspektivi*, Moskova 1982.

6. Toporov V.N., *Prostranstvo i Tekst*, "Tekst: Semantika i Struktura", Moskova 1983.

KAZAKİSTAN BİLİMLER AKADEMİSİ Folklor ve Edebiyat Bölümü Başkanı

Prof. Dr. Akademik Şâkir İBRAYEV'in

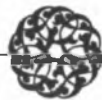
"Destânın Yapısı"

Adlı Eseri

Ali Abbas ÇINAR'ın Türkçesiyle
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

tarafından

YAYIMLANDI

Moğolistan'da Yaşayan Türk Kültürü

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Erciyes Üni. Fen-Edb. Fak.

Öğretim Üyesi

Moğolistan, Köktürkler döneminde Türklere vatan olmuş bir coğrafya parçasıdır. Bu coğrafyadaki **Orhun, Yenisey, Tanrı Dağları, Ötüken yış (Ötüken ormanı), Karakurum, Karabalgasun, Tonyukuk, Bilge Kağan, Kültigin** gibi nehir, dağ, şehir ve kişi adları Türk tarihinde önemli yerlere sahiptir.

Karakurum şehri eski bir Türk şehri olup, bugün Oğur Hangay aймаğı içinde bulunmaktadır. Ulanbator'a uçak ile ulaşımı sağlanan bu tarihî yerin önemi burada eski bir Budist strupasının bulunmasıdır. Bu strupa bugün müze olarak düzenlenmiş olup, tarihî pek çok etnografik malzeme sergilenmektedir. Eski Türk-Moğol kıyafetleri, mutfak ve ev malzemeleri, insan kol ve bacak kemiğinden yapılmış şaman kavalları, şaman defteri ve zilli şaman kıyafetleri Türk kültür tarihi açısından önemlidir.

"Karabalgasun" şehri harabeleri de bu coğrafyadadır. Çok eski bir Türk şehri olan Karabalgasun'da yapılacak arkeolojik kazılarda elde edilecek etnografik malzemelerle Türk tarihinin şekli değişecektir.

Türkler bu coğrafyada Moğollarla komşu olarak yaşamışlardır. Kaşgarlı Mahmud'un ölümsüz eseri "*Divânu Lugâti't-Türk*" adlı ansiklopedik sözlükte adları geçen Tatar kavminden kasıt Moğollardır. Hattâ, bu sözlükte ve Balasagunlu Yusuf Has Hâcib'in büyük bir siyâsetnâme olan "*Kutadgu Bilig*" adlı eserinde geçen Moğolca ödünç kelimeler bulunduğu, tarafımızdan yıllar önce "*Divânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig*"deki Moğolca Kelimeler" adlı bir tebliğe konu yapılarak İkinci Uluslararası Türkoloji Kongresi'ne sunulmuştur.

Moğolistan coğrafyası Türklere hiç yabancı değildir. Köktürklerden çok daha önceleri bu coğrafyada

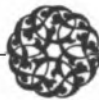
Hunlar ve Kıpçaklar yaşamıştır. Bugünkü Moğolistan'ın Oğur-Hentey aймаğında bulunan Hun kurganları ile Karakurum yakınlarındaki Huçirt aймаğında bulunan Kıpçak mezarları bunun kanıtlarıdır. Ne yazık ki bu kurganlar da mezar hırsızları tarafından soyulmuş olduğu için, elde pek bir şey kalmamıştır.

Türk-Moğol imparatoru olarak bilinen Çinggis-Kağan (Cengiz Han)'ın doğum yeri Hentey aймаğı yakınında bulunan, arka tarafı ormanlık küçük bir tepedir. Burası Moğollar tarafından turistik bir bölge olarak hazırlanmış ve ziyarete açılmıştır. Burada iki metrelik granit bir taşın üzerine eski Uygur (Moğol) yazısı ile "*Çinggis Kağan burada doğmuştur*" ifadesi kazınmıştır. Bu granit sütunun arka tarafına ziyaretçiler tarafından taşlar yığılarak küçük bir tepe oluşturulmuş. üzerine de beyaz at kılından yapılmış bir "tuğ" dikilmiştir. Arka plânda kalan çam ağaçlarının dallarına bağlanmış olan bez parçaları ile at kılıları, Anadolu'daki çapıt bağlanmış adak yerlerini hatırlatmaktadır.

Moğolların Türklerle "Altay" dil ailesi içinde akraba olduğu bilinmektedir. Bu akrabalık "Ana Altay" dönemine kadar uzanmakta olup, Türkçe-Moğolca paralelliği bu dönemin izlerini taşımaktadır. Moğolların en eski tarihî ve edebî eseri "*Monggol-un Niguça Tobçıyan*" (*Moğolların Gizli Tarihi*) adlı eserdir. Bu eser 1220 yılında yazılmış olup, içinde Türkçe ya da Türkçe-Moğolca müşterek pek çok kelime bulunmaktadır. Bu eser, Ahmet Temir tarafından Moğolca aslından Türkçeye tercüme edilerek notlanmış ve 1948 yılında TTK tarafından yayımlanmıştır (İkinci baskısı 1995 yılında yapılmıştır). İkinci önemli Moğolca eser. XVI. yüzyılda yazılmış olan "*Altan Topçı*"dir. Bu eserin hemen hemen üçte biri *Moğolların Gizli Tarihi* ile benzerlik göstermektedir. *Altan Topçı*, Tuncer Gülensoy tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve *TTK-Belleten*'in 152, 196 ve 197. sayılarında "Kişi, Yer ve Madde Adları Dizini" ile birlikte yayımlanmıştır.

Moğolların Gizli Tarihi ve Altan Topçı, tarihî Türkçe araştırmaları için oldukça önemlidir. Bu eserde bulunan Türkçe kelimeler, "Moğolların Gizli Tarihi ve Altan Topçı'de Türkçe Kelimeler" adı ile T. Gülensoy tarafından bir bildiri olarak sunulmuştur.

1996 yılının Ağustos ayı içinde kaybettiğimiz büyük Türk dostu (annesi Yakut Türkü) olan Eleanora Novgorodova'nın yaptığı araştırmalardan ve yayınlardan

rından bizim bilmediğimiz coğrafyalarda Kıpçak Türklerinin mezar, balbal ve anıt taşlarının varlığını öğrenmekteyiz. Onun 1987 yılında, Moğolistan'da bulunduğumuz sırada, Ulanbator otelinin bir odasında, Osman F. Sertkaya ve rahmetli Hocamız Bahaeddin Ögel'le birlikte bize gösterdiği Kıpçak mezarlıkları ile ilgili slaytlar hâlen bilim dünyasından saklanmaktadır. Novgoradova'nın ölümünden sonra da daha uzun yıllar saklanacağı görülmektedir.

Moğolistan'daki Türk anıtlarının en önemlilerinden olan Köçö-Şaydam mevkiindeki üç anıt - külliye (*Bilge Kağan, Kültigin* ve aynı mevkideki üçüncü anonim anıt-külliye) ile Nalayh'daki *Tonyukuk* külliyesidir. Bu anıtlardan başka, Moğolistan coğrafyasının özellikle batısında, değişik yerlerde ve Ulanbator'daki millî müzenin depolarında bulunan küçüklü-büyükülü taş yazıtlar da Türk tarihi ve dili bakımından önemlidir.

Köçö-Saydam'ın batısına doğru uzanan düzlüklerde yer alan, üzerini toprak ve çayır örttüğü için koruma altında bulunan Uygur devletinin başkenti tarihî **Ordubalg/Karabalgasun** (Moğolca: Khar Balgas) kenti de Türk tarihinin aydınlanması için önemli bir yerdir. Bu şehrin kalıntılarının plânlı bir arkeolojik kazı ile gün ışığına çıkarılması gerekmektedir.

Göktürk devrine ait *Ongin* (İlteriş Kağan), *Köl-İç-Çor* (İhe-Höşötü), *Altun Tamgan Tarkan* (İhe-Aşete) ve Altanbulag civarındaki *Öngüt* anıt külliyesi ile Göktürk devrinden başka Uygur ve Kırgız devirlerine ait yazıtları da unutmamak gerekir. Bu yazıtlar, Moğolistan'ın Ulug Hanoy Gölü - İhe Hanuin Nur, Terh-Taryat, Hoytu-Tamır, Örük-İgde yörelerinde bulunmaktadır.

Moğolistan'daki bu anıt-yazıtlar pek çok Türkoloğun ilgisini çekmiş; Danimarkalı W. Thomsen, Rus W. Radloff (Radlov), S.E. Malov, Sergey Klyaştorniy, Dimitri Vasiliev, Aleksandr Şçerbak, Finli G.J. Ramsstedt, Moğol Kazağı Karcavbay ve Bazılhan, Polonyalı E. Tiryarsky, Türklerden H.N. Orkun, A. Caferoğlu, M. Ergin, T. Tekin, O.F. Sertkaya gibi dilciler çalışmışlardır.

Ulanbator'da bulunan Moğol Millî Müzesi de Türk tarihi açısından oldukça önemlidir. Çünkü, Moğolistan coğrafyasında yaşamış olan eski Türklerle ilgili pek

çok folklorik ve etnografik malzeme bu müzede yer almaktadır. Meselâ, giyim-kuşam, mutfak âlet-edevâtı, müzik âletleri (yatugan, dombra, kobis vb.) gibi malzemeler Göktürk ve Uygur devirlerinde Türkler tarafından kullanılan malzemelerin günümüze taşınanlarıdır. Bunların Türkler tarafından da kullanılmış olduklarını eski duvar fresklerinden (özellikle, Binbuda mağaralarında bulunan freskler), minyatürlerden ve balballardan öğrenmekteyiz.

Kültigin, Bilge Kağan ve *Tonyukuk* külliyesi civarında bulunan "balbal"ların eski Türk giyim-kuşamı açısından önemi büyüktür. Balbalların üzerindeki giyimler yukarıdan aşağıya şöyledir:

a) Başta şapka (Bugünkü Moğol şapkasının aynısıdır. Yalnız, erkeklerin pek çoğu bugün fötr şapka giymektedir).

b) Üste yakasız çapan (Bugün Moğol erkek ve kadınları giymektedir).

c) Belde kuşak (Bugün kadın erkek Moğolların millî kıyafetlerini kuşak tamamlamaktadır).

d) Ayakta geniş ağı ve paçalı pantolon.

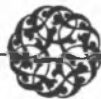
e) Ayakta "hedik" adı verilen ucu kalkık, desenli deriden yapılmış uzun konçlu çizme (Bugünkü Moğol millî kıyafetini tamamlamaktadır).

Moğolların kullanmış oldukları "yurt" adı verilen alaçık da eski Türk "yurt"unun aynısıdır. Üzeri keçe ile kaplı bu çadır-ev bugünkü göçebe Moğolların yaşadıkları yerdir.

Ulanbator'daki Moğol Millî Müzesi'nde sergilenen pek çok etnografik malzeme ile musıkî âletleri eski Türklerinkinin aynısıdır. Bu iki kavim, yüzyıllarca birlikte yaşayarak birbirlerinin folklorik ve etnografik malzemelerini almışlardır.

Moğolların "millî güreş"leri, tarihî Türk belgelerinde anlatılan Türk güreşi ile benzerdir. Bugünkü güreş usûllerinden farklı olan bu tür güreş, bugün Moğolistan ile eski Türk anayurdu coğrafyasına yakın Türk ülkelerinden Altay, Hakas ve Şor'da da yapılmaktadır. Güreşçinin üzerinde, mayo, kolları açık cepken (bizim efe cepkenine benzer), ayakta hedik bulunur. Birbirlerini güçleri ile deneyen güreşçilerden birisi dengesini kaybederse, o mağlûp sayılır.

Moğol yemeklerinden "mantu, çiğbörek" öteki Türk ülkeleri ile Anadolu'da yapılanın aynısıdır. "Kı-

mıs” Moğollarda da aynıdır ve kısrak sütünden yapılır.

Dil bakımından da Moğollarla akraba olduğumuz unutulmamalıdır. Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna mensup olan Türkçe ve Moğolcada pek çok benzer kelime bulunmaktadır. Bu konuda Ahmet Temir, Osman Nedim Tuna ve Tuncer Gülensoy tarafından yapılmış olan bilimlik araştırmalar ve yayınlar oldukça fazladır.

Moğolların Türklerle olan tarihî bağı Anadolu’da da devam etmiştir. İran ve Anadolu’nun büyük bir bölümünü topraklarına katan Moğollar buralardaki valileri ile Türkleri yönetmişlerdir. Samagar Noyan ile Caca oğlu Nureddin bunların en tanınmışlarıdır.

Anadolu’nun Moğollar tarafından istilâsından sonra pek çok yer adı da Moğolcalaşmıştır. Bu konuda hazırlanan bir bildiri “Anadolu’da Moğolca Yer Adları ve Rumeli’deki İzleri” adı ile Eylül 1979’da Ankara’da TTK’nda toplanan “Quatrième Congress International des Etudes du Sud-Est Europeen”e T. Gülensoy tarafından sunulmuştur.

1996 yılında Moğolistan’la yapılan anlaşma gereğince Ulanbator’da bir Türk büyükelçiliği açılmıştır. Moğolların yıllardır bekledikleri bu elçilik, her iki kavim için de oldukça önem taşımaktadır. Bu coğrafyada yaşayan Kerey Kazak Türkleri ile azınlık durumunda

bulunan Kırgız, Kazak, Uygur ve öteki küçük Türk boylarının yaşatmaya çalıştıkları kültürleri elçiliğimiz kültür ateşeliğince araştırılıp, yayımlanmalıdır.

Moğolistan bizler için artık bir kapalı kutu değildir. Moğollar Türkleri akrabaları bilmekte, onlara sevgi göstermektedirler. Hele, onların dili ile konuşmaya başlayınca daha da mutlu olmaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu tarihî fırsatı çok iyi değerlendirmeli, Ulanbator’da açılacak bir “Moğol-Türk Araştırma Enstitüsü” ile bu dostluk perçinlenmelidir.

Dışişleri Bakanlığı’nın faal bir kurumu olan TİKA’ya oldukça zor, fakat tarihî bir görev düşmektedir. O da, Moğolistan’daki Türk âbidelerini restore etmek, korumak ve bilim adamlarının yararına sunmaktır. Bu kuruluşu maddî yönden desteklemek de varlıklı iş adamlarımıza, sanayicilerimize, ithalât ve ihracatçılarımıza düşmektedir. Bu konuda vakit çok dardır. Çünkü, ABD, Japonya, Rusya, Çin, Hindistan ve Kore bu büyük coğrafyada at koşturmaktadır. XXI. yüzyılın av turizminin yanında, bâkir yer altı ve yer üstü kaynakları, uçsuz bucaksız verimli topraklar onları cezbetmektedir. Bir an önce bu parkurdaki yerimizi alıp, hiç olmazsa kendi tarihimizin en eski ve en değerli malzemelerini kurtarabilelim.

ATATÜRK DİYOR Kİ:

“Türk Milleti, kendinin ve memleketinin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen bozguncu, alçak, vatansız, milliyetsiz, beyinsizlerin saçmalamalarındaki gizli ve kirli emelleri anlamayacak ve onlara müsamaha edecek bir heyet değildir. Türk Milletinin sosyal düzenini bozmaya yönelik didinmeler boğulmaya mahkûmdur.”

Kadı Burhaneddin Ahmed Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi

Müjgân ÜÇER

Araştırmacı-Yazar

"Dünyayı çok sınıdık bir büyümiş
Kamu âlem varlığı bir Hâ' yemiş
Kaplan, aslan, ejderhalar cümlesi
Ecelün kıyacağında* âhüyünüş"

Kadı Burhaneddin¹

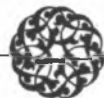
Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra, Anadolu'da kurulmuş olan ve yarım yüzyıl kadar devam eden Eretna Emirliği'nde (1335-1381), sırasıyla kadı, vezir ve nâipliğe yükselen, emirliğin zayıflaması üzerine idareyi ele alan ve onun yerine kendi adıyla anılan bir devlet kuran Kadı Burhaneddin Ahmed, kudretli bir devlet adamı, âlim ve ayrıca tanınmış bir Türk şâiridir.

Kadı Burhaneddin Ahmed ve devleti hakkında en iyi kaynak Kadı Burhaneddin'in teklifi üzerine hizmetinde bulunan Aziz b. Erdeşir-i Esterabâdî'nin, Farsça olarak yazdığı *Bezm u Rezm* adlı geniş vekayinâmedir. Türk tarihi açısından çok önemli bir eser olan *Bezm u Rezm*, 1928 yılında Kilisli Rifat Bey tarafından istinsah edilerek, Fuad Köprülü tarafından neşredilmişse de, dilinin ağır oluşu sebebiyle ne Osmanlıcaya ne de günümüz Türkçesine tam olarak çevrilememiştir. Prof. Dr. Yaşar Yücel'in büyük ölçüde *Bezm u Rezm*'den yararlanarak yazmış olduğu *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti* (Ankara 1970) adlı eseri, Kadı Burhaneddin'in siyasî hayatı hakkında yapılmış en iyi çalışmadır. *Bezm u Rezm*, *Eğlence ve Savaş* adıyla, Prof. Dr. Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır (Ankara 1990). Prof. Dr. Ali Alpaslan, *Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler* adlı eserinde, Kadı Burhaneddin'in biyografisi, eserleri, edebî kişiliği ve edebiyatımızdaki yeri üzerinde geniş bilgiler vererek, ülkemizde yeterince tanınmayan ve şiiirlerinin de anlaşılması güç olan Kadı Burhaneddin'in divânından 100 gazel, 7 rübâi ve

17 tuyuğunu alarak açıklamıştır (Ankara 1977). Kadı Burhaneddin hakkındaki diğer müstakil eserler ise, Sivaslı edebiyat öğretmeni-folklorcu Vehbi Cem Aşkun'un, *Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin* (Eskişehir 1964) adlı kitabı ile, Prof. Dr. Muharrem Ergin'in, *Kadı Burhaneddin Divanı* (İstanbul 1980) adlı hacimli kitabıdır.

1344 yılında Kayseri'de doğan, çok iyi bir öğrenim gören, devrinin ünlü hocalarından aklî ve naklî ilimler tahsil ederek, fıkıh, tefsir, hadis, ilâhiyat, tabiat, tıp, hey'et (astronomi) ve matematik dersleri okuyan, fırtınalı, macera ve mücadele dolu bir ömür süren, yirmibir yaşında kadı, otuzdört yaşında vezir, otuzycdi yaşında nâip ve hükümdar olan Kadı Burhaneddin, 1398 de Sivas'ta öldüğü zaman ellidört yaşında idi. Hayatında mücadelesiz yılı olmayan, muktedir ve o derece azimli bir kimse olan Kadı Burhaneddin'e *Ebu'l-feth* lâkabı da verilmiştir. Asıl adı Ahmed, künyesi Ebu'l-Abbas ve şöhreti Kadı Burhaneddin'dir. Bilgi ve siyaseti ruhunda toplayan ve âlim bir kimse olan Kadı Burhaneddin'in, şâirlik ikinci meşgalesidir. Hakkında bilgi veren ana kaynak *Bezm u Rezm* ondan bilgin, âdil, zeki, hâdiselere göğüs geren, meşakkatlere dayanan, bilginleri seven, onları koruyan ve onlarla konuşmaktan zevk alan, iyilikten hoşlanan, çekinmeden konuşan, aynı zamanda da eğlenceye ve safâya düşkün bir kimse olarak bahseder. Diğer tarihçiler de onu, savaştan geri kalmayan, Allah yolunda tehlikeleri göze alan, haftada üç gün bilginlerle sohbet toplantıları yapan, tebaasına karşı merhametli, muhaliflerine karşı mülâyemetle hareket eden, eğlence ve zevke düşkün, cömert, askerliği ve sporu seven, âlim ve üç dil bilen bir hükümdar olarak gösterirler.² Diğer şâirlerimizde pek rastlanmayan, kahraman ve cengâver ruhunu merd ve tok bir şekilde şiiirlerine yansıtmış olan Kadı Burhaneddin, *sâhib-i seyf ve'l-kalem* yani kalem ve kılıcı aynı başarı ile kullanmış olan bir hükümdardır.

Sivas'ta adıyla anılan devletini (1381-1398) kurmuş, kendi adına hutbe okutup para bastırmış olan Kadı Burhaneddin, Sivas halkı tarafından tarihî ve edebî yönünden farklı olarak, bir evliya olarak bilinmekte ve Gâzi Burhan da denilmekte olup, Sivas'ta bulunan kabri, dilek ve adak yeri olarak ziyaret edilmektedir.³ Lâhtinin, Selçuklu tarzı çinilerle kaplanması, türbesinin bir hükümdara lâyük görünümde olması dileğimiz-

dir.

Kadı Burhaneddin'in Eserleri⁴

1- *İksîru's-Saâdât fî Esrâri'l-İbâdât*

Kadı Burhaneddin'in 1395/96 kışında Sivas'ta devlet işleriyle meşgul olurken boş zamanlarında yazdığı bu Arapça eser, ibâdetlerin hakikatlarından ve esrarından bahseder. Şâirin bu eserinin bir nüshası Aya-sofya Kütüphanesi 1658 numaradadır.

2- *Tercîhu't-Tavzih*

Devlet ve ülke işlerinden zaman buldukça bir yılda yazdığı ve 1387'de bitirdiği bu Arapça eserinde Kadı Burhaneddin, bir fıkıh konusunu kaleme almıştır. *Tercîhu't-Tavzih*'in bir nüshası Râgıp Paşa Kütüphanesi 831 numarada kayıtlıdır.

3- Farsça ve Arapça Şiirleri

Farsça ve Arapçayı çok iyi bilen Kadı Burhaneddin bu dillerde şiirler yazmışsa da Farsça şiirleri elimizde değildir. Arapça üç şiiri *İksîru's-Saâdât fî Esrâri'l-İbâdât* adlı eserinin sonunda bulunmaktadır.

4- Türkçe Dîvânı

Türk edebiyatının en büyük şâirlerinden biri olan Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin'in geniş hacimli dîvânı, Türk dilinin çok kıymetli hazinelerinden biridir. Millî duygularının kuvvetli olması sebebiyle Türkçe yazdığı dîvânının biricik nüshası Londra British Museum'da, Or. 4126 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Burhaneddin Ahmed'in dîvânı, İstanbul İngiliz Elçiliği Doğu İşlerine bakan sekreter Thomas Fiott Hughes'in diğer kitaplarıyla birlikte, 1890 yılında British Museum'a intikal etmiştir. Dîvân hakkında ilk yazı, 1895 yılında, bir Rus orientalisti P. Melioranski tarafından yazılmış ve onun tarafından 32 şiiri Rusçaya çevrilmiştir. Dîvânın hattatı, Halil bin Ahmed olup, Selçuk nesihî ile yazmıştır. Dîvân 608 sahifedir ve 1268 gazel, 45 eksik gazel, 3 beyit, 20 rübâî ve 116 tuyuğ ihtiva etmektedir. Dîvânın 1943 yılında TDK tarafından tıpkı basımı yapılmıştır. Türk Dili ve Dîvân edebiyatının ilk örneklerinden olması bakımından bu eser 14. yy. Türkçesi için bir hazine olarak kabul edilmektedir. Eski bir Türk nazım şekli olan tuyuğda usta olan Kadı Burhaneddin, ifadelerindeki güzellik, lirizm, coşkunculuk, renklilik ve samimiyetin yanında çok çetin bir şiirin de sahibidir. Dilciler ve edebiyat tarih-

çileri, Kadı Burhaneddin'in dilinin Azerî lehçesi özellikleri taşıdığını söylemişlerdir. Dîvânda, bazı kelimeler ve gramer şekilleri bakımından Azerî lehçesi özellikleri görülürse de o devirde henüz Azerî ve Anadolu lehçeleri arasında bir fark olmadığı düşünülmelidir. O'nun dili, ne Azerî, ne de Batı Türkçesi sahasına aittir; o, tam bir Orta Anadolu şâiridir. Kadı Burhaneddin'in dîvânında atasözleri, deyimler, hikmetli sözler oldukça fazladır.⁵ Dîvânda yer almış olan ve günümüzde Sivas'ta hâlâ kullanılmakta ve mahallî özellik gösteren pek çok kelime ve deyim varlığı da dikkatimizi çeken diğer bir husustur.

21 Ekim 1985 tarihinde, Sivas'ta, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenmiş olan "Şâir, Mutasavvıf ve Devlet Adamı Kadı Burhaneddin" konulu toplantıda, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, Doç. Dr. Neclâ Pekolcay ve Müjgân Üçer birer konuşma yapmışlardır.

Şâir, âlim ve devlet adamı Kadı Burhaneddin Ahmed, ölümünün 600. yılı olan 1998 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi tarafından düzenlenecek olan törenlerle anılacaktır.

Kadı Burhaneddin Ahmed Bibliyografyası⁶

Kadı Burhaneddin Ahmed'in siyasî hayatı üzerinde, Prof. Dr. Yaşar Yücel tarafından kaleme alınan, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398) - Mutahherten ve Erzincan Emirliği* adlı eser ile Prof. Dr. Ali Alpaslan'ın *Kadı Burhaneddin Dîvânından Seçmeler* adlı eserde, Kadı Burhaneddin ile ilgili olarak zengin bibliyografya verilmiştir. Aşağıda yer alan tarihî kaynaklar bu eserlerden yararlanılarak bibliyografyaya dâhil edilmiştir. Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri, Arap, Timur, Osmanlı ve Akkoyunlu devri vekayinâmeleri ve menakıbnâmeleri, Prof. Dr. Yaşar Yücel'in eserinde de belirttiği gibi, Kadı Burhaneddin'in siyasî hayatı ile ilgili olarak zengin bilgi veren kaynaklardır. Kadı Burhaneddin'in dîvânı ve edebî yönü ile ilgili olarak son yıllardaki yayınlar bir hayli olup, bibliyografyada yer almıştır. Son yıllarda, şâir ve devlet adamı Kadı Burhaneddin ile ilgili olarak, yayınların artması sevindiricidir ki, şâirin tanınması, hakikî değerinin bilinmesi ve lâıyk olduğu şekilde kavranabilmesi ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

Kadı Burhaneddin'in Siyasî Hayatı ve Eserleri Hakkında Yayımlanmış Müstakil Kitap ve Makaleler

AHMET, Tevhid, *Kadı Burhaneddin Ahmed*, TOEM V, VI. İstanbul (1330).

ALPASLAN, Ali, *Kadı Burhaneddin Dîvânından Seçmeler*, İstanbul 1977.

AŞKUN, Vehbi Cem, *Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin*, Eskişehir 1964.

AZİZ b. Erdeşir-i Esterabâdi, *Bezm ü Rezm*, Kilisli Rifat Neşri, İstanbul 1928.

BALA, Birza, "Kadı Burhaneddin Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*.

CENAB, Şahabeddin, "Kadı Burhaneddin, Meçhul Bir Türk Şâiri", *Peyam-ı Sabah*, Nu: 1134 (11564) 30 Kânun-i Sâni 1338/1922.

_____, "Kadı Burhaneddin, Şiiri ve Dîvânı", *Peyam-ı Sabah*, Nu: 1137 (11567), 2 Şubat 1338/1922.

Dîvân-ı Kadı Burhaneddin, Matbaa-i Amire, İstanbul 1338/1922.

Eretna ve Kadı Burhaneddin Tarihçesi (Anonim).

ERGİN, Muharrem, "Kadı Burhaneddin Dîvânı Üzerine Bir Gramer Denemesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı 3, İstanbul 1951.

_____, *Kadı Burhaneddin Dîvânı*, İstanbul 1980.

GIESECKE, Heinz Helmut, *Das Werk Des Aziz İbn Ardaşir Astarâbâdî*, Leipzig 1940.⁷

GODSELL, F.F., *Dîvân-ı Kadı Burhaneddin Gazel ve Rübâiyatından Bir Kısım ve Tuyugları*, İstanbul 1922. 61 sahifelik bu kitabın dokuz sahifelik önsözü Cenap Şahabeddin tarafından yazılmıştır.

GÜLTAŞ, Ayhan, "Kadı Burhaneddin'de Türk Musikisi Makamları", *Sanat ve Kültürde Kök Dergisi*, Sayı: 18, 19, 20, 21, 22.

_____, "Kadı Burhaneddin Divanı'nda Musiki Unsurları", *Millî Kültür*, Ankara, Sayı: 40, s. 23-24, 1983.

HALİL, Edhem (ELDEM), "Sivas Sultanı Kadı Bur-

haneddin Namına Kayseri'de Bir Kitabe". *Tarihi Osmanlı Encümen Mecmuası*, III/16, İstanbul 1328.

Kadı Burhaneddin Dîvânı, I-Tıpkı Basım, TDK. İstanbul 1943.

KÖPRÜLÜZÂDE, M. Fuad, "K. Burhaneddin", *Dergâh Mecmuası*, Cilt II, No: 24, İstanbul 1338-1922.

LEVONYAN, L., *Kadı Burhaneddin'in Gazel ve Rübâiyatından Bir Kısım ve Tuyugları*, (Cenab Şahabeddin'in bir mukaddimesi ile birlikte). İstanbul 1922.

MAZIOĞLU, Hasibe, "Kadı Burhaneddin", *Arayış Dergisi*, Sayı: 9, Ankara 1957.

MELİORANSKİ, P., *Bruchstücke aus dem Divan des Ahmed Burhaneddin aus Sivas*, in "Vostocnyja Zametki", Petersburg 1895, s. 131-152.

ÖZTÜRK, Mürsel, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, Aziz b. Erdeşirî Esterabâdî'nin Farsça olarak 1398 yılında yazmış olduğu eserin tercümesi, Ankara 1990.

TARLAN, Ali Nihad, "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, Cilt 8, Kasım 1958, s. 8-15; Cilt 9, Kasım 1959, s. 27-32; Cilt 10, Ekim 1960, s. 1-4; Cilt 11, Aralık 1961, s. 19-44.

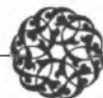
Kadı Burhaneddin Dîvânı, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan tarafından taranmış ve dîvândaki kelimeler, verilen örneklerle *TDK Tarama Sözlüğü*'nde yer almıştır.

TUNCOR, Ferit Râgıp, "Kadı Burhaneddin (1344-1398)", *Yeni Defne*, Cilt 12, Sayı: 130/131, 1993, s. 3-7.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti", *Belleten*, Cilt 32, Ankara, 1968, s. 126.

ÜÇER, Müjgân, "Kadı Burhaneddin Ahmed'in Ölümü ve Türbesiyle İlgili Menkıbe ve İnanışlar", *Türk Kültürü*, Ankara, Sayı 265, 1985, s. 343-352.

_____, Aynı makale, ölümünün 600. yılı yaklaşırken: *Erciyes*, Kayseri, Sayı 211, s. 13-16, 1995.

ÜÇER, Müjgân - ÖZTÜRK, Mürsel, *Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî'nin Bezme ve Rezm (Eğlence ve Sa-vaş) Tercümesi*, (kitabı tanıtma) Ankara, 1990, 508 sahife, (Kültür Bakanlığı/1208, Kültür Eserleri/153), *Kızılırmak*, Sivas 1992, Sayı: I, s. 35, 36.

YÜCEL, Yaşar, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398) - Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Ankara 1970, (İkinci baskı: 1983).

Kadı Burhaneddin Ahmed'e Ait Pasajların Bulunduğu Kitap ve Makaleler

ALİ ŞİR NEVAÎ, *Mizan-ül Evzan* (Haz. Kemal ERASLAN), TDK Yay., Ankara 1994.

AŞKUN, Vehbi Cem, *Sivas Folkloru*, Sivas 1941, s. 230-234.

AKSARAYÎ (Aksaraylı Mahmud), *Müsamarat-al Ah-bar*, Neşreden: Osman TURAN, Ankara 1944.

Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, Bakü 1960, s. 224-228.

BANARLI, Nihad Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 111.

"Başlangıçtan Günümüze Şiir ve İnsan", *Milliyet Sanat Dergisi*, 1-2, (251), 11.90, 8.10; (252-253-254).

BİRİNCİ, Ali, "Mahalle Mektebine Başlama ve Mektep İlâhileri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Bildirileri*, Cilt 4, Ankara 1982, s. 40.

CEVDET, Kudret, *Örneklerle Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını.

DİLÇİN, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK, Ankara 1983.

ERDEM, İlhan, *Akkoyunlu Devletinin Kurucusu Kara Yülük Osman Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri (?-1435)*; AÜ DTCF, 1990, s. 99-108.

GEDİKLİ Yusuf-HEYET Cevat, "Azerbaycan Edebiyatı Tarihine Bir Bakış", *Türk Kültürü*, 29 (344), Ankara 1991.

GIBB, Elia John Wilkinson, *A History of Ottoman Poetry*, London 1900-1909, 204-224.

GÖDE, Kemal, *Eretnalılar (1327-1381)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 203.

GRENARD, F., "Son Tombeau Existe a Sivas", *Jour-*

nal Asiatique, Yeni Seri XVIII (1901), s. 555.

HALİL Edhem, *Kayseriye Şehri*, İstanbul 1334.

HIFZI, Tevfik-HAMAMİZADE, İhsan-YÜCEL., Hasan Ali, *Türk Edebiyatı Nümuneleri*, 1926, s. 94.

HOCA, Saadetin, *Tâcü't-tevârih*, I, s. 133, II, s. 410.

HÜSEYİN Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Cilt 3, 144, İstanbul 1927, s. 132.

HÜSEYİNOV, Haydar - ARASLI, Hemit-REFİDİ, Mikâil-TEHMASİB, Mehmed H., *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Cilt I, Bakü 1943, s. 148-152.

İBN-Arabşah, *Acâ'ib al-Makdur*, Mısır 1285, s. 81-82.

KAYA, Türkyay, "Ali Şir Nevaî'nin Tuyugları", *Erdem*, Cilt 9, Sayı: 27, Ocak 1997, s. 1269-1278.

KIRALIOĞLU, Seyit Kemal, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt I, İstanbul 1980, s. 181-184.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1964, s. 125.

KÖPRÜLÜ, Fuad - Şehabettin Süleyman, *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı*, Cilt I, İstanbul 1332, s. 169-173.

KÖPRÜLÜZÂDE, Mehmed Fuad, "Azerî Edebiyatı Tarihi", *Türk Dünyası*, 56, 23 TE 1335/1919/26 Mh. 1338, s. 2.

LEVEND, Agâh Sırrı, "Türkiye Kitaplarında Nevaî Yazmaları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* (1958), s. 130-146.

_____, *Edebiyat Tarihi Dersleri, Tanzimata Kadar*, İstanbul 1941, s. 61.

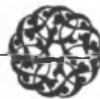
MEHMED, Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt I, İstanbul 1333, s. 396.

MERÇİL, Erdoğan, "Anadolu Beylikleri", *Türk Dünyası El Kitabı, TKAE*, Ankara 1976, s. 849-850.

ÖZTUNA, T. Yılmaz, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, Cilt 3, İstanbul 1964, s. 79.

PEKOLCAY, Neclâ, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul 1967, s. 145-147.

SEFERLİ, Elyar-YUSUFOV, Helil, *Gedim ve Orta Esirler Azerbaycan Edebiyatı*, Maarif Neşriyat, Bakü 1982, s. 177-187.

SEFERLİ, Elyar, (Tertib Eden), *Gazi Burhaneddin, Gülşene Gel, Niğâra Bülbülü Gör*, Bakü 1976.

SÜMER, Faruk, "Akkoyunlular", *Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi*.

TARAKÇI, Celâl, *Cenab Şahabeddin'in Tenkid-Dil, Sanat ve Edebiyat Hakkındaki Görüşleri*, Samsun 1986, s. 106-107.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı - Rıdvan Nafız, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, s. 154.

_____, *Sivas Şehri*, Yayına Hazırlayan: Recep TOPARLI, Sivas 1997, s. 94-113.

ÜÇER, Müjgân, "Kadı Burhaneddin Ahmed'in Bir Davranışı", *Erdem, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı*, Cilt 8, Sayı: 22, Ankara 1996, s. 53-54.

VAN-BERCHEM, *Corpus Inscriptionum Arabicarum*, III, Kahire 1910, s. 49.

YİNANÇ, Mükremin Halil, "Akkoyunlular", *İslâm Ansiklopedisi*.

Antolojilerde Kadı Burhaneddin

CENGİZ, Halil Erdoğan, *Divan Şiiri Antolojisi*, İlk Basım, Ankara 1967, s. 60-61; İkinci Baskısı İstanbul 1973.

KÖPRÜLÜ, Fuad, "Eski Şâirlerimiz", *Divan Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1934, s. 11-12.

ONAN, Necmeddin Halil, *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, Ankara 1940, s. 18-19; MEB Yayını, İstanbul 1989, s. 26-27.

PALA, İskender, *Divan Şiiri Antolojisi*, Ankara 1995, s. 410-411.

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

SÜTÇÜ, Mustafa, *Kadı Burhaneddin Divanı'nda Maddî Kültür*, Yüksek Lisans Tezi, Yöneten: Prof. Dr. Amil ÇELEBİOĞLU, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1986.

Prof. Dr. Hasibe MAZIOĞLU Tarafından Yönetilen ve Yayımlanmamış Olan Ankara DTCF Lisans Tezleri

KOÇ, Nurettin, *Kadı Burhaneddin, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanından 200 Gazel, 20 Rübai ve 119 Tuyuğun Transkripsiyonlu Metni*, Ankara 1958-1959.

MENKÜER, Özgen, *Kadı Burhaneddin Divanı'ndan 500 Gazelin Transkripsiyonlu Metni*, Ankara, 1959-1960.

SÜTÇÜ, Mustafa, *Kadı Burhaneddin Divanı'ndan 306 Gazel ve 20 Tuyuğun Transkripsiyonlu Metni ve 900 Gazelin Kelime Taraması*, DTCF, Ankara 1963-1964.

ÜÇER, Doğan, *Kadı Burhaneddin Divanı'ndan 298 Gazelin Transkripsiyonlu Metni ve Metindeki Türkçe Kelimelerin Taranması*, DTCF, Ankara 1963-1964.

Kadı Burhaneddin Hakkında Yayımlanmamış Bildiri ve Makaleler

ASLANOF, Vâkif, "Kadı Burhaneddin Dîvânı'nda Eski Kelimeler ve Yeni Kelime Yapını", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 23-28 Eylül, 1985.

ÜÇER, Müjgân, "Kadı Burhaneddin Dîvânı'ndaki Atasözleri ve Deyimler Üzerine", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültür Sempozyumu*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 4-7 Eylül, 1989.

_____, "Kadı Burhaneddin Dîvânı'nda Tıbbî Unsurlar", *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 16-18 Mart, Gülhane Askerî Tıp Akademisi, Ankara 1998.

_____, "Kadı Burhaneddin Dîvânı'nda Bulunan ve Günümüzde Sivas'ta Kullanılan Kelimeler ve Deyimler Üzerine"

DİPNOTLAR

Kıynak: Yırtıcı hayvan pençesi. TDK Tarama Sözlüğü.

Kıynak, cıynak, cırnak (kaynak): Yırtıcı kuş ve hayvanlarda tırnak, pençe. Derleme Sözlüğü (TDK), s. 2858, Ankara 1975; Tarama Sözlüğü (TDK), s. 2532, Ankara 1969.

Günümüzde Sivas halk dilinde, cıynak gibi de söylenen bu kelime bir Sivas mânisinde şu şekilde geçmektedir: (Sivaslı Feride Üçer (1920-1995)'den derlenmiştir.)

"Şu dağlar kömürdendir
Geçen gün ömürdendir
Feleğin bir kuşu var
Cıynağı demirdendir."

Bu tuyuğda yer alan ve **kaynağında** okunan bu kelime, sadece Prof. Dr. Muharrem Ergin'in **Kadı Burhaneddin Dîvânı**'nda **kıynağında** olarak geçmekte olup, diğer bütün yayınlarda **kaynağında** olarak yer almış bulunmaktadır. Prof. Dr. Muharrem Ergin tarafından **kıynağında** olarak okunması, kelimenin anlamı itibariyle, bu şekilde uygun olmasındandır. Aslı **kıynak** olan kelime, şiirde de **pençe** anlamında kullanılmıştır. Bu itibarla yukarıdaki tuyuğda da **kıynağında** olarak yazılmıştır.

Bu tuyuğ, Prof. Dr. Ali Alpaslan tarafından adı geçen eserinde şu şekilde açıklanmıştır:

"Dünyayı çok sınıdık, meğer bir kokudan başka bir şey değilmiş. Bütün âlemin varlığı "tek Allah" imiş (Gerçek varlık O'nunmuş). Kaplan, arslan, ejderhalar, hepsi ölümün kaynağında (pençesinde M.Ü.) bir âhû imiş. (Bû, kelimesi Farsça koku mânasına geldiği gibi, Türkçe işaret zamiri olan "bu" mânasına da gelir. Bu yüzden birinci mısra "Dünyayı çok sınıdık ancak işte bu imiş, bu kadarmış" şeklinde anlamak mümkün olduğuna göre şâirin kelime oyunu yaptığı anlaşılıyor.)"

A. Alpaslan ayrıca, tuyuğun son mısraının "Kaynağında ecelün âhûyimiş" tarzında okunursa, veznin düzeleceğini belirtmektedir.

A.g.e., s. LII ve 299.

2. Kadı Burhaneddin Ahmed'in hayatı ve eserleri için Prof. Dr. Yaşar Yücel'in **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)** ile Prof. Dr. Ali Alpaslan'ın **Kadı Burhaneddin Dîvânından Seçmeler** adlı araştırmalarına bakılmalıdır.
3. 1965 yılında, Kadı Burhaneddin'in kabrinin bulunduğu yerde yaptırılmış olan bugünkü baldaken türbe, yeri itibariyle korunmaya alınmış olup, ne yazık ki sanat değeri yoktur (M. Üçer "Kadı Burhaneddin Ahmed'in Ölümü ve Türbesiyle İlgili Menkıbe ve İnanışlar", **Türk Kültürü**, Sayı: 265, Ankara 1985, s. 350).
4. Ali Alpaslan, **a.g.e.**, s. XLIX-LIII.
5. Müjgân Üçer, "Kadı Burhaneddin Dîvânı'ndaki Atasözleri ve Deyimler Üzerine", **Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi**, (yayımlanmamış bildiri), Ankara, 4-7 Eylül 1989.
6. Bibliyografya konusundaki yardımları için, Doç. Dr. Nâzım H. Polat'a teşekkür ederim.
7. Bu kaynak Yaşar Yücel'den alınmıştır. Yaşar Yücel bu eserin Türkiyat Enstitüsü'nün 1928 yılında yayınlamış olduğu **Bezm u Rezm**'in Almanca özeti olduğunu ve birtakım yanlış değerlendirmelerle dolu olduğunu belirtmektedir. **A.g.e.**, s. 14.

1 Ocak - 31 Aralık
1998'de

50 KİTAP

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
Türkiye'nin Örtülü ve Açık Meselelerine
Cevap Arayan Bir Üniversitedir

Ücretsiz Yayın Kataloğumuzu İsteyiniz

Gün Işığında

Ahmet Kabaklı

Cem Sultan'dan Peygamber'e Na't ve Mîrac

Sayın Münevver Okur Meriç'in, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'na yayımlanan değerli bir incelemesi var: "Cem Sultan'ın, Cemsid ü Hürşid" mesnevisi üzerinde 212 sayfalık bir inceleme-önsöz'le çıkan bu eser, Fatih Sultan Mehmed'in değerli, talihsiz oğlu Cem üzerindeki merakları biraz daha arttıracaktır. Edebiyatımıza yeniden kazandırılan bu kitabın sevakerek okunacağına eminim. Bu şehzadenin acı tatlı sergüzeştinden, Cemsid ü Hürşid adlı mesnevde birçok izler bulunacaktır.

500 sayfaya yakın olan bu metinde Cem Sultan, 15. yüzyıl edebi Türkçemizi, ustalık ve sadelikle kullanan bir mesnevi şairi kimliğindedir. Sultan Cem'in esasen, güçlü bir şair ve kültür adamı olduğu, Türkçe ve Farsça Divan'ları gibi Cemsid-ü Hürşid'de geçen gazellerden, rubâî ve kıt'alarından da anlaşılacaktır.

Sultan Cem'in bu Mesnevisini, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümünde, şehzadenin özel kitaplığında bulup çıkaran Prof. Dr. Süheyl Ünver'e sonsuz rahmetler ve eseri hazırlayan Münevver Okur Meriç'e mutluluklar dileyelim.

Ne yazık ki kötülüklerle sarılıp kargaşalıklarla çalkandığımız mübarek ramazanın bu ârife gününde hepimize ferahlatıcı sağlık dualarımla yazıyorum.

Sultan Murad torunu, Sultan Mehmed Han oğlu bir şehzade ve şair olarak çok sevilen Cem Sultan'ın Cemsid ü Hürşid'inde Peygamber Efendimize seslenen nefis naatler ve övgüler dilerim hepimize gönül dili olsun.

İşte "Şefaât" dileyen beyitlerinden bir kaçı:

Günehle şöyle oldum haste vü zâr
Ki etmez senden özge kimse timâr
Günehten haste oldum beni sağ et
Kara yüzümü rahmetinle ağ et.
Yalnız ben değil bu nesl-i Adem
Umarlar rahmetin ey Şâh-ı âlem
Bana rahm'eylegil ki fakirem
Güneh zindanı içinde esirem
Huda'dan sana olan izzet hakkı-çin
Hak ile bulduğun vuslat hakkı-çin

Hayırlı Sultan Cem, mazlûm Cem ağziyle, Hz. Muhammed'e yapılan bu şefaât dileğinin hepimiz için kabul olunmasını dilerken, aynı metnin içinde bu rind şairimizin, bir Miracnâme'si bulunduğunu da hatırlatıyorum. Ondan birkaç beyit:

Huda'ya çünkü olmuştu Habîb o
Dil ü candan Hakk'a oldu karîb o.
Muhammed çünk-ol aralığa yetti
Huda yüzünü gördü kendi gitti.
Huda gördü ki böyle oldu çün hal
Biliş dile selâm eyledi derhal
Selâmî işdip kendine geldi
Aleyk edip selâmallahı aldı.
(Allah'tan, sevgilisine, "ey Eminim!" diye hitap gelir:)

"Cü ettin bana lâıyk hizmetini
Dile benden günehkâr ümmetini.
Onun için "yetim" oldu sana ad
Ki maksudun buluhan olasin şad
Benimçin geh fakir ü geh ganisin
Onunçün cümle mahlûka Nebi'sin
Benimsin sen çü ben dahi senünem
Demidir iste maksudunu bu dem.
(Ve peygamber, Rabbine, ümmeti için yalvarıyor:)

Günehkâr ümmetim vardır günehkâr
Ki olmuştur kamusuna Güneh-kâr
Kamusun rahmetin ile arı kıl
Cehennemden kamusunu beri kıl
Kamunun dardine eyle devâlar
Ki olmuştur gam ile mübtelâlar
(Efendimizin bizler için bu yalvarışından sonra, Allah'tan şu kabul hitabı geliyor:)

Cü candan sâdk ile oldun bana kul
Ne ki diledin ise ola maktûl.
Cü candan eyledin hizmetlerini
Kabul ettim kamu hâcetlerini

.....
Cü maksud-ı Muhammed oldu hâsıl
Gönül maksuduna çün oldu vâsıl."

Elektronik posta adresi: ahmet.kabakli@ihlas.net.tr

(Türkiye Gazetesi)

“Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi” İsimli Kitap Seti Üzerine

Dr. Yaşar KALAFAT

Araştırmacı-Yazar

Atatürk Kültür Merkezi, Türkiye'nin kültür hayatının göstergesidir. Atatürk millî devletin oluşması, inkişafı ve devamlılığı için Tarih Kurumu ile Dil Kurumu'nu kurdu; bu kuruma eleman yetiştirmek üzere de DTCF'ni kurdu. Bu hizmete İstanbul zemininde de Türkiyat Enstitüsü sokulmuştur. 1980'lerden sonra, Atatürk Türkiyesi'nin aydınları bu kurumlaşmaya Atatürk Kültür Merkezi'ni eklerken; bize, kültürel faaliyet alanlarını organize ve koordine eden, kültürel hayatın felsefesini de üstlenen bir kurum eklemiş oldular. Kültür kuruluşlarının mes'uliyetleri varken, Kültür Merkezi'nin kendi mes'uliyeti dışında da mes'uliyeti vardır.

Globalleşme girişimleri ve Türkiye'nin getirildiği ve getirilmek istenildiği yer, millî kültürel değerler itibariyle, özel önem arzeder. Bu kimlik ile Batı âlemi kültür değerleri itibariyle pek farkımız kalmamıştır. Türkiye'nin millî kimliği ile global âlemlerle birleşerek kayba uğramaması isteniyor ise, terkettirildiği değerleri, gerçek ölçüleri ile, hayata geçirilebilmelidir. Globalleşmenin arifesinde, Türkiye kendi içerisinde ve Türk Dünyası ise Türk elleri itibariyle yabancılaştırılmıştır. Bu yapılandırılma, Türk kültürel kimliğini yemeye iştahlananlar için hazır lokma hâline getirilmiştir.

Tasavvuf kültürü, hat sanatı kültürü, klasik Türk musıkîsi, Dîvan edebiyatı, halk sufizmi, bizi Türkiye'de, coğrafi kesimlerimiz ve geçmişimiz itibariyle geleceğe taşıyacak kültür alanlarımızdandır. Asgarî bin yılda bu topraklarda ürettiğimiz değerler, bizi geçmişten günümüze taşıırken, birlikteliğimizi sağlamışlardır. Onlara bölgesel kimlikler kazandırarak, globalleşme kazanına girer isek, üretilecek yeni ortak değerlere katkısı olmayan, ortaklığa sermaye katmadığı için

işletmenin kararlarına katılmayan, güya katılımcılar durumuna düşeriz. Bütün bunların gerek Türkiye, Türk Dünyası, gerekse dünya itibariyle Türk milleti ve insanlık adına mesuliyeti, Atatürk Kültür Merkezi'nin boynunadır. Kültürel sicilimizi tutan, devamlılığı olan, siyasetlerden etkilenmeyen, mevzuatı itibariyle bu görevle görevlendirilmiş kuruluşumuz, Atatürk Kültür Merkezi'mizdir.

Bu tanıtma yazımda, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nın *Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi* seri başlığı ile yayımladığı 38 eserden 19 eserin bize düşündürdüklerini açıklamaya çalışacağım. Serinin ilk 19 eseri, mâhiyetinin daha farklı olduğu açıklandığı için, yazımız kapsamı dışında tutulmuşlardır. Tanıtılmaya çalışacağımız eserler; A. Sayılı'nın "*Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri*", E. Esin'in "*Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhalar*", S. Teke- li'nin "*İlk Japon Haritasını Çizen Türk Kaşgarlı Mahmud ve K. Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amiralî Pîrî Reis*", M. Türker-Küyel'in "*Atatürk'ün Saâdet Anlayışı Hakkında Bir Deneme*", M. Kafalı'nın "*Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*", H. Güngör - A. Küçük'ün "*Millî Bütünlüğümüzün Kaynakları, Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar*", E. Ruhi Fiğlalı - M. Aydın'ın "*Millî Bütünlüğümüz ve Hacı Bektaş Velî*", M. Cunbur'un "*Anadolu'nun Bütünleşmesinde Ahmet Yesevî'nin Yeri*", M. Aydın'ın "*Türklerin Felsefe Kültürüne Katkıları*", M. Âkif Tural'ın "*Sanatın Otopsisini veya Millî Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler*", M. Özdağ'ın "*Millî Bütünlük ve Güvenliğimiz*", S. Kazmaz'ın "*Atatürk'ün İsteddiği Medeniyetin Işıkları*", D. Dağaşan'ın "*Türk Toplumunda Dinî Tartışmalar ve Hoşgörü*", E. Kâhya'nın "*Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri*", N. Nirun'un "*Sosyoloji Açısından Atatürk*", S. Tural'ın "*Tarihten Destana Akan Duyarlılık*", H. Vedat Demirbaş'ın "*Nevruz*", H. Özcan'ın "*Vatan ve Kahramanlık Şiirleri*" isimli olanlardır. Yazımızda ilkin genel açıklamalar yapacağız. Daha sonra özele yönelerek genellemeler de yaptığımız olacaktır.

Millî kültürü seri yayınlar yaparak okuyucuya tanıtma işi, bildiğim kadarıyla, ilk defa "*100 Temel Eser*" serisiyle başlamıştı. Daha sonra *Tercüman* ga-

zetesi "1001 Temel Eser" serisini başlatmıştı. Mehmet Önder'i saygı ile, Kemal Ilıcak'ı rahmetle, her ikisini de şükranla anıyoruz.

1980'li yıllarda, Türk toplum mühendisleri Türk gençliğinin anarşiye itilmesine bir teşhis koymuştu. Bu teşhis, "millî kültürden yoksun olmak"tı. Gençliğimize çeşitli fikirler yayın yolu ile aktarılıyor, ancak gençliğimiz millî kültürle tanıştırılmıyordu. Gençlere bu alanda yardımcı olmamız gerekiyordu.

Tanıtacağım kitapların tanıtımına geçmeden, konuyla ilgili birikimimi aktarmaya, bu tür kitapların hangi ihtiyacı karşılayacaklarını, neden lüzum gördüklerini açıklamış olmak itibarıyla gerekli buldum. Tanıtımda sahife veya resim sayısı, özeldir önem arzeder. Bu tür yayınların penceresi bana göre daha önemlidir. Bu pencereyi ilk defa Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü aralayıp açmıştır. Minnetle anmak lâzım. Yapılan kitapları ve yazıları sıralamak belki yerinde olurdu; ancak bu ayrı bir konudur. Türkiye'nin başına terör belâsı musallat edilmişti. Ermeni ve bölücülük meselesi ciddî şekilde beliriyordu. Yabancılar, "bize anlatın" diyorlardı. Güya kendilerine anlatılmadığı için, gerçeği bilmiyorlardı. Bu sözde bilgisizlik, sadece Batı'nın karar organlarında değil, kitle iletişim vasıtalarında, eğitim malzemelerinde, ansiklopedik kaynaklarında da görülüyordu. Yumurta-tavuk, tavuk-yumurta misâli, Batı kaynaklılık çektiğini ileri sürüyordu. Batılının diline aktarabilmek için evsâflı yayın gerekiyordu. Bu seviyede yayın için ise, malzeme, monografi, alan çalışmalarının yapılmış olması icap ediyordu. Yapılmış çalışmaların çok kere nesli tükenmişti ve doğrusu ilmi oldukları da su götürürdü. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü işte bu dönemde üzerine düşenden fazlasını yaptı ve cephenin ön saflarında yer aldı. Mahallî tarihçilerin denemeleri çoğaltıldı. Birikimi olanların, amatör olmalarına bakılmaksızın, yüreklendirilmeleri sağlandı. Şüphesiz, bayrak Şükrü Elçin Hocamızın elinde idi. Rıza Kardeş, mekânın cennet olsun... Bu dönemi, Türk Kültürünün usta isimlerinin bildiri ve makalelerini kitapçıklar halinde yayımlama dönemi izledi. Birçoğu üniversitede hoca olan bu isimler, üzerinde durulan konular itibarıyla, sınıfta öğrencilerine ve bölümlerde genç araştırmacılara tercihlerini anons ediyorlardı. Kadrolaşma başlamış, merkezi TKAE olan bir ekol doğmuştu. Bu cümleden 50-60

kitapçık çıkmıştı. Bu geleneği, Azerbaycan Türk Kültürü Derneği ve Anadolu Basın Birliği aynı alanda yaptıkları seri kitapçık yayını ile sürdürdüler. Yollarındaki taşlar temizlenmeğe başlamış, aydınlatma lambaları döşenmiş, alt yapının inşasına geçilmişti. Bu dönemde, içlerinde Şükrü Elçin, Sadık Kemal Tural ve Dursun Yıldırım'ın da bulunduğu bir ekip, Kültür Bakanlığı'mızdan yüzlerce çalışmayı yayına sokuyordu. Ne var ki, ozanın da dediği gibi, "Ali yapar, Veli bozar." Hafızası olmayan toplumun faaliyetlerinde süreklilik de olmuyor. Bütün bunlar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nın yaptığı bu çalışma, üzerinde durulan geçmişteki çalışmaların tamamen uzantısıdır, anlamında değildir.

Geçmişin bilinmesi, geleneğin kökleşmesi itibarıyla çok önemlidir. Hangi hatalar yapıldı? Hangi alanlarda yetersiz kaldı? Yapılan çalışmalar okuyucuya hangi yöntemle ulaştırılıyordu? Bu yöntem en iyisi mi idi? Bunların bilinmesi yararlı olacaktır.

Yapılan kitapların özeldir irdelenmesine gelince... İlkin, şu soruya cevap vermek lâzım: Bir hedefimiz mi var, yoksa hedeflerimiz mi var? *Türk Kültüründen Görüntüler* dizisi ile, cep kitabı çapındaki eserlerde kültür mü üretiyoruz, mevcut kültürümüz ile yarı vulgarize yayınlarla gençlerimizin açlığını mı gideriyoruz? Yani, kültür yayıncılığı mı yapıyoruz? Millî birliği tehdit eden muhtelif bölücü karakterli mikroplara karşı bünyemize mukavemet mi kazandırıyoruz? Bunların hepsini birarada yapmayı mı deniyoruz? Yayın listemizi hangi eserler oluşturdu, bu listeyi neye göre belirledik? İsmi açık edilmemiş ve fakat Merkez'in bildiği hangi yayınların yapılması plânlanmıştır? Elimize geçen, uygunluğuna karar verdiğimiz her çalışmayı seriye alamayız.

Bu çalışma, millî kültürel sorunlar etrafında kadro oluşturmak, literatür oluşturmak, düşmanı caydırmak, dostu yüreklendirmek olayı ise, her kitapçığın arkasına, yayımlananların ve yayımlanacak olanların listesi verilmelidir. Kitaplar okuyucuya ulaştırılırken, aynı hedefe yönelik hizmet veren kuruluşlara, toplu yayın verilmesi halinde, bu yayınların akıbeti de takip edilebilmelidir. Zira, geçmişte Fransızcadan başka dil bilmeyen kimya öğretmenine İngilizce "Ermeni Dosyası" gönderme gafleti yaşanmıştır. Müesseselerin ve yazarların itibarı da millî servetimizdir.

Söz yayın dilinden açılmış iken, Sevim Tekeli, Mehmet Aydın, Emel Esin ve Aydın Sayılı'nın eserleri, her nedense, Türkçe ve İngilizce verilmiştir. Eserlerin yayın dilini okuyucu kitle tayin eder. İngilizce bilmeyen okura Türkçe yayın yakışır. Türkçe bir esere, zarûret var ise, 1-2 sayfa İngilizce özet konulabilir. Esere eklenen kısım, belge olması veya eserin tıpkı basımı olması hâlinde ikinci bir dille yapılmış ilâveyi hatıra getirebilir. Üzerinde durduğumuz yazıların hiçbirini arşiv belgesi değildir. Bununla beraber İngilizce ve Türkçe olarak ayrı ayrı yayımlanmaları gereken çok lüzumlu çalışmalardır. Emel Esin Hocahanım'ın vakfiyesinin takipçilerinden, onun bütün eserlerinin araştırmacıya Türkçe de ulaştırılmasını bekleriz. Setimizin içerisinde, Türk felsefesi, tefekkürü, mitolojisi, haritacılığı konulu eserlerin olması ise ayrı bir güzelliştir.

M. Âkif Tural'ın denemesi, sahada değişik, nefis bir deneme. Daha fazla dem alırsa, mayalanması daha güçlü olur, kanaatindeyim. Muzaffer Özdağ'ın eseri, "Millî Bütünlük ve Güvenliğimiz", bizi yıllarca evveline götürdü. Hocamızın bölücülük muhtevalı stratejik bir çalışması da vardı. Esasen bu sete, Doğu meselesini anlatan bir çalışma da yakışır. Kısa, öz, polemikten uzak dönemlere göre konuyu ele alan, tarafların tezlerini anlatan bir el kitabı hazırlanabilir. İtham etmeyen, yersiz savunmaya kaçmayan, var ise, birlik ve beraberlikten yana olanların hatalarını da içeren bir çalışma yapılabilir ve yakışır. Benzeri bir çalışma da Ermeni konusunda yapılabilir. Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı Hoca'nın yayına hazır, böyle bir çalışmasının varlığını biliyoruz.

Müjgân Cunbur'un, Ethem Ruhi Fırlalı ile Mehmet Aydın'ın ve Dursun Dağışan'ın eserleri hedeflerinin mâhiyeti itibariyle aynı karakterdedirler, denilebilir. Ahmet Yesevî ve Hacı Bektaş Velî'yi en iyi bu isimler aktarabilirdi. Konu Ahmet Yesevî ve Hacı Bektaş Velî'den açılmışken, bu seride Mevlânâ, Pîr Sultan Abdal, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Hacı Bayram Velî, Ak Şeyh neden olmasınlar? Diyanet Vakfı'nın bu tür bir seri yayını olmuştu.

Harun Güngör ve Abdurrahman Küçük'ün birlikte hazırladıkları eser, iki farklı güzeli bir kapakta toplamak olmuş ve bence birikim israfına yol açmıştır. H. Güngör'ün aynı karakterde başka bir yazısı bu kitapta-

ki yazısına eşlik ederek bir kitap, A. Küçük'ün hoşgörürü konulu yazısına, belki de misyonerlik konulu bir yazısı eşlik ederek ikinci bir kitap olurdu ve bana göre daha yakıştırdı. Esasen bu seriye misyonerliğin günümüz Türk Dünyasında uygulamalarını esas alan bir kitap gerekebilir. Önerdiğimiz çalışma, "misyoner geldi; bedava kitap, ilâç dağıttı. İslâm'ı aşığıladı; insanları Hristiyan yaptı" türünden bayat ölçüler değil. Günümüzde misyonerlik aileyi esas alıyor; sadece dinî değerlerle değil, millî değerlerle de uğraşan yöntemler uyguluyor ve bunun semeresini alıyor.

"Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi" isimli eser, Mustafa Kafalı'nın iki ayrı makalesinden oluşmuş. Diğerleri gibi bu çalışmanın Önsöz'ünde Sadık Tural, dizinin amacını açıklamıştır. Anadolu'nun fethi bir kültür fütuhı olarak ele alınır ise, Atatürk Kültür Merkezi ile daha bağdaşık bir hareket olur. Bu takdirde, bu seriye boyutları aynı olan; mimari, musıkî, mizâh, hat sanatı, dokuma sanatı gibi konuları ele alan eserler de eklemeli. Mesele, saygın şahsın güzel yazılarını biraraya getirip, amacın kapsamına dâhil etmek olmamalı. Tabî, ilkin amacın ve hedefin ne olduğunu belirleyip, Türk Kültürünün usta isimlerinden ona göre istifade cihetine gidilmeli.

Seriden bize akseden eserler arasında üç eser de Atatürk'le ilgili. Üçü de özgün eserler. Bu tür yayınlar arttığı nisbette, Atatürk perspektifinden sorunlara bakma yeteneği kazanılabilir. Ancak bu takdirde Atatürk'ü öğrenmenin, Atatürk'ü aşmak olduğu anlaşılabilir. Mübahat Türker-Küyel'in, saâdet anlayışı itibariyle Atatürk'ün görüşleri ile Gök Tengri inancı arasında bağ kurması beni çok heyecanlandırmıştır. Bu konuda var ise söylenecek sözüm, bu araya sıkıştırmış olmak istemem. Diğer iki kitap da benim özlemimi duyduğum türden Atatürk kitapları idiler.

Esin Kâhya ile Vedat Demirbaş'ın eserlerinin bu serideki yerini anlamakta biraz zorluk çektim. Sadık Tural'ın Önsöz'ünde belirttiği temalar ile XIX. asırdaki tıp eğitiminin bağlantısı nedir? Nevruz konusu bu seri kapsamına girebilir. Ancak böyle bir "Nevruz" değil. Nevruz'u genel boyutları itibariyle ele alan bir yazı olabilirdi. Türk Dünyasından seçilmiş Nevruz yazıları özetlenebilirdi. Ancak bu işten anlamayan bir imza altında bir kaç yazının -hem de son üç yılda yayımlanmış- biraraya getirilmesi çok mu gerekirdi?

Sadık Tural'ın *"Tarihten Destana Akan Duyarlılık"* adlı eserini müstakil bir yazıda ele almayı düşünüyorum. Özgül ağırlığı yoğun bir çalışma olduğu muhakkak. Bu münasebetle bir şey söylemek istiyorum. "Millî Bütünlük, Millî Beraberlik" ifadesini sık kullandığımız nisbette kavramların tılsımını kaçıırız. Bunun yerine öyle bir şey yapalım ki, o eylemimiz bize birlik ve beraberliği sağlasın.

Hidayet Özcan'ın kitabı, hakikaten çok güzel; şiirler güzel seçilmiş. Önsöz'lerde belirtilen ve üzerinde durulan amaç itibarıyla, şiir kitapları fevkalâde önemlidir. Ancak kahramanlık şiirleri öncelikli olmakla beraber ortak paydayı genişletmek lâzım. İnsanları duygulandıran, coşturan sadece kahramanlık şiirleri değildir. Aynı esprilerden zevk almak da bizim ortak değerimizdir. Neden bir Nasreddin Hoca, bir Karacaoğlan da bu seride yer almasın? Bu seri aynı zamanda dış temsilciliklerimizin kitaplıklarını da süsleyebilmeli...

Bitirirken diyebilirim ki, dizi, lüzumlu, hayırlı ve

başarılı olmuştur. Bu ifadeyi lise hocalarından teyit ettirmek gereklidir. Atatürk Kültür Merkezi, bütün sosyal bilimci lise hocalarının isim listesini Millî Eğitim Bakanlığı'ndan almalı ve her hocaya seriden bir kitap ulaşabilecek şekilde gönderip, öğretmenlerin kanaatini öğrenebilmelidir. Çalışmaların yeni kuşaklara ulaşması şarttır. Kültür milliyetçiliğinin sağlanması ancak böyle olur. Neden bu yayınlar gazetelerin ve TV kanallarının kitap listelerinde yer almazlar? Araştırıp çözüm getirmek gerekir.

Dizi itibarıyla tebrik edilecek bir husus da, eserlere "Dizin" getirilmiş olmasıdır. Eğer bir gün kültürel patlama bekleniyor ise, hiçbir önemli ayrıntı gözden kaçmamalıdır.

Bir diğer çok önemli husus da, kapak kompozisyonlarındaki başarılı estetikler. Halit Ataseven'i, Ârif Turan'ı gönülden kutluyorum. Dizide emeği geçen Sadık Kemal Tural ile mesai arkadaşlarını da kültürümüze olan hizmetleri için öncelikle kutluyorum.

"Millî benliğin en dikkate değer yönü, kişilerin bir topluma mensupluk duyma konusundaki inanışlarıdır; bu inanışlar, millî benliği sosyolojik bir gerçeklik hâline getirir.

Birbiriyle ilgili konumlarını ve ilişkilerini, aitlik, mensupluk duygusu -ve düşüncesi- belirleyen bir toplumda, ortaya çıkan kolektif nefse güvenme hâline MİLLÎ BENLİK denir.

MİLLÎ BENLİK, devletin bağımsızlığı, milletin hürriyet ve egemenliği tehlikelerle karşılaştığında, ortaya çıkan bir savunma mekanizmasıdır."

“Uçan Bavul”u Kim “Uçan Sandık” Yaptı ve Bu Sandığı Kim “Türkiye” Yerine “Arabistan”a İndirdi?

Zeynel KOZANOĞLU

Danimarkalı ünlü yazar H. C. Andersen 1841 yılında Türkiye’ye geldi. O yaz çıktığı uzun bir gezinin son durağı olarak uğradığı ülkemizde ne yazık ki, sadece bir hafta kalabildi. Deniz yoluyla Atina üzerinden ilkin İzmir’e uğrayan yazar, burada kaldığı kısa süre içinde “Homeros’un Mezarından Bir Gül” başlıklı şiirini kaleme aldı. Düz yazı biçiminde bir şiirdir bu...

Duygu yüklü bu şiir, “Doğunun bütün şarkılarında bülbülün güle olan aşkı anlatılır” diye başlar ve “İzmir yakınlarında yüksek çınarların altında...” diye sürer gider. Pek uzun da değildir.

Yazar İzmir’e geliş anını şu satırlarla anlatmış:

“İzmir Körfezi boyunca deniz derin ve karantina bayrağı gibi sarı yeşil idi. Asya kıyıları burada Sicilya kıyılarını andırıyordu. Fakat sanki daha verimliydi. Bu bolluğu, bu bereketi ben hiçbir yerde görmedim.

“Güneş kor gibi yakıcıydı. Musa’nın bakışlarının değdiği kıtayı gördüm. İsa’nın dünyaya geldiği, yaşadığı ve acı çektiği kıta bu. Homeros’un şarkılarının yeryüzüne, doğu illerine, bir başka deyişle masallar diyarına yayıldığı kıyıları şimdi gözlerimin önünde. Buralarda dolaşacağım.

“Bir kaleyi geçtik. Kıyı boyunca sağ tarafta zengin bir zeytin ormanı belirdi. Bu ormanın ortasında, tuğla renkli evleriyle, meyvalı ağaçları ve sebze bahçeleriyle büyücek bir köy vardı. Yüksek selvilerin ve meşe ağaçlarının zeytin ormanı ile birleştiği doğal bir parktı burası.

“Tam önümüzde İzmir uzanıyordu.”

“Bir Şairin Çarşısı”

İzmir’den yine deniz yoluyla İstanbul’a gelen H.C. Andersen burada kaldığı sadece beş gün içinde şaşılacak derecede geniş gözlemlerde bulundu. Karaca Ahmet Mezarlığı’ndan Mevlevî Tekkesi’ne, Kapalı Çarşı’dan Beyoğlu’na kadar pek çok yeri dolaştı. Bu arada, rakımın tadına baktı, İstanbul’da edindiği dostlarla birlikte nargile fokurdattı, Karagöz seyretti. Mevli’le ilgilendi. Türk hamamına gitti. Ayasofya. Yedikule ve Kız Kulesi üzerine anlatılanları dinledi.

İstanbul’da bir kaç gün kalan yerli ya da yabancı bir konuğun Kız Kulesi ile ilgilenmemiş olması mümkün müdür? İnsanlar Kız Kulesi üzerine söylenen efsaneyi de bu kısa zamanda illâ öğrenirler:

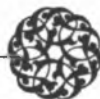
İstanbul hükümdarının dünya güzeli bir kızı vardır. Kızını kem gözlerden uzak tutmak isteyen yaşlı hükümdar deniz ortasında bir kule yaptırır ve onu bu kulede tutarak korumaya çalışır. Ancak... Efsane böylece sürüp gider. Bu kuleye bugün biz Kız Kulesi diyoruz.

H.C. Andersen İstanbul’dan sonra Karadeniz üzerinden Tuna yoluyla ülkesine döndü ve Türkiye ile ilgili izlenimlerini “Bir Şairin Çarşısı” adlı kitabında yazdı. Kitabın adındaki bu “Çarşı” kelimesini de bizim “Kapalı Çarşı”dan aldığını biliyoruz.

Norveçli yazar Knut Hamsun’un Türkiye ve Türkler hakkındaki aşağılayıcı ve ön yargılı saçına sapan satırlarına karşılık, Danimarkalı yazar H.C. Andersen yazarlık namusunun hakkını tam vermiş ve ülkemizi ve insanlarımızı övmüştür.

Ya Uçan Bavul Masalı?

İstanbul’da bir Kız Kulesi olur da, onun öyküsünü H.C. Andersen İstanbul’da işitir de, bu konuda sessiz kalabilir mi? “Uçan Bavul” adlı masalını yazdı. Bu masalda zengin bir ticaret adamı olan babasından kalan mirası iyi kullanamayan bir oğul vardır. Bu oğul çaresizlik içinde kıvranırken dostlarından biri ona bir “bavul” hediye eder. Bu bavul meğer sihirli imiş. Kılıdine dokunulunca havalanır uçarmış. Delikanlımız bavulu ile uçarak “Türklerin ülkesine” gelir. Bavulunu ormanda sakladıktan sonra kente girer. Yolda rastladığı bir kadına “Türk anası, Türk anası” diye seslenir. Karşıda gördüğü Kız Kulesi hakkında bilgi ister.

O sırada sağda solda “*Türkler*” dolaşmaktadır.

Burada masalı baştan sona anlatmaya gerek yok. Ben şunu belirtmeye çalışıyorum: Masal **Türkler** üzerinedir. Doğrudan doğruya Kız Kulesi üzerinedir. Ve masalın pek çok yerinde, “*Türk, Türk kadını, Türklerin tanrısı, Türkler*” gibi kelimeler kullanılmıştır. Hiçbir yerinde de “*Arap*” kelimesi yoktur. Masalda Arapların yeri ise, hiç mi hiç yoktur.

“*Eee, peki ne olmuş?*” diye soruyor musunuz?

Sormayın. Çünkü, sorma sırası şimdi bende. Evet, şimdi ben soruyorum:

Dünyaca ünlü bir yazarın dünyaca ünlü bu masalındaki bütün “*Türk*”leri “*Arap*” biçimine sokan kimdir? Ve dünya giderek küçülmüşken, Danimarka pek çok yazarımıza ve şâirimize kapı komşusu hâline gelmişken, bu acı gerçeği bugüne kadar göremeyen benim kültür adamlarım, yazarlarım, çevirmenlerim, eleştirmenlerim kimlerdir?

Elimde “*Uçan Bavul*” adlı masalı da içeren Türkçe ve birbirinden ayrı iki kitap var. İkisinin de adı “*Andersen Masalları*”. Birini Ayhan Özfırat 1973 yılında hazırlamış. Kitap Koza Yayınları arasında yayımlanmış. Üzerinde Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Heyeti’nce ilk okullara ve orta dereceli okulların ilk kısımlarına tavsiye edildiğine dair bir de kayıt var.

Bu kitapta “*Uçan Sandık*” deniliyor, “*Arapların ülkesi*”nden söz ediliyor ve delikanlımız “*Arap kadını, Arap kadını*” diye sesleniyor. Kitapta resim yok.

Elimdeki Türkçe ikinci kitap Tahsin Yücel tarafından hazırlanmış. Ünlü yazarımız kitaba imzasını “*Çeviren*” diye koymuş. Kitap Yapı Kredi Yayınları arasında yer almış. Halil İncesulu tarafından da resimlenmiş. Bu kitapta da “*Uçan Sandık*” deniliyor. Sandık “*Arap ülkesine*” indiriliyor ve kahramanımız “*Arap dadı, Arap dadı,*” diye sesleniyor. O sırada çevrede dolaşanlar da “*Araplar*” oluyor.

Kitapta bir de resim var. Saçı başı darmadağın bir adam, bizim evlerde çeyiz için kullanılan sandıklardan birinin üzerinde ve sandık havada bir yerlerde uçuyor. Aşağıda neresi olduğu anlaşılamayan bir kara parçası görünüyor.

Aslına Bakacak Olursak...

Bu kez de elimde Danimarka dilinde yazılmış iki adet kitap var. Bunlardan biri H.C. Andersen’in “*Bütün Masalları*”nı içeren kitap. Bu kitapta yer alan eserler haliyle bir çeşit “*orijinal*” olmak gibi bir özellik taşıyorlar.

Bu kitapta *Uçan Bavul* masalında “*Türklerin ülkesi*” var, “*Türk kadını*” var, “*Türkler*” var. Ama “*Arap*” kelimesine rastlanmıyor. Kitapta bir de tahtadan bir bavulun resmi var.

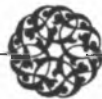
Elimde Danimarkaca basılmış ikinci kitap “*Uçan Bavul*” adını taşıyor. Çocuklar için hazırlandığı belli. Bol resimli ve iri yazılı. Bu kitapta da pek doğal olarak “*Arap*”lardan eser yok. Üstelik kitabı süsleyen resimlerden bir kısmı İstanbul’u gösteriyor.

Ne kadar ilgi çekici değil mi? Biz kırk yerinde “*Türk*” sözü geçen, “*Türklerin ülkesinde*” geçen bir masalı Araplara mal ederken, Danimarkalılar, masalın hiçbir yerinde “*İstanbul*” sözü edilmemişken, bu masalın İstanbul’da geçtiğini belirlemiş ve kitaplarını ona göre resimlemişler.

Hem de bu işi, masalın yazılışından yüz küsur yıl sonra yapmışlar.

Size de ilgi çekici geldi mi?

İyi de “*ilgi çekici*” deyip işin peşini bırakacak mıyız? Yeryüzünde birçok millet en olmadık şeyleri övünç kapağı olarak kullanırken, biz Andersen’in Türklerden ve açık açık İstanbul’dan söz eden bir masal yazılışından gocunmuş gibi bir havaya bürünmüşüz. Bu günahın altından kim, nasıl kalkacak?

“Millî Mücadele’de Sarayköy Hâtıralarım”

Emin Aslan Tokat, **Millî Mücadele’de Sarayköy Hâtıralarım**, Yayınlayan: Esat Özberk, İstanbul Temmuz 1995, 94 sayfa + 7 sayfa fotoğraf.

Yunus Emre TANSÜ

Ege Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanı

Millî Mücadele, Anadolu’nun aslı sahibi Türk Milleti’nin ülkesini, evini, köyünü işgal eden, namusuna, ırzına, malına, canına göz diken düşmanlarına karşı duruşudur. Millî Mücadele hakkında birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerde, Millî Mücadele’nin her safhası teferruatıyla izah edilmektedir. Söz konusu eserleri telif edenlerin arasında Millî Mücadele’nin hayatta kalmış birçok kahramanları da bulunmaktadır. İşte bunlardan birisi, Emin Aslan Tokat (1309-1960)’tır.

Emin Aslan Tokat, eski Sarayköy Heyet-i Milliye başkanı, eski Aydın Cenup Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhâk Heyet-i Merkeziyesi üyesidir. Bilfiil Sarayköy’ün düşman işgaline uğramaması için çalışmış ve bu uğurda yapılanların yetişen yeni nesil Türk Gençliği’ne ulaşması için kağıda geçirilmesini 1 Mart 1942’de tamamlamıştır. Bu hâtırat Tokat’ın hayatta bulunduğu esnada basılamamış, ancak yıllar sonra kızı Yurdanur (Tokat) Özberk’in oğlu Esat Özberk tarafından düzenlenmek suretiyle, kendi imkânıyla basılmıştır.

Esat Özberk, eserin “Önsöz”ünde (s. 4), bu hâtıratın bazı bölümlerinin eksik olduğunu, bahsedilen şahısların ölmüş olması sebebiyle bilgilerin bazılarını doğrulatmanın mümkün olmadığını açık kalplilikle belirtmektedir. Ayrıca yine “Önsöz”de Esat Özberk, “Anıların belli bir ilgi ile karşılanması ve özellikle gençler tarafından okunması da sanırım dedemi ve tüm arkadaşlarını mutlu edecektir. İşte o zaman bu anılar kitapçığı gerçek amacına ulaşmış olacaktır” ifadesi ile bu eseri yayımlamasının amacını izah et-

mektedir.

Emin Aslan Tokat, bu eseri yazmasının amacını, “Başlangıç; Gençliğimize İthaf” (s. 5-7) başlıklı bölümde açıklamaktadır. “Ben bu küçük tarihçemle, Millî Mücadele’mizin çok çetin safhalarında meçhul kalmış bazı noktaları gençliğe anlatabilir ve bu suretle yurdumda Millî Mücadele ruhunu yaşatmak için bir hizmette bulunabilirsem, ne mutlu bana” (s. 7).

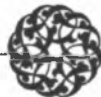
Tokat, yine aynı bölümde Türk Gençliği’ne şöyle seslenmektedir. “Aziz Türk Genci... bu büyük millete mensup ve lâıyk bir varlık olmak kolay şeylerden değildir.

“Bugün dahi etrafın seni yok etmek isteyerek, güzel yurduna göz diken kiskanç ve azgın saldırgan düşmanlarla dolu ve sarılıdır. Bunların karşısında kendini ve varlığını korumak için pek çok çalışacak, yorulacak ve üzüleceksin.

“Dayan başarırısın. Çünkü damarlarındaki asil kanda aradığın cevher mevcuttur. Buna dayanarak ve gözlerinin önünde daima kendinden çok kuvvetli, küstah ve saldırgan düşmanlar karşısında pek çok müşküller ve fedakârlıklarla uğraşarak, sana bugünkü yüce varlığı kurtarıp devreden babalarının çektiği ıstırapları ve kahramanlıkları düşün; gözlerinin önünde bu hamasetleri ve destanları canlandır ve bunlardan lâzımı kadar örnekler alarak yurdunu, ecdâdına lâıyk olacak şekilde koru ve yükselt.”

“Ege Bölgesinde Cereyan Eden Millî Mücadele Tarihine Bir Bakış; Giriş” (s. 8-17) başlıklı bölümde önce Birinci Dünya Savaşı, Mondros Ateşkes Antlaşması, kurulan Millî Cemiyetler hakkında bilgi verildikten sonra, İzmir’de Redd-i İlhâk Cemiyeti’nin teşekkülü, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali, Türkler’e yapılan zulümler, Trakya’nın Yunanlılarca işgali ile Ege’de Yunan işgalinin yaygınlaşması anlatılmaktadır. Ardından da İzmir’in işgalinin Sarayköy ve civarındaki yankılarından söz edilmektedir.

“Sarayköy’de Millî Mücadele Hareketleri” (s. 18-38) başlıklı bölümde, İzmir’in işgali üzerine 24 Mayıs 1335’te ilk defa olarak Sarayköy’de Heyet-i Milliye’nin teşekkülü anlatılmakta ve Heyet-i Milliye’nin halkı düşmana karşı savaşmaya nasıl teşvik ettiği hikâye edilmektedir. Bu sırada İstanbul’dan Dâhiliye Nazırı Ali Kemâl’in menfi propaganda içeren telgrafların-

dan ve bölgedeki direnişi kırmak için gönderilen Heyet-i Nasiha'nın Sarayköy'ü ziyareti esnasındaki faaliyetlerinden söz etmektedir. Bu arada Emin Aslan Tokat, bir heyetle İstanbul'a gitmiş ve burada Sarayköy'ün haklarını savunmuş ise de, başarılı olamamıştır. Ayrıca yine bu bölümde, Sarayköy kaymakamının, askerlik şubesi başkanının ve jandarma komutanlarının (yazarın ifadesine göre, bunlardan birincisi Mühtedi bir Ermeni, ikincisi ve üçüncüsü ise Arap'tır) ihânetleri üzerinde durulmaktadır.

Sarayköy'ün işgali tehlikesi karşısında kurtulma çabaları da teferruatıyla izâh edilmektedir. Yerli Rumların, Yunan ordusunu karşılama hazırlıkları yaptıkları bir anda, Emin Aslan Bey Nazilli mutasarrıfından yardım istemesine karşılık, *"ben resmî bir memurum, sizinle muhatap olamam"* cevabını aldığını, Denizli Heyet-i Milliyesi reisi Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Dinar'a kaçması sebebiyle Denizli'den de yardım alamadığını hâtıralarında yazmaktadır.

Bu durum üzerine Sarayköy Heyet-i Milliyesi reisi Sarayköy müftüsü Ahmet Şükrü Efendi, veciz bir nutukla kasaba halkını vatan, millet ve din için savaşmaya çağırılmış; mütevekkil ihtiyarları dahi ikna etmiştir. Daha sonra komşu köy ve kasabalara heyetler gönderilmiş olduğu, buralarda da müdafaa için teşkilatlanma yapılmak istendiği, bazı yerlerde başarılı olunurken, bazı yerlerde başarısızlığa uğranıldığı görülmüştür.

O arada Nazilli düşman eline geçmiştir. Burayı kurtarmak için mücadele eden Yörük Ali Efe'nin kuvvetlerine Sarayköy Müdafaa-ı Milliye birlikleri de katılmıştır. Emin Aslan Tokat bu birliğin Sarayköy'den ayrılışı, faaliyetleri ve dönüşünü teferruatlarıyla anlatmaktadır. Daha sonra Sarayköy Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhâk Cemiyeti üyeleri, teşkilâtı ve işlevleri hakkında bilgi vermiştir. Sarayköy'ü bir İngiliz heyetinin ziyaretini ve işgali kolaylaştıracak tedbirleri almak yerine heyetin Sarayköylülerin kararlılığı karşısında sıvışıp gitmelerini hikâye etmiştir.

Sarayköy birliği, Yörük Ali Efe ile birlikte Aydın'ın kurtarılmasına katılmıştır. Yaralılar geri döndüklerinde Emin Aslan Bey, kahramanlıklarını öven bir nutuk irâd etmiştir. Ayrıca Köşk kasabası, Müdafaa-ı Milliye'nin merkezi olmuştur. Bu arada vatanın kurtarılması için Nazilli'de bir kongre toplanmasına karar verilmiştir.

"Nazilli Kongresi" (s. 39-42) başlıklı bölümde, 6 Ağustos 1919'da toplanan Nazilli Kongresi ve 16 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi hakkında bilgi verilmektedir. Emin Aslan Bey, Nazilli Kongresi'nde Teftiş Encümeni murahhas azası olarak vazife yapmıştır. Bu bölümde, Ayvalık'taki çatışmalar, düşman saldırılarına dayanamayan Balıkesir'in işgale uğraması, Alaşehir Kongresi ile cephede idarenin Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe'nin eline geçmesi anlatılmaktadır.

"Efeler Saltanatı" (s. 42-65) başlıklı bölümde, Demirci Mehmet Efe'nin Yörük Ali Efe ile çekişmesi ve birbirlerine düşman olmalarından bahsedilmektedir. Bu iki efenin barıştırılması için hazırlanan heyette Emin Aslan Bey de vardır. Emin Aslan Bey, Yörük Ali Efe'yi ziyaret edişlerini ve elleri boş dönüşlerini uzun uzadıya anlatmıştır.

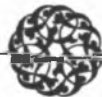
Bu arada bir ara başlık açarak "57. Tümenin Komutanı Albay Şefik Bey'in Durumu" (s. 47-52) adlı bölümde, efelerin gücünü ve bunun karşısında Albay Şefik Bey'in çaresizliğini hikâye etmiştir.

"Galip Hoca" (s. 52) adlı ara başlıklı bölümde, Galip Hoca'dan bahsetmiştir. Galip Hoca takma adlı Celâl Bayar'dan Demirci Mehmet Efe'nin İttihadçılık yaptığından şüphelenmesi üzerine Bayar'ın hayatını nasıl güçlkle kurtardığını anlatmıştır.

"Ali Kemal Paşa" (s. 53-57) adlı ara başlıklı bölümde, bölgeye gönderilen jandarma komutanı Ali Kemal Paşa'nın Demirci Mehmet Efe'ye esir düşmesinden ve kendisinin az daha Efe tarafından öldürüleceğinden bahsetmektedir. Bu esnada, M. Kemal Paşa, Samsun'a çıkmış ve telgraflarla direktifler vermeye başlamıştır.

"Yurdun Diğer Bölgelerindeki Tarihî ve Önemli Olaylar" (s. 57-65) adlı ara başlık altında, Erzurum ve Sivas Kongreleri, millî harekete karşı olan isyanlar ve bu isyanların bastırılmasında efelerden yararlanılması anlatılmıştır. Ahmet Anzavur'un faaliyetleri, Albay Refet Bey'in bölgedeki komutanlığı, Demirci Mehmet Efe'nin Konya'daki Delibaş isyanını, Çerkez Ethem'in Ahmet Anzavur, Yozgat'ta Çapanoğlu isyanlarını bastırmaları hikâye edilmiştir.

"Denizli Vak'ası" başlıklı bölümde, Denizli'deki karışıklıklardan ve millî hareketin içinde meydana ge-

len iç çekişmelerden bahsedilmiştir. Demirci Mehmet Efe'nin Denizli'yi yakma plâni ve bunun nasıl engellendiği anlatılmıştır. Yunanlılar Sarayköy'e hücum etmişler, bu arada Ömer Lütfü Tokat da şehit olmuştur. Ayrıca saldırı esnasında Sarayköy Heyet-i Milliyesi'nin evrakı, panikleyen bir kâtip tarafından tahrip edilmiş ve arta kalanlar da Emin Aslan Bey'den bir kitap yazmak üzere Celâl Bayar tarafından istenilip alınmıştır.

Emin Aslan Bey, Sivas Kongresi'nin ardından son Osmanlı Meclis-i Meb'usası'nın toplanması, Misâk-ı Millî'nin kabulü, Ankara'da Millî Meclis'in toplanması, I. ve II. İnönü Savaşları ve Sakarya Savaşı'ndan bahsetmektedir.

Bu esnada Menderes'in karşısından Sarayköy sürekli bombalanmaktadır. Millî kuvvetler ile Demirci Mehmet Efe arasında çekişmeler olmuş, Çerkez Ethem ve kardeşleri Yunanlılara sığınmış, Demirci Mehmet Efe yakalanmış ve Yörük Ali Efe hükûmete sadakat gösterip düzenli orduya katılmıştır. Tokat, daha sonra Büyük Zafer'i, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurulmasını, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı, Lozan Antlaşması'nı, saltanatın kaldırılmasını, Cumhuriyet'in ilânını, hilâfetin kaldırılmasını, Atatürk ilkelerini anlatmaktadır.

Emin Aslan Tokat, çok partili rejim denemelerinin

den, 1950 seçimlerinden, tek parti iktidarının sona ermesinden ve Demokrat Parti iktidarından da söz etmektedir.

Emin Aslan Tokat, (s. 81) bu hâtıraları hafızasına müracaat ederek yazdığını, belgelerin büyük çoğunluğunun yok olduğunu belirtmiş ve Millî Mücadele tarihinin diğer hâtıralarını biraraya getirerek yazmayı uzmanlarına bırakmıştır.

"Sonuç" (s. 82) bölümünde, tekrar gençliğe seslenen Emin Aslan Tokat, sözlerini "*Ne mutlu Türkün diyene! Dünya durdukça var olsun yüce milletimiz!*" diyerek bitirmektedir.

Eserin sonunda "Mevcut Bazı Belgelerin Suretleri" (s. 83-86) başlıklı bölümde 5 belge sureti yer almaktadır. Ardından "Yazar Emin Aslan Tokat'ın Kimliği ve Tokat Ailesinin Şeceresi" (s. 87-90) ve şematik olarak "Tokat Ailesinin Şeceresi" (s. 91-94) sıralanmıştır. Kitabın sonunda Tokat ailesinin aile albümünden fotoğraflar bulunmaktadır.

Emin Aslan Tokat, Millî Mücadele'nin her safhasında kritik vazifelerde bulunmuş ve mühim hâdiselelere şahit olmuş sivil bir şahsiyet olarak, hâtıralarını yazmış ve yıllar sonra torunu, dedesinin gençliğe ibret almaları için hazırladığı bu hâtıraları yayımlamak suretiyle büyük bir hizmette bulunmuştur.

Anadolu Yerleşim Tarihine Yeni Bir Meş'ale

"Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler"
(Ahmet GÖKBEL)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI
- Yeni çıktı -

“Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı” Adlı Eser Üzerine

Alemdar Yalçın, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*, Günce Yayıncılık, Ankara 1997, 222 sayfa.

Dr. Ayfer YILMAZ

Gazi Üni. Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl.
Araştırma Görevlisi

Türk Edebiyatında Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan ve gittikçe daha olgun eserlerle vücut bulan roman türü, edebiyat araştırmacıları için zengin bir sahadır. Roman, Türk tarihinin en hareketli dönemlerinden olan Cumhuriyet döneminde bilhassa konuları bakımından incelenmeğe değer bir edebî türdür. Yeni bir oluşumun izleri bu dönem romanlarında akislerini bulur. Prof. Dr. Alemdar Yalçın'a ait "*Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*" adlı çalışma, bu dönemin hem tarihî zeminini, hem de eserlerdeki akislerini tesbit bakımından mühim bir çalışmadır. İlk baskısı 1992'de yapılan eserin ikinci baskısı Günce Yayıncılık tarafından 1992'de gerçekleştirilmiştir. Tanıtacağımız baskısı bu ikinci baskının 1997 tarihli tekrarı niteliğindedir. 222 sayfadan oluşan eserin arka kısmında, 21 sayfadan ve üç bölümden oluşan, zengin bir "Kaynaklar" (s. 189-208) listesi ile 13 sayfalık bir "Genel İndeks" bulunmaktadır. Kaynakların zenginliği çalışmanın titizlikle yürütüldüğünü göstermesi bakımından mühimdir.

Eser, Sözbaşı (s. 4-6) hariç, beş bölümden oluşmaktadır. Araştırmacı, Sözbaşı'nda, tercih ve eğilimler bakımından Cumhuriyet döneminin kısa bir tanıtımını sunar. Burada, belli bir dönemin topluca değerlendirilmesi sözkonusu olduğunda, araştırmacıların kabul edilebilir bir ölçü koyamamaları meselesine dikkat çekilmiştir. Alemdar Yalçın, kendi incelemesinin ise, "*bir bütün halinde ülkemizin geçirdiği sosyal, siyasal ve bunlara bağlı kültürel değişiminin Türk romanına etkisini ortaya koymak kaygısı*"¹ taşıdığını ifade etmektedir. Ayrıca, romanın "*bir toplumun nabzını tutan, onun ruhunu, gelişmesini ve kalp atışlarını ölçen*

kompleks bir edebî tür" (s. 5)² olduğunu belirtir ve "*romanların sanat kaliteleri ile sosyal ve siyasal değişmeler arasında ilgi*" (s. 5) bulunduğunu, bu münasebetle çalışmasında tercih ettiği romanların sanat kalitelerine de dikkat ettiğini ifade eder.

Roman seçimindeki tercihini de izah eden araştırmacı, sınıflandırdığı en tipik örnekler üzerinde durduğunu, diğerleri için ise sanat yönlerini tanıtan yorumlarla yetindiğini belirtir. Yoğunlukla üzerinde durulan dönemler; Sultan II. Abdülhâmit Dönemi, II. Meşrutiyet Dönemi ve İttihat ve Terakki Partisi Dönemi'dir.

I. Bölüm (s. 7-15), Giriş ana başlığı ile iki alt bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki, "A. Cumhuriyet Devri Türk Romanının Bazı Temel Meseleleri" (s. 7-11) başlığını taşır. Burada temel meseleler, "belge, kaynak ve dokümanlarla ilgili olanlar" ve "tasnif, tahlil ve değerlendirme ile ilgili olanlar" olarak iki grupta tesbit edilmiştir. Teknik imkânsızlıklardan ve sistemsizlikten kaynaklanan hatalar dile getirilir.

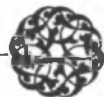
1920-1946 yıllarındaki eserleri esas aldığı belirtilen araştırmacı, bu dönemin kendisinden kaynaklanan sıkıntılar ile romancıların eserlerindeki birtakım kusurlara da dikkat çeker.

I. Bölüm'ün ikinci alt başlığı "B. Sosyal ve Siyasî Değişmelerden Romana Yansıyan Önemli Unsurlara Kısa Bir Bakış" (s. 12-15) adını taşır. Yazara göre, Cumhuriyet dönemi romancıları romanı hem son yüzyılın muhasebesini yapmak, hem de yeni kurulan rejimin icraatlarını halka duyurmak için bir nevi araç olarak görmüşlerdir. Yakın siyasî tarihimizde yaşanan acılar ve uygulanan sansürden dolayı bu dönem romanlarında yakın tarihimizle hesaplaşmanın gözlemlendiği de yazarın tesbitleri arasındadır.

Olayların romanlara yansiyış biçimlerine dayanılarak bir tasnif yapılmıştır. Buna göre Cumhuriyet dönemi romanları;

- Sosyal ve siyasî olayları esas alan romanlar,
- Anadolu romanları,
- Tarihî romanlar,
- Aşk romanları, başlıkları altında sınıflandırılır.

II. Bölüm (s. 16-112), "Sosyal ve Siyasî Olaylarla Doğrudan İlgili Romanlar" ana başlığı ile başlar ve dört alt grupta toplanır.

“A. Sultan II. Abdülhâmit ve Devrini Ele Alan Romanlar” adlı ilk grupta, devri anlamının eseri anlamak demek olduğu fikrine inanan yazar, sözkonusu dönem hakkında bilgi verir. Ana omurgayı Sultan II. Abdülhâmit döneminin oluşturduğu romanlardan, *Ateş Gecesi* (Reşat Nuri Güntekin), *Sinekli Bakkal* (Halide Edip Adıvar), *Abdülhamit Düşerken* (Nahit Sırrı Örik), *Bir Sürgün* (Yakup Kadri Karaosmanoğlu) tanıtılır.

“B. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin/Fırkası’nın Faaliyetlerini Anlatan Romanlar” (s. 32-58) adlı ikinci grupta, araştırmacı, romanların tanıtımına geçmeden önce İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin/Fırkası’nın romanlarda işlenen icraatlarıyla ilgili tarihî bilgiler verir. Bu bölümde tanıtılan romanlar, *Hüküm Gecesi* (Yakup Kadri Karaosmanoğlu), *Üç İstanbul* (Mithat Cemal Kuntay), *Dükkülerin Romanı* (Burhan Cahit), *Hürriyet Pervanesi* (Zeki Mesut Aslan) adlı romanlardır.

“C. Yoksulluk, Rüşvet ve Ahlâk Düşüklüklerini Anlatan Romanlar” (s. 58-83) adlı bölümde 1920’den sonra, bilhassa Harb-i Umûmî yıllarında İstanbul’da meydana gelen yolsuzluk ve rüşvet olaylarını konu alan romanlar tanıtılır. Yazar, hızlı sosyal değişmelerin, kültür ve anlayış farklılıklarının, hesapsız harcamaların aileden topluma yayılan bir biçimde içtimaî çöküşü hazırladığını belirtir. Ancak yazarlarımızın eserlerinde bu meseleyi hakkıyla işleyemediklerini vurgular. Bu bölümde ele alınan eserler, *Gizli El* (Reşat Nuri Güntekin), *İstanbul’un Bir Yüzü ya da İstanbul’un İç Yüzü* (Refik Halit Karay), *Zaniyeler* (Selahattin Enis), *Cehennem Yolcuları* (Selahattin Enis), *Kiralık Konak* (Yakup Kadri Karaosmanoğlu), *Mahşer*, *Sözde Kızlar* (Peyami Safa), *Sodom ve Gomora* (Yakup Kadri)’dir. Bunlardan başka kadın haklarını toplumda eşit olarak algılayan yazarlar arasında sayılan Şükufe Nihal’in *Yalnız Dönüyorum* adlı eseri de tanıtılır. Bu bölümde ayrıca Mahmut Yesari’nin *Çul-luk*, *Su Sinekleri* adlı romanları da ele alınır.

“D. Romanda Geleneğe Açılan Kapılar” (s. 84-111). Batı tipi roman anlayışından farklı olarak, üslup, çevre ve kahramanların ele alınış tarzları değişik, geleksel nesrimize yakın romanlar bu grupta toplanır. Daha sonra Türk nesrinin gelişimi ve özellikleri, örnek eserlerle tanıtılır.

Batıdan gelen roman tekniğinin gelenekten gelen nesir üslûbuyla güzel bir birleşimini yapan Ahmet Mithat Efendi hakkında bilgiler verilir. Daha sonra bu tarzın takipçileri olarak Hüseyin Rahmi Gürpınar ile Ercüment Ekrem zikredilir.

Bu bölümde, Hüseyin Rahmi’nin *Son Arzu*, *Tebes-süm-i Elem*, *Efsuncu Baba*, *Muhabbet Tılsımı*, *Cehennemlik*, *Kaynanam Nasıl Kudurdu?*, *Şeytan İşi*, *Billur Kalp*, *Tutuşmuş Gönüller*, *Mezardan Kalkan Şehit* adlı eserleri tanıtılır.

Yine bu bölümde, Ercüment Ekrem’in *Asriler*, Sabir Efendi’nin *Gelin*, *Kundakçı*, *Evlıya-yı Cedit*, *Meşhedi ile Devr-i Âlem*, *Meşhedi Aslan Peşinde* adlı romanları hakkında bilgi verilir.

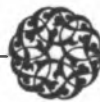
Bu bölümde son olarak Türk nesir üslûbunun özelliklerini romana uygulayan yazarlardan Sermet Muhtar Alus’un *Pembe Maşlahlı Hanım*, *Kıvırcık Paşa*, *Harp Zengini* ve *Gelini* adlı romanları bahis konusu edilir.

III. Bölüm, “Bir Fenomen Olarak Anadolu’yu İşleyen Romanlar” adını taşır (s. 112). Bu bölümde ilk olarak “A. Neden Anadolu Romanları” (s. 112-118) adlı alt başlıkla, “Anadolu” adının belirli mesaj duygularıyla ifade edilmişinin tarihçesi sunulur. Anadolu adını taşıyan ya da bu adın zikredildiği gazetelerden; Adanalı Süleyman Vahid tarafından Mısır’da çıkarılan *Anadolu* gazetesi, Mısır, Paris ve Viyana’da çıkarılan *Meşveret*, 1908’de yayın hayatına giren *Anadolu* gazetesi, 1909’da çıkarılmaya başlayan *Anadolu Çantası*, İzmir’de çıkarılan *Anadolu* gazetesi tanıtılır.

Daha sonra, *Anadolu Duygusu* ile *Anadolu Mecmuası* adlı dergiler bahis konusu edilir. *Hep Bu Topraktan*, *Sanatta ve Fikirde Hareket*, *Hisar* gibi dergiler ise, “günümüze kadar Anadolu düşüncesini canlı tutan belli başlı sanat dergileri” (s. 118) olarak tanıtılır.

İkinci olarak, “B. Anadolu’da Öğretmen” (s. 119-134) adlı bölümde Cumhuriyet’in ilânıyla öğretmenin Anadolu’ya gelişini ele alan romanlar tanıtılır. *Yeşil Gece* (Reşat Nuri Güntekin), *Vurun Kahpeye* (Halide Edip Adıvar), *Çalıkusu* (Reşat Nuri Güntekin), *Acı-mak* (Reşat Nuri Güntekin), *On Yılın Romanı* (Ethem İzzet Benice) incelenen romanlardır.

Üçüncü olarak “C. Anadolu’da Subay” (s. 135-

152) adlı bölüm yer alır. Burada Anadolu'yu en yakından tanıyan aydınlar arasında bulunan Türk subayının, Anadolu'da yüklendiği sorumluluklar arasında eğitimle ilgili çalışmaları anlatılır. Cumhuriyet dönemi romanlarında subayların halkın arasına eğitim ve öğretim amacıyla girişlerine fazla yer verilmediği vurgulanır. Ayrıca, subayların daha ziyade Millî Mücadele'den önce, Millî Mücadele içinde ve sonrasında bazı isyanlarda ele alındığı, bu romanların hiçbirinde psikolojik tahlilleri, zaafı, üstünlükleri üzerinde durulmadığı ifade edilir.

Yazarın, bu bölümde 1920-1946 yılları arasında, subayların romanının yazılmadığı tesbiti dikkate değer.

Burada ele alınan romanlar sırasıyla, *Ateşten Gömlek* (Halide Edip Adıvar), *Zeyno'nun Oğlu* (Halide Edip Adıvar), *Kalp Ağrısı* (Halide Edip Adıvar), *Yaban* (Yakup Kadri Karaosmanoğlu), *Dikmen Yıldızı* (Aka Gündüz) eserlerdir.

Burhan Cahit'in ise bu konuyla ilgili olan *Yüzbaşı Celâl*, *Gâzi'nin Dört Süvarisi*, *Harp Dönüşü*, *Cephe Gerisi*, *İhtiyat Zabiti*, *İzmir'in Romanı* adlı eserleri tanıtıldıktan sonra, seçilen konu bakımından güzel, işleniş bakımından ne yazık ki zayıf olduğu belirtilir.

Millî Mücadele sonrasını anlatan romanlardan *Ankara* (Yakup Kadri Karaosmanoğlu) teferruatlı biçimde tanıtılır.

Çalışmanın IV. Bölüm'ü, "Aşk Romanları" (s. 153-172) başlığını taşır. Bu bölüm iki kısma ayrılır:

"A. Aşk Romanlarının Toplum Hayatındaki Yeri" (s. 153-156). Bu bölümde öncelikle aşk duygusunun insan hayatındaki önemi, roman sanatı içindeki yeri anlatılır. Aşk romanlarının neden en fazla tercih edilen tür ve hedef kitesinin kimler olduğuna ilişkin tesbitler üzerinde durulur. Araştırmacı bu bölümde Peyami Safa ve Rauf Mutluay'ın fikirlerinden de istifade eder. *Son Arzu* ve *Asriler* adlı romanlardan genç kızların Fransızcadan tercüme edilen aşk romanlarının tesirinde kalarak düştükleri hataların sergilendiği ifade edilir.

"B. Aşk Romanlarının Genel Özellikleri" (s. 157-172). Aşk romanlarının genel özellikleri, örnek eserlerle birlikte sunulur. Bu özelliklerden bazıları şunlardır: Aşk romanları olay ağırlıklıdır. Olaylar, ilişkiler ve romanın gelişmesi kaba hatlarıyla verilir. Olaylar-

daki mantıkî, sosyal ve psikolojik sebepler irdelenmez. Örnek olarak, Ethem İzzet Benice'nin *Yakılacak Kitap* adlı eseri bahis konusu edilir.

Okuyucunun ilgisini çekmek için tamamen zıt kutularda olan kahramanların tercih edildiği tesbitine ise, Muazzez Tahsin Berkant'ın *Küçük Hanımefendi* ve *Kezban* adlı romanları misâl olarak verilir.

Olayların bazen hayatta hemen hiç rastlanmayacak, romantik tesadüfler sonucunda geliştiği ifade edilerek, Kerime Nadir'in *Solan Ümit* adlı eseri tanıtılır.

Bazen, Vala Nurettin'in *Seni Satın Aldım* adlı romanında olduğu gibi, ülke gerçeklerinden uzak olayların, bazen de, Muazzez Tahsin Berkant'ın *Sonsuz Gece* adlı romanında olduğu gibi, Türk sosyal hayatına uymayan tiplerin romanlarda yer aldığı vurgulanır.

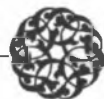
Yazara göre, aşk romanlarının olumsuz tesiri yanında olumlu tesirleri de vardır. Bu romanların sosyal değişmeyi hızlandırıcı rolü olmuştur. Ayrıca, gençlere eş seçiminde kendi tercihlerini ortaya koyma cesaretini veren bu eserlerin, kadınların sosyal ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanmada teşvik edici gücü olduğu da yapılan tesbitler arasındadır. Bunlardan başka, aşk romanlarındaki mantık hataları da araştırmacının tesbitleri arasında sayılmalıdır.

Son bölüm, "V. Tarihî Romanlar" (s. 173-188) başlığını taşır. Bu bölüm dört alt başlıkta sunulur:

"A. Tarihî Roman Kavramı" (s. 173-176). Bu kısımda, tarihî roman hakkında bilgi verilir ve Jeremi Hawthorn, Martin Gray, J.A. Cuddon, Sevim Kantarcıoğlu ile Sadık Tural gibi ilim adamlarının konuyla ilgili fikirlerinden iktibaslar yapılır.

"B. Tarihî Romanın Gelişmesi" (s. 177-179). 1900'lerden sonra bazı yazarlarımızın tarihî roman denemelerine rastlandığı belirtilir. Bu denemeler, Cumhuriyet'in ilânına dek sürmüştür. Bu dönemde yazılan eserler arasında, *Öksüz Turgut* (Şehbenderzâde), *Deşetler İçinde I-II* (Fazlı Necip) ve *Define* (Mehmet Hamdi) tanıtılır.

"C. Tarihî Serüven Romanları" (s. 180-181). Burada, tarihî serüven romanları, yayılma sahaları ve bu sahalarla ilgili araştırmalar bakımından incelenir. Okunması ve anlaşılması kolay olduğu için çok tutulan bu tarz romanların, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gazetelerin tirajını artırdığı ifade edilir. Buna misâl

olarak, Nizamettin Nazif'in *Kara Davut, Dağlar Delisi*, Nadir Nadi'nin Turan Tan'a tavsiye ettiği *Viyana Dönüşü* isimli romanlar sayılmaktadır.

"D. 1920-1946 Yılları Arasında Tarihî Serüven Romanlarının Sosyal ve Siyasî Nitelikleri" (s. 182-188). Ele alınan dönem içinde yaklaşık yüz adet serüven romanı yazılmıştır. Yazar, bu romanların umumî özellikleri ve ele alınan konular hakkında bilgi verir. Buna göre, en fazla Osmanlı tarihi ile ilgili roman yazılmıştır. Bunu İslâm tarihi takip eder. Bizans saray entrikaları, Bizans'taki iç çekişmeler de ayrı birer grup oluşturur.

Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte, sanatçılarımız İslâmiyet öncesi Türk tarihine yönelmişlerdir. Konu olarak Bizans ve İslâmiyet öncesi Türkler arasındaki ilişkilere temas eden romanlardan da bahsedilir. Cumhuriyet döneminde ciddi mânada eserler verilen tarihî roman türünün günümüzdeki durumundan da bahsedilir.

Yazarların tarihî roman türünde yaptıkları hataları tesbit eden Alemdar Yalçın, Türk romancısının zengin tarihî birikimine rağmen sanatçılarımızın, tarihin mu-

hasebesini enine boyuna yapan, oradan yüksek sosyal, kültürel ve insanî değerlere yükselen büyük tarihî romanlar yazamadıklarını belirtir. Ayrıca, tarihî serüven romanlarının, edebiyatımızda mühim bir yeri olduğunu da ifade eder.

Yazar son olarak, Türk aydınının, tarihî serüven romanlarındaki dil ve üslûp kusurlarının giderilmesi konusunda romancılara önyak olunabileceğini, böylece, bu tarz romanların gelişiminin sağlanabileceğini belirtmektedir.

Prof. Dr. Alemdar Yalçın Hocamız tarafından hazırlanan "*Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*" adlı eser, okuyucuya, Türk romanının gelişimini, örnekleriyle görme imkânı sağlamaktadır. Umumî tasniflerle gruplandırılan romanlar tahlilleri ile birlikte okuyucuya sunulmuştur. Hiç şüphesiz, eser Cumhuriyet dönemi romanlarının toplu bir şekilde görülebileceği ciddi çalışmalar arasında yerini almıştır.

DİPNOTLAR

¹ Yalçın, Alemdar; *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*. Ankara 1997, s. 4.

Bundan sonraki iktibaslar sözkonusu esere aittir.

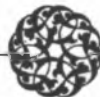
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Bir Üniversitedir

Erdem, Bilge ve Arış

Üniversitemizin Göstergelerinden

Sadece Üçüdür

Tarihî Türk Devlet Teşkilâtının Önemli Bir Kurumu: “Vezîr-i Âzamlık”

Prof. Dr. Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i Âzamlık (1299-1453)*, 2. Baskı, Akademi Kitabevi Yayınları, İzmir 1997, 157 sayfa.

Dr. Ali GÜLER

Tarihçi-Yazar

Burada *Bilge*'nin değerli okurlarına *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i Âzamlık (1299-1453)* isimli önemli eserinin ikinci baskısını tamtacağım (Hocamızın aynı zamanda doçentlik tezi olan bu eserin ilk baskısı Ankara Üni. DTCF Yayınları arasında 1974 yılında basılmış idi) Prof. Dr. Aydın Taneri'yi yakalandığı amansız bir hastalık sonucu 1 Aralık 1997 tarihinde kaybettik. Bu vesileyle yazımızın başında Hocamıza Allah'tan rahmet, yakınlarına ve sevenlerine baş sağlığı diliyoruz.

Merhum Prof. Dr. Aydın Taneri esası, “*Türk tarihinin Hunlardan Türkiye Cumhuriyeti'ne devamlılık ve bütünlük gösterdiği*” tezine dayanan, temelleri Ord. Prof. Mehmet Fuat Köprülü tarafından atılan; bir devlet ve fikir adamı olarak Atatürk'ün uygulamaya koyduğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin “*devlet felsefesi*” hâline getirdiği “*Köprülü Modern Türk Tarih Ekolü*”nün, Prof. Dr. Osman Turan, Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel çizgisinde en güçlü temsilcilerinden birisi idi.

Akademik anlamda kültür tarihimizle ilgili çok kuvvetli eserler veren Prof. Dr. Aydın Taneri, büyük bir fikir adamı idi ve bu anlamda Türk tarihinin felsefesini yapan bilim adamlarımız arasında yer aldı.

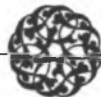
Bir fikir adamı olarak, 15 yaşında, 7 Şubat 1947 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan “*Almanya Meselesi*” isimli makalesi ile yazı hayatına başlayan Prof. Dr. Aydın Taneri, ilmî çalışmalarının ya-

nında fikir yazılarını tam elli yıl aralıksız devam ettirdi. *Tarih Araştırmaları* (DTCF), *Tarih Enstitüsü* (İst. Üni. Edebiyat Fak.), *Millî Kültür*, *Forum*, *Yeni Forum*, *Yeni Düşünce*, *Töre*, *Yeni Hizmet*, *Bizim Ocak* ve *Yeni Sözcü* gibi dergiler ile; *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Tercüman*, *Güneş*, *Hergün*, *Orta Doğu* ve *Türkiye* gibi gazetelerde (aralıksız son yedi yıl her hafta) bin civarında makale ve araştırması yayımlandı. *İslâm Ansiklopedisi* ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* başta olmak üzere çeşitli ansiklopedilere maddeler yazdı (Hocamızın hayatı ve eserleri ile ilgili toplu bir değerlendirme için bakınız: A. Güler, “Prof. Dr. Aydın Taneri'nin Hayatı ve Eserleri”, *Türklük Bilgisi*, Sayı: 1 (Nisan 1998), s. 39-40).

Merhum Hocamızın bu değerli eseri, “Önsöz”, “Kaynaklar ve Tedkikler”, “Giriş”, beş bölüm, “Sonuç”, 7 adet tablo, “Bibliyografya”, “Kısaltmalar”, “Deyimlerin Açıklanması” başlığı altında konuyla ilgili temel kavramların küçük, fakat işlevsel bir sözlüğü ve kısmen açıklamalı bir “İndeks”ten meydana gelmektedir.

Türk tarihçiliğinde geniş anlamda “*kültür*”, özel anlamda “*müesseseler*” tarihinin son dönemdeki en büyük temsilcilerinden birisi olan Prof. Dr. Aydın Taneri, eserin Önsöz'ünde, araştırmada “*jenetik ve komperatif metodlar ile Osmanlı vezâretinin kurulmasını ve gelişmesini incelemeye çalıştığını*” (s. 3) belirterek; vezâret kurumu çerçevesinde Türk tarihinin devamlılık ve bütünlük gösterdiğini şu şekilde ortaya koyuyor: “*Bu vesile ile şu hususu da belirtelim ki, Türk vezârlük müessesesi Abbâsî görünüşü arz etmekle beraber, Türk devlet anlayışı, kendine özgü niteliklerini devam ettirmiştir. Kökenleri İslâmiyet'ten evvelki devirlere dayanan saray ve ordu hayatlarındaki gelenekler, devlet başkanının önder telakki edilmesi, tebaanın himayesi, adalet ilkelerine riayet, ülkenin problemlerine pratik çözüm yolları bulmak, devleti hanedanın ortak malı addetmek bu cümledendir. Bir müessesenin ithali hattâ yabâncı devlet adamı istihdamı nihayet şekle ait bir konu olmuştur ve pratikte, bürokratik mekanizmanın muntazam işlemesi amacı ile yapılmıştır*” (s. 3).

“Kaynaklar ve Tedkikler” başlığı altında araştırma ile ilgili kaynaklar ve tedkikleri ele alan Prof. Dr. Aydın Taneri, hem Osmanlı, hem Bizans Kronikleri, Vü-

zera Kitapları, Kanunnâmeler, Fetihnâme ve Gazâvât-nâmeler, Siyasetnâme ve Nasihatnâmeler, Vakfiyeler, Kitabeler, Seyahatnâmeler gibi birinci elden kaynaklar ile tedkikler hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Eserin bu bölümü, müesseseler tarihi bakımından nelerin kaynak olabileceği konusunda genç araştırmacılara yeni ufuklar açabilecek düzeydedir.

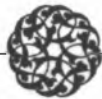
“Türkiye Selçuklu Vezâreti”nin özet olarak incelendiği “Giriş”, konuyu tamamlamak, müessesedeki devamlılığı ortaya koymak ve fakat, Türkiye Selçuklu ve Osmanlı (kuruluş devri) vezâretlerinin çeşitli bakımlardan farklılıklarını göstermek açısından önemli bir bölüm olmuştur. Yazar, burada Türkiye Selçukluları vezîrini, “Menşeleri, Formasyonları, Görev ve Yetkileri, Protokol Kaideleri, Akıbetleri” bakımından incelemiş ve Türkiye Selçukluları Devleti’nin “Büyük Divânı” (Bakanlar Kurulu) hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bu bölümde, devlet anlayışındaki devamlılığı göstermek açısından zaman zaman Orta Asya’da kurulan Türk devletlerindeki vezâret kurumu hakkında, merhum Hocamız Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in çalışmalarına dayanılarak açıklamalar yapılmıştır.

Eserin I. Bölüm (s. 47-54)’ü “Osmanlılarda Vezâretin Kurulması ve İlk Vezîr-i Âzamların Kökenleri, Formasyonları ve Atanmaları” başlığını taşımaktadır. Vezîr-i âzamların kökeni konusundaki şu tesbitin önemli olduğu kanaatindeyiz: “Genellikle İran menşeli olan Türkiye Selçuklu Devleti vezîrlerinin aksine isimlerini zikrettiğimiz Osmanlı devlet adamları Türk’ürler...” (s. 48). Bu bölümdeki özellikle, vezîrlerin (başbakanların) formasyonları ile ilgili bilgiler, bugünkü siyasî hayatımız açısından da üzerinde düşünülmesi gereken açılımlar getirmektedir: “Görülüyor ki, ilk Osmanlı vezîr ve vezîr-i âzamları -biri hariç, Bayezid Paşa- ulemâ sınıfındadırlar. Bu yüksek makama gelmeden önce de evvelâ kadılık, sonra kazaskerlik ve nihayet divâna dâhil olarak vezîrlik makamında nihayet birinci vezîrliğe atanmışlardır. Böylece devlet kadrolarında derece derece tecrübe kazanmışlardır. Ehl-i seyfenin tek vezîr olan ve sipahilikten gelen Bayezid Paşa da Çelebi Mehmed’in sancak beyliğinden itibaren hizmetinde bulunmuştur. Böylece aslında sivil kadrodan gelmemesine rağmen senelerce Mehmed’in maiyetinde bulunarak devlet işlerine ünsiyet peyda etmiş olmalıdır” (s. 51). Kuruluş Devri Os-

manlı vezîrleri ve vezîr-i azamlarının biri hariç, “ulemâ” (sivil)dan gelmesi ve âdeta devlet adamlığına aşama aşama hazırlanması, 21. yüzyıla girerken Türk demokrasisi için “sivil toplum” ve “sistem” tartışmalarını yürütenlerin herhalde dikkatlice incelemeleri gereken bir özellik olsa gerekir.

Osmanlı Devleti’nin klâsik çağı olarak kabul edilen 1300-1600 yılları arasında tavizsiz uygulanan ve devletin “Cihan Devleti” (Küresel Güç) hâline gelmesinde her halde çok büyük rol oynayan; bürokrasi-deki tayin ve terfilerde liyâkate, başarıya, bilgiye ve tecrübeye önem veren anlayışın vezîr-i âzamlık kurumuna yapılan atamalarda da geçerli olduğu görülmektedir: “Yukarıda Osmanlı vezîrinin genel olarak ilmiye mesleğinden yetiştiklerini görmüştük. Bu durumda fıkıhı iyi bilen kişiler kadılık, kazaskerlik ve vezîrlikte bulduktan sonra hem tecrübelerine hem de ilmiye mesleğinden olmalarına binaen birinci vezîrliğe getiriliyorlardı. Örnek olarak Sinaneddin Yusuf Paşa’nın bilgin olduğu için Orhan Gazi’den Paşa ünvanını aldığını biliyoruz. Gene aynı şekilde I. Murad da Halil Hayreddin’e Paşa ünvanı ile beraber vezâreti tevcih etmiştir...” (s. 51-52). “Görülüyor ki, İlk Osmanlı Sultanları devlet mekanizmasının düzenli olarak çalışmasını temin için idare teşkilâtından yetişmiş ve çeşitli kademelerde bulunmuş hukukî konuları iyi tasarruf eden vezîrler tayin etmişlerdir. Kaynaklarımızın ifadelerinden anlaşılacağı üzere, vezâretle tayin edilmenin diğer ve önemli bir koşulu da hükümdara sadakatla hizmet etmiş olmaktadır... Hükümdarın vekili olarak, vezîrlerin geniş yetkiler ile techiz edildiği göz önünde bulundurulursa sadakatin önemi anlaşılır. Diğer taraftan Osmanlılar’ın söz konusu ettiğimiz devirlerinde, bilginleri, hükümet teşkilâtının başına geçirmek fikrinin hâkim olduğuna diğer bir delil de Fatih Sultan Mehmed’in Molla Gürani’ye yaptığı tekliftir. Gerçekten Sultan bu ünlü bilgine vezîr-i âzamlık makamını teklif etmiş, fakat aldığı cevap olumsuz olmuştur...” (s. 54).

Eserin II. Bölüm (s. 55-82)’ü “Vezîr-i Âzamların Görev ve Yetkileri”ne ayrılmış bulunmaktadır. Bu bölümde konu, vezîr-i azamların; “Kanun Tasarılarını Hazırlaması, Yürütme Yetkileri (Divân, Divân Müzakereleri, İdarî Yetkileri ve Diplomatik Faaliyet), Kazâi

Yetkileri, Askerî Yetkileri” başlıkları altında incelenmektedir. Prof. Dr. Aydın Taneri'nin vezîr-i âzâmın görev ve yetkileri ile ilgili olarak ortaya koyduğu şu bilgiler; bugün Sayın Cumhurbaşkanımız tarafından ortaya atılan “başkanlık sistemi” ve ülkemizde zaman zaman alevlenen “ordu-siyaset” ilişkisi ile ilgili tartışmalar bakımından önemli tesbitler içermektedir:

“Osmanlı vezîr-i âzâmı, Osmanlı hükümdarının çıkardığı ferman üzerine göreve başlar. Hükümdar bu fermanda, vezîr-i âzamını yürütme ve kazaî alanlardaki yetkilerine kendisinin vekili olarak sahip olduğunu ve bu göreve atadığını belirtir. Bu durumda vezîr-i âzam hükümdarın vekili sıfatıyla devletin bütün işlerini yöneten en yüksek memurdur. O, icraatından dolayı yalnız hükümdara karşı sorumludur. Sultan gerek gördüğü konularda onun yetkilerini kısıtlayabilir veya tamamen kaldırabilir.

“Vezîr-i âzam, törenlerde, yabancı hükümdarlar veya elçiler ile olan ilişkilerde, mezalim divânında gene sultanın vekili olarak görevini yapar. O, tebanın refahından sorumludur. Ülke içinde huzur ve düzenin kurulması için çalışır. İdarî kadroların yönetimini “kalem” ile yürütür. Ordu kadrosunda “beylerbeyilik” ünvanından aldığı yetki ile doğrudan doğruya emir verir. Vezîrler ve emîrler de dâhil olmak üzere hükümet, ordu ve yargı kademelerinde görevli bütün subay ve memurlar onun emri altındadır.

“Osmanlı vezîr-i âzamı payitaht dışında herhangi bir görev ile yükümlü olduğu zamanlar haricinde, hükümdarın nezdinde bulunur. Gerekirse sefer veya seyahatlerinde sultana eşlik eder.

“Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Osmanlı Devleti vezîr-i âzamı, Osmanlı Sultanının nezaretinde yönetime ait bütün konuları bağımsız olarak yerine getirmektedir. Bu nedenle vezîr-i âzam İslâm Hukuku açısından ‘vezâret-i tevfi’z’i haizdir.

“Geleneklerin ve kanunların vezîr-i âzama verdiği yetki ve sorumluluğun nazariyatta kalmadığı kesin olarak anlaşılmalıdır. Zira kaynaklarımızdaki olaylar nazariyayı desteklemekte ve pratikte eylem sahası bulunduğunu göstermektedir.

“Osmanlı vezîr-i âzamlarının devletin kurulduğu ilk yıllardan itibaren geniş yetkileri iktisap etmiş ol-

dukları muhakkaktır. Özellikle Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'dan itibaren vezîrlerin tam yetkileri olduğunu ve müessesenin taazzuv etmiş olduğunu görüyoruz.

“Osmanlı Devleti'nde kuruluştan bu kadar kısa bir süre sonra yönetim mekanizmasının tam teşekkülünü Türkiye Selçuklu vezâretinin olgunluk çağına erişmiş bir kurum olarak Osmanlı bünyesine ithal edilmiş olmasından ileri gelmektedir.

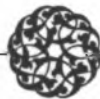
“Osmanlı Devleti vezîr-i âzâmının görev ve yetkileri Fatih Kanunnâmesi'nde sarîh olarak belirtilmiştir: ‘Bilgi ki vüzerâ ve ümeranın vezîr-i âzam, başıdır, cümlelerin ulusudur, cümle umurun vekili mutlakıdır ve malımın vekili defterdarıdır ol vezîr-i âzam nâzırıdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezîr-i âzam cümleden mukaddemdir’

“Fatih Kanunnâmesi'ndeki bu satırlar herhangi bir yoruma ihtiyaç göstermeyecek şekilde vezîr-i âzâmın yetkilerinin genişliği hakkında açık fikirler vermektedir. Osmanlı vezîr-i âzamı gerek sivil, gerek askerî kadrolar üzerinde tam bir yetkiye sahiptir. Gerçekten kaynaklarımızda, Çandarlı Ali Paşa'nın vakfiyesinde olduğu gibi, vezîr-i âzamlar için sık sık erbâb-ı seyf ve kalem deyimi geçmektedir...” (s. 55-56).

Bu bölümde “Vezîr-i Âzam ve Divân” başlığı altında verilen bilgiler, örnek olaylarla desteklenerek okuyucuya sunulmaktadır ki, bunlar devletin işleyişini göstermesi bakımından son derece önemli bilgilerdir.

Üçüncü Bölüm (s. 83-98), “Vezîr-i Âzâmın Protokol Bakımından Durumu”na ayrılmış bulunmaktadır. Prof. Dr. Aydın Taneri bu bölümde vezîrin “protokol” durumunu, “Sultanla İlişkiler, Vezâret Sembolleri, Maiyeti, Törenlerdeki Durumu” bakımından incelemektedir. Anlaşılacağı gibi; buradaki “protokol” kavramı geniş anlamda kullanılmaktadır ve vezîr-i âzâmın sadece “tören”lerdeki konumu değil, devlet içindeki statüsü olan ve bu statüyü kazandıran hukukî semboller ve gelenekler de ortaya konmaktadır.

Sayın Taneri'nin verdiği bilgilere göre vezîr-i âzâmın sultanla ilişkileri “cülus ve biat” törenlerinde başlamakta, “hanedanın evlilik işleri” dâhil her türlü konu padişahla vezîr-i âzam arasında konuşulmaktadır. Her iki devlet adamının yakın ilişki içinde olmalarını gerektiren devlet işlerinden ayrı bazı önemli konular şunlardır: Vezîr, padişah vakıflarının “mütevelli”dir.

Resmî işlemlerde vezîr tanıklık yapmaktadır. Araların-
da zaman zaman “akrabalık münasebetleri” kurulmak-
tadır. Padişah bazen vezîrlerin yakınlarına da “tevcî-
hat” yapmaktadır. Sayın Taneri, burada hükümdarın
vezîre, vezîrlerin hükümdara “hitap şekilleri” hakkın-
da da değerli bilgiler vermektedir.

Prof. Dr. Aydın Taneri, bu bölümde vezîr-i azamın
“sembolleri”ni şu şekilde sıralamaktadır: “*Ünvan ve
Lâkaplar, Tuğ, Sarık (Burma Tülbend), Hilât-ı Vezâ-
ret, Mühür, Çadır, Sancak, Nevbet (Mehter), Divit Ta-
kımı, Kılıç, Mesned-i Vezâret ve Emaret*”. Bilindiği
gibi, Türk devletlerinde bu semboller “hukukî” anlam-
lar taşırlar ve padişahın sembolleri, hâkimiyeti göste-
rirken, vezîr-i âzamın sembolleri de görevinden, ma-
kamından kaynaklanan yetki ve sorumluluklarını ifade
ederler. Eserin bu bölümü, Vezîr-i Âzamın Maiyeti ve
Vezîr-i Azamın Törenlerdeki Durumu konuları ile so-
na ermektedir.

Günümüz Türk devlet teşkilâtı ve hayatı bakımın-
dan önem taşıyan bir bölüm de IV. Bölüm (s. 99-
104)’dür. Prof. Taneri, bu bölümde “Vezîr-i Âzamın
Gelir Kaynakları ve Giderleri”ni incelemektedir. Ve-
zîr-i azamların gelir kaynakları arasında özellikle;
kendilerine tahsis edilen “hass”dan elde ettikleri gelir-
ler, sultan tarafından kendilerine bağışlanan
“mülk”ler, ganimetlerden aldıkları “pay”lar ve “*mun-
tazam olmayan fakat her halde önemli bir yekuna va-
ran*” hediyeler bulunmaktaydı. Vezîr-i âzamlar bu ge-
lirlerinin büyük bir kısmını “*vakfediyorlardı*”.

Aldıkları “hediyeler” bakımından “ifrata kaçmış”
olan vezîr-i âzamlar Prof. Dr. Aydın Taneri tarafından
örnekleriyle ortaya konmuştur. Bu bakımdan, bugün
de zaman zaman kamu vicdanını yaralayan devlet ha-
yatındaki “*rüşvet*” konusu dönemin kaynaklarındaki
bilgiler değerlendirilerek okuyucuya aktarılmaktadır.

Yazar, son bölüm olan V. Bölüm (s. 105-111)’de
“Vezîr-i Âzamların Görev Süreleri, Görevlerinden
Alınmaları” konusunu incelemektedir. Kuruluş devri
Osmanlı Devleti’nde göreve getirilen 12 vezîr-i azam-
dan ikisinin 19 yıl, birisinin 14 yıl, birisinin 11 yıl, iki-
sinin 8 yıl, birisinin de 4 yıl görev yaptığını söylersek
(bkz., Tablo: VII., s. 131); her hâlde “yönetimde istik-
rar” arayan Türkiye’nin Osmanlı Devleti’ni “**Cihan
Devleti**” (Küresel Güç) hâline getiren “Kuruluş Dev-

ri”nin bu özelliğini dikkate alması gereği ortaya çıkar.
Şu anda “**sistem**” tartışmaları yapan aydınımızın ve
siyasetçilerimizin de buradan alacağı bazı dersler olsa
gerekir.

Prof. Dr. Aydın Taneri, son derece iyi ve metodik
düzenlenmiş olan “Sonuç” (s. 113-128)’ta öncelikle,
vezîr-i âzamın görev yaptığı ortamı, diğer bir deyişle,
dönemin Türkiye’sinin sosyal, ekonomik ve kültürel
durumunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, Osmanlı
Devleti’nin gelişmesinde rol oynayan etkenler, şehir-
lerin yapısı, toprak ve arazi politikaları, sanayinin du-
rumu, ilmî ve kültürel durum değerlendirilmiştir.

Sonuç’un ikinci bölümünde eserin plânına uygun
olarak Kuruluş Devri Osmanlı vezîr-i âzamı ile ilgili
toplular bir değerlendirme yapan Prof. Taneri; Sonuç’un
son kısmında da “Türkiye Selçuklu Veziri” ile “Os-
manlı Vezîr-i Âzamı” arasında benzer olan veya olma-
yan hususlar bakımından çok başarılı bir mukayese
yapmıştır.

Eserde yer alan Tablolar’da; Büyük Selçuklu, Ha-
rezmşah, Türkiye Selçukluları ve Osmanlı (Kuruluş
Devri) Vezîrleri ile ilgili bilgiler çeşitli bakımlardan
mukayeseli bir şekilde, sayısal olarak verilmektedir.
Bu tablolarda vezîrler, “Kökenleri (Tablo: I), Kendi
Meslekleri (Tablo: II), Babalarının Meslek veya Gö-
revleri (Tablo: III), Vezirlik Sembolleri (Tablo: V),
Görevlerinden Uzaklaştırma Türü (Tablo: VI), Görev
Süreleri (Tablo: VII)” bakımından karşılaştırılmıştır.
Tablo : IV’de, dört Türk devletinin “Divânları”, “hiye-
rarşik duruma” göre değerlendirilmektedir.

Bibliyografya (s. 133-139) ve Kısaltmalar (s.
140)’dan sonra yer alan “Deyimlerin Açıklanması” (s.
141-147) bölümü, böyle bir eser için önemli bir boşlu-
ğu doldurmaktadır. Sayın yazarın bölümün başında da
açıkladığı gibi; “*özellikle, aydınlar ve öğrenciler için*”
böyle bir bölümün bulunması faydalı olmuştur.

Eserin “İndeks”i (s. 149-157) kısmen “açıklamalı”
olup, hem akademik, hem de popüler açıdan yeterli ve
yararlı bir bölümdür. İndeks’te sadece kişi ve yer adla-
rına değil, devlet teşkilâtı ve hayatı ile ilgili bazı
önemli kurum, kavram, gelenek ve deyimlere de yer
verilmesi isabetli olmuştur.

Merhum Hocamız Sayın Prof. Dr. Aydın Tane-
ri’nin yukarıdan beri okuyucuya tanıtmaya çalıştığı-

mız bu eserin yeni baskısı hakkında sonuç olarak şu gözlemlerimizi sıralamak mümkündür:

- Eser, "Müesseseler Tarihi" bakımından, Vezîr-i Âzamlık veya bugünkü anlamda "Başbakanlık" kurumu konusunda, alanında bir "metodoloji" de yaratan önemli bir eser konumundadır.

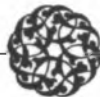
- Eser, plânı ve içeriği itibarıyla tamamen ilmi esaslara uygundur. Kitabın bu yeni baskısını ilim hayatımıza kazandıran Akademi Kitabevi, ilk baskıda bölüm sonlarında olan dipnotları ilgili sayfa altlarına alarak okurlara önemli bir kolaylık sağlamış, fakat ilk baskıda yer alan "İçindekiler" (Ank. 1974, s. 3-4) nede bu baskıda konmamıştır. Bu baskı sırasında Hocamızın ağır bir rahatsızlık geçirdiğini biliyoruz. Dolayısıyla bu eksikliğin yayınevinin gerekli dikkati göstermemesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

- Bilindiği gibi, tarih bilimi bir "toplum laboratuvarı" olarak bugünkü problemlerin çözümü için olduğu kadar, yarının inşası için de önemli veriler sunar.

Türkiye'nin bugün karşılaştığı problemlerin çözümünde (siyasî yapılanmadan, lâiklik ile ilgili tartışmalara kadar), aydınımız ve siyasetçilerimiz artık kendi tarihimizin "dinamikleri"ne yönelmek durumundadır. Büyük Atatürk'ün, "Türk çocuğu ecdâdını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır" veciz ifadesini de bu mânada anlamak gerekir kanaatindeyiz. Milletimizin dinamiklerini öğrenmenin yolu da, sağlam tarih araştırmalarına sahip olmaktan geçmektedir. Sayın Taneri'nin eseri bu bakımdan insanımıza zengin malzeme sunmaktadır.

- Merhum Prof. Dr. Aydın Taneri'nin Harezmşahlar, Büyük Selçuklu vezîrleri hakkındaki önemli makalelerinin de bu eserle birlikte bir bütün olarak kamuoyuna sunulmasında büyük yararlar vardır. Rahmetli Hocamızın sağlığında alt yapısını oluşturarak basıma hazır hâle getirdiği, âdetâ vasiyeti niteliğindeki böyle bir çalışmayı, hocamızın eserlerini (bir kısmını sağlığında yayımlayan) külliyat olarak yayımlamayı plânlayan Ocak Yayınları'ndan bekliyoruz.

**Atatürk'ü Anladık mı?
Cumhuriyet'i Kavradık mı?
Atatürk'ü Anlamadan Cumhuriyet'i Kavramak,
Cumhuriyet'i Kavramadan Atatürk'ü Anlamak
Mümkün Değildir
ERDEM
"Atatürk ve Cumhuriyet"
Konulu 101 Adet Yazıyla
Yine Sizin
Rehberiniz Olacak...**

“Tatarlar”

Prof. Dr. Ebrar Kerimullin, **Tatarlar, İsmimiz ve Kimliğimiz**, Akt.: Zeynep Sarıuşık, İrfan Eğitim ve Kültür Merkezi Yay., İzmir 1998, 198 sayfa, ISBN 975-95998-4-8.

Yunus Emre TANSÜ

Ege Üni. Atatürk İlkeleri ve
İnkılâp Tarihi Böl. Okutmanı

Prof. Dr. Ebrar Gubadulloviç Kerimullin, 26 Mayıs 1925 tarihinde Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan Otonom Cumhuriyeti'ndeki Saba ilçesinin Saba Çurçi nahiyesinde doğmuştur. Öğretmen bir anne ile tarım uzmanı bir babanın çocuğu olan Kerimullin 4 yaşında iken annesi zehirlenerek katledildi. Dedesi de İstanbul Üniversitesi mezunu olan Kerimullin'i halası büyüttü. Liseyi bitirdikten sonra kolhozlarda muhasebe ve öğretmenlik işlerinde çalıştı ve 1943'te orduya alındı. Savaş esnasında dört defa yaralandı. Savaş dönüşü kolhozda çalışmaya devam etti (1947).

Kerimullin, savaştan döndükten sonra üniversiteye girmek istedi. Ancak karşısına çıkarılan zorluklar sonucu, 1948 yılında Kazan Üniversitesi Tatar Dili Tarihi Bölümü'ne kaydolabildi. Burayı bitirince Kazan Üniversitesi İlmî Kütüphanesi'nde sırasıyla bölüm kütüphanecisi, ilmî konularda müdür yardımcısı ve sektör müdürü oldu. Bu sırada dışarıdan Leningrad Devlet Kültür Enstitüsü'nü tamamladı.

Bu vazifeleri sırasında, eski Tatar kitaplarını katalogladı. “*Tataristan İlmî Bibliyografyası*”nı hazırladı. Kütüphaneyi el yazmaları ile donattı. Dış ülkeler ile kitap alışverişini başlattı. Dünya üniversiteleri ile ilmî bağlar kurdu. Bu çalışmalarından dolayı, 1963'te Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm yapmakla suçlandı. “*Edebî Divan ve Almanaklar Bibliyografyası 1917-1960*” adlı eseri mahkum edilip, imhâ edildi. Ayrıca müdür yardımcılığı vazifesinden azledildi.

1964'de kısmen affedilip, G. İbrahimov Dil, Ede-

biyat ve Tarih Enstitüsü'ne atandı ve ilmî çalışma yapmasına izin verildi. 1968'de “*1917-1967 Tatar Sahnesi Edebiyat Dizini*” adlı eserini yayımladı. Aynı yıl “*Tatarlarda Matbaacılığın Doğuşu ve Tatar Filolojisi'nde Yeni Belgeler*” adlı master tezini verdi. 1970'te tamamladığı “*XX. Asır Başında Tatar Kitap Tarihi*” adlı Doktora tezini 1974'de yayımladı. Ancak 1978'de savundu. 1983'te “*Devrimden Sonra Rusya'da Tatar Kitabı*” adlı eseri basıldı.

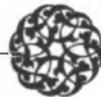
Prof. Dr. Kerimullin, Rusça, Arapça, Farsça, Türkçe ve Eski Türkçe bilmektedir. Tataristan kültürü üzerindeki çalışmaları yüzünden kendisine Tatar Millî Meclisi tarafından “Tatar Halkının Meşhur Oğlu” unvanı verilmiştir. Prof. Dr. Kerimullin, 1991'de Tataristan Cumhuriyeti Millî Kütüphanesi Başkanı ve aynı yıl Millî Meclis Milletvekili olmuştur. Ayrıca çeşitli gazetelerde yazarlık yapmaktadır ve Tataristan İlimler Akademisi aslı üyesidir. Hâlen bu vazifeleri yürütmektedir.

Prof. Dr. Kerimullin, birçok ödül almıştır. Bunlar arasında, Gaptullah Tukay Devlet Bölümü'nün “lauriyat” unvanı, Milletlerarası Bibliyografya Derneği ilmî üyeliği, merkezi Avustralya'nın Sydney şehrindeki “Humanizm ve Adalet İçin Mücadele Milletlerarası Parlamento Konfederasyonu”nun devlet sekreteri ve elçisi, “*Markiz of Turan*” unvanları sayılabilir.

Yukarıdaki hayat hikâyesi, Kerimullin'in “*Tatarlar, İsmimiz ve Kimliğimiz*” adlı eserini Kazan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne aktaran Zeynep Sarıuşık tarafından hazırlanan “Ebrar Kerimullin'in Hayatı” (s.s. 3-7) başlıklı bölümden alınmıştır.

Zeynep Sarıuşık, “Önsöz” (s. 1-2) başlıklı bölümde, bu eserin Türkiye Türkçesi'ne aktarılmasının öneminden bahsetmektedir. Ancak, söz konusu eserin Kazan Türkçesi olan aslının künyesinin verilmemesi, bir eksikliktir. Bunun yanında Zeynep Sarıuşık'ın Kerimullin'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren bir bölüm hazırlaması da, bu aktarımın olumlu yönlerinden birisi ve ilmî ciddiyetine bir delildir.

Adı geçen eser, “Giriş” ve “Sonuç” bölümleri dâhil 16 bölümden müteşekkildir. Prof. Dr. Kerimullin, eserin tümünde “Tatar” adının etnik menşei üzerinde durmakta, çeşitli filolojik, tarihî ve coğrafi kanıtlar ışığında “Tatar” adının İdil Boyu Bulgar Türk halkına bir

yakıştırma olduğunu, aslında “Bulgar” adının kullanılmasının “Tatar” adının kullanılmasından çok daha iyi olacağını ifade etmektedir.

Prof. Dr. Kerimullin, “Giriş” (s. 9-15) başlıklı bölümde, her halkın adım kendisinin belirlediğine dikkat çekerek, sun’î adlandırmaların er veya geç başarısızlığa uğradığına işaret etmektedir. En çok da, “Tatar” şeklindeki adlandırmanın “Tatar-Moğol”lar ile karıştırılmasının, Kazan Türkleri üzerinde yarattığı olumsuz tesiri anlatmaktadır. Dr. Kerimullin, Kazan Türkleri’nin Moğollara değil, Bulgar Türkleri’ne dayandığını beyan etmektedir.

“Giriş” bölümünü takip eden 14 bölüm bulunmaktadır: “Tatar Halkının Kökleri Konusundaki İlmî Toplantının Sonuçları” (s. 17-26) başlıklı bölümde, 1917’ye kadar Moğol menşeli olduğu iddia edilen Kazan Türkleri’nin, 25-26 Nisan 1946 tarihleri arasında Moskova’da SSCB İlimler Akademisi Kazan Şubesi Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü’nce düzenlenen ilmî toplantıda, çeşitli ilim adamlarınca menşelerinin Moğollara dayanmadığı, aksine Bulgar Türkleri’nin sonundan geldikleri ilmî kanıtlar ışığında açıklanmıştır.

“Tatar Adı Nereden Gelmiştir ve Bu Adla Kime Hitap Edilmiştir” (s. 27-32) başlıklı bölümde, “Tatar” adının etimolojik menşei, Moğollar devrinde ve sonrasında “Tatar” adının kullanımı ve Avrupalıların “Tatar”lara bakış açısı izah edilmektedir.

“Şimdiki Tatarların Ataları” (s. 33-43) başlıklı bölümde, bugün “Tatar” olarak adlandırılan Kazan Türkleri’nin atalarının Moğollar değil, Bulgar Türkleri olduğu anlatılmaktadır.

“Bulgarlar Orta İdil Boyunda” (s. 45-62) başlıklı bölümde, Moğol, Rus ve Fin-Ugur komşularının üstün bir Müslüman medeniyete sahip olan İdil Boyu Bulgarları ile ilişkileri, aralarındaki kültürel difüzyon tarihî boyutu ile ele alınmaktadır.

“Etnonimler Tarihinden” (s. 63-70) başlıklı bölümde, etnonim kavramının tanımı yapılmakta, çeşitli ülkelerin ve halkların etnonimlerinden bahsedildikten sonra, Kazan Türkleri’nin etnonimi hakkında bilgi verilmektedir.

“Tatar Lâkabı ve Bulgar Etnonimi” (s. 71-84) başlıklı bölümde, “Tatar” lâkabının Kazan Türkleri’ne Ruslar tarafından yakıştırıldığı, Avrupalılar tarafından

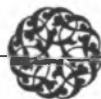
da Ruslardan alınarak benimsendiği, yoksa Kazan yöresinde yaşayan Türklerin etnik olarak Bulgar Türkleri’nin torunları olduğu ifade edilmektedir.

“Şimdiki Tatarlar Kendilerine Ne Diyorlar” (s. 85-93) başlıklı bölümde, “Tatar” olarak lâkablandırılan Kazan Türkleri’nin geçmişte ve bugün kendilerini hiçbir zaman ve hiçbir şekilde “Tatar” olarak adlandırmadıkları, “Bulgar” olarak adlandırdıkları yazmaktadır.

“Türkî, Türk Tatar ve Müslüman Kelimeleriyle Oynama” (s. 95-108) başlıklı bölümde, tarih boyunca Türk ve X. asırdan itibaren Müslüman olan Kazan Türkleri’nin, Rus Çarlığı döneminde nasıl bir kültürel asimilasyona tâbi tutulduğu, kasıtlı bir şekilde “Tatar” olarak adlandırıldığı, kültürel asimilasyon için Kazan Türkleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerden nasıl faydalandığı anlatılmaktadır:

“... matbuat, özellikle de Ortodoks misyonerleri matbuatı Tatarlar arasında Pan-Türkizm hakkında “teorik” araştırmalar ve dokümanlar bastırmaya başlarlar. Pan-Türkistlerin Türkiye ile ilişkisi hakkında çok fazla konuşurlar. Bunlar gerçeklere biraz yakın olsun diye Çarlık hükümeti kendi hesabına Paris’te “Müslüman” adlı bir gazete çıkartır ve bunu Pan-Türkist organı olarak göstermeye çalışır...

“Tatarlar İslâm dinini kabul ettiklerinde, ... “Tatar” lâkabı takmaya karşı cevap olarak halkın etnonimi şeklinde “Müslüman” adını almasını takdim edenler görülmeye başlar. (Rus) Şovenperestler bunu Tatarlarda Pan-İslâmizm hareketi vücuda geldi. onlar bütün Müslümanları birleştirmeye giriştiler, diye yazar ve muhabirler kesin çareler bulmayı talep ederler. Yarı resmî matbuat sayfalarında da Pan-Türkizm, Pan-İslâmizm hareketi hakkında propaganda işi aktif sürer. Rus okuyucusunun hafızasında bunlar tesirsiz kalmaz. Böylece, söylenene göre bütün Müslüman ve Türkî halkları birleştirmeye heves eden Tatarlara karşı mücadeleyi kuvvetlendirmek için bahaneler bulunmuş olur. Sıradan Rus halkı bu kadar incelikleri düşünemez. Bu kadar da değil, o sıralarda artık halkın zihnine Tatarlar, Rus Devleti’ne sayısız kaza-belâlar alıp getirmiş halktır, diye bir fikir sinmiş oldu. Bu şartlarda Ortodoks dini mensuplarını, bu Müslümanlara “düşmanlara” karşı kudurtmak hiç de zor olmamış. Gerçi Tatarların Moğol neslinden olduğunu söyleyen

(Rus) şovenist tarihçilerinin görüşü 'Pan-Türkizm'e uymasa da (çünkü Tatarlar Moğol değildir), bunun üzerinde düşünmüyorlar. Yoksa Tatar halkını Moğolların vârisi farz etsek, Tatarları Pan-Moğolist olarak göstermek mantığa sığabilirdi."

Bu arada belirtilmesi gereken önemli bir husus da, eski Sovyet coğrafyasındaki Türk topluluklarının üst etnik çatısı olarak bilinçli ve kasıtlı bir yanlış kullanım olan "Türkî" teriminin, bu eserde de aynı mânada kullanılmasıdır.

"Tatar Lâkabının Yaşama Gücü" (s. 123-143) başlıklı bölümde, Rus ilim adamları, yazar ve aydınlarının "Tatar" lâkabı hakkındaki olumsuz beyanları izah edilmektedir.

"Çuvaşların Etnogenezi Meselesi" (s. 145-154) başlıklı bölümde, bazı Rus ilim adamlarının "Çuvaş"ların menşelerini "Bulgar"lara bağlama çabaları üzerinde durulmakta, aslında "Çuvaş"ların Bulgarlara değil, Türkleşmiş Fin-Ugurlara dayandığı anlatılmaktadır. Bu açıklamalar tarihî, filolojik kanıtlara dayanmaktadır.

"Bulgar Dilinin Çuvaş Diliyle Münasebeti" (s. 155-168) başlıklı bölümde, "Bulgar" dilinin "Çuvaş" diliyle benzerliği bulunmadığı kanıtlarıyla açıklanmaktadır.

"Bulgar Tatarları'nın Yaşayışı ve Kültürü Hakkın-

da Bir İki Söz" (s. 169-173) başlıklı bölümde, Bulgar Türkleri ile onların neslinden gelen Kazan Türkleri'nin yüksek kültürü ve eğitim seviyesi hakkında bilgi verilmektedir.

"Adımız Hakkında İddialar" (s. 175-192) başlıklı bölümde, "Tatar" adının Kazan Türkleri tarafından kabul edilmediği, "Bulgar" adının bugün de yaygın bir şekilde kullanıldığı anlatıldıktan sonra, 1987-1998 yıllarında Tatar basınındaki "Tatar mı, Bulgar mı" tartışmalarından bahsedilmektedir.

"Sonuç" (s. 193-198) bölümünde ise, Prof. Dr. Kerimullin, "Tatar" adı yerine "Bulgar-Tatar" ve "Bulgar" adlarını kademeli olarak önermektedir.

Eserin tümünde bazı dizgi ve baskı hataları ile imlâ yanlışlıkları bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye Türkçesi'nde karşılığı bulunan bazı kavramların da orijinalleri kullanılmıştır. Bunlar ilk defasında orijinal kavram ve parantez içerisinde Türkçe karşılığı, daha sonra ise sadece kavramın Türkçe karşılığı şeklinde kullanılsaydı, daha iyi olurdu.

Prof. Dr. Kerimullin'in yukarıda kısaca tanıttığımız eserin Türkiye Türkçesi'ne aktarılması ve kazandırılması, ilmî bir hizmettir. Böylece, bugüne kadar Türkiye'deki ilim çevrelerine büyük ölçüde kapalı olan bir coğrafyadaki ilmî faaliyetlerden haberdâr olunması ile Türk kültürü alanındaki çalışmalarda yararlı gelişmeler olacaktır.

"Kültürel yapı, ferdî benliğe, kimliğe ve kişiliğe ait değer ve davranışları mahallî olmaktan çıkarmayı başarmışlık sonucunda ortaya çıkan bir durumdur."

“Türk Ailesi”

Mehmet Eröz - Ali Güler, **Türk Ailesi**, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, No: 39, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1998, 74 sayfa.

Güçmurat SOLTANMURADOV

AÜ DTCF Felsefe Bölümü
Doktora Öğrencisi

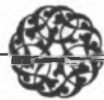
Kitap iki ayrı yazar tarafından kaleme alınmıştır: Mehmet Eröz “Türk Ailesi” ve Ali Güler “Türklerde Aile ve Unsurları”. Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural tarafından yazılmış Sunuş’tan sonra gelen M. Eröz’ün “**Türk Ailesi**” adlı makalesi, I. “Aile ve Cemiyet”, II. “Türk Ailesinin Yapısı”, “G. Richard’ın Görüşü”, “E. Durkheim’in Görüşü”, “M. İzzet’in Görüşü”, “Tenkit ve Değerlendirme”, “Erkek Hâkimiyetini Kuvvetlendiren Deliller”, “Türk Ailesinde İki Cinsin Eşitliğini Gösteren Deliller”, “Tek Kadın Alınması ve Kaç-Göç Olmaması”, “Türk Aile Yapısında Sop (Sib, Klan) Devri İzleri”, III. “Türk Ailesinin Nitelikleri”, “Misafir Sevgisi”, “Terbiyede Tabîlik”, “Tabiat Sevgisi”, IV. “Bugünkü Türk Ailesinin Meseleleri Hakkında Birkaç Söz”, “Sosyal Yapıdaki ve Kültürdeki Değişmeler”, “Ekonomik Şartlar”, “Son Söz” ve “Kaynakça” kısımlarından; Ali Güler’in “**Türklerde Aile ve Unsurları (Başlangıçtan XII. Yüzyıla Kadar)**” adlı makalesi ise, I. “Türklerde Aile ve Evlilik Tipleri”, II. “Aile Fertleri ve Akrabalar”, “Baba”, “Anne”, “Çocuklar”, III. “Türklerde Evlenme ve Bununla İlgili Törenler, Gelenekler” kısımlarından ve ayrıca Dizin’den müteşekkildir.

Kitabın Sunuş kısmında Prof. Dr. Sadık Tural, “*Bir erkekle kadın arasındaki meşru, makul, malûm beraberliğin ifadesi olan ailenin, Türklerde bağımsızlığın ilânı ve kişinin şahsiyet olmasının kabulü ile ilgili bir gösterge*” olduğuna işaret eder. Ona göre, “*Aile, 21. yüzyıl eşiğinde medyatik bombardıman ile yüksek kent teknolojisinin arasına sıkışan insanı, yalnızlıktan, kimsesizlikten, çaresizlikten, bedenî ve ruhî hastalık-*

lardan korumakta olan en önemli sosyal yuvadır.” Gerçekten de, bu tür olumsuzluklar karşısında, aile, günümüz insanının kendine saâdet, refah ve huzur bulduğu en önemli sosyal kurumdur. Aile, dengeyi, uyumu kendi iç bünyesinde bulduran ve bu hâlini tarih içerisinde kuşaktan kuşağa aktaran en küçük, en temel içtimaî müessesedir. Aile, iyi, doğru, güzel ve gerçek’in yeridir. Semavî varlıktaki uyumun, dengenin, adaletin, iyi’nin, doğru’nun, güzel’in ve gerçek’in topluma (aileye) aynen yansımakta olduğunu öngören Çin filozofu Kung-Fu, “*Her şeyin kökü göklerde, toplumun kökü ailede*” demekle ne kadar haklıdır. Prof. Dr. Sadık Tural’ın sözleri, G. Sarton’un, “*Eğer herkes hak ve hakikat sevgisini aile ve vatan sevgisinin üstünde tutarsa, insanlığın yeni bir iç savaşta parçalanmasından korkmak için ortada herhangi bir sebep kalmaz*” biçiminde dile getirdiği ve insana *humanitas* kazandırarak, onda *humanismus* oluşturulabileceğini düşünen Yeni Humanizm görüşünün pek de gerçekçi ve tatmin edici olmadığını açığa çıkarmak açısından da ehemmiyet taşır.

Kitabın “Aile ve Cemiyet” kısmında yazar M. Eröz, sosyoloji biliminin aileyi klan ailesi ile başlattığına işaret eder. Durkheim’a dayanarak, klanı, bölünmesi mümkün olmayan en küçük topluluk ünitesi olarak tanımlar. Materyalist sosyologların insanlığın ilk devirlerindeki ailesiz hayat ile ilgili görüşlerini reddeder. Totemizm olarak bilinen, ilk cemiyetin topluluk şuurunun aileyi tabîî birlik olmaktan öteye, sosyal müessese durumuna erıştirdiğini vurgular. Ona göre, totemizm, totem adı verilen kutlu bir hayvan, bitki veya eşyada “mana” denilen kutlu bir gücün saklı bulunduğu inanılarak meydana getirilen dinî ve sosyal sistemin bütünüdür. Bu inanca göre, klan üyeleri totemleri ile kendilerini hısım (akraba) sayarlar ve aynı atadan türediklerine inanırlar. Yazar, ilk cemiyet insanının mantığına göre, “*totemi kartal olan bir klanın üyelerinin hem insan hem kartal olduğuna, klanın da onun üyelerinin de kartal adını taşıdığına*” işaret eder. Yazara göre, klan üyelerinin aynı cevheri (mana) taşımaları ve birbirlerine akraba, bacı, kardeş sayılmaları klan dışından evlenme kaidelerini doğurmuştur. Zamanla klan ailesi de yerini “pederşahi”, “zadruga”, “pederî” aile tiplerine bırakmıştır.

Makalenin “Türk Ailesinin Yapısı” adlı ikinci bö-

lümünde, Fransız etnografı Grenard'ın Doğu Türkistan'daki Türk aileleri üzerindeki araştırmaları hakkında bilgi verilir. Bu bölgelerdeki Türk ailelerinde kapalılığın bulunmadığı, kadının sosyal hayatın her alanında hayat arkadaşının yardımcısı olduğu, çok karılığın ilk eşin rızası alınarak mümkün olduğu aile tipinin pederşahlığın yıkılması ile doğduğundan söz edilir. Ayrıca, sırasıyla Richard, Durkheim, Ziya Gökalp ve M. İzzet gibi sosyologların Türk aile yapısı ile ilgili görüşleri üzerinde durulur. Richard'a göre, Türklerde iktisadî ve içtimaî şartlar bakımından aile çeşitli tiplere ayrılır. Durkheim, Türkistan Türklerindeki demokrat aile tipinin pederşahlığın yıkılması sonucu doğduğu şeklindeki Grenard'ın görüşünü reddeder. Ona göre, Türkistan Türklerindeki demokrat aile tipi, maderî aile tipinin değişmiş bir şekilden ibarettir. Durkheim, Alman sosyoloğu Gross'un, Kırgızlarda aile pederî (baba ailesi)dir; hayvancılık ile uğraşan bu Türk toplumunda hayvan yetiştirmek için ailenin fazla olmasına lüzum vardır ve ancak dış tehlike anında bu aileler, pederşahî (ataerkil) aile içinde birleşirler, şeklindeki görüşünü tenkit eder. Ona göre, birtakım hukukî ve içtimaî bağların toplamı olan ailenin dar bir iktisadî görüş açısından incelenmesi yeterli sayılamaz. Ziya Gökalp, Durkheim'a dayanarak, Grenard'ın düşüncelerini çürütmeye çalışır. Ona göre, Doğu Türkistan Türklerinde kadın erkeğe eşit bir aile üyesidir. Böyle bir eşitlik pederşahlığın yıkılmasından ileri gelmez. Zaten Türkler pederşahlık devrini geçirmeden doğrudan maderîlikten (anaerkil) pederîliğe (babaerkil) atlamıştır. Bir kavmin çeşitli boylarında başka bir aile tipi olması mümkün değildir. Ana karakter, değişen şartlara rağmen değişmez. Türk ailesinin seciyesi her zaman birdir.

Türkiye Türklerinin aile hayatını araştıran Ziya Gökalp, boy, ocak, konak, yuva olmak üzere dört çağ bulur ve demokratik karakterin bu çağların hepsinde görüldüğüne işaret eder. Anadolu Türklerinin çoktan geçirmiş olduğu "boy" çağım bugün Yakutların, "ocak" çağını Kırgız Türklerinin yaşadığına dikkat çeker. Arap, Fars ve Bizans etkisi ile ortaya çıkmış "konak" tipinde kadının "harem" yaşayışına sokulduğunu; Batılılaşma ile "harem" ve "selâmlık"tan oluşan "konak"ın "yuva" olmaya başladığını vurgular.

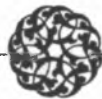
Mehmet İzzet'e göre, birbirlerinden ayrı yaşayan Türk kavimlerinde ayrı aile tiplerinin bulunacağını ka-

bul etmek, ilmî bakımdan doğru sayılmalıdır. Çünkü Türk zümreleri aynı din ve ırka mensup olmakla beraber birbirlerinden ayrı yerlerde, başka başka iktisadî ve içtimaî şartlar altında yaşamışlardır.

Makalenin "Tenkit ve Değerlendirme" başlıklı bölümünde, Çin yıllıkları ile ilgili Eberhard'ın araştırmasına dayanılarak, Hun Türkleri ailesinde baba egemenliğinin hüküm sürdüğüne, fakat münferit boylarda anne egemenliğine de rastlandığına dikkat çekilir. Ziya Gökalp ve Prof. Fındıkoğlu'nun Türk ailesinde Türklerle özgü bir pederşahlığın bulunabileceğini bir ihtimal olarak kabul ettikleri de vurgulanır.

"Erkek Hâkimiyetini Kuvvetlendiren Deliller" adlı bölümden, II. Mahmud'a, İbn Fazlan'ın ve Radloff'un araştırmalarına dayanılarak, Türk ailesinde erkek hâkimiyetini kuvvetlendiren deliller verilir. Türk kadınının kocasına saygıdan dolayı çocuklarının adını tutarak (örn: "*Ahmed'in babası*" şeklinde) hitap ettiğine -bugün bu hitap Türkmenistan'ın kırsal kesimlerinde hâlâ varlığını sürdürür-, ata ocağına saygı duyduğuna dikkat çekilir. Korkut Ata'nın, "*Birisi solduran soptur, birisi dolduran toptur; birisi evün tayakıdur, birisi nice söyler isen bayagıdur*" biçiminde dile getirdiği kadın tipleri hakkında bilgi verilir. Yazara göre, Türk ailesinde, bir yandan erkeğin mutlak denebilecek kudreti, diğer yandan kadına karşı gösterdiği saygı ve şefkat, mirastan yalnız erkeklerin pay alması, büyük erkek çocukların ayrı eve çıkması, ayrı yuva kurması, Türklerdeki pederşahlığın sosyolojide anlaşılan pederşahlıktan farklı olduğunun göstergeleridir. Üstün ahlâk nitelikleri ile yabancı halkları dehşete uğratmış olan Türk kadını, Türk aile yapısının en önemli unsurudur. Kocasının hayat arkadaşı ve en yakın danışmanıdır.

"Türk Ailesinde İki Cinsin Eşitliğini Gösteren Deliller" başlıklı kısımda, Türklerde evliliğin tek kadın ile yapıldığı hakkında bilgi verilir. Ayrıntılı olarak, Doğu Hun, Gök Türk, Kerkük, Uygur ve Türkiye Türklerindeki (Türkmen oymakları, yörükler) evlilikten söz edilir. Türklerde ikinci evliliğin ancak ilk kadından çocuk doğmadığı takdirde "*ocak kör olmasın*" diye yapıldığına dikkat çekilir. Ayrıca ilk kadının statüsünün ikinciye kıyasla üstün olduğu da vurgulanır. Yazar, Orhun Anıtları'na, Arap gezginleri İbn Fazlan ve İbn Battuta'nın ve Türkolog Radloff'un verdiği bilgilere dayanarak, eski Türklerde hükümdarın karısının

da devlet yönetiminde kocası yanında yer aldığını söyler. Türk kadınının son derece iffetli, namuslu, erdemli, aile ocağına, kocasına ve çocuklarına sınımsız bağlı olduğundan söz eder.

“Türk Aile Yapısında Sop (Sib, Klan)” başlıklı kısımda klan’ın Türklerdeki karşılığının “sop” veya “sib” olduğu; klan aile tipinde var olan dışarıdan evlenme geleneğinin Oğuz Türkleri dışında tüm Türklerde devam ettirildiği örneklerle anlatılır.

“Türk Ailesinin Nitelikleri” kısmında Türk ailesindeki misafir sevgisi, terbiyede tabiiyet, tabiat sevgisi ile ilgili teferruatlı bilgi verilir.

“Bugünkü Türk Ailesinin Meseleleri Hakkında Bir Kaç Söz” başlıklı kısımda, sosyal yapıda, toplumda ve kültürdeki değişimler ve ekonomik şartlar yüzünden aile yapısının da değiştiğinden söz edilir.

Makalenin “Son Söz”ünde ise yazar, Aristoteles’in aile hakkındaki, “*Eğer fertler ailelerini sevmese, hiç kimseyi sevmeyecektir*” sözü ile bitirir.

Ali Güler tarafından kaleme alınmış olan “Türklerde Aile ve Unsurları” adlı makalenin “Türklerde Aile ve Evlilik Tipleri” başlıklı kısmında, Türk aile tipleri ile ilgili Grenard ve Z. Gökalp’in görüşleri üzerinde durulur.

“Ailenin Fertleri ve Akrabalar” başlıklı bölümde, Türk aile yapısının en önemli unsurları olan baba, anne ve çocuklar hakkında bilgi verilir. Türklerde, eskiden babaya “kang”, aynı babanın oğullarına “kangdaş”, üvey kardeşlere “kangsık” dendiğine dikkat çekilir. Türklerin XI. yy.’dan sonra “baba”ya “ata” de-

meye başladıkları söylenir. Türk aile anlayışına göre, oğulu yetiştirmek babanın, kızı yetiştirmek annenin görevidir; baba oğlunu evlendirmek zorundadır.

Yazara göre, eski Türklerde “anne”ye “ög” denir ve Türk aile hukukuna göre, babadan sonra aileyi anne temsil eder. Yazar, *Divânu Lügâti’t-Türk’e* ve *Kutadgu Bilig’e* dayanarak, Türk ailesinde annenin yerini ayrıntılı olarak açıklar.

Makalede, Türk ailesindeki çocuğun yeri ayrıntılı biçimde verilir. Çocuğun eskiden “oğul”, “evlât” anlamına geldiği; Türklerde Arapların aksine, kız ve erkek çocuk arasında bir ayrılık görülmediği vurgulanır. Bu durumu, *Kutadgu Bilig*’deki, “*Yime yahşı ayınış bu Türk buyrukul/Körür köz yaruk, oğul kız okı*” (1163) (*Türk buyruğu güzel söylemiş; oğul kız görür gözün ışığıdır diye*) satırlar da açığa çıkarmaktadır.

Makalenin “Türklerde Evlenme ve Bununla İlgili Törenler, Gelenekler” başlıklı kısmında, aracı ve görücü usulüyle evlenmek, “başlık” ve “kalın” hakkında bilgi verilir. “Kalın”ın babanın sağken oğullarının evlenebilmeleri için verdiği pay, “başlık”ın evlenme sırasında kız ailesine verilen bir hediye olduğu vurgulanır.

Kitap, Türk aile tipi, yapısı, geleneği hakkında genel bilgi veren, şah eser sayılabilecek bir çalışmadır. Ayrıca, eser yazılırken *Yenisey Yazıtları*, *Orhun Yazıtları*, *Divânu Lügâti’t-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Dede Korkut* gibi hikmet kitaplarımızdan da yararlanması, millî kültürümüzün en önemli unsuru sayılan Türk ailesinin, ana kaynaklara dayanarak serimlenmiş olması açısından büyük bir öneme sahiptir.

“Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri”

**Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı
Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, 27-31 Mayıs
1996 Kayseri, Ankara 1998, Atatürk Kültür Merkezi
Yayını, VI+362 sayfa, ISBN: 975-16-1010-9.**

Erol KALENDER

Atatürk Kültür Merkezi Uzmanı

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nca 27-30 Mayıs 1996 tarihleri arasında Kayseri ve 31 Mayıs 1996'da Yahyalı'da düzenlenen *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni*'nin bildiriler kitabı iki yılı aşan bir zaman zarfından sonra basıldı.

Kitap çıkarımlar bilirler bir kitap çıkarmanın ne kadar zor olduğunu. Hele bu kitap bir de resimli, çizimli ise kitabı çıkarmak daha da güçleşir. *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri* kitabı bol resmi ve çizimleri ile titizlik isteyen yayınlardan biri oldu. Atatürk Kültür Merkezi olarak bizler kitaba titizlendikçe dizgi ve matbaacılar işten kaçır oldu. Dizgi ve matbaacılar diyorum çünkü bu eser dört dizgici, üç matbaa değiştirdi. Eserin bir sanat kitabı olmasından dolayı öncelikle boyutunun diğerlerinden büyük olmasını sağladık. Eserin boyutu büyüyünce dizginin iki sütun olması gerekiyordu. Yazı iki sütun olunca da dizgicilerin sayfayı düşünerek bir tasarım yapması zorunluluğu vardı.

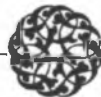
Eseri basmak için ihaleyi alan ilk matbaa hemen dizgi sorunuyla karşı karşıya kaldı. Matbaanın mâlî yönden zor durumda kalması bu kitabın yaklaşık bir yıl gecikmesine neden oldu. Kitabın tüm resimleri basılmak üzere verilmişken, matbaa resim tarayan şirketlerin parasını veremediği için resimler uzun süre bu şirketlerde kaldı. İlk matbaanın işi yapamayacağını

görünce yapılmış dizgi ve resimleri geri istedik. Dizgilerin bir çoğu kayıp halinde tarafımıza geldi. Yazıların aslı bizde olduğu için herhangi bir sorun yoktu. Yazılar yeniden dizilebilirdi. Asıl sorun resimlerde oldu. Bildiriler kitabının resimlerinden yarısına yakın bir kısmı kayıptı. Resimler tarama için farklı iki şirkete verildiği için, Merkezimiz bu şirketlerden bulunduğu resimleri tarama ücreti ödeyerek toplamaya başladı. Elimize geçen resimlerin hemen hepsi dia idi ve bunların çoğu çerçevelerinden çıkmış, birbirine benzer halı ve kilim resimleri idi. İçinden çıkamadığımız ayrımlarda yazarlarından yardım aldık. Yine kaybolan resimleri dizgicilerde, matbaacılar arasında arayarak bulduk.

Eseri basmak için ihaleyi alan ikinci matbaa yarım kalmış dizgiler ve yarısı taranmış ancak sayfa düzeni yapılmamış resimlerle işe koyuldu. Bu ikinci matbaa 15 gün sonra transkripsiyonlu yazıların dizgici tarafından yapılmadığını belirterek, yeni bir dizgici bulacağını ifade ederek, bizi uzun süre bekletme yoluna gitti. Ticareti çok seven bu adamları biz her arayışımızda İzmir Fuarı, kitap fuarı gibi çeşitli fuarlar nedeniyle Ankara dışında olduklarını öğreniyor, defalarca not bırakılmasına, hattâ ziyaret edilmelerine rağmen bir muhatap bulamıyorduk. Matbaa fuarlardan gelince bize toplu çıktı gönderiyor, çok küçük bir iki tashih dışında istediğimiz tashihleri yapmıyor, belki de yapamıyorlardı. Bu matbaanın da mâlî krize girmesi, eseri basamayacağını gösteriyordu. Eser üçüncü bir matbaaya ihale edildi.

Üçüncü matbaaya iş verilirken gösterildi. Kimi yazıların hiç tashih yoktu, kimi yazılarda çok az bir tashih kalmıştı, üç veya dört yazı yeniden dizilecekti ve bir de transkripsiyonlu bir yazı vardı. Bu arada resimli sayfalar Merkezimiz tarafından ayrıca ihale edildi, taranmış veya taranmamış resimlerin sayfa düzeni sağlandı. Resimlerin hemen hepsinin halı ve kilim olması nedeni ile gerek halı ve kilim resminin yönü için, gerek başka yazarlarla karışmaması için bizzat bilgisayar başında çalışıldı. Bunların tek tek dört renk film çıkışı alındı.

Üçüncü matbaa eseri en kısa zamanda basacağını söz vererek işi aldı. Ancak bu matbaa da dizgileri yapılmış yazıların bulunduğu disketi, program farklılığı nedeni ile çözemediği gibi, mevcut yapılmış dizgileri de program farklılığı nedeni ile bozdu. Bu nedenle bir

çok yazı yeniden yazılmak zorunda kalmış, ancak sütunlar arasında meydana gelen bir cm'lik kaymalar eserin bir an önce çıkması için bilinerek göz ardı edilmiştir. Transkripsiyon gerektiren yazının ise, hatayı önlemek açısından filmi çekilerek konması yoluna gidilmiştir. Yazının filmi çekilince de yazı çift sütun yerine tek sayfa düzenine göre çıkmıştır. Eserin daha uzun süre beklememesi için ve asıl gerekçe sayfada gösterdiğimiz tek virgül tashihi bile sayfanın başka yerlerini ve sütunları arasındaki dengeyi bozduğu için küçük tashihler görmezden gelinmek zorunda kalınmıştır.

Üçüncü matbaada basılabilen bu eser **Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı**'nın prestij kitaplarından biri olmuştur. Boyutları, kâğıdı, kapak tasarımı, dizgisi, resim tasarımı ile de çıkması uzun zaman alan bu eserin **Cumhuriyet'in 75. Yılına Armağan** olması hepimiz için kıvanç vericidir.

27.5 x 19.5 cm. boyutunda tamamı kuşe baskı olan bu eserin dikkat çeken kapak tasarımını sanatçı Ârif Turan yapmıştır. Bu kitabın bir özelliği de resimlerin çift sayfa olarak metin arasına yerleştirilmesidir. Böylece okuyucu resim ve metin birlikteliğini koruyacaktır. Yine bu kitapta her bildiriden sonra yapılan tartışmalar yazıya dökülmüştür. Halı ve kilim üzerine çalışan öğrenci ve araştırmacıların kitaptan rahat fotokopi alabilmeleri için de eser özellikle iplik dikişli yapılmıştır.

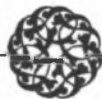
Tanıtma Fonu Kurulu katkılarıyla basılan bu bildiriler kitabı, Açılış Konuşmaları ile başlamakta ve alfabetik olarak bilim adamlarının sunduğu bildirilere yer verilmektedir. Eser, Yahyalı'da düzenlenen Kapanış Konuşmaları ve Sonuç Bildirisi ile sona ermektedir. Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural, Bilgi Şöleni'nin açılış konuşmasında, böyle bir toplantıya neden ihtiyaç duyduğunu belirterek şöyle diyor:

“Türlere ve Türk soylu halklara savaş açılan konulardan biri de halı, kilim ve keçe ürünlerimizdir. Halı ve kilim, pula ve kidiz/kiviz... Tefriş, tezyin ve tecride ait tercihler, Türk yurtlarındaki ortaklığın inkâr edilemeyen örnekleridir. Dünyada bugün halı, kilim, keçe konusunda ciddî bir savaş var ve zemininde politika olmak üzere, ticarî bir savaş... Derdini görüp, hâl

çaresi aramayan sonunda perişan olur. Biz millet olarak derdimizi anlayacak, görecektir, hâl çaresi bulacak, hâl çaresi olacak şekilde fikirler üretecek durumdayız. Gerek üretimi, gerekse pazarlanması bakımından çok problemleri bulunan fakat, bize ait olduğunu aklın, tarihin ve gönlün söylediği halı, kilim, ve keçe sanatlarımıza beraber sahip çıkma heyecanımızı paylaşınlara, bu konularda sundukları tebliğlerle ufkuymuzu açtıkları için bilim adamlarına alenen teşekkür ediyorum.”

Erciyes Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Şahin ise yaptığı açış konuşmasında, *“Bizim millî sanatlarımız arasında hiç şüphesiz halı, kilim, cicim, keçe gibi unsurların çok müstesna bir yeri vardır. Çünkü tarihî kökleri çok derindir. Çünkü o sanatın bugüne kalan izleri aynı zamanda bizim milletimizin tarih ve coğrafya içerisindeki macerasının izleridir”* diyerek halıcılığa verilmesi gereken önemi vurgulamıştır. Kayseri Valisi Mevlüt Çetinkaya yaptığı açış konuşmasında, Türk halıcılığının öneminden ve Kayseri halılarının dünya pazarındaki yerinden söz etmiştir. Devlet Eski Bakanı ve Kayseri milletvekili Ayvaz Gökdemir ise, açış konuşmasında *“Türk halısı, İran halısı, Afgan halısı, Çin halısı bizim bu sanattaki öncülüğümüzü ortadan kaldıran deyimler değildir. Bu tarihî realitenin akisleridir. Ve batıya halı sanatını götüren ve yayan asıl Selçuklulardır”* diyerek bu toplantıyı organize eden Sadık Tural'a teşekkür etmiştir.

Kitabın ilk bildirisi alfabetik olması nedeni ile sayın Hakkı Acun'a aittir. “Türk Halı Sanatındaki Yozlaşma” adlı bildirisinde Prof. Dr. Acun, Balıkesir-Sındırgı, Yağcıbedir ve Antalya döşemealtı halılarındaki yozlaşmaya değinerek bu yozlaşmanın nedenleri üzerinde durmaktadır. Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nden Dağıstan keçeleri uzmanı Altun Adberciyeva, yazısında Nogay keçesini tanıtmaktadır. Türkmenistan Bilimler Akademisi'nden Dr. Oraz Polat Akayev, yazı kaynaklarında gösterilen Türkmen halı kaynaklarından bahsetmektedir. Orta Çağ kültür tarihi uzmanı Prof. Dr. Mehlika Aktok - Kaşgarlı, Prof. Dr. Sadık Tural'ı kıramadığını belirterek, irticalen Pazırık halısı üzerine konuşmuştur. Azerbaycan'dan katılan Dr. Kübra Aliyeva-Ulusoy, “Halı Dokuma Sanatında “lulubafî” ilmek-düğüm forması ve “palaz” gibi Halılarda Tarihî Çağlara Bakış” adlı bildirisi ile Azerbaycan halılarından söz etmektedir. Gazi Üniversitesi Mesleki Yaygın

Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. H. Örcün Barışta, 19-20. yüzyıl İç Anadolu ve Orta Akdeniz bölgesi Türk kirkitli dokumaları üzerine bir değerlendirme yazısı yazmıştır. Türkmenistan'dan katılan Kakacan Bayram, "Türkmenlerde Kumaş Dokumacılık Sanatı"nı tanıtmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı Müzesi'nde bulunan hayvan figürlü halılarda ejderkaplumbağa-akrep-kertenkele figürü, Sayın Sadi Bayram tarafından ele alınmıştır. Muğla Üniversitesi öğretim görevlisi Berna Cengiz, "Milas Halılarının Renk, Desen ve Kompozisyon Özellikleri"ni ele almıştır. Ege Üniversitesi'nden Prof. Dr. Bekir Deniz, "Le Motif de Dragons dans les Tissages d'Anatolie-Turc" isimli Fransızca bildirisini ile yer almaktadır. Halı üzerine çalışan araştırmacılar ve öğrencileri düşündüğümüzde konusunda uzman olan hocamızın bu güzel yazısının Türkçesini eklemeyi uygun bulduk. "Anadolu Türk Dokumalarında Ejder Motifi" adıyla Türkçesinin yer aldığı yazının dipnotlarını tekrarlamadık.

Türkmenistan'dan geleceklerini bildiren ancak son anda gelemeyerek bize bildirilerini gönderen bilim adamlarının yazılarına da yer ayırdık. Bunlardan Kurbanov Han Durdu, "Türkmen Halısı Hakkında Tarihî Arşiv Materyalleri", Gülsultan Durduyeva, "Türkmen Halılarında Boyaların Yeri", Övez Gündoğdıyev, "Eski Tunç Devrinde Türkmenistan'da Halıcılık", Ovnuk Hangeldi, "Türkmen Halılarında Tarih ve Dostluk", Oğulbayram Kurbanova, "Türkmen Aşiretlerindeki Halı Sanatının Türleri"ni ele almaktadırlar.

Azerbaycan Bilim Akademisi üyesi Rasim Same-toğlu Efendi, "Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezemeler"den bahsetmektedir. Sümerhalı'dan Ali Rıza Ercan ve Adem Kaderli, "Türk El Halılarının Tasarım, Üretim, Kalite ve Pazarlama Organizasyonu" konusunu işlemişlerdir. Azerbaycan'dan Hatice Esedova, "Azerbaycan Klasik Halılarında Derviş Motifleri"ni bildiri olarak sunmuştur. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Reşat Genç, sunmuş olduğu tebliğde "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yaygı İşleri" konusunu ele almıştır. "Altaylarda Pazırık Kurganından Çıkan Motiflerin Anadolu ve Türk Cumhuriyetlerinde Yaşayan İzlerinden Bazı Örnekler" Neriman Kırzioğlu tarafından sunulmuştur. Özbekistan'dan katılan Tahir Kahhar, "Özbekistan'da

Halıcılık" konusunu işlemiştir. Yüzyüncü Yıl Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Recai Karahan "Konya Ereğli Yöresinde Begdik Adıyla Bilinen Bir Grup Türk Kilimi"ni tanıtmaktadır. Hacettepe Üniversitesi'nden Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı, "Halı Sanatı Üzerine" isimli bildirisini ile halıların ikonografisini yapmaktadır. "Halıcılığın En Gelişmiş Ülkesi Sayılan Türkmenistan Türk Boylarının Anadolu'da ve Çevresindeki Uzantıları" Fahrettin Kırzioğlu tarafından ele alınmıştır. "Türk Sanatı Araştırmalarında Modern Teknolojiden Yararlanma Yolları Üzerine Bir Deneme", Prof. Dr. Sadık Tural'ın yardımları ile Serap Leloğlu-Ünal tarafından bildiri olarak sunulmuştur. Marmara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Selçuk Mülâyim ise "Tanımsız Figürlerin İkonografisi" başlıklı bir bildiri ile katılmıştır. Rusya Federasyonu'ndan Natalia Nekrasova ise İngilizce sunduğu bildiride Devlet Doğu Sanatları Müzesi'ndeki halı seccadeleri konu edinmiştir (Prayer Rugs in State Oriental Arts Museum Collection). "Güneydoğu Anadolu Karakeçili Türkmen Kilimleri" adlı bildiri ise Prof. Dr. Taciser Onuk ve Yrd. Doç. Feriha Akpınarlı tarafından sunulmuştur. Selçuk Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Hasan Özönder "Türk Dokumalarında Motiflerin Menşesi Birliği ve Türk Sanatının Sürekliliği" konusunu ele almıştır. Gündegül Parlar, "Sannatsal Mozaik" dergisini tanıtan bir konuşma yapmıştır. "Eski Türk Metinlerinde Keçe ve Halı" konusu, Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya tarafından işlenmiştir. Sayın Sertkaya'nın transkripsiyon içeren yazısı dizgiciler tarafından dizilemediği için, hocamızın temiz bir çıktı göndermesi sonucunda filmi çekilerek basılmıştır. Gazi Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Aysen Soysaldı, "Düden Köyü Camii Yanışlı Kilimleri"ni bildiri olarak sunmuştur. "19. Yüzyıl Sonlarında Türk Halılarının Avrupa'ya İhracı Konusundaki Gelişmelere Kısa Bir Bakış", Yrd. Doç. Dr. Zeki Sönmez tarafından ele alınmıştır. Azerbaycan'dan katılan Devlet Halk Müzesi Müdürü Rüya Tağıyeva, "Azerbaycan'ın Halı Sembollerinde Halkın Tasavvurları" konusunu işlemiştir. Kazakistan'dan katılan Dr. Şeyzade Taktabayeva ise bilgi şölenine, "Kazak Halı Mamüllerindeki Ornomentik Semantiği" adlı bildirisini ile katılmıştır. Türk halı sanatı tarihinde çok önemli bir yeri olan "Pazırık Halısı" Fuat Tekçe tarafından tek başına ayrıntılı olarak ele alınmıştır. "Erken Osmanlı Dönemi Halıları ile XVIII. ve XIX. Yüzyıl Orta Asya Türkmen Halıları

Arasındaki Motif ve Kompozisyon Bağlantıları” konusu, doktorasını da bu alanda yapmış olan Yrd. Doç. Dr. Nalân Türkmen tarafından incelenmiştir. Rusya Federasyonu’ndan Prof. Dr. Dimitri Vasilyev ise bildiri olarak “Merkezî Asya Göçebelerinin Sanat Geleneklerinin Türk Halıları Üzerindeki Sujelerde Yansıtılması” konusunu işlemiştir.

Yahyalı’da yapılan son oturumun kapanış konuşması gazeteci-yazar Sayın Recep Bilginer tarafından yapılmıştır. Sayın Bilginer’in kapanış konuşması kasetten çözülerek yazıya aktarılmıştır. Toplantıyı baştan sona kadar video kasete çeken ve kendisi de bir Yahyalı’lı olan M. Nuri Özşahin, Yahyalı’daki şelâle başında Sayın Sadık Tural’la kısa bir röportaj yapmıştı. Video’dan kapanış konuşmalarını çözümlerken, Hocamızla yapılan bu kısa söyleyişe de kapanış konuşmaları arasındaki bir sayfada yer vermeyi uygun gördük. Yahyalı’da diğer kapanış konuşmaları Yahyalı Kaymakamı İbrahim Özçimen ve Türkmenistan’ın Ankara Büyükelçiliği orta elçisi Annaguli Nurmehmedoğlu’na ait.

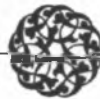
Bilgi şöleninin kapanış konuşmasını yapan Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural, hem bilim adamlarını, hem de Yahyalı’ları heyecanlandıran bir konuşma yapmıştır. Toplantıya 17’si yurt dışından, 23’ü yurdumuzdan toplam 40 bilim adamının katıldığı ifade eden Tural ayrıca, “Müzik, mimari, edebiyat, sahne ve perde sanatları, süsleme sanatları ile tefriş sanatları bakımından Türk kültürü, yeterince araştırılmış, değerlendirilmiş ve dünyaya tanıtılmış değildir” demektedir. Kapanış konuşmasında toplantının oluşmasında emeği geçenleri tek tek tanıtan Tural, gerek Türkiye’den, gerekse Türkiye dışından gelerek akademik bir tutum sergileyen misafirlere teşekkür ederek toplantıyı sona erdirmiştir. Kitabın sonunda Türkçe, İngilizce ve Rusça Sonuç Bildirisi yer almaktadır. Türk Sanatı Bilim ve Uygulama Kolu Uzmanlarıca yayına hazırlanan bu eser titiz bir çalışmanın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Halı, kilim ve cı-cim sanatı çalışan araştırmacılar için her zaman başvuru kaynağı olacak ve sınırlı sayıda basılan bu prestij kitabını bir an önce kitaplığınıza almanızı öneririz.

Değerli Yazarlarımızın Dikkatine...

BİLGE’de

**Yazısı Yayınlanan ve Te’lif Ücretini
Almamış Olan Yazarlarımızın Dergimize Banka Hesap
Numaralarını Bildirmelerini Önemle Rica Ediyoruz**

BİLGE YAYIN KURULU

“Ötelerden Bir Ses”

Prof. Dr. Mustafa İsen, *Ötelerden Bir Ses, Dîvan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, 581 sayfa.

Doç. Dr. Osman HORATA

HÜ Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl.
Öğretim Üyesi

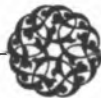
Edebî eserin, “estetik bir fenomen” olarak görül-
meye başlamasından sonra, ona edebî hüviyetini
kazandıran asıl unsurun muhtevassından ziyade
biçim-dil sistemi olduğu kabul edilmiş ve bu sistemi
aydınlatmaya yönelik bir tenkit anlayışı edebiyat ara-
ştırmalarında büyük bir kabul görmüştür. İnsan ve top-
lum “gerçekleri”ni yazarın “ayna”sından aksettiren
edebî eserler, içinde doğduğu ortam gibi çok boyutlu,
karmaşık bir yapıdır. Onlar, estetik tarafının yanında
“toplum hayatı yaşayan bir ferdin ifadesi” olması se-
bebiyle de “sosyal bir fenomen”dir (Bu konuda bkz.,
M. Maren-Grisebach, *Edebiyat Bilimi'nin Yöntemleri*,
Çev. A. Ünal, Ankara 1995, s. 95). Bu çok boyutlu
“yapı”ya yaklaşmanın, onunla ilgili “neyi”, “nasıl” ve
“niçin” sorularının cevaplarını bulabilmenin birçok
yolu vardır ve olmalıdır. Eserin anlaşılabilmesi, onun
ortaya çıkışında ve şekillenmesinde etkili olan faktör-
lerle ilgili doğru tespitlerden geçmektedir. Bu konular
üzerinde yani toplumla edebî eserin karşılıklı olarak
etkileşimi üzerinde duran edebiyat sosyolojisinin ülke-
mizde yeterince rağbet gördüğünü söylemek güçtür
(Konuyla ilgili çalışmaların bir değerlendirmesi için
Hocam Sadık Tural’ın bir yazısına işaret etmekle yeti-
nelim: “Edebiyat Biliminin Bir Dalı: Edebiyat Sosyo-
lojisi”, *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ankara 1993, s.
55-176). Burada, sosyal olayların edebî eserlere akse-
dişini ele alan çalışmaları bir tarafa bıraktığımızı belir-
telim. Bilhassa Eski Edebiyatımızın bu yönüyle ilgili
çalışmalar birkaçı geçmemektedir.

Daha çok tezkireler üzerine yayımladığı çalışmalara
tanıdığımız Mustafa İsen’in, *Ötelerden Bir Ses*
adlı kitabını okurken, ondaki bazı sosyolojik tespitler,

bizde yukarıdaki düşünceleri çağrıştırdı.

Dîvan Edebiyatı gibi, hayata kapalı, sanatkarların
kalemlerini genellikle kendilerinden ve çevresinden
soyutlayarak geleneğin emrine verdikleri bir edebiyat-
ta, edebî eserlerin teşekkülünde etkili olan dış “se-
be”ler üzerinde durmak ilk anda akla pek uygun gel-
meyebilir. Fakat bu edebiyatın köklerinin, serpilip ge-
lištiği topraklardan büsbütün kopuk olduğunu söyle-
mek de mümkün değildir. İsen’in bazı yazıları bu etki-
yi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Daha önce ya-
yımlanmış olan bazı çalışmalarda da, Dîvan Edebiyatı-
nın bu yönüyle ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.
Bunlardan ilk akla gelenleri, Halûk İpekten, Harun
Tolasa ve W. G. Andrews’in eserleridir. İpekten, ese-
rinde edebî muhitlerin şiire etkilerinden ziyade, saray-
lar ve devlet büyüklerinin konakları etrafında yetişen
şâirler hakkında durmuş, bunlarla ilgili tezkirelerdeki
bilgileri aktarmakla yetinmiştir (*Dîvan Edebiyatında
Edebî Muhitler*, Ankara 1997). Harun Tolasa, şâirlerin
kişilikleri, sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarıyla
ilgili tezkirelerdeki bilgileri sistemli bir şekilde ince-
lemiştir (*Sehî, Latîfi, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16.
Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir
1983). Onun eseri yazar sosyolojisi bakımından önem-
li bilgiler içermektedir. Walter G. Andrews ise, *Po-
etry's Voice, Society's Song-Ottoman Lyric Poetry*
(Seattle and London 1985) adlı eserinin, kudret ve
kuvvetin şiire nasıl yansıdığını ele aldığı bölümünde,
edebî türler sosyolojisiyle ilgili önemli tespitlerde bu-
lunur. Bu değerlendirmelerin, Tanpınar’ın “saray isti-
aresi” görüşü gibi tartışılacak taraflarının olması tabi-
îdir. Bunlar, Dîvan Edebiyatının dış dünyasının ince-
lenmesinde, tezkirelerin ne derece önemli olduğunu
ortaya koymaktadır. Mustafa İsen’in, bir kısmı Ata-
türk Üniversitesi’ndeki ekip olarak yaptıkları çalışma-
lara dayanan tezkirelerle ilgili tespitleri bu açıdan
önem arz etmektedir. Bu yazımızda, kitabın daha çok
bu yönü üzerinde durmaya çalışacağız.

Kitap, yazarın 1979-1995 yılları arasında yayımla-
mış olduğu yazılarından meydana gelmektedir. Gerek
Dîvan Edebiyatının, gerekse Balkanlar’ın artık
“öte”lerde kalması sebebiyle, kitaba “*Ötelerden Bir
Ses*” başlığı konulmuş. Bunun, bilimsel yazıların so-
ğukluğunu giderip, onları daha cazip hâle getirdiğini
belirtelim. Eser, Önsöz’de belirtildiği gibi, “biyografi-

şehir ve kültür ilişkisi”, şura tezkireleri, bazı Dîvan şâirleri ve Balkan Türkleriyle ilgili yazılardan oluşmaktadır. Gözümüz, İçindekiler kısmında ana başlıklar arıyor, fakat bulamıyor. Bunun ve basım sırasında görülen bazı sayfa karışıklıklarının diğer baskılarda giderilmesini ümit ediyoruz.

Kitapta toplam elliiki makale yer almaktadır. Bunların büyük ağırlığını da tezkireler ve “biyografi-şehir” ilişkisine dayanan yazılar oluşturmaktadır. Bu yazıların biraraya getirilmesi, ele alınan konularla ilgili daha genelleyici sonuçlara gidilebilmesi bakımından da yararlı olmuştur. Bu gruptaki yazılarda, biyografi geleneğinin edebiyatımızdaki durumu, tezkirelerin ışığında Dîvan şâirlerinin doğum yerleri, meslekleri ve tarikatlarıyla ilgili istatistikî veriler değerlendirilmekte ve Erzurum, Ankara, Bağdat, Diyarbakır, Üsküp, Prizren gibi şehirlerde yetişen şâirler üzerinde durulmaktadır.

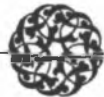
İkinci gruptaki yazılar ise, edebiyat tarihimizden bazı portrelerle Dîvan şiiriyle ilgili makalelerden oluşmaktadır. Portrelerde, sözü edilen şahsiyetlerin bazı önemli tarafları üzerinde durulmuştur. “Türk Dünyasında Köprü Bir İsim: Fuzûlî”, “Kendini Yiyen Bir Şâir: Fehim-i Kadîm” gibi. Bunları, Balkan Türkleri ve onların edebiyatlarını ele alan yazılar takip etmektedir. Kitabın içeriğiyle ilgili bu genel tespitlerden sonra, girişte bahsettiğimiz hususlara geçebiliriz.

“Tezkirelerin Işığında Dîvan Edebiyatına Bakışlar: Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış” (s. 64-76) adlı yazıda, edebî eser ve muhit münasebetine temas edilmektedir. Yazıda istatistikî verilerden hareketle, Osmanlı kültür coğrafyasının nirengi merkezleri ve bunların ön plâna çıkmasındaki sebepler üzerinde durulmaktadır. Buna göre, yetişen şâirlerin sayısı açısından İstanbul büyük farkla öndedir. Onu, Edirne, Konya, Diyarbakır, Kastamonu, Bağdat, Gelibolu, Kütahya, Bosna gibi iller izlemektedir. Yazara göre, şâirler öncelikle padişahlar ve şehzâdelerin oturduğu yerler etrafında odaklaşmakta, şehrin siyasî ve coğrafi etkinliği azaldıkça bu sayı düşmektedir. Bunu takip eden “Osmanlı Şehri ve Kültürü” (s. 77-84) adlı yazı ise, öncekini bütünlüycü bir özellik göstermektedir. Yazara göre, Müslüman şehrinin kültürel alt yapısını, camiler, medreseler ve tekkeler oluşturmaktadır. Fakat, Selânik’in batısında yer alan Vardar Yenicesi’nin, medrese

geleneğinden mahrum olmakla birlikte en çok şâir yetiştiren şehirler arasında onbeşinci sırada yer alması ve bir Farişî ocağı hâline gelmesi oldukça şaşırtıcıdır. Burada, kültürel hayatın şekillenmesinde etkili olan bir başka faktöre dikkat çekilmektedir. Yazara göre, Osmanlı’nın en önemli vurucu gücü olan akıncılar, taşrada İstanbul gibi kendi konumlarına uygun küçük başkentler diriltiyorlardı. Buralarda, onları gâzâyâ teşvik edecek, gâziliğin ve şehitliğin faziletlerini anlatacak birilerine ihtiyaç vardır. Bunu ise, “kışın kışlaklarda, baharla birlikte ise akıncılarla coşup taşan yarı meczup, ermiş kişiler yerine getirebilirdi.” Akıncı beyi Evrenoszâde Ahmed Bey, bu sebeple Anadolu’ya Vahdet-i Vücut düşüncesini getirenlerden biri olan Abdullah-ı İlahî’yi (Ö. 1491) Yenice’ye getirir. İlahî, kısa zamanda oradakileri etkisi altına alarak âdeta tek bir şahsiyet hâline getirir. “Âlem-i tekliften bile âzade tavırlar, samimî ve derinliği olan bir ruh, hep yükseklerde gezen ve kayıt tanımayan bir aldırma tavır bu aydınların paşlıca özelliğiydi” (s. 82). Bu şâirlerin elinden çıkan şiirler, “bir foto-kopiden çıkan standart mamuller” gibi benzer özellikler gösteriyordu. Şehirdeki şâirleri bir potada pişiren, onları hür bir derviş duyarlılığı içinde yaşatan atmosferin kaynağını İlahî’nin oluşturduğu bu tasavvufî hava sağlıyordu. Yeniçe Vardar’ın bu özelliği 16. asrın sonuna kadar devam eder. Bu tarihten sonra, akıncılığın özelliğini yitirmesiyle beslenme kaynakları kuruyan şehir, kültür merkezi olma özelliğini kaybeder. Bu tahlil, Dîvan şiirinde sosyal çevre ve zaman faktörünün önemini göstermektedir.

“Türk Dünyasında Köprü Bir İsim: Fuzûlî” (s. 230-238) başlıklı yazıda, Tebriz, Bulak, İstanbul, Hive, Taşkent ve Bakü’de müteaddit defalar seksendört defa basılarak en çok basılan dîvan hâline gelen *Fuzulî Dîvanı*’nın sosyolojisi üzerinde durulmaktadır. Yazarın dîvanların basım merkezleri üzerine hazırlamış olduğu çalışması da (bkz., “Dîvan Baskılarına Göre Son Dönem Kültür Merkezleri”, *Dördüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*, 4-7 Kasım 1997 Ankara) bu konuyu bütünlüycü bir özellik taşımaktadır.

“Tezkirelerin Işığında Dîvan Edebiyatına Bakışlar: Dîvan Şâirlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri” (s. 209-220) ve “Dîvan Şâirlerinin Meslekî Konumları” (s. 221-229) başlıklı yazılarda, edebiyat sosyolojisinin

ilgi alanlarından olan, yazarın sosyal durumu üzerinde durulmaktadır. Buna göre, Dîvan şairlerinin en çok tercih ettikleri tarikatların başında %68 gibi büyük bir oranla Mevlevîlik gelmektedir. Diğerlerinin oranları ise %10'un altındadır. Bu Dîvan Edebiyatı açısından Mevlevîliğin önemini ortaya koymaktadır. Meslekî konum itibarıyla de ilmiye sınıfı ve bürokratlar büyük bir oran tutmaktadır. Asker şâirler, esnaflar ve serbest meslek erbabı ise %3.7 gibi küçük bir oran teşkil etmektedir. Yazıda ayrıca, meslek ve eser münasebetiyle ilgili tezkirecilerin tespitlerine yer verilmiştir. Tezkireciler, Emirî'nin hayatını imaretlerde muhasebecilik yaparak geçirmesi sebebiyle, dîvanını mâna oyun-

larıyla yüklü, muhayyel şiirlerle doldurduğunu söylerler.

Bütün bunlar, edebî eserin hususiyle Dîvan şiirimizin anlaşılmasında, eserin kendisi kadar onun şekillenmesinde etkili olan edebiyat dışı "sebepler" üzerinde de durmanın önemini ve gereğini göstermektedir. Bunun iyi bir uygulaması için Mustafa İsen'in bu kitabını tavsiye ediyor ve onun benzer çalışmalarının ileride ayrı bir kitap hâline getirilmesi dileğiyle; makaleler dizisini başlatmakla son derece yararlı bir faaliyeti yerine getiren Akçağ Yayınevi'ne teşekkürlerimizi sunuyoruz.

OKUYUCULARIMIZIN DİKKATİNE...

**Halı, Kilim, Keçe ve Dokuma Sanatlarımızın
Akademik İncelemelerini
Yüksek Kaliteli Baskısıyla
Vitrinlere Çıkaran**

ARIŞ

**Dört Sayısı Birarada Alınmak Kaydıyla
30 Kasım'a Kadar
5.000.000 TL.**

“Yahya Kemal’de Türk Müslümanlığı” İsimli Esere Dair

Dr. Sait Başer, *Yahya Kemal’de Türk Müslümanlığı*, Seyran Yayınevi, İstanbul 1998, 410 sayfa.

Dr. Yaşar KALAFAT

Araştırmacı-Yazar

Dr. Sait Başer’in Seyran Yayınevi neşriyatından *“Yahya Kemal’de Türk Müslümanlığı”* eseri çıktı.

Dr. Sait Başer’i bazı makaleleri ve *“Gök Tanrı’nın Sıfatlarına Esmâ’ü'l-Hüsna Açısından Bakış”* (İstanbul 1991), *“Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre”* (Ankara 1990), *“Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre’den Sevgi Toplumuna”* (İstanbul 1995) gibi eserlerinden tanıyoruz. Bu son eseri münasebeti ile *“Banarlı Nihat Sâmî, İman ve Yaşama Üslûbu”* (İstanbul 1986) isimli çalışmasının da varlığını öğrendik.

Dr. Sait Başer, bize göre *Kutadgu Bilig*’in iç dünyasını, belki de batınî cihetini, en iyi yansıtan araştırmacıdır. Muhtemeldir ki, bu tür eserlerin özlemine duyduğumdan susuzluğumun giderilmesinde etkili oluyor. *“Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası”* isimli eser de mâhiyeti ve muhtevası itibarıyla, Türk Millî Kültürünün bu soylu kaynağının farklı boyutları ile ele alınmış başka bir kıymetli çalışmasıdır.

Sait Başer’in bu ve bilhassa ismini andığım ilk iki eseri, bizim üzerinde durmaya çalıştığımız *“Türk Adının Mistik Muhtevası”*, *“Türklüğün Kutsiyeti”* gibi konularda çok yararlandığımız araştırmalar olmuştur. Hissettiğimiz, düşündüğümüz ve fakat yeterince yerli yerine koymakta zorlandığımız çalışmalarımızda, bu çalışmalardan büyük ölçüde istifade etmişizdir.

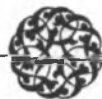
Bu münasebetle değindiğim çalışmalarla anlatmaya çalıştığım düşüncelerimi aktarmaya çalışayım. Bu

kısa açıklamaya, tanıtmaya başlayacağım Sait Başer’in son eseri münasebeti ile ihtiyaç duyuyorum. Bu yöntemle, sözü geçen eseri daha iyi tanıtacağımı düşünüyorum. Bana göre, milletimize isim olan **Türk** adı **kut bulmuştu**. Zira o ad, milletimize ad olmadan evvel Türklerin mensubu oldukları ilahî mevzuatın adı idi. Bu mevzuata tâbi olanların ismi idi ve mevzuatı duyuran elçinin isminden adını alıyordu. Bunun içindir ki, **kutlu** idi. Bu isim Türk halk inanlarında da varlığını sürdüren **Türk Ata**’dan geliyordu. Hz. Âdem ile başlayan İslâm süreci Hz. Türk ile tekâmülünü gerçekleştirmiş, Hz. Muhammed ile en gelişmiş ve en son şeklini almıştır. Bu anlamda Türk olmak, Türk olmanın güzelliklerini yaşamak ve yaşatmakla mümkündür. Özetle, **Türklük** ilkel bir kavmiyet veya nüfus kayıtları olayı değildir. Nice Türkçe konuşup Türk bilinenler vardır, yaşayış ve yaşatışları ile Türklük dairesine ters düşerler.

Dr. Sait Başer, Yahya Kemal eksenli açıklamalarında, Osmanlı mülkünde yaşayan ve mahallî isimlerle tanınan nice toplumu Türklükten sayarken, çıkış noktası bu olmuştur, sanıyorum (s. 365).

Dr. Sait Başer ile eski Türk dininin **Gök Tengri** inanç sistemi olduğu ve bu dinin de semavî bir inanç olduğu noktasında hemfikiriz; dahası var, bizdeki bu görüşlerin oluşmasında dayanak malzemesinin sahiplerinden birisi de Dr. Sait Başer’in eserleridir. Ancak, ben **Töre**’nin Gök Tanrı dini karşılığında değil, bu dinin akaidi veya şeriatı mümasili olduğunu düşünüyorum. Yahya Kemal *“Kendi Gök Kubbemiz”* derken âlemlerin sahibinin Türk olanlara ayırdığı **Türk Gök Kubbe**’yi anlatıyordu. Bu bizim olandı. Biz bu imanı Mehmet Âkif Ersoy’da da görüyoruz. *“Bu senin ordundur”* derken Âkif, kut bulmuş, bu kut üzere iman etmiş, böyle olduğu için de Tanrı’nın ordusu olmuş bir ordudan bahsediyordu. Aksi halde, olay sadece postal ve kasaturadan ibaret olsa, bütün orduların yaratıcısı aynı Allah’dı; neden Türk ordusu özel olsun? Bu ordunun Allah’ın ordusu olması bunun içindi. Bu ordunun özelliği, iman etmiş olması ve iman üzere yaşamış olması idi. Varlığının sırrı bu idi.

Dr. Sait Başer’in fevkalâde vukûfiyetle ele aldıkları ve çok büyük çalışmalar gerektiren geniş alıntıları, okuyucuva **Din-Vatan-Milliyet...** bütünleştirilmesinde

nefis ziyafetler sunmaktadır (s. 98-135), (s. 188-202), (s. 233-249), (s. 265-293). Eser, zamanın usta tarih, edebiyat, fikir ve devlet adamlarının açıklamaları, her yaşta, her seviyede, her kesimin okumaları gereken, günümüz aydınının açlık çektiği hususları içeriyor. Ancak, bizim bulmaya ihtiyaç duyduğumuz bir husus vardı. Yazarın diğer eserlerinden tanıdığımız bir husustu bu. **Kendi gök kubbesinde kut bulmuş** milletin, Tanrı'nın ordusu neden yenik düşmüştü? Kut veren Tanrı, Kut'u geriye mi alıyordu? Töre ihmal mi edilmişti? Kendi gök kubbelerinde galip gelen aynı Tanrı'nın kulları, esasta bir olan töreye daha mı gerektiği gibi davranmışlardı? Kısaca, yapılması gerektiği halde yapılmayan ve yapılması gerekmediği halde yapılanın bilinmesi, ödenen faturanın mâhiyetinin anlaşılması itibariyle önemlidir. Başka bir ifade ile, Tanrı'nın Türk kulları bugün ne yaparak kut bulabilirler? Kutlu Türklükten ne yaparak kurtlu Türklük olduk? Türklüğün varlığını koruyan zırh olduğu belirtilen dinden ayrılmış olmayı sadece Yesevî-Hanefi-Matürîdî saç ayağından çıkmakla mı izah edeceğiz? Günümüz üçgeni veya beşgeni nedir? Nasıl tesis edilebilir?

Şâir,

“Niçin nûr inmiyor artık semâdan?”

“Dolaşım (Hû) deyüp dergâh dergâh”

...

“Abâ var, post var, meydanda er yok

Horasan erlerinden bir haber yok

Uzun yollarda durdum hiç eser yok

Diyâr-ı Rum'a gelmiş evliyadan” diyerek neyi aradığını, nerede aradığını, neden aradığını açıklıyor.

Dr. Sait Başer'in eserinin birinci bölümünde, kimlik münasebeti ile yaptığı açıklamayı merkez alarak denilebilir ki, bugün milletimize ad olan Türklük'e verilen Kut geri alınmış olmalı. Kut'un kaynağı, Kut'u tevzi eden, Kut dağıtıcıları, Kut taşıyıcıları seferber et-

miyor. Tekrar Kut bulacak mıyız? Ne zaman bulacağız veya bulmak üzere miyiz? Bu soruların cevabını herkes kendi adına verebilir. Şurası muhakkak ki, **Kut'a talip olan Töre'ye dönmelidir.** Töre'ye dönmek için Türk Ata'nın akaidini orijinal metni alarak tarihten günümüze taşımaya kalkmak da gerekmez. Ona, yaşadığımız hayatta, her tutumumuzla hayatiyet kazandırabiliriz.

Bu konuda yazar, “Töreye verilen anlama göre de Türk kelimesinin mânası değişebilmektedir. Yani anahtar kavram “Türk” kelimesi değil, “Töre” kelimesidir” demektedir. Kut konusuna dair bilgi verirken de, “Kut ise Tanrı ile insan arasında kurulan ilişki sonucunda çıkan bir değerdir” şeklinde açıklama yapmaktadır.

Türk'ün tanımı itibariyle bilgi verirken ise. “İşte Türk, Töre'ye uyararak Tanrı'nın her türlü ihsânına hem kafa, hem gönül, hem de maddî dünya nimetlerine yani Kut'a kavuşmuş kimsenin sıfatıydı. Yani felsefî plâformda Türklük, belli bir ahlâka ulaşmak şartına bağlı olarak kazanılan bir değer hükmündeydi. Bir ırk adı değil, bir dünya görüşüne, yani Töre'ye bağlılığı ifade eden bir kavramdı.”

“Kut, her yerde mevcut olduğuna inanılan Kök Tengri'nin tecellisine derece derece ulaşmak demektir.”

“Misafir ağırlamak, bilgelere hürmet, diğergâmlük, cömertlik, vatan sevgisi, devlet reisine itaat, helâl rızık... gibi faziletler, genel ifade ile içinden doğduğu cemiyete ve insanlığa hürmet, kut kazanma sebebidir. Yani bu prensipler aynı zamanda Töre'nin hükümleri cümlesindedir.”

Bunun içindir ki, Yahya Kemal'e göre, Türkler “Kâlû Belâ'dan beri müslümandırlar.”

Saygıdeğer dostum, değerli araştırmacı Dr. Sait Başer'i bu çalışması vesilesiyle tekrar kutluyorum.

“Menemencioğulları Tarihi” Üzerine

Yrd. Doç. Dr. Yılmaz Kurt, Menemencioğlu
Ahmed Bey, Menemencioğulları Tarihi, Akçağ
Yayımları, Ankara 1997, I. Baskı.

Prof. Dr. Yücel ÖZKAYA

AÜ DTCF Öğretim Üyesi

Menemencioğulları Tarihi ilk kez merhum Prof. Dr. Faruk Sümer tarafından incelenmişti. Merhum Prof. Dr. Faruk Sümer elindeki Latin harflerine çevrilmiş ve basmayı düşündüğü nüshayı incelemem ve yararlanmam için bana vermiş ve ben de bunu incelemiştim. Ancak, Menemencioğullarının ayân olmaması ve okuduğum kısımda bir cümle olarak Adana Ayânı Karşlıoğlu'ndan bahsedilmesi ve konunun incelediğim senelerin sonuna sarkması nedeni ile bundan yararlanmamıştım. Büyük bir ihtimalle merhum yeni çalışmaların içinde olduğundan dolayı bunu yayınlamaya fırsat bulamamış, daktilolu nüsha olarak sonra bir yerlere atılmış ve kaybolmuştur. Yılmaz Kurt'un yayınladığı bu nüshanın Doç. Dr. Ali Birinci tarafından bulunduğu ve Kurt'a verildiği Önsöz'den anlaşılıyor. Konu üzerinde hassasiyetle duran, çalışmalar yaparak, Önsöz ve Giriş'te konuyu aydınlatan ve risaleyi yayınlayan Yılmaz Kurt bu çalışması ile bilim dünyasına büyük katkıda bulunmuştur.

Kitabın adı aslında *Menemencioğulları Tarihi* değildir. Bu Menemencioğlu Ahmed Bey tarafından yazılan bir risaledir. Esasen, bunun risale olduğu risalenin 5. ve 6. varaklarında sık sık dile getirilmektedir. Bunun *Menemencioğulları Tarihi* adıyla yayımlanmasının sebebi belki ailenin isteği ya da risaleyi yeni yazıya çeviren Yılmaz Kurt'un görüşünden kaynaklanmış olabilir.

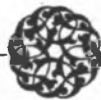
Risalede ailenin Menemen kasabasından geldikleri belirtilir. Merhum Prof. Dr. Faruk Sümer, aşiretin adının Menemen kasabası ile ilgili olmadığını öne sürer (Giriş, s. XI). Osmanlı İmparatorluğu'nda ailelerin sık sık yer değiştirdiği ve devletin ev göçüne köklü çare-

ler bulamadığı bilinmektedir. Bu yüzden, ailenin çeşitli nedenlerle Adana taraflarına göç etmiş olması düşünülebilir. Aile daha sonraları buralarda ünlenmiş ve güçlenmiştir. Nitekim, merhum Sümer, XVII. yüzyılda batı ve güney-batı Anadolu'daki yörük topluluklarının nüfus artışı nedeni ile yaylak sıkıntısı çektiklerini ve Çukurova'ya göç ettiklerini açıklıyor. O'na göre, Menemencioğulları Tarsus ve Karaisalı'ya göç etmişlerdir. Buradaki yer Karaisalı değil Karaisalı olmalıdır.

Yılmaz Kurt, Giriş'de kitabın beş bölümden oluştuğunu belirtip, birinci, ikinci, beşinci bölümden bahsetmekte, ama üçüncü ve dördüncü bölümü hiç söz konusu etmemektedir. Ayrıca, birinci bölümün başlangıç tarihini, ikinci bölümün tarihlerini ve olaylarını söz konusu etmemekte, beşinci bölümün 1860'a kadar olan olayları kapsadığını söylemekle yetinmektedir. Tabii ki bu bir eksikliktir.

Ayân ve ayândan olan yani ileri gelen kişilerden oluşanlar arasında fark vardır. Ayândan olan kişilere “*vücûh-u memleket*” de denir ve bunlar resmî ayânın yaptığı görevi yapmazlar. Ayân devlet ile halk arasındaki işlerin yürütülmesinde aracı olan ve halk tarafından seçilip, devletçe bu seçimi onanan kişidir. Bu yüzden farklı bir statüye sahiptir. Giriş (s. XV)'de sözü edilen Adana Ayânı bulunan Çapuroğlu ile Karşlı Halil Ağa'nın kavgası kelimeleri konuya netlik getirmemiştir. Adana'da iki kişi birden ayân olamaz. Belki bunlar bu tarihte (1766) ayânlık peşinde koşan hanelerdir. Tarih itibarıyla da büyük bir olasılıkla böyle olması gerekir. Bunlardan Karşlıoğulları daha sonra ayânlığı ele geçireceklerdir.

Giriş'de Tarsus Mutesellimliği için Mustafa Ağa ile oğlu Küçük Ağa'nın çekiştiği, Menemencioğlu II. Ahmed'in Küçük Ağa'yı desteklediği belirtilmekte, Ahmed Bey'in “*Bu olaydan sonra sözünü ettiği Turunç Paşa adlı bir Adana Valisine ise biz hiçbir kaynakta rastlamadık*” denilmektedir. Olayın tarihi ne yazık ki belirtilmemiştir. Burada sözü edilen Turunç-zâde bu tarihlerden sonra Karahisar-ı Sahip ve civarında kuvvetli bir konuma sahip olan Turunç-zâdeler olmalıdır. Bunun zaman zaman burada mütesellimlik ve ayânlık görevlerini ifa etmişlerdir. Bkz., Edip Ali Baki, *Afyonkarahisar'da XVII. ve XVIII. Asırlarda Meçhul Kalmış Halk Tarihinden*, Afyon 1951. Ayrıca, Tu-

runç-zâdeler 1775-1777 arasında Karahisar-ı Sahip'te ayânlık ve mütesellimlik görevini yerine getirmişlerdir (Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayânlık*, Ankara 1995, s. 221-222). Mazul paşaların daha sonra ayânlık ve mütesellimlik yaptıkları bilinmektedir.

Giriş, s. XVI'da Kurt, voyvoda tâbiri hakkında bir yanlışlığa düşmüştür. Mütesellim için sancakta sancak beyi yerine vekil olan, vilayette vali yerine görev yapan vekil, yardımcı naibdir, tâbirini kullanıyor. Beylerbeyi ve sancakbeyi için "vülat" tâbiri kullanılır. Aynı yerde mütesellimlerin kazalardaki vekillerine ise bu dönemde "voyvoda" denilmektedir, ifadesi yanlıştır. Çünkü, voyvodalar has hâline gelmiş kazalarda görev yapan ve sancakbeyinin yetkilerine sahip olan kişilerdir. Kaynak olarak da Musa Çadircı'nın "*Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*" adlı eserini göstermektedir. Oysa, Çadircı bizim söylediğimizi söylemektedir (s. 29). "*Bildiğimiz kadarıyla başlangıçta (Has) denilen gelir bölgelerinin yönetimini sahibi adına yüklenen kimseye voyvoda*" deniliyordu. Örnek olarak, Manisa, Antep, Tokat, İzmir, Giresun, Soma, Bilecik vb.

Giriş, s. XVII'de Ahmed Bey, serbest bırakılmasına ilişkin İstanbul'dan gönderilmiş fermanı aldırılmayı becerdi, deniliyor. Buradaki ifadeye göre, Ahmed Bey sanki yakalanmış ve serbest bırakılmıştır. Oysa, risaleye baktığımızda böyle bir ifade yoktur.

Giriş, s. XVII'de bizim kitaptan alıntı yapılarak "*Encyclopedie de L'Islam*"'ın derebeyi maddesinde Çapaoğulları'nın ve Küçük Ali Oğullarının derebeyi, *İslâm Ansiklopedisi*'nde ayân olarak gösterildiği, Çapaoğlu gibi beş altı yerde mütesellimlik görevini yapan kişinin ayân sayılmasının mümkün olamayacağı savı ortaya konuyor. Bu tabî ki doğrudur. Ancak, araştırmacının bu konuda kendi fikrini de belirtmesi yerinde olurdu.

Giriş, s. XVIII'de alt not 31'de Ahmed Bey'in verdiği tarihin yanlış olduğu, 1809-1812 arasındaki savaşların Osmanlı-Rus Savaşı olduğu öne sürülüyor ki araştırmacı bu düşüncesinde haklıdır.

Giriş, s. XIX'da II. Ahmed'in kapıcıbaşılık rütbesi nedeni ile (veriliş tarihi belirtilmiyor) mallarının müsadere edildiği açıklanıyor. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda yalnızca devlet memurlarının mal-

ları müsadere edilmektedir. Bunun da belirtilmesi yerinde olurdu.

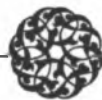
Giriş, s. XX'de Hasan Paşaoğlu (paragraf 1, satır 2)'nin görevi daha önce (s. XIII) belirtilmişse de olayların karışmaması için (Adana Mütesellimi) tekrar belirtilse, iyi olurdu.

Giriş, s. XX'de de "*Şaban oğlu Hacı Ahmed Ağa Şucaeddin'e voyvoda olarak gönderilmişti*" denilmektedir. Burada söz konusu olan Şaban oğulları Kayseri ve Niğde civarında zaman zaman ayânlık, zaman zaman da mütesellimlik yapan önemli bir ailedir.

Kurt, ailenin zenginliklerinin çok artmasını iyi tespit etmiştir. Tarihini tam belirtmemesine karşın (1810'un hemen sonraları olmalı) bu Avrupa'daki büyük kıtlığın sonrası olmuştur. Menemencioğulları Frenk gemilerine buğday satmışlar, kazandıkları paralarla büyük konaklar yaptırmışlardır. Giriş, s. XXV'de gene Menemencioğullarının büyük bir hanedan olduklarının servetlerinden de anlaşıldığı vurgulanır. 1861 hesaplarında Menemencioğullarının Tarsus'ta satışa çıkarılan bütün mülk ve tarlaları 300.000 (3 yük) yani 3.000 kese akça tutarındadır. Menemencioğulları bu tarihte Adana Valisi'ne 200.000 kuruş ödemişlerdir.

Giriş, s. XXVI'da (son paragraf son satır) Hacı Nabi Bey'e bir "*eman buyruldu*" verilerek rahat etmesinin sağlandığı açıklanır. Ancak, "*eman buyruldu*"nun ne olduğunu açıklanmaz. Oysa, Yılmaz Kurt önemli tâbirleri pek çok yerde açıklamıştır. Bu alt nota açıklanabilirdi. Kurt, bilinmeyen terimleri incelemiş ve ciddî bir bilim adamının yapması gerektiği gibi davranarak zaman zaman bunlara hiçbir yerde rastlamadığını ifade etmiştir. Bunlardan biri de s. XXVI-III'de 1. paragrafta yer alan "*kozumpa vergisi*" adlı bir vergidir. Buna biz de hiçbir yerde rastlamadık. Verginin toplanış tarihi verilmemiştir. Belki de yöresel bir vergidir. Belki de yazarın dediği gibi valilerin sık sık topladıkları "*ayak bastı*" adlı tekalif-i şakka türünden bir vergidir.

Giriş'te kronolojik bir sıra yoktur. s. XVIII'de 1815'teki olaylardan bahsedilirken, s. XXV'de 1861 hesaplarına geçilmiş, s. XXVIII'de Cabbar-zâde Mehmed Paşa'dan, s. XXX'da Adana Valisi İbrahim Paşa'nın Akka Valisi Abdullah Paşa'nın üzerine yürümesinden bahsedilmiştir. Bunlar bilinen kişiler olduğu

gibi, olaylar da bilinmektedir. Bu yüzden tarih tespit edilebilirdi.

Giriş, s. XXX'de son paragrafta Ümmügülüm Hatun'un 1924'te vefat ettiği açıklanır; s. XXXI'de, Maden Kadısı'nın, Menemencioğullarının Milvan kalesi yakınlarında bir konak inşa ettikleri, kaleyi de tamir ettikleri ve bunları gerçekleştirirken halkı ücretsiz çalıştırdıkları (angarya) yolundaki şikâyeti üzerine Menemencioğulları defalarca uğradıkları sürgün cezasına yeniden çarptırılırlar. 1826'da afv edilirler. Görüldüğü üzere hayatları sürgünler, şikâyet dilekçeleri, göz altılar ile geçen ailenin devlet ile çok samimî ve sıcak ilişkileri olduğu ve bu yüzden vazgeçilemedikleri de açıktır. Bu da ailenin çok kuvvetli oluşu ve devletin kendilerinden sık sık yararlanmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Menemencioğulları diğer hanedanlar gibi Osmanlı tarihinde halkın gözünde önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden de kaldırılması mümkün olmamış ve aile çoğu kez valilere ve mütesellimlere üstünlük göstermiştir. Bölgeye tayin edilen valiler ve mütesellimler kalıcı olmamış, ama aile bölgede devamlı olarak nüfuzunu korumuştur. Halk bölgelerine vali tayini istememiş (Giriş, s. XXXIV), ama Menemencioğulları bölgede her zaman bulunabilmiştir.

Giriş, s. XXXV'de 1. paragrafta "*kaza beyi*" tabiri geçmektedir. Böyle bir tâbir ilk defa duyulmaktadır. Bundan kasıt kazanın ileri gelenleri olabilir.

Giriş, s. XXXIX'da Mısır Savaşı sırasında güneydoğu Anadolu'nun durumu çok iyi anlatılmıştır. Bu konuda çalışacaklar için bu çalışma vazgeçilmez bir kaynaktır.

Giriş, s. XXXII'de yeniçeriliğin 1827'de kaldırıldığına işaret ediliyor, ancak, s. XLI'de 1826'da yeniçeriliğin kaldırıldığı ifade edilerek bu düzeltiliyor.

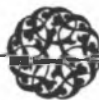
Giriş, s. XLI'de Menemencioğulları risalesi 259 ve devamında Mısır meselesinin 9 sene sürdüğünü açıklar, ancak, Kurt, bunun 8 sene sürdüğünü (1832-1840) belirterek risaledeki hatayı düzeltmiştir. S. XLII'de Ahmed Bey'in İbrahim Paşa'yı tarafsız bir gözle anlatması onun ilmî metodlara yatkınlığının bir gösterge-

sidir. Ahmed Bey risalede babasının babası hakkında (Vr. 6) tam bir bilgi verememiştir. Ancak, babasından ve daha sonraki aile fertlerinden ve olaylardan bahsetmiş ve böylece tarih konusunda çalışanlara ışık tutmuştur. Risalenin ilk orijinal nüshası yoktur. Ancak, zaten çoğu risalelerin ilk nüshaları bulunmamaktadır.

Türkiye'de aile tarihleri yoktur. Hemen hemen hiçbir aile tam olarak neslinin iki-üç kuşak öncesini bilmez. Dedesini bilir, ama dedesinin babasını bilmez. Bunları incelemek ve yazmak hususları Türkiye'de gelişmemiştir. Bu yüzden Ahmed Bey'in bu girişimi yerinde olmuştur. Yılmaz Kurt'un bunu yayınlaması ise bölge tarihi ve bölge tarihi içinde Osmanlı tarihini bilmemiz açısından iyi ve yararlı olmuştur. Giriş, s. XIX'da Menemencioğulları şeceresi tam olarak verilmiştir. Örneğin, II. Ahmed'in Hatice, Mustafa, Fatma adlı çocukları listede yer almalıydı. Alt not 34'de kitapta şecere hakkında epeyce geniş bilgi verildiğine göre bu kadarının bilinmesi yeterli görüldü, denilmiştir. Ancak, kronolojik olarak bunlar krokide yer alsa daha iyi olurdu.

Yılmaz Kurt, gençlerin bazı kelimeleri bilemeyeceğini düşünerek bazı kelime ve terkiplerin Türkçesini alt notlarda vermiştir. Çok da iyi yapmıştır. Metni sadeleştirmemesi ve metne sadık kalınması çok yerinde bir harekettir. S. 7'de 6. satırda "*mumaileyhde*". "*aşiretde*" kelimelerindeki "de"ler dahi anlamında olduğu için ayrı yazılmalıydı.

Yılmaz Kurt, Osmanlıca'yı çok iyi bilen ve değerlendiren bir bilim adamıdır. Bu yüzden bu risalenin onun tarafından yazılarak, değerlendirilmesi iyi olmuştur. Bu risale ile ilim adamları güney-doğu, Osmanlı-Mısır savaşlarını iyi bir kaynaktan izleme olanağı bulmuştur. Bölgedeki o tarihlerdeki görevlilerin durumları, hanedanlarla olan ilişkileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki sosyal ve ekonomik durumu, Tanzimat dönemi bu risale ile ortaya konabilmektedir. Yılmaz Kurt'un bu çalışması bu bakımdan çok iyi olmuştur.

“İçel’de Son Yörükler: Sarıkeçililer”

Hilmi Dulkadir, İçel’de Son Yörükler:
Sarıkeçililer, İçel Valiliği Yayını, Mersin 1997.

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Erciyes Üni. Fen-Edb. Fak.
Öğretim Üyesi

Türk tarihi bir Türk kavimleri albümüdür. Her sayfası bir Türk kavmi ya da bu kavimlerin alt grupları olan boy-soy-oymak-aşiret-cemaat’lerle doludur. Bunların her birinin adı da güzel ve anlamlıdır. Meselâ, Anadolu’ya gelen **24 Oğuz boyunun** adları ve anlamları çok ilgi çekicidir.

Boyun Adı	Ongunu	Anlamı
Gün-Han Oğulları		
KAYI	Şahin	Muhkem.
BAYAT		Devletli ve nimeti bol.
ALKARAVLI (Alka-evli)		Nereye varsa, başarılı.
KARA-İVLİ (Kara-evli)		Nereye varsa, başarılı.
Ay-Han Oğulları		
YAZIR	Kartal	Çok ülkeye hâkim.
DÖĞER (Döver, Düver)		Toplanmak için.
DODURGA		Ülke alıp hanlık yapmak.
YAPARLI		(Kaynaklarda yok)
Yıldız-Han Oğulları		
AVŞAR (Afsar)	Tavşan	Çevik ve vahşi hayvan avına hevesli.
KIZIK		Kuvvetli, yasakta ciddi.
BEG-DİLİ		Büyükler gibi aziz.
KARKIN		Çok ve doyuran av.
Gök-Han Oğulları		
BAYINDIR	Sungur	Nimetle dolu yer.
PEÇENEK (Beçene, Biçene)		İyi çalışır, gayret gösterir.
ÇAVULDUR (Çavundur)		Şerefli, ünü yaygın.
ÇEPNİ (Çetmi)		Nerede düşman görse, savaşıır.

Dağ-Han Oğulları

SALUR	Uc	Nereye varsa, kılıç ve kargısıyla iş görür.
EYMÜR		Son derece iyi, zengin
ALA-YUNTLU		Hayvanları iyi.
ÜREGİR (Yüreğir)		Daima iyi düzen kurucu.

Deniz-Han Oğulları

YİĞDİR (İğdir/İğdır)	Çakır	İyilik, büyüklük, yiğitlik.
BÜGDÜZ		Herkesi tevazu gösterir ve hizmet eder.
YIVA		Derecesi üstün.
KINIK		Nerede olsa azizdir.

Görüldüğü gibi 24 Oğuz boyunun her birinin tarihî birer anlamı ve burada veremediğimiz **damgaları** bulunmaktadır.

Bu 24 Oğuz boyunun alt gruplarının pek çoğunun adı hayvan adı taşımaktadır. Yukarıda *Alayuntlu* boy adı, “*Ala-atlı*” demektir. Tarihî Türk devletlerinden **Akkoyunlular, Karakoyunlular** adı da bu türdendir.

Türkler, at, koyun, keçi adını boylarının adlarında kullanmaktan çekinmemişlerdir. Hem etlerinden, hem de derisi ve sütlerinden yararlandıkları bu hayvanların adlarını **Ak-Kara-Sarı** gibi renklerle de sıfatlandırmışlardır. **Aksalur** (şimdi yer adı), **Karakeçili** (hem boy adı, hem yer adı), **Sarıkeçili** (boy adı), **Sarı Uygur** (boy adı), **Karaman Oğulları** (boy adı, devlet adı) gibi adlar bu adlara örnektir.

Türk boyları üzerine yapılan çalışmalar rahmetli Profesör Faruk Sümer ile en ileri seviyesine ulaşmıştır. Onun *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*’nde yayımlanan Oğuz boyları ile ilgili bilimlik makaleleri, daha sonra “*Oğuzlar (Türkmenler Boy Teşkilâtları)*” adı ile kitap olmuş; Türk ve dünya tarihçilerinin kaynak eseri olarak kullanılmıştır.

Faruk Sümer’den başka Türk boyları ve devletleri üzerine araştırma yapıp bilimlik eserler veren Mükrem Halil Yinanç, Osman Turan, Mehmet Altay Köymen, Ali Sevim, Erdoğan Merçil, İsmail Aka, Kâzım Yaşar Koprıman, Reşat Genç gibi Türk tarihçilerini unutmamak gerekir.

Son yıllarda da yüksek lisans ve doktora seviyesinde yapılan bilimlik araştırmalar sonucunda ortaya

eserler konulmuştur. Yüksek lisans öğrencilerimden Bedri Yücel'in "*Kırıkkale Karakeçilileri (Dil-Folklor-Halk Edebiyatı ve Etnografyası)*" (1994) adlı tezi ile Hilmi Dulkadir'in "*Sarıkeçililer (Dil-Folklor-Halk Edebiyatı ve Etnografyası)*" (1993) adlı tezi kitap hâline getirilmiştir. H. Dulkadir'in eseri "*İçel'de Son Yörükler: Sarıkeçililer*" adı ile 1997 Aralığında Mersin'de İçel Valiliği yayını olarak basılmıştır.

Bu çalışma Hilmi Dulkadir'in 10 yıldan fazla süren bilimsel araştırmalarının toplandığı bir eserdir. Eser çok geniş bir "İçindekiler" bölümünden başlanmaktadır. Burada, "Yörük, Türkmen" adı üzerinde durulmuş, "Yörüklerin Vazifeleri-Adlandırılışı" gibi konulara temas edilmiştir.

"Sarıkeçililer" başlığı altında, "Göç Ne Zaman Başlar? Silifke'den Mut'a, Gülnar'dan Bozkır'a, Mut-Kırvaga'dan Seydişehir-Beyşehir'e" ve "Akdeniz'den Konya'ya Göç; Antalya'da Göç; Afyon'da Göç" konuları işlenmiştir.

İçel, Adana, Afyon, Ankara, Antalya, Aydın, Burdur, Denizli, Isparta, Karaman, Kayseri, Konya'da yaşayan **Sarıkeçililer** tanıtıldıktan sonra, çadır tanıtılmakta ve "Yörüklerde Karaçadır" ile "Sarıkeçililerde Çadır" hakkında geniş bilgi verilmektedir.

"Sarıkeçililerin El Sanatları", "Dokumaya Hazırlık-Özeme'nin Hazırlanışı-Istar/Istar Tarağı, Kirmen (Eğirtmeç)-Dokumalar (Alaçıval, Kıl Çıval, Un Çıvalı, Çul, Somat, Seccade, Heybeler)- Dericilik- Giyim/Kuşam" başlıkları altında etnografik konular en ince detaylarına kadar verilmekte, gerektiğinde şekillerle açıklanmaktadır.

"Keçi Adları" bölümü "onomastik" için önemlidir. Ayrıca, "Damga ve Enler" de dikkat çekicidir.

Sarıkeçililerin günlük hayatta ve göçte kullandıkları deve, 26 sayfalık geniş bir bölümde ele alınıp işlenmiş. "Anadolu Develeri (Tüylü Deve, Tavsi, Teke, Kerteles, Yeğen, Kükürdü Deve)" bölümü ile "Develere Verilen Adlar" bölümü ilgi çekicidir. Bu bölümlerde, kaybolan Türk kültürünün son izleri görülmektedir.

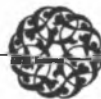
"Halk Edebiyatı" bölümünde, Sarıkeçililerin "ata-sözü, fıkra, halk şiiri, halk hikâyesi, masallar"ı işlenmiş. "Gelenek ve Görenek" bölümünde, "evlenme âdetleri, ölüm" anlatılmakta.

Sarıkeçililerde günlük hayat, toplantılar-buluşmalar, yerleşik hayat, serzeniş, çadırdaki günlük hayat, ekonomi, halk veterinerliği, halk hekimliği, hukuk, halk takvimi, eğlenceler (yüksük oyunu, cirit), bayramlar-törenler-kutlamalar (hidrellez) konuları da geniş yer tutmakta.

Ön kapağında, çorak Anadolu topraklarında "göç yolundaki Sarıkeçililer"i gösteren renkli bir fotoğraf; arka kapağında, semerleri kara çadır yüklü üç deveyi gösteren renkli bir fotoğraf ile süslü bu kitabın iç sayfalarında parlak kâğıda basılmış 30 kadar renkli resim yer almakta. Ayrıca çok güzel çizilmiş göç yolları haritası, ıstar, tezgâh, kirmen, çıval, kilim deseni şekilleri eseri zenginleştirmekte.

Eser, her yönüyle mükemmel. Bu değerli eseri Türk kültürüne kazandıran İçel Valisi Şenol Engin'i kutlamak istiyorum. Yıllarca emek verdiği ve yüksek lisans tezi olarak sunduğu bu mükemmel çalışmasından dolayı da çalışkan, üretken ve "*İçel Kültürü*" adlı derginin yaşatıcısı değerli öğrencim Hilmi Dulkadir'i sevgi ile kucaklıyorum.

Bu mükemmel eser, kaybolan bir Türk töresinin son izlerini yansıtmaktadır. Türk kültürüne gönül verenlerin okuması gerektiğine inanıyorum.

“Yunus Emre - Ben Giderim Yâne Yâne”

Yunus Emre - Plone Ide, Klub Przyjaciol
Turcji, Unesco-Miedzynaradowy Rok Yunusa Emra,
Krakow 1991, 104 sayfa.

Dr. Hasan Avni YÜKSEL

UNESCO 1991’i dünyada Yunus Emre Yılı ilân etti. Yıl boyunca Türkiye’de ve Türkiye dışın-da çeşitli toplantılar yapıldı, konferanslar verildi, yayın faaliyetlerinde bulunuldu. Yurt dışında nelerde, ne tür faaliyetlerde bulunuldu, ne gibi yayın çalışmaları yapıldı? Bu yıl ile ilgili geniş bir değerlendirmenin yapılmasının gelecek için faydalı olacağı inancındayız.

Bu düşünceden hareketle, Polonya’da Yunus Emre anısına hazırlanan bir eserden bahsetmek istiyoruz. Söz konusu eser, değişik kanallardan Türkiye’ye ulaştı, ancak hiçbir yerde tanıtılmadı, hakkında yazılmadı. Polonya’da gerek bu özel yılda, gerekse daha önceki yıllarda Yunus Emre ile ilgili güzel çalışmaların yapıldığını biliyoruz. Bu çalışmaların bir kısmına Polonya’daki görevimiz nedeniyle biz de katkıda bulunma mutluluğuna eriştik. Bu konu ile ilgili bir de yazı neşrettik.¹

Yazımıza esas olan eserin ismi “Yunus Emre-Plone Ide”, Türkçe ifadesiyle “Yunus Emre - Ben Giderim Yâne Yâne”dir.

Bir grup çalışmasının ürünü olan kitap, 1991 yılında Polonya’nın Krakow şehrinde Klup Przyjaciol (Türkiye Dostları Derneği) tarafından bastırıldı. Redaktörlüğünü Türkolog, gazeteci Jerzy S. Latka’nın yaptığı eser 12x17 cm. boyutlarında olup, 104 sayfadır. Beyaz karton kapak üzerinde kitabın ismi ile Yunus Emre Yılı’nda kullanılan (eski yazıyla hazırlanmış kuş şeklinde besmele) logo ve onu çevreleyen dernek adı ile “1991 UNESCO Yunus Emre Yılı” ifadeleri bulunmaktadır. İç kapakta ise, Yunus Emre’nin siyah-beyaz bir deseni yer almaktadır.

Giriş yazısında J.S. Latka, eserin hazırlanış gayesi ve mâhiyeti ile Yunus Emre’nin hayatı, yaşadığı dönem, düşünce sistemi hakkında bilgiler vermekte, kitabın hazırlanmasında emeği geçenleritanıtıp, teşekkür etmektedir (s. 5-9). Daha sonra tarafımızdan hazırlanmış bir makale bulunmaktadır. Bu makalede Yunus Emre’nin yaşadığı dönem, edebiyatımızdaki yeri, düşünce dünyası ve insanlığa sunduğu mesaj üzerinde durulmaktadır (s. 10-14).

Kitabın birinci bölümünde 53 şiir bulunmaktadır. Bunlar Antoni Sarkady tarafından Polonya diline çevrilmiştir (s. 17-76).

İkinci bölüm Doç.Dr. Jan Ciopinski tarafından hazırlanmıştır. Bu bölüm, Ciopinski’nin başka bir çalışmasının küçük bir parçasını oluşturmaktadır. Burada *Risâletü’n-Nushiyye*’den 152 beyit alınmıştır. Bu şiirlerin başında J.S. Latka’nın bölümle ilgili hazırladığı açıklamalar yer almaktadır.

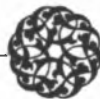
Eserin Açıklamalar ve Notlar kısmı, A. Sarkady ile Hasan Avni Yüksel tarafından hazırlanmıştır. Burada şiirlerde geçen isim ve tasavvufî kavramlar açıklanmakta, Polonya okuyucusu tarafından bilinmesinde fayda görülen bilgiler verilmektedir (s. 93-98).

Kitabın sonunda Polonya’da Yunus Emre ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında kısa bilgiler yanında, Türkiye Dostları Derneği’nin mâhiyeti ve çalışmaları hakkında açıklamalara yer verilmektedir.

Şiirlerin seçiminde Polonyalı okuyucuların bilgileri ve beğenileri dikkate alınmıştır. Şiirlerin çevirisini hazırlayan her iki Türkolog da Türk diline hâkim olup, tasavvufu yakından tanımaktadırlar. A. Sarkady, Polonya’da Türkçeden yaptığı şiir tercümeleriyle tanınmaktadır. Doç. Dr. Jan Ciopinski ise Krakow-Jagiellonski Üniversitesi Türkoloji Bölümü Başkanı’dır.

Kitabın hazırlanmasında büyük emeği olan J.S. Latka, bilhassa geçmişten günümüze Türkiye’deki Polonyalılar üzerine çalışmaları bulunan değerli bir araştırmacı gazetecedir.

Türkiye-Polonya kültürel ilişkilerinde Krakow’un seçkin bir yeri vardır. Krakow, Polonya’nın eski başkentidir ve bugün de tarihî ve kültürel yapısıyla her zaman dikkat çekmektedir. Yunus Emre Yılı dolayısıyla yapılan çalışmalarda da diğer şehirlere göre yoğun faaliyetlere ev sahipliği yapmıştır.

Görev yaptığım yıllarda (1989-1992) bu şehirde Türkiye'ye yönelik iki demek bulunmaktaydı. Bunlardan o günkü adıyla "Türkiye Dostları Derneği" daha çok kültürel faaliyetlere ağırlık vermekte, konferans, sergi ve yayın faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Sözünü ettiğimiz *Yunus Emre* kitabının hazırlanmasında TC Kültür Bakanlığı ile zamanın TC Varşova sefiri Sayın Hatay Savaşçı'nın destek ve yardımlarım burada zik-

retmeyi olumlu hizmetlerin takdiri olarak görüyoruz.

Dileğimiz, yurt dışındaki Türkiye ile ilgili olumlu çalışmaların desteklenmesi ve çoğalmasındır.

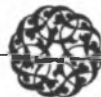
DİPNOT

1 Hasan Avni Yüksel, "Polonya'da Yunus Emre ile İlgili Yapılan Çalışmalar", *Millî Kültür*, Sayı: 84, Yıl: 1991.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
Diyarbakır (9-10 Ekim) ve Urfa (15-16 Ekim)
İllerimizde
20 Şâirimizin Katılımlarıyla

**"Yaşayan Türk Şâirlerinin Diliyle
Yurt Güzellemeleri,
Kahramanlık ve Bayrak Şiirleri"**
Konulu Bir Şiir Şöleni Düzenliyor...

Prof. Dr. Sadık TURAL
**"Türkçemizin Gelişiminde
Şiir Dilinin Yeri"**
Başlıklı Bir Konuşma Yapacak...

Dünyada Felsefî Romanın İlk Örneği: “Hayy Bin Yakzan”

İbn-i Sînâ / İbn-i Tufeyl, **Hayy Bin Yakzan**,
Çevirenler: M. Şerafeddin Yalıtıkaya - Babanzâde
Reşid. Hazırlayan: N. Ahmet Özalp, Yapı Kredi
Yayıncıları, İstanbul 1996, 164 sayfa.

Nesrin ZENGİN

Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens.
Doktora Öğrencisi

9. yy'da Arapların ünlü çevirmeni Huneyn bin İshak tarafından Yunancadan Arapçaya çevirilen *Salaman ve Absal* hikâyesi, başta İbn-i Sînâ'nın *Hayy Bin Yakzan*'ı olmak üzere, birçok İslâm düşünürünün eserlerine kaynaklık etti. Genellikle alegorik hikâyeler veya hikâyemsi anlatılar olan bu eserlerden sadece biri, roman boyutlarına ulaştı ve bütün benzerlerini gölgede bıraktı: 12. yy'da Endülüslü İshrakî düşünür İbn-i Tufeyl'in yazdığı, *Hayy Bin Yakzan*.

İbn-i Sînâ (Ö. 1037) ve İbn-i Tufeyl'in (Ö. 1176) aynı adı taşıyan *Hayy Bin Yakzan* isimli eserlerini yayıma hazırlayan N. Ahmet Özalp, Takdim kısmında bu iki eserin neden biraraya getirilerek yayımlandığını şu şekilde izah etmektedir: “*Yaygın kanaatin tersine hikâyeleri açısından bakıldığında, aynı adı taşıyan bu iki eser arasında hiçbir ilişki yoktur. Metinler arasında bulunabilecek tek ortak nokta, her ikisinin de alegoriye (temsilî hikâye) dayanmasıdır. Buna karşın birçok felsefe tarihçisi iki metnin aynı olduğundan söz etmişlerdir. İbn-i Sînâ'nın eseri tanıtılırken İbn-i Tufeyl'in eserini özetleyenler bile olmuştur. Neredeyse tarihî bir nitelik kazanan bu yanlış ortadan kaldırmak ve ilgilenenlerin iki metni birlikte okumalarına imkân sağlamak amacıyla dili de güncelleştirerek biraraya getirilmiştir.*”

İbn-i Tufeyl'in günümüze ulaşan ve bütün dünyada tanınmasını sağlayan eseri *Hayy Bin Yakzan*'ın diğer

adı, *Esrârü'l-Hikmeti'l-Meşrikiye*'dir.

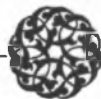
Dünyada felsefî romanın ilk örneği, Tanpınar'ın deyişiyle “*Müslüman âleminin tek romanı*” olan bu eser, 14. yy'dan başlayarak dünyanın bütün belli başlı dillerine çevrilmiş, başta *Robinson Crusoe*'nun yazarı Daniel Defoe olmak üzere, Bacon, Spinoza ve More gibi pek çok Batılı düşünür ve sanatçıyı etkilemiştir. Batı'da *Robinsonad* diye isimlendirilen ada romanlarının da ilham kaynağı olmuştur. Bizim edebiyatımızda *Robinson Crusoe*, *Hayy Bin Yakzan*'dan daha fazla bilinmektedir. Dolayısıyla *Hayy Bin Yakzan*'ın bizim edebiyatımızdaki tesirinden söz etmek mümkün değil. 1923 yılında dilimize kazandırılmış, 1985 yılında da kitaplaşmıştır. Durali Yılmaz'ın çocuklar için yaptığı uyarlama da istisna olarak kalmış ve gerekli ilgiyi uyandıramamıştır.

İslâm Dünyasında temsilî hikâye geleneği İbn-i Sînâ ile başlar. İbn-i Sînâ, Huneyn bin İshak'ın Yunancadan çevirdiği *Salaman ve Absal* isimli temsilî hikâyeden ilham aldığını, bu hikâyenin anlatım tekniğini kullanarak eserini yazdığını belirtmektedir.

İbn-i Sînâ'nın eseri kendinden sonraki birçok düşünürü etkiler ve bir anlatım geleneği hâline gelen temsilî hikâye tarzında pek çok eser vücuda getirilir. İbn-i Tufeyl'in *Hayy Bin Yakzan*'ı bu geleneğin en ünlü eseridir. Sühreverdi (Ö. 1191) *El-Gurbetü'l-Garbiye*, İbnü'n-Nefis (Ö. 1492) *Salaman ve Absal* adlı eserleriyle geleneğin diğer önemli örneklerini verirler.

Birbirini takip eden tüm eserler belli ölçülerde bir öncekinden etkilenmiştir. Yazarları da böyle bir etki-den, en azından ilham almadan söz ederler.

Şerafeddin Yalıtıkaya, İbn-i Sînâ metnine yazdığı Giriş'te *Hayy Bin Yakzan*'ı anlayabilmek için İbn-i Sînâ'nın kozmogoni, ruhbilim, dirimbilim hakkındaki görüşlerinin bilinmesi gerektiğini söyleyerek felsefesine kısaca değinir. Ona göre, “*Varlıktan sudûr etmede bir iniş gerçekleşir. İnişin bittiği yerde çıkış başlar. En alt, en aşağı nokta varlık ilkesinden en uzak noktadır. İlkten, kaynaktan ilk çıkan nokta ise, kaynağa en yakın olan noktadır. İlk ilke varlığın nedenidir. Varlık basamaklarının birincisi, varlığın kaynağı olan Tanrı'nın varlığı basamağıdır. Tanrı'dan ilk olarak maddeden aşkın akılların birincisi olan ilk akıl çıkar. Böylece “dokuzuncu akıl” a kadar gider ve akıllar sonu erer.*”

Sonra bu akılların aracılığıyla öğeler evreninin işlerini yürütmekle görevlendirilen “onuncu akıl” gelir. Onuncu akıldan sonra akıl basamakları sona erer ve nefis basamağı başlar. Nefis cisme bitişik olduğundan karanlık içindedir. İnsan akıl nuruyla aydınlanmadıkça kendi nefisini göremez. Varlıkta “akıl” ve “nefs” basamaklarından sonra, yukarıdan aşağıya üçüncü basamak olmak üzere biçim ve biçimin taşıyıcısı olan özdek (heyula) basamakları gelir. Doğa evrenine düşmüş olan varlıklar buradan yeniden yükselmeye başlarlar. Bu evrende insandan daha yetkin bir varlık yoktur. İnsanın yükselmesi, bilgi ile özdeşleşerek salt bilgi kesilmesi ve kazanılması akıl derecesini bulup, etkin akılla birleşmesiyle gerçekleşir” (s. 9-10).

Yaltkaya'nın hazırladığı Giriş'te Salaman ve Absal hikâyesinin farklı şekillerine de yer veriliyor.

Eserde Yaltkaya'nın hazırladığı Giriş'ten sonra İbn-i Sînâ'nın Hayy bin Yakzan'ı veriliyor. İbn-i Sînâ eserinde Hayy bin Yakzan'ın hikâyesini birinci ağızdan anlatıyor. Karşılıklı konuşma içinde Hayy'in söylediklerine yer veriliyor. Hayy kendini şöyle tanıttırıyor: “İşim evrenleri gezmeştir. Bu gezilerim nedeniyle bütün evrenin gerçekliğini kavramış, her nesneyi öğrenmiş bulunuyorum. Gezilerim ve öğrenmelerim sırasında, yüzümü sürekli babama, Yakzan'a tutardım. O, bütün bilimlerin anahtarını elime vermiş, evrenlerin yollarını göstermiş olduğundan, iklimlerin ufukları önümde açıldı; tümü bana bir anda göründü” (s. 31).

Daha sonra İbn-i Tufeyl'in Hayy Bin Yakzan'ı veriliyor. Hikâyeye geçmeden önce “İbn-i Tufeyl ve Hayy Bin Yakzan Üzerine” isimli kısımda İbn-i Tufeyl'in hayatı, İşrakî hikmet ve Hayy Bin Yakzan, Hayy Bin Yakzan'ın etkileri hakkında kısaca bilgi veriliyor.

“İbn-i Tufeyl, kendisine kadar gelişen Endülüs felsefesini inceden inceye değerlendirerek ulaştığı sonuçları Fârâbî, İbn-i Sînâ ve Gazâlî sistemleriyle besler ve kendi anlayışını kurar. Bu nedenle, onu belirli bir akım içine yerleştirerek değerlendirmek oldukça güçtür. İbn-i Tufeyl'i İşrakî bir filozof, daha doğrusu hakîm saymak yanlış olmaz. Fakat İşrakîliği salt Sühreverdi-i Maktul'ün sistemleştirdiği doktrin olarak anlarsak, bunun doğru olmadığı da söylenebilir. Yöntemleri ve varış noktaları bakımından ele alındığında

ikisi arasında yakın bir akrabalık, hattâ aynılık görülmektedir.

“Sühreverdi Heyakilü'n-Nur adlı eserine, “Ey Kayyum, bizi nurunla güçlendir; nur üzerine yerleştir ve Nur'a doğru götür” cümlesiyle başlar. “Nur” kelimesinin üç defa tekrar edilmesiyle dikkat çeken cümle İşrakî hikmetin en kestirme tanımını vermektedir. Bunu daha iyi anlayabilmek için cümledeki birinci “nur” un saf aklı, ikinci “nur” un bilgiyi, üçüncü “nur” un da nurların nuru olan Tanrı'yı simgelediğini bilmek yeterlidir. İşrakî hikmetin üç anahtar kelimesi akıl, bilgi ve Tanrı'dır.

“İbn-i Tufeyl'in anlayışı açısından bakıldığında, “aramak” iki yönlü bir çabayı gerekli kılar: Birincisi gözlem ve deneylerle pekiştirilen düşünme, ikincisi de arınmadır. Düşünme, nesnelere dünyasından başlayarak en yüce gerçek olan Tanrı'nın bilgisine ulaşana kadar aklın bütün imkânlarını sonuna kadar kullanma; arınma ise, ulaşılan bilginin tadılmasını sağlayan sezgiye (keşf ve ilham) ve Tanrı'da yok olmayı sağlamak için nefsi ve ruhu, başka bir deyişle Tanrı'nın tecelli yeri olan kalbi dünyevî ilgi ve eğilimlerden, kir ve pisliklerden temizleme çabasını dile getirir” (s. 53-54).

İbn-i Tufeyl'in bu felsefesi Hayy Bin Yakzan'm da ana düşüncesini oluşturmaktadır; daha doğrusu bu felsefe alegorik hikâyeye tarzında anlatılmaktadır.

Bu felsefeye göre: “Gerçek bilgi iki esasa dayanmalıdır: Akıl ve Sezgi. Bilgi, deneyin akıl ile ve aklın da sezgi ile uygunluğudur. İnsan gerçeğe ulaşmada gerek parçalardan bütüne, gerekse bütünden parçalara akıl yürütme yolunu da aşarak kendi içinde bulunan sezgi ışığına da yönelmelidir. Çünkü, Allah'ın zâtı sırf nurdur. Nur, ilahî zâtı algılayabilecek olan insanın içindeki nuru uyandırmak ve parlatmak, sadece duyuların, aklın ve ruhun özel terbiyesi ile mümkündür ve ancak Allah hakkında bu suretle elde edilecek bir bilgi bize bizzat zâtı verebilir” (s. 54).

Allah bilgisine ulaşmanın en sağlıklı yolu tecellileri alabilmeye, o da insanın maddî ve manevî pisliklerden arınmasına, kalbini bir ayna gibi parlatmasına bağlıdır. Kalp bir ayna durumunu alınca tecelliler orada yansır, İşrak (Aydınlanma) hâdisesi başlar.

İbn-i Tufeyl'in felsefesi, rasyonel düşünceden yola çıkarak, keşf ve ilhama ulaşan ve bu nedenle son noktada sūfilikle çakışan bir "zevk yolu" dur. İşte *Hayy Bin Yakzan*, bu bilgilenme ve Allah'a ulaşma yolunun Hayy'ın serüveni etrafında somutlaştırılmış hikâyesidir.

Özalp'a göre, *Hayy Bin Yakzan*, tabiatı gereği sembolik öğelerin oldukça fazla olduğu bir eserdir. İbn-i Tufeyl, romanının felsefi yüklemine olaylar aracılığıyla olabildiğince yalınlaştırmış olsa bile, birtakım bilgilerin ehli olmayanlara ulaşmasını engelleme düşüncesi ile örtük bir anlatım yolunu tutmuştur. Bu sebeple, eseri yayına hazırlayan Özalp, romanın ve mesajının kavranabilmesi için, mahremiyetini fazla kurcalamadan bazı ön bilgiler vermiş ve meseleye şu şekilde açıklık getirmiştir: İbn-i Tufeyl, *Hayy Bin Yakzan* ile zamanında büyük tartışmalara yol açan üç meseleyi çözümlmeyi amaçlamaktadır.

1. İnsan kendi başına hiçbir eğitim ve öğretim görmeksizin, tabiatı inceleyerek, düşünme yoluyla "*insan-ı kâmil*" aşamasına ulaşabilir, başka bir deyişle **insanî nefis, faal akılla birleşebilir.**

2. Gözlem, deney ve düşünme yoluyla elde edilen bilgiler, vahiy yoluyla gelen bilgilerle çelişmez, yani **felsefe ile din arasında tam bir uygunluk vardır.**

3. Mutlak bilgilere ulaşmak bütün insanların üstesinden gelebileceği bir şey değildir. **Yüce gerçekliklere ulaşmak ferdi bir hâdisedir.**

Hayy Bin Yakzan, insanın kendi başına "*insan-ı kâmil*" aşamasına ulaşabileceğini kanıtlamaktadır. Romanın kahramanı Hayy, bütün ömrünü kimsesiz bir adada geçirmektedir. Bir varsayıma göre, ıssız adada toprağın mayalanması sonucu kendiliğinden türemiş, diğer bir varsayıma göre de, başka bir adada dünyaya geldikten sonra bir sandık içinde denize bırakılmış, böylece içinde yaşadığı adaya sürüklenmiştir.

Bir ceylan tarafından beslenip büyütülen Hayy, elli yıl içinde duyulur dünyanın yalın gerçeklerinden adım adım en yüce gerçekliğe, Allah'a ulaşır. Bu uzun süreç içerisinde Hayy, Allah'ın "dıştaki âyetleri", göstergeleri olan evreni, varlık kitabını gözlem ve deneylerle, kıyaslamalar ve akıl yürütmelerle çözer; varoluş nedenlerini, anlamlarını, Allah ile olan bağıntılarını kavrar. Aklın imkânlarını sonuna kadar kullanmasından,

sıkı bir riyâzetle kalbini arıtmasından sonra müşahadeye, yetkin insan aşamasına ulaşır.

Yetkin insan aşamasına ulaşan Hayy, uzlete çekilmek amacıyla adasına gelen Absal ile karşılaşır. Absal sūfî eğilimli olmakla birlikte vahye dayalı inancı, dini simgelemektedir. Hayy'ın konuşmayı öğrenmesinden sonra birbirlerine serüvenlerini, sahip oldukları bilgileri anlatırlar. Hayy Absal'ın aktardığı bütün bilgileri onaylar; dinin emir ve yasaklarıyla kendini yükümlü kılar. Çünkü iki bilgi arasında bir aykırılık yoktur. İki bilgi aynı gerçekliğin farklı iki formundan başka bir şey değildir.

Üçüncü tezin kanıtlanması Hayy'ın toplumsal bir sınavdan geçmesini gerektirmektedir. Absal, yaşadığı ada halkının durumundan söz edince Hayy, oraya giderek insanları uyarmaya, ulaştığı gerçekleri onlara aktarmaya karar verir. Birlikte Absal'm adasına giderler. Hayy, insanlara dünyanın gerçek yüzünü, dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden başka bir şey olmadığını, asıl olanın öte dünyaya hazırlanmak, bu dünyada Allah müşahadesine ermek olduğunu anlatmaya çalışırsa da, bütün emekleri boşa gider. Çünkü insanların yapısı, yaratılışı, yetenekleri farklıdır ve yüce gerçekliklere ancak az sayıdaki üstün yaratılışlı insanlar ulaşabilirler. Bu gerçeği anladıktan sonra, Hayy Absal ile adasına döner ve önceki yöntemleriyle çalışarak eski makamına ulaşır. Absal da onu izleyerek onun makamına yakın derecelere yükselir. Ölünceye kadar adada, Allah'a kulluk ederler.

İbn-i Tufeyl, *Hayy Bin Yakzan*'da Hayy'ın hayat tecrübesi dolayısıyla **tabii, sıcak, kendisi ve çevresiy-le barış içinde, evrenin düzeniyle uyumlu ve tevhid-le yüklü ideal bir hayat biçimini somutlaştırmaktadır.**

İbn-i Tufeyl'in bu felsefî romanı felsefe ve tasavvufun bütünlüğü içinde, **düşünce ile hayatın, ilim ile imanın birliğini** gösteriyor.

İbn-i Tufeyl, hikâyesinin birçok motifini *Kur'ân-ı Kerim*'den almıştır. Meselâ, Hayy'ın bir sepet içinde suya bırakılması hikâyesi, Hz. Musa'nın suya bırakılmasına benzemektedir. Her bölümün sonunda yer alan ve Ahmet Özalp tarafından hazırlanan Notlar kısmında açıklayıcı bilgiler vardır. *Kur'ân-ı Kerim*'den alınan kısımlar burada bir bir izah edilmektedir.

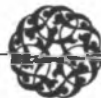
Ne var ki, eserlerin dilinin güncelleştirilmesi hususunda biraz aşırıya kaçılmış. Metinlerin orijinalindeki birtakım kavramlar bugünkü Türkçedeki karşılıklarının verilmesinden öte anlaşılabilir bir hale sokulmuş. Bazı kavramlara verilen Türkçe karşılıklar ise, onların ifade ettikleri anlam dünyasını yansıtmaktan bir hayli uzak. “Saâdet-i ebediye” yerine “bitimsiz mutluluk”, “vacib” yerine “zorunlu” gibi...

İbn-i Tufeyl, son söz olarak üzerinde hassasiyetle durulması gereken şu hususlara dikkat çeker: “Bu kitapta, Hayy Bin Yakzan, Absal ve Salaman’ın hikâyeleri çevresinde hiçbir kitapta bulunmayan, olağan konuşmalarda duyulmayacak ve ehli dışındakilerden gizli tutulan bilgileri içeren önemli konulara ilişkin açıklamalar yaptım. Bu bilgileri ancak Allah bilgisine sahip kimseler anlayabilir. Şeytan’ın ayarttığı, Allah’a karşı mağrur kimseler ise, bu bilgilerden yoksun kalırlar. Bizden önceki âlimler bu bilgileri açıklamakta nekes davranmışlar, ehli olmayan kimselerden saklamışlardır. Biz onlara muhalefet ederek her şeyi ortaya

koyduk. Üstündeki örtüyü kaldırdık. Bunu zorunluluk duyduğumuz için yaptık. Günümüzde felsefecilerin savdukları birçok batıl görüş ortalığa yayılmış, halkı da kaçınılmaz biçimde etkilemiştir. Büyük nebileri izleme yükümlülüğünü üzerlerinden atarak sefihlerin peşinden gitmek isteyenlerin, yeteneksiz kimselerden saklanması gereken sırlardan olduğunu sanarak bu yanlış görüşlere inanmalarından, bu görüşlere ilgi ve sevginin artmasından korktuk. Böylesi kimseleri araştırmaya, düşünmeye yönelterek yanlış yolda yürümelelerini önlemenin en iyi yol olduğunu düşündük. Şunu da belirtelim ki, ortaya koyduğumuz sırları büsbütün örtüsüz bırakmadık. Ehli olanların kolaylıkla yırtabileceği, bu bilgilere ulaşması doğru olmayanlar için ise oldukça kalın sayılabilecek ince bir perde çektik.”

Hayy Bin Yakzan, zevkle okuyacağımız ve üzerinde uzun uzun düşüneceğimiz bir eser. Çocuklar ve gençler için sadeleştirilmeli ve onların kabuller dünyasına da sunulmalıdır.

“Kültürel yapı, bir toplumun hemen hemen tamamının yaşamayı devam ettirdiği, şuuraltındaki değerleri de içinde taşıyan bir hayat alanıdır.”

“Kırgızistan, Dünü, Bugünü, Yarını”

Feyzullah Budak, **Kırgızistan, Dünü, Bugünü, Yarını**, Ocak Yayınları, Ankara 1997, 112 sayfa, 6 adet harita, 11 adet fotoğraf.

Seniha YALÇIN

Araştırmacı-Yazar

1993 yılından bu yana Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde resmî görevler nedeniyle bulunan Feyzullah Budak, görevini ifa ederken Türkiye’imiz ve hattâ tüm dünya için ilgi ve merak konusu olan bu ülkelerle ilgili gözlemlerini, inceleme ve tesbitlerini sistematik olarak derleyip yayın dünyamıza kazandırmayı da en az resmî çalışmaları kadar ciddi bir sorumluluk olarak kabul etmiş olduğunu, bu kitabıyla bir kere daha ortaya koyuyor.

Feyzullah Budak ilk kitabı olan “Orta Asya Mektupları”nda, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından önce ve sonra bugünkü bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin sosyal, ekonomik, kültürel, coğrafi vb. açılardan konularını konu etmiş, anı-araştırma-inceleme tarzındaki bu eserinde hem genel olarak, hem de beş Türk Cumhuriyetini ayrı ayrı değerlendirmişti.

Bu yeni kitabında ise yazar, 1993 yılında Cumhurbaşkanlığı Başmüşaviri olarak görev yapmakta olduğu Kırgızistan’ı çok yakından incelemiş ve ekonomik istikrara kavuşmasında bizzat katkıda bulunduğu bu ülkenin tarımdan turizme bir çok alanda hızlı bir gelişme potansiyeline sahip olduğunu en gerçekçi verilerle gözler önüne sermiştir.

“Kırgızistan, Dünü, Bugünü, Yarını” adlı kitap üç bölümden oluşuyor. Bölümlerin incelenmesine geçmeden önce Sunuş ve Önsöz sayfalarında vurgulanan bazı önemli mesajlara değinelim: Ocak Yayınları adına Dr. Bahattin Ergezer, Sunuş yazısında şu değerlendirme yapıyor: “1985 yılından itibaren, ... ticaret, yatırım, görev ve ziyaret gibi bir çok nedenlerle pek çok insan akın akın Türkiye’den Türk Cumhuriyetlerine

doğru sefere çıktı. Ama bunlardan pek azı tarihî misyonunu doğru kavrayabildi ve bu misyonun kendisine yüklediği görevleri en doğru şekilde omuzlama başarısını gösterebildi. İşte bu kitabın yazarı sözü edilen az sayıdaki talihli ülkü ve ideal adamlarından biridir.”

Feyzullah Budak, kitabın ortaya çıkışını Önsöz’de şöyle izah ediyor: “Yeni Türkiye Dergisi’nin Türk Dünyası özel sayısı için hazırladığım Kırgızistan konulu makalenin bağımsız bir kitap olarak basılması fikri, Orta Asya’ya ve özellikle Kırgızistan’a yönelik özel alâkaların daha yaygın ve daha kolay bir şekilde tatmin edilmesi gayretinden doğdu. Böylece ata yurdumuzla ilgili olarak Anadolu Türklüğünde var olması gereken bilgi denizine bir damla ilâve edebilirsem ve bu bilgilenmeden Türk Dünyasının parlak geleceği yolunda zerre kadar bir fayda doğarsa, milletime olan denizler misâli borcumun bir tek damlasını ödeyebilmiş olma huzuruna ulaşmayı ümit ediyorum...”

Kitabın birinci bölümünde “Kırgızistan’ın Dünü” başlığı altında, Türklerin İlk Yurdu, İlk Kırgız Devleti, Hun İmparatorluğu Dönemi, Kök Türk İmparatorluğu Dönemi, Bağımsız Kırgız Devleti, Çin Tehdidi ve Batıya Göç, Moğol ve Özbek Hâkimiyeti, Yeniden Bağımsız Kırgız Devleti, Rus İşgali ve Bağımsızlık Direnişleri konuları bulunuyor. Bu bölümde, bilinen ilk devletlerini M.Ö. 2. yüzyılda bugünkü Kırgızistan topraklarında kurmuş olan Kırgız Türklerinin tarih boyunca bağımsız olmak uğruna verdikleri savaşlar ve büyük direnişler anlatılıyor. Merkezî Asya’daki Türk Hanlıklarının birbirleri ile olan amansız rekabet ve mücadelelerinin, Rusların Orta Asya’daki hâkimiyet plânlarını uygulamaya müsait bir zemin hazırlamaktan başka bir şeye yaramadığı; bu zaafiyet ortamı içinde Rus ordularının on yıl gibi bir süre içinde Orta Asya’daki Türk yurtlarını tamamen işgal edişinin nasıl gerçekleştiği ve Sovyet Rusya döneminde de yarım asırdan fazla bir süre aralıksız ve çok kanlı direnişlerle büyük bir bağımsızlık savaşı verildiği ifade ediliyor. Bağımsızlık direnişleri Stalin döneminde tanıyamen sindirilen Kırgızistan’a 1924 yılında Muhtar Bölge Statüsü veriliyor ve 1926 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ne dâhil ediliyor.

“Kırgızistan’ın Bugünü” başlıklı ikinci bölümde ise, son yirmi yıllık süreç içerisinde bağımsızlığın elde

edilişi ile Sovyet yönetiminin birlik bünyesindeki halklarına reva gördüğü yaşama biçimi günlük hayattan örneklerle anlatılıyor. Sovyet Rusya şehirlerinde, havaalanından şehre giden yol başta olmak üzere şehrin merkezinde parkları, bahçeleri, yolları ve sulama kanallarıyla tam bir debdebe sergilenirken, arka sokaklar ve kenar mahallelerde tam bir sefalet yaşandığını, en temel ihtiyaçların karşılanmasında bile büyük bir mahrumiyetin mevcut olduğunu ibretle okuyoruz. Bağımsızlığın ilk yıllarında ciddi ekonomik meselelerle başatması gereken Kırgızistan devletinin yüzde dörtbini aşan yıllık enflasyon oranı, istihdam denge-sizlikleri, sınai üretimdeki düşüşler, iflas etmiş para politikaları gibi her biri dev boyutlu problemleri, 1993-96 yılları arasında gerçekleştirilen yeniden yapılanma sürecinde nasıl çözmeye başladığı da bu bölümde anlatılıyor. Yeni hukuk düzenine geçiş, millî para, millî gelir ve üretimde artış, enflasyonda azalma, dış ticarete gelişme vb. olumlu sonuçlar hızla elde edilmeye başlanıyor. Bağımsızlığın ilânından itibaren geçen altı yıllık süre içerisinde ulaşılan müsbet gelişmelere zemin hazırlayan temel sebebi, yazar şöyle izah ediyor: Kırgız halkının ve yönetiminin yeni bir döneme girerken birbirine güvenmesi ve her ikisinin birden serbest piyasa ekonomisi içerisinde kalkınma inancına tereddütsüz bir şekilde yönelmesi, ayrıca hem halk, hem de yönetim tarafından bu karşılıklı güvenin ve serbest piyasa ekonomisine olan inancın gerçekleriyle ilgili rollerin doğru üstlenilip, doğru oynanması...

Kitabın üçüncü bölümü “Kırgızistan’ın Yarını” başlığını taşıyor. Yazar burada bağımsızlık ilânından itibaren geçen beş-altı yıllık dönemdeki seyrin, Kırgızistan ekonomisinin geleceği yönünden umutlu sinyaller verdiğini belirterek, uzun yıllar boyunca ekonomik plân ve programlarını kendi millî menfaatleri doğrultusunda tesbit etme imkânına sahip olamamış ve bunun sonucunda ekonomisi pek çok konuda çıkmazlara saplanmış bir ülkenin, sosyo-ekonomik alanda göstermiş olduğu ve buraya kadar anlatılan performansı azınsanamayacak bir başarı olarak nitelendiriyor. Kırgızistan devletinin önümüzdeki on yıllık dönem için belirlediği stratejik hedefler şöyle özetleniyor:

1. Toprak reformunun tamamlanması; gıda ve gıda işleme dallarının geliştirilmesi.

2. Sınai işletmelerin modernize edilerek yeniden

kurulması.

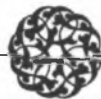
3. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi.

4. Banka sisteminin yenilenmesi ve lisans piyasasının canlandırılması.

5. Yabancı yatırımların teşviki ve bu teşvik içerisinde turizm sektörüne öncelik verilmesi.

Bu stratejik hedeflerin ülke için taşıdığı büyük öneme değinen yazar, bu bölümde şöyle bir temenniye de yer veriyor: “Ümit etmek istiyorum ki, günümüzün özellikle Türk iktisat tarihçileri daha birkaç yıl öncesine kadar millî bir kaynak, millî bir para, millî bir anayasa ve dolayısıyla bu sembollerin yaratacağı millî müesseselerden mahrum olan bu ülkenin ve diğer Asya Türk Cumhuriyetlerinin verdiği yeniden var olma mücadelesini yeterli ölçüde takip ve tesbit ediyor olsunlar. Çünkü 21. yüzyıl ve daha sonrasının iktisat tarihçileri bu konu ile bugün zannedilenden çok daha fazla meşgul olmak zorunda kalacaklar...”

Kırgızistan’ın ekonomik geleceği ile ilgili olarak sahip olduğu avantajlar ve dezavantajlar da kitabın bu bölümünde son derece pratiğe dönük ve gerçekçi bir biçimde özetleniyor. Eski Sovyetler Birliği merkezinin ülkeye bakışından kaynaklanan ve eski rejimin özüne bağlı problemler nedeniyle ülkenin sahip olduğu ve geçmişte değerlendirilemeyen zengin potansiyel, yeni yönetim biçimiyle hızlı bir gelişme dinamiğini harekete geçiriyor. Kırgızistan Cumhuriyeti’nin parlak geleceğinin işareti olan “Kullanılmayan Tarım Potansiyeli”, “Merak Edilen Turizm Merkezi”, “El Değmemiş Yeraltı Zenginlikleri”, “Hidroelektrik Enerji Potansiyeli” ve “Yabancı Sermaye” gibi avantajlar hakkında gerçekçi ve özlü bilgiler aynı başlıklar altında aktarılıyor. Bunun yanı sıra ülkenin geleceğe dönük bazı dezavantajları da aynı gerçekçi yaklaşımla özetleniyor. Bu dezavantajların bir kısmı bölgenin coğrafi ve jeolojik konumundan kaynaklanmakla birlikte, maalesef bir bölümü de Sovyetler Birliği yönetimi tarafından plânlı bir şekilde, istikbalde elde edilmesi muhtemel bağımsızlık dönemlerinde ciddi problemlere kaynak yaratması için tesis olunmuş veya bölgeyi Ruslaştırma politikalarının tatbiki esnasında ilerdeki bağımsızlık günleri için beklenmeyen bir yan olumsuzluk şeklinde husule gelmiş... 1916 yılındaki büyük katliam sırasında

üçyüzbin Kırgız Türkü'nün ülkesini terkederek Doğu Türkistan'a göç etmek ve hâlen Çin hâkimiyeti altında bulunan bu bölgede yaşıyor olmak mecburiyeti bu olumsuz sonuçlardan biri...

Kırgızistan'ın açık denizlere olan uzaklığı, Kırgızistan'ın coğrafi bir gerçeği olarak karşımıza çıkıyor. Bu dezavantaj aynı konumdaki diğer dünya devletlerinde olduğu gibi uluslararası ticarete konu olan ihraç mallarına ve dışardan almak zorunda olduğu mallara önemli ek mâliyetler getiriyor. Bu durumu ortadan kaldırmak belki mümkün değil, ama ülke ekonomisinin gelişme trendi içerisinde bir yandan tarım ve gıda sektörü gibi yükte ve hacimde büyüklük arzeden endüstri sahasında dâhilî üretim ile kendine yeterli hâle gelmek, alımda ve satımda kâr marjları nisbeten daha yüksek teknolojik emtiaya yönelmek suretiyle bu dezavantaj belirli ölçüde izole edilebilir. Dâhilî ulaşımdaki güçlükler de ülkenin mevcut coğrafi yapısı nedeniyle bir başka dezavantaj olarak karşımıza çıkıyor. Bu bahiste önemli bir yer tutan "Fergana Vadisi Tuzağı" konusu ise, Kırgızistan için stratejik bir problem.

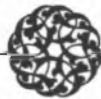
Büyük Türkistan coğrafyasını küçük parçalara bölerek, gelecekteki muhtemel bağımsızlık dönemlerinde Orta Asya'daki devletler arasında anlaşmazlık kaynağı hazırlamak amacıyla güden Sovyet Rusya'nın "Fergana Vadisi Tuzağı", gerçekten Özbekistan ile Kırgızistan arasında bir sınır sorunu oluşturacak gibi görünüyor. Yazar kitabın bu bölümünde, Türkistan topraklarında

Ruslar tarafından istilâ sürecinin başlamasını müteakip Çarlık Rusyası'nın ve daha sonra Sovyet Rusya'nın hâkimiyeti döneminde bu coğrafya üzerinde Rusların varlık ve egemenliğini pekiştirici ve yine bu coğrafya üzerinde yaşayan halkların arasına nifak sokucu ve birbirine düşürücü mâhiyette diplomatik, siyasî hileler ve oyunlar hakkında aydınlatıcı bilgiler veriyor ve uyarılarda bulunuyor.

Çin tehdidi ve petrol-doğalgaz yetersizliği gibi hususların da birer dezavantaj olarak kabulüne rağmen, bu hususların kalkınma ve geleceği parlak görme önünde kesin engeller teşkil etmeyip, sadece bu yoldaki bazı zorlukları ihtiva ettiği, avantajlar kategorisinde sıralanan hususların ise, kalkınma ve geleceği parlak görme yolunda pek çok ülkeye nasip olmayan önemli zenginlikler ihtiva ettiği belirtiliyor. İşte bu sebeplerle, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin devleti ve milleti ile birlikte, ikibinli yılların kalkınmış ve müreffeh ülkeleri arasındaki saygın yerini mutlaka alacağı inancı git-tikçe güçleniyor. Yazarın dile getirdiği bu inançta bizler de katılıyor ve Orta Asya'da bağımsızlığını kazanmış diğer Türk Cumhuriyetlerinin de Kırgızistan gibi kısa zamanda meselelerinin üstesinden gelip, güçlü birer devlet hâline gelmelerini temenni ediyoruz.

"Kırgızistan" kitabı ve bundan önceki "Orta Asya Mektupları" ile Türk Dünyasına büyük bir kültür hizmetinde bulunan Feyzullah Budak'ı tebrik ediyor, çalışmalarının devamını diliyoruz.

"Cumhuriyet, demokratikleşmede sosyal tabakalar arasındaki diyalogu ve yönetimin saydamlığını artıran bir düzenlemedir."

Anlarıyla Bir Kalem: Recep Bilginer

Recep Bilginer. *Hapiste Bir Gazeteci*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1998, 160 sayfa.

Özlem YURTSEVER

Atatürk Kültür Merkezi Yürütme Kurulu ve Bilim Kurulu Üyesi olan Recep Bilginer'in, hapisane anılarını kapsayan "*Hapiste Bir Gazeteci*" adlı kitabı, Çağdaş Yayınları tarafından yayımlandı. Bu eser, 1981'de "*Hapishane*" adıyla basılan kitabın ilâveler yapılmış ikinci baskısıdır.

Tiyatro ve Televizyon Yazarları Derneği Başkanlığı'nı da sürdüren Atatürk Kültür Merkezi'nin aksakallı ve tatlı delikanlısı Recep Bilginer ile tanıştığımda 1997 senesinin yazıydı. Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Sayın Sadık Tural, beni, Recep Bilginer'le, hakkında bir mezuniyet tezi hazırlamam için tanıştırdı. İki yıl önce izlediğim *İsyancılar* oyununun yazarıyla tanışmıştım.

Aradan bir yıl geçti. "*Edebiyat Sosyolojisinin Ölümleriyle Recep Bilginer*" adını taşıyan mezuniyet tezimi tamamladım. Tezimin ilk bölümü, Recep Bilginer'le yaptığım uzun bir mülâkat metninden oluşuyor. Bu röportaj sırasında edindiğim bilgilere göre; Recep Bilginer 1947 yılında Eskişehir'de çıkardığı "*Söz Milletinin*" adlı gazetede, "*Milletinin Efendisi*" başlıklı alıntı bir şiir yayımlıyor. Bu şiirin,

*"Hükûmetle rabatası teması,
Tahsildarla jandarma, köy ağası
Her üçü de köylünün baş belâsı
Milletimin efendisi işte bu."*

mısraları tutuklanmasına sebep oluyor. Suçu, Türk Ceza Kanunu'nun 159. maddesi gereğince "*Hükûmetinin manevî şahsına ve zabıta kuvvetlerine neşren hakaret etmek.*" Cezası ise, bir yıldan beş yıla kadar hapis. Bir süre Sultanahmet Cezaevi'nde kalan Bilginer, buradan Eskişehir Cezaevi'ne gönderiliyor. Burada üç ay yatıktan sonra kefaletle serbest bırakılıyor. Daha sonra

da beraat ediyor.

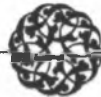
İşte, "*Hapiste Bir Gazeteci*" Recep Bilginer'in hapisanedeki günlerini gözler önüne seriyor. Recep Bilginer, mülâkat sırasında bana, kitabıyla ilgili şunları söylemişti:

"Hapishane anılarımı yeniden kaleme alırken amacım, bir zamanlar benim de yazdıklarımın yani fikirlerimden dolayı hapse atıldığımı, anlatmak değildir. Çünkü, benden önce olduğu gibi, benden sonra da gazeteciler, sanat adamları hapse atıldılar, hâlâ da atılıyorlar. Benim derdim tek parti yönetimindeki yanlışlardı..."

Kitabı elimize aldığımızda içimizi saran duygu "herhangi birinin hapisteki günlerini merak etme duygusu" değil. Merak ettiğimiz bizden daha çok düşünen, daha çok okuyan, bize göre daha uzağı gören birinin anıları, bir aydının anıları. Evet, Recep Bilginer günümüz Türkiye'sindeki aydın tipinin "prototipini" çiziyor âdetâ. 52 yıllık gazeteciliği ile ait olduğu topluma sesini duyurmak isteyen ve bu doğrultuda fikirler ileri süren Bilginer, yazdığı oyunlar ile de ileri sürdüğü fikirlerin uygulanma yollarını ortaya koyuyor.

Kitabın kapak resmi oldukça anlamlı. Kapakta, hapisanenin demir parmaklıklarının alt kısmı kalem ucu şeklinde çizilmiş. Recep Bilginer kitabının "Açıklama ve Yakınma" başlıklı iki sayfalık giriş yazısında halk-yönetim-adalet sacayağındaki kısır döngüden söz ediyor.

İki bölümden oluşan kitabın ilk bölümünün adı "Eskişehir Günleri". Yazarın hayatında Eskişehir'in özel bir yeri var; pek çok "ilk" in tadına burada varmış Recep Bilginer. İlk şiirinin, edebiyat yazılarının yayımlanması, profesyonel gazeteciliğe başlaması, ilk evliliğini yapması, baba olma heyecanına ilk defa kapılması, mahkeme huzuruna çıkması, politikayı ve politikacıları yakından tanınması hep bu şehirde gerçekleşmiş. Bu yüzden Bilginer'in hâtıralarında hiç eskimiyor bu şehir, her zaman taze. Şöyle diyor, bu ilk bölümün başında: "*Askerliğimin bir bölümünü geçirdiğim, askerlik sonrası yerleştiğim, umutlarımla umutsuzluklarımla savaştığım şehir. Bunların hepsi elli yıl geride kaldı. Anıları iyi-kötü diye ayırmak yanlış bençe. Anı yaşanmış hayat demek. Anıları olmak, insanın dopdolu yaşadığını gösterir. Ömrümüzün son nokta-*

sında, geriye kalan, sadece anlarımızdır.”

Kırkbeş sayfalık bu ilk bölüm, kendi içinde alt başlıklara ayrılmış. Bu alt başlıklar, yazarın anne ve babasının ölümünden sonra Adana'yı bırakıp, Konya'ya yerleşmelerinden, buradaki orta öğreniminden hareketle tutuklanmasına kadar geçen süreyi anlatıyor. Recep Bilginer bu sürenin içinde evliliğinden, ilk edebî deneyimlerinden, İnönü'nün Eskişehir'e gelmesinden, Hasan Polatkan'la ilk karşılaşmasından, İstanbul'a gelip *Vatan Gazetesi* kadrosuna alınmasından, Demokrat Parti'den, 1946'daki CHP Kurultayı'ndan bahsediyor.

İkinci bölüm “Tutuklanıyorum” adını taşıyor. Tarih, 23 Şubat 1947 Pazar. Emniyet Müdürlüğü'ne götürülüşünü şöyle anlatıyor Bilginer: “*Birinin sol omuzu, benim sağ omuzuma, ötekinin sağ omuzu, benim sol omuzuma değdi. Aynı anda “Haydi yürü” der gibi, omuzlarıyla beni ileri ittiler. Yüz çizgileri, taş merdivenin basamakları gibi sertleşmişti. Bakışları da öyle. Ben, artık bir saat öncesi Recep Bilginer değildim. Hazırladığım yazıt, yeni yaşamım, birden çok gerilerde kalmış gibiydi.*”³

Recep Bilginer, İstanbul'da *Vatan Gazetesi*'nin merkez kadrosunda ise başlayacağı gün tutuklanıyor ve Sultanahmet Cezaevi'ne gönderiliyor. Henüz yirmidört yaşında bir gazeteci, belki beş yıl hapiste kalacak. Kendisi olayın şaşkınlığını şu cümlelerle ifade ediyor: “*Demek bu yaşımda, küçük, az tirajlı bir gazetede, koskoca Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin manevî şahsiyetini ve zabıta kuvvetlerini yayın yoluyla tahkir edebilmişim. Övünmeli miydim, yoksa yerinmeli miydim? Koskoca hükümet, bu denli hoşgörüsüz müydü?*”

Yine, bu bölümdeki alt başlıklar ile hapisteki ilk gece, ilk gün, ziyaretçiler, koğuş ağaları, koğuş cina-yetleri anlatılıyor. Ardından Eskişehir Cezaevi. Yeni bir düzene ayak uydurma vakti. Acımasız bir disipline yeniden başlamak. Recep Bilginer, hapisaneyi dış dünyanın küçük bir modeli olarak niteliyor. Herkesin, uğradığı haksızlıktan şikâyetçi olduğu, ama herkesin ilk fırsatta başkasına haksızlık ettiği bir dünya. Bunun

için hapisane insanlarına sorarsanız, hepsi suçsuz.

Recep Bilginer, kitabının sonuna doğru “*Kader mi, değil mi?*” diye bir soru soruyor ve devam ediyor: “*Çektiklerimizin suçlusu, gerçekten kader dediğimiz güç mü, yoksa kendi kurduğumuz düzen çarkları mı? Herşeyi öyle kadere bağladıkça, bu çark bizi czmeye devam etmeyecek mi?*”⁵

Kitabın son sayfasında Bilginer'in yazdığı “*Mah-kûmlar Türküsü*” adlı şiir yer alıyor. Şiirin birkaç mısra-sı şöyle:

“Sizler hürsünüz
Hür olabildiğiniz kadar
İstedığınız yere gidebilirsiniz...
Bize gelince
Kanunlar bizi insan sayar
İnsanlara özgü cezalar koyar
Alnımıza
Ama o kanunlar
Hapishane içinde
Uğramaz yanımıza.”

T.S. Eliot “*Bir millet, büyük yazarlar yaratmaya devam etmezse, o milletin konuştuğu dil de, kültür de bozulur ve belki de daha güçlü bir dilin içinde eriyip gider*” diyor. Yetiştirdiğimiz değerli yazarların kıymetini bilmezsek, özellikle de, bir milletin dilinin en güzel şekilde ifade edildiği edebî tür olan tiyatrunun gelişmesine yıllarını vermiş olan Recep Bilginer gibi insanların kıymetini bilmezsek, eriyip giden biraz da geçmişimiz, geleceğimiz, insanlığımız olmayacak mıdır?

DİPNOTLAR

1. Özlem Yurtsever, *Edebiyat Sosyolojisinin Ölçütleriyle Recep Bilginer*, Gazi Üni. Türk Dili ve Edb. Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1998, s. 22.
2. Recep Bilginer, *Hapiste Bir Gazeteci*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1998, s. 9.
3. A.g.e., s. 63.
4. A.g.e., s. 70.
5. A.g.e., s. 159.

Mahallî Tarih Araştırmaları

Türk Kültüründe Menemen, İzmir 1996.

I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültür

Sempozyumu Bildirileri, İzmir 1997.

Geçmişten Günümüze Balçova, Balçova 1997.

Zekeriya Özdemir, Balıkesir Bölgesi'nde Milli

Mücadele Hareketleri, Ankara 1997.

Zekeriya Özdemir, Kaplıcalar Şehri Gönen,

Ankara 1988.

Nahide ŞİMŞİR

Ege Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Böl.

Örf, âdet ve geleneklerine bağlı, kendi kültürüne sahip çıkan ve geleceğine yön veren nesiller yetiştirmek, ancak tarihini bilmekle mümkündür. Bu bilinçle hareket eden mahallî idareler kendi tarihlerine ışık tutacak çalışmalara destek vermektedirler. Bilim adamları ve yerel yöneticilerin ortak mesaipleri ile birbirinden değerli çalışmalar her geçen gün artarak ortaya çıkmaya devam etmektedir.

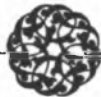
Özellikle 1995 senesinde sempozyumlar vasıtasıyla başlayan bu nevi ortak çalışmalar, peyderpey yayımlanarak halkımızın ve ilim âleminin hizmetine sunulmaya başlamıştır.

Bunlardan ilki, "*Sempozyum, Türk Kültüründe Menemen*" (İzmir 1996) isimli çalışmadır. Eser, Tuncer Baykara'nın "Menemen'in Tarihi Coğrafya Olarak Yorumu", Cevat Bakkal'ın, "Menemen Kazası ve Adının Menşei Meselesi", Mehmet Şeker'in "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ne Göre Menemen ve Sosyal Hayatı", Necmi Ülker'in "Menemen Merkez Mahkeme Camisi Hazire Kitabeleri", Remzi Duran'ın "Menemen'de Dinî Mimari", Fatma Özkan'ın "Menemen'de Tarihi Evler", Mustafa Bozdemir'in "Taşhan ve Çevre Düzenlemesi", Sevim Çizer - Füsün Uludinç'in "Menemen Çömlekçiliğinin Dünü, Bugünü, Yarını", Necdet Okumuş'un "Menemen Çukurköy'ün Fizikî, Demografik, İktisadî ve Sosyal Yapısına Ait

Bazı Tesbitler", H. İbrahim Şener'in "Menemenli Mahmud Fuad Efendi ve Kişiliği", Muhterem Ceylan'ın "İşgal Yıllarında Menemen" ve Alim Korkmaz'ın "Menemen ve Çevresi Sünnet Gelenekleri İçin Bir Örnek: Teleklerde Sünnet Şöleni" isimli tebliğlerinden oluşmaktadır.

İkincisi, "*I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*" (İzmir 1997)dir. Tuncer Baykara "Anadolu'nun XV. ve XVI. Yüzyıllardaki Dış Ticaret Kapısı: Çeşme", Asaf Koçman - Hasan Gümüş "Çeşme Yöresinde (İzmir) İklim Koşulları ve Hidrolojik Özelliklerin Yerleşme ve Turizm Açısından Önemi", Keit Hoopwood "Tzachas/Çakabey Selçukluları ve Bizanslılar Arasında İzmir", Kate Fleet "Onördüncü Yüzyılda Beyliklerin Batı Anadolu'dan Hububat İhracı", Feridun M. Emecen "XVI. Asırda Çeşme İskelesi Hakkında Bazı Bilgiler", Nahide Şimşir "XVIII. Yüzyılda Çeşme Kazası", Mücteba İlgürel "1768-1774 Osmanlı - Rus Savaşı'nda Çeşme Mağlubiyeti", Dimitri Vasiliyev "İkinci Katarina'nın Rus Donanması'nın Adalarda Yaptığı Harekâtlar Konusunda Asker ve Siyaset Adamları ile Mektuplaşması", Aleksandr Kolesnikov "Rus Askerî Arşivlerindeki Osmanlı Tarihine Ait Belgeler ve Çeşme", Özcan Mert "Osmanlı Döneminde Çeşme Batıkları", Jean Schmidt "Yakınoğ'u'daki Hollandalı Afyon Tacirleri 1820-1940", Rauf Beyru "Gazete Haberlerinden: Çeşme Yöresinde 1880'li Yıllarda Oluşan Bir Deprem Dalgası", Necmi Ülker "Aydın Vilâyet Salnâmelerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında Çeşme Kazası". Salahi R. Sonyel "İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşı Döneminde Çeşme ve Çevresi", Yaşar Aksoy "Çeşme'den Bir Sözlü Tarih Örneği", Ertan Daş "Çeşme Mezarlığı'ndaki Süslemeli Mezar Taşları", Şule Sevinç Kişi "Çeşme Ilıcaları", Orhan Koloğlu, "1922 İzmir Yangını Üzerine" ve Sabri Sürgevil "Bir Dönemin Tanıkları" adlı tebliğler çok sayıda resim, kroki ve harita ile zenginleştirilerek okuyuculara sunulmuştur.

Bir diğeri, "*Geçmişten Günümüze Balçova*" (Balçova 1997) adlı eserdir. Bu kitap toplam sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Tuncer Baykara "Balçova Hakkında Düşünceler", Selim Aksoy "Balçova Kasabasının Tarihçesi", Cemal Bora "Balçova Adını Nereden Aldı", Filiz Çolak "XX. yy. Başların-

dan Günümüze Hâtıralar”, Necmi Ülker “İzmir Körfezi'nin Kilidü'l - Bahiri: Sancakkale'si”, Gürol Tulunay “Sancakkale”, Çınar Atay “Yeni Kale”, Gürol Tulunay “İnciraltı Notları” isimli konu başlıkları ile Balçova'nın tarihine ışık tutmuşlardır. İkinci bölümde, Agamemnon kaplıcaları özellikleri ve çeşitli cepheleri ile ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Hasan Gümüş “Balçova'nın Jeolojik Özellikleri”, Asaf Koçman “Balçova'nın Doğal Çevre Özellikleri”, Şevket Işık “Balçova'nın Nüfusunun Gelişimi ve Sosyal Özellikleri”, Mustafa Mutluer “Balçova'da Nüfusun Ekonomik Yapısı ve Sorunları”, Füsün Soykan “Balçova'nın Turizm Çekicilikleri ve Değerlendirilmesi”, Gözde Emekli “Balçova Seracılık Etkinlikleri” başlıklı tebliğlerin yanı sıra, Balçova'nın pazaryeri, yol, park ve yerüstü suları gibi başlıklarla Balçova'nın coğrafi özellikleri ortaya konmuştur. Dördüncü bölümde, Balçova'nın idarî yapısı, beşinci bölümde, Balçova'nın çevre değerleri, altıncı bölümde, Balçova'nın jeotermal sahası, yedinci bölümde, Balçova'daki eğitim ve sosyal kurumları üzerinde durulmuştur. Son bölümde, muhtelif zamanlarda gazetelerde çıkan Balçova ile ilgili yazılar derlenmiştir. Eser, fotoğraf ve haritalarla da zenginleştirilmiştir.

Bu nevi çalışmalara basımları devam eden, “Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu (4-5 Eylül 1997)” ve “İkinci Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültür Sempozyumu (15-17 Eylül 1997)” bildirimleri de eklenecektir.

Son günlerde yapılan mahallî tarih araştırmaları elbette ki sadece tertiplenen sempozyumlarla sınırlı değildir. Balıkesir yöresi ile ilgili çalışmalarıyla dikkat çeken Zekeriya Özdemir yine yerel idarelerle işbirliği yaparak iki eser yayımlamıştır. Bunlardan ilki “Balıkesir Bölgesi'nde Millî Mücadele Hareketleri” (Ankara 1997) başlığını taşımaktadır. Balıkesir'li olan yazar bölgede yaptığı saha çalışmalarıyla, vesika, gazete ve

yayımlanmış inceleme eserlerini gözönünde bulundurarak Balıkesir'in Millî Mücadele'deki yeri ve önemi ni ortaya koymuştur. Bigadiç Kaymakamlığı tarafından basılan eser, döneme ait fotoğraf ve vesika fotokopileri ile dikkat çekmektedir.

Yazarın diğer eseri “Kaplıcalar Şehri Gönen” (Ankara 1998)dir. Gönen Belediyesi'nin Cumhuriyetin 75. Yıl Dönümüne Armağanı olarak basılmıştır. Kitapta Gönen'in eski çağlardan günümüze zengin tarihi üzerinde durulduğu gibi, coğrafi özellikleri, ekonomisi, mimari kalıntıları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Gönen'in folklorik hususiyetleri ise, eserin bir başka ilgi çekici yönüdür. “Kaplıcalar Şehri Gönen” isimli çalışma herşeyi ile titiz bir mesainin ürünüdür. İlçeden Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na katılıp şehid olanlar, İstiklâl Harbi'ne Gönen'lilerin katkıları isim isim verildiği gibi, yörede bulunan okulların tarihçesinden oya pazarına varıncaya kadar Gönen ile ilgili neredeyse aklınıza ne gelirse cevabını bulabileceğiniz bir rehber kitap durumundadır.

Tarihimizin bütününe anlamanın yolu ayrıntılara hâkim olmaktan geçmektedir. Arşivlerimizdeki vesikalar, coğrafyadaki çalışmalarla birleştirilip, sentez yapıldığında daha fazla verim elde edilmektedir. Üniversitelerimizde araştırma yapan bilim adamlarımızın çalışmaları da halkla bütünleştirilebildiği ölçüde faydalı olmaktadır. Bu noktada yukarıda sözünü ettiğimiz Menemen, Çeşme, Balçova, Selçuk ve Gönen Belediyeleri ile Bigadiç Kaymakamlığı'nın bilim adamlarımıza verdiği destek her türlü övgünün üstündedir. Bilim adamlarımız için de halkla böylesine bütünleşip, faydalı olmak ödüllerin en büyüğüdür. Sonuç olarak, bu tür mahallî çalışmalar sayesinde halkımızın kendi tarihini bilimlik veriler doğrultusunda öğrenmesinin yolu açıldığı gibi, kültürel değerlerimize sahip çıkılıp, millî kimliğimiz de korunmuş olacaktır.

“Beypazarı, Tarihte ve Bugün”

Yaşar Şener,
Beypazarı, Tarihte ve Bugün.
Ankara 1997.

Reşide GÜRSES

Türk Dil Kurumu Uzmanı

Tarihî ve coğrafi yönden birçok zenginliği içinde taşıyan Türkiye'mizi daha iyi bilmek, daha iyi tanımak için bu yerleri gezmek kadar, bu alanda ister süreli olsun, ister kitap hâlinde olsun- çeşitli yayınlara büyük ihtiyaç vardır. İşte bu noktada bir bölgeyi, bir ili tanıtmak yanında daha küçük birimleri anlatan çalışmalar, o beldeyi teferruatlı bir şekilde ele alma imkânı sağlarlar. Dolayısıyla çeşitli ilçelerimizi anlatan incelemeler bu açıdan bu alandaki pek çok ihtiyaca cevap vermektedir.

“Beypazarı, Tarihte ve Bugün” adlı eseri, Beypazarı'nı seven ve bu alanda çeşitli hizmetleri bulunan Emekli Müfettiş Yaşar Şener, büyük bir gayret ve kültürümüze hizmet heyecanı ile kaleme almıştır. Yazarın Beypazarı doğumlu olması ve Beypazarı'nı çok iyi bilmesi pek çok konunun mercek altında okuyucunun dikkatlerine sunulmasına imkân sağlamaktadır.

Bu kitapta, Türkiye'mizin en eski yerleşim yerlerinden olan Beypazarı ilçesi hem coğrafi yapısı, hem tarihî geçmişi, hem kültürel yönü ile kısacası çeşitli zenginlikleriyle birlikte ele alınmıştır. Ayrıca bugünkü

durumu üzerinde de geniş bir şekilde durulmuştur.

Beypazarı ile ilgili pek çok soruya cevap bulduğumuz kitapta, gelenekler, görenekler, sosyal yapı, dil, bakırcılık zenaati gibi pek çok konu bulunmaktadır. Bu arada eserde giyim ile ilgili görsel materyaller de konu ile ilgili verileri yansıtıcı canlılıkta vermiştir.

Söz konusu inceleme, yörenin turistik yerleri, tarihî binaları vs. ile ilgili bilgiler de içermektedir. Bu yerleri görmek isteyenler için rehber oluşturmaktadır. Ayrıca kitap, bugün ile ilgili verileri açısından da geleceğe ışık tutan bir belge niteliği taşımaktadır.

Eserin sonunda Beypazarı ağzına ilişkin kelimelere yer verilmiştir. Bu bölgedeki ağızlarla ilgili bugüne kadar bilimsel bir çalışma yapılmadığı ve teknolojideki hızlı gelişmelerin bu kelimelere hayat hakkı tanımadığı düşünülürse, bölge ağzına ait kelimelerin belli sayıda da olsa derlenmiş olması dilimiz için büyük bir kazançtır. O kelimelerde kültürel değerlerimiz yaşamaktadır. Bu yönüyle eser kültürümüze büyük bir katkı sağlamaktadır.

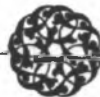
Bu eserde, Beypazarı ile ilgili her biri ayrı ayrı ele alınıp incelenecek özelliğe sahip pek çok konunun bir bütün hâlinde verilmesinden dolayı, yazarına teşekkürü burada bir borç biliyoruz. Beypazarı ile ilgili olarak yazmayı plânladığı eserlerini de bir an önce yayımlamasını kendisinden bekliyoruz.

Ayrıca, tarihî, tabii pek çok güzelliklere sahip güzel ülkemizi bölge bölge, il il, ilçe ilçe inceleyen daha birçok çalışmanın yapılabileceği düşünüldüğünde araştırmacılara pek çok iş düşmektedir. Hem geçmiş, hem de gelecek için yapılmasına büyük bir ihtiyaç duyulan bu tür çalışmaların artarak devam etmesini ümit ediyoruz.

Geçen sayımızda

Yrd. Doç. Dr. Mahmut BABACAN'ın adı yanlışlıkla
Mehmet BABACAN şeklinde dizilmiştir. Düzeltir,
değerli yazarımız ve okuyucularımızdan özür dileriz

BİLGE YAYIN KURULU

“Tuncer Baykara (Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti ve Fikirlerine Dair Bir Araştırma)”

Nilüfer Keskin, Tuncer Baykara (Hayatı, Eserleri,
Şahsiyeti ve Fikirlerine Dair Bir Araştırma),
Afyon 1997, Medrese Kitabevi,
ISBN 97-5-96370-0-6, X + 149 sayfa.

Bünyamin SARAÇ

Ege Üni. Sos. Bil. Ens. Tarih ABD
Doktora Öğrencisi

Bu eser, bir bilim adamının hayatı, yetişmesi, çalışması ve eserleriyle verdiği emeğin, Türk tarihi açısından ekol olarak adlandırabileceğimiz bir hayat hikâyesidir. Eser, yazarı tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış ve yeniden düzenlenmiş olup, şu şekilde tasnif edilmiştir:

Önsöz

İçindekiler

Kısaltmalar

Giriş

I. Bölüm: Tuncer Baykara'nın Hayatı ve Şahsiyeti

II. Bölüm: Tuncer Baykara'nın Eserleri

III. Bölüm: Tuncer Baykara'nın İlmî ve Fikrî Ya-

pırsı

Sonuç

Bibliyografya

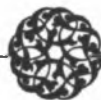
Ek

Sayın Nilüfer Keskin, bu eseriyle, Türkiye'nin yetiştirdiği, tarih iliminin mümtaz şahsiyeti ve değerli bilim adamımız Prof. Dr. Tuncer Baykara'nın hayatı, şahsiyeti, eserleri ve ilmî yapısını tanıtmaya çalışmıştır. Ayrıca, değerli bilim adamımızın yetiştiği dönemin genel karakteristik özelliğinin de verilmeye çabaladığı görülmektedir.

Giriş'te, tanınmış biyografik çalışmalar ve eserler örnek olarak verilmekte olup, bu tür çalışmalara biyografi veya “tercüme-i hâl” denildiği belirtilmektedir. Bir kişinin hayat hikâyesinin yazıldığı eserlere örnek olarak, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal'ın eserlerinden sözedilmektedir. Ayrıca, günümüz biyografi çalışmalarına örnek olarak da, esere konu olan Tuncer Baykara'nın “Zeki Velidi Togan, Aydınolu Gazi U-mur Bey” ve “I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gâzi-Şehid” adlı eserleri gösterilmektedir. Biyografik çalışmalarda yazan kişinin hâlet-i ruhiyesiyle, hissiyatın ön plâna çıktığı ve eser konusu olan Baykara'nın dünyaya geldiği, çocukluk ve gençlik yıllarının geçtiği dönemin siyasî, sosyo-ekonomik yönlerinin kısaca irdelenmiş olduğu, etkilendiği ortam ve şahıslarla da sözedildiği belirtilmektedir.

Birinci Bölüm'de, T. Baykara'nın hayatı ve şahsiyetinden bahs olunmaktadır. “A- Ailesi ve Menşei” kısmında T. Baykara'nın 7 Temmuz 1940 tarihinde Denizli'nin Acıpayam ilçesinin (şu anda Serinhisar ilçesine bağlı) Yatağan kasabasında dünyaya geldiği kendi ifadeleriyle yer alırken, ailesi hakkında da bilgi verilmektedir.

“B- Tahsil Hayatı” kısmında, T. Baykara'nın ilk, orta, lise ve üniversite eğitiminden bahsedilmektedir. Özellikle üniversite hayatına ilk önce İstanbul Üni. Fen Fakültesi'ne bağlı Kimya Mühendisliği'nde başladığı, ancak teknik alanda başarılı olamadığı, dayısının teşvikiyle kendisine köyünün tarihini yazması görevi verilince, İstanbul Belediye Kütüphanesi'nde sürekli olarak çalışmaya başladığı belirtilmektedir. Henüz Kimya Mühendisliği'nde okurken, Tarih Bölümü'nde Zeki Velidi Togan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Mürim Halil Yinanç'ın derslerini takip ettiğinden, ancak askerliğinden dolayı bir yıl dışarıda kaldıktan sonra hayatının akışını tamamen değiştirecek olan çok sevdiği Tarih Bölümü'ne girmeden önce *İzmir Tarihi* adlı bir eser yazmasına rağmen, bastırılmak için teşebbüs etmiş ise de başarılı olamadığından, 1962'de Tarih Bölümü sınavını birincilikle kazandığından söz edilmektedir. Ayrıca, merak ettiği konular içerisinde, Yakınçağ, Türkiye ve Türk Dünyası tarihleri olduğu, ilk yıl Tarih Bölümü'nde hazırlık okuduğu, İbrahim Kafesoğlu'ndan (Osmanlıca - Tarih Metodu, Bibliyografya), Zeki Velidi Togan'dan (Umumî Türk Tarihi), Be-

sim Darkot'tan (Ülkeler Coğrafyası) ders aldığı belirtilir. İlk tez hocası Cemal Tukin'dir. Öğrencilik yıllarında dersleri devamlı olarak takip eden T. Baykara, üniversite öğrencisi iken, *Denizli Tarihi (II. Kısım 1070-1429)* adlı eserini kaleme almış ise de sonradan yayımlatabilmiştir. 1962'de İzmir yangınlarına dair *Yeni Asır* gazetesinde yazı yazmış ise de esas ilmi makalesi 1964'de henüz Tarih Bölümü II. sınıf talebesi iken *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*'nde yayımlanan "Kökboya" adlı çalışmasıdır. 1966 yılında Tarih Bölümü'nden mezun olmuş ve akademik hayata atılmıştır. Atatürk Üniversitesi'nde başladığı akademik hayatını İstanbul, Hacettepe Üniversitelerinde sürdürmüş ve 1987 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne "Profesör" olarak atanmış, hâlen aynı üniversitede akademik çalışmalarına devam etmektedir.

"C- T. Baykara'nın Yetişmesinde Etkili Olan Bazı Hocaları" bu kısımda yer alırken, onların kısaca biyografileri de verilmeye çalışılmıştır. Bu bilim adamları şunlardır:

- Zeki Velidi Togan (1890-1970)
- İbrahim Kafesoğlu (1914-1984)
- Muammer Kemal Özerin (1930-1986)

"Ç- Akademik Hayatı" kısmında, asistanlığı, öğretim görevliliği ve üyeliği, gittiği dış seyahatler ve bildiği yabancı dillerden söz edilmektedir. T. Baykara, mezun olduğu yıl kadro açılmadığı için, İbrahim Kafesoğlu'nun teklifiyle *İslâm Ansiklopedisi*'nde çalışmaya başlamış, 1967 yılında Atatürk Üniversitesi'nde açılan sınavı kazanarak, akademik hayata atılmıştır. Burada, Ekonomi Bölümü'nde Siyasî Tarih dersleri vermiş, daha sonra da doktora çalışması sebebiyle İstanbul'a gitmesi kararı çıkmış; Zeki Velidi Togan'ın tavsiyesi ile doktora tezi olarak "*XI. Yüzyıla Kadar Türk Tarihinde Şehircilik*" konusu hazırlanmıştır. Ancak, Togan'ın vefatı üzerine, yeni tez danışmanı İbrahim Kafesoğlu ile devam eden, 1971 yılında doktora çalışmasını tamamlayarak, Erzurum'a geri dönen T. Baykara, askerlik görevini yapmak üzere 1972-1973 yıllarında Polatlı, Burdur ve Ankara'da Topçu Astegmeni olarak bulunmuştur. Burdur'da iken, İl Halk Kütüphanesi'nde sürekli olarak İstatistik Yıllıklarını incelemiş, henüz asker iken, "*Cumhuriyet'in 50. Yılında*

Türk Silâhlı Kuvvetleri Armağanı" adlı eseri hazırlamış, 1973 yılında Hacettepe Üniversitesi'ne asistan olarak girmiş, kısa bir süre sonra "Öğretim Görevlisi", 1980 yılında da "Doçent" olmuştur. "Doçent"liğinin kabul edildiği üçüncü çalışması, "*Türk Selçukluları Devrinde Konya Şehri*" adlı eseridir.

1982 yılında burslu olarak Japonya'ya gitmiş, burada "*Yatağan*" adlı eserini bastırmıştır. 1987 yılında hâlen görevini sürdürdüğü Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne "Profesör" olarak atanmıştır. Burada lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri vermekte, bunların yanında tez danışmanlıkları da yapmaktadır. Tuncer Baykara, birçok dış seyahatlere katılmış olup (yaklaşık 17 ülke), yabancı dil olarak Fransızca, İngilizce, Farsça ve Rusça bilmektedir.

"D- Yetiştirdiği Ortam ve T. Baykara'nın Şahsiyeti Üzerindeki Etkileri". Bu kısımda dönemin etkili kişi ve konuları kısaca irdelenmeye çalışılmıştır. Bunlar içerisinde Millî Şef Dönemi, DP Dönemi, Askerî Darbeler, Müdahaleler yer almaktadır.

İkinci Bölüm'de, T. Baykara'nın eserleri yer almakta ve konu itibarıyla tasnif edilerek verilmektedir. Ayrıca, aşağıdaki gibi tasnif edilen kitaplarının geniş bir özet ve tanıtımı yapılmıştır.

A- Kitaplar

1- Selçuklular ve Beylikler Tarihi ile İlgili Eserleri
- *Denizli Tarihi (İkinci Kısım 1070-1429)*, İstanbul 1969.

- *Türkiye Selçuklu Devrinde Konya*, Ankara 1985.

- *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerindeki Araştırmalar*, İzmir 1990.

2- Biyografiler

- *Zeki Velidi Togan*, Ankara 1989.

- *Aydinoğlu Gâzi Umur Bey*, Ankara 1990.

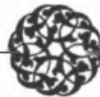
- *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211)-Güzi-Şehid*, Ankara 1997.

3- Osmanlı Tarihine Dair Araştırmalar

- *Osmanlı Taşra Teşkilâtında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara 1990.

- *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir 1992.

4- Ders Kitapları

- *Türk Devrim Tarihi*, Ankara 1981.
- *Millî Mücadele*, Ankara 1985.
- *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir 1991.
- 5- Mütferrik Konularda Eserleri
- *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974.
- *Yatağan (Herseyi ile "Tarihi Yaşatma Denemesi")*, Tokyo 1984.
- *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I (Anadolu'nun İdarî Taksimatı)*, Ankara 1988.
- *Hınıs ve Malazgirt Sancakları Yer Adları (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 1991.
- *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, İzmir 1995.
- (Bu arada, *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir 1997 adlı eseri de yayımlanmıştır).
- B- T. Baykara'nın Makaleleri - Bildirilerinin Listesi.

Üçüncü Bölüm'de, T. Baykara'nın ilmî ve fikrî yapısına değinilmektedir. İlmî disiplininden sözedilmektedir. Üniversitelerde verdiği dersler de belirtilirken, başarılı olmada ilk şartı gerek hocanın talebelerini gerekse talebelerinin hocalarını tanımaları büyük önem taşır, şeklinde belirten Baykara, insanları iyi tanıyabildiği kanaatini taşımaktadır. İlmî disiplini gerçekten takdire şayan olan Baykara'nın, bu konudaki otoritesi tartışılmaz bir konudur. Çalışmalarında özellikle sosyal konulara, sözlü kaynaklara yer verdiğini, eser yazarların, eserlerin plânlarını zamanla değiştirebildiğini belirtmektedir.

T. Baykara, kendisinin ifadesiyle "*Fikri hür, vicdanı hür yetişmiş nesil olarak*" ülkemizin yetiştirdiği çok yönlü çalışmaları olan bir ilim adamı olarak tanı-

tılmaktadır.

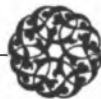
"Fuad Köprülü Tarih Ekolü ve T. Baykara" adlı kısımda ise, sosyal bilimlerde, özellikle Türk Tarihi ve Edebiyat Tarihi Araştırmaları ile Batı Araştırma Metodu'nu Türkiye'ye ilk defa getiren ilim adamlarımızın başında M. Fuat Köprülü'nün ekolünden günümüzde T. Baykara'nın geldiği vurgulanmaktadır.

Sonuç'ta, Tuncer Baykara'nın, Türk tarihinin devamlılığı ve bütünlüğünü esas alan Fuat Köprülü Tarih Ekolü'nün adayı olarak gösterildiği ve yayımlanan 16 kitabı (yeni bir kitabı daha yayımlandı) ve 200 civarında makalesi, bildirisiyle verimli ilim adamlarımız arasında olduğu belirtilmektedir.

Bibliyografya kısmında eserin hazırlayıcısının faydalandığı sözlü kaynaklar, eserler, makaleler tasnif edilmiştir.

Ek kısmında ise, T. Baykara'nın eserler kısmında yer almayan diğer makalelerinin listesi yer almaktadır.

Sözün kısası, Sayın Nilüfer Keskin'in bu biyografik eseri başlangıç olması itibariyle ve eksikliklerine rağmen, bir bilim adamının kendi alanında bir tez konusu olarak, biz tarih araştırmacılarına tanıtılması, çalışmalarıyla gerçekten iyi bir örnek olması açısından büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca, eserin büyük bölümü (Baykara'nın hayatı ve çalışmalarına ait bilgiler) Tuncer Baykara'nın verdiği bilgilere dayanmaktadır. Keskin, bir hazırlayıcı olarak konuya belirli bir çerçeve içerisinde bir bütünlük kazandırmıştır. Buna karşılık, Baykara'nın yetiştiği dönem ve özellikle bazı eserleri iyi bir şekilde irdelenmiştir. Sayın Keskin'e tarih ilminin bu değerli mümtaz şahsiyetini bizlere tanıttığı için kendisine teşekkür ederiz. Genç meslektaşımın yeni eserlerinin devamını da bekleriz.

İnanç Katmanlarının Temeline Doğru...

Dr. Yaşar Kalafat, Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'da Eski Türk Dinî İzleri -Dini Folklorik Tabakalaşma-, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1998, VIII + 239 sayfa.

Y.E. TÜKENMEZ

Araştırmacı-Yazar

Dr. Yaşar Kalafat'ın "Kuzey Azerbaycan - Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'da Eski Türk Dinî İzleri - Dinî Folklorik Tabakalaşma -" isimli eseri Kültür Bakanlığı, Halk Kültürleri Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Gelenek, Görenek ve İnanç Dizisi'nin 24 sıra numaralı yayını olarak çıktı.

Eserde, benzerlerinde olduğu gibi, Kültür Bakanı M. İstemihan Talay'ın Sunuş yazısından sonra, Önsöz, Kısaltmalar ve Giriş bölümleri yer almaktadır. Eserin üç ana bölümünden "Bölgenin Siyasî ve Dinî Tarihi" bölümünde Hazarya (Hazar Türkleri Yurdu), Azerbaycan, Anadolu ve Irak Türk yurtlarının tarihleri ile bu tarihî oluşum içerisinde Karay Türklerinin tarihine yer verilmiştir. "Bölgenin Toponomisi" bölüm başlığı altında, incelenilen bölgenin yer adları, Türk Dünyasının diğer kesimleri ile karşılaştırmalar yapılmış, yer yer de kısa kelime tarihlerine yer verilmiştir. "Dinî Tarihi" bölümünde "Gök Tanrı İnanç Sisteminde Dinî Hayat", "Hazarlarda Dinî Hayat", "Saka-İskitlerde Dinî Hayat", "Karaimlerde Dinî Hayat" "Gagauzlarda Dinî Hayat" "Gregoryanlarda Dinî Hayat" alt başlıkları yer almaktadır.

"Mitolojik Malzemenin Tahlili" ana başlığı altında, "Tengri/Tanrı", "İyeler", "Ev-Ocak/Ateş-Ağıl İyeleri", "Kişioğlu, Apa/Ata-Arvak/Arbak (Ruh)" ve "Kam/Şaman/Oyun/Ozan" başlıkları ve bunlara bağlı talî başlıklar yer almaktadır.

"Hayatın Safhaları" ana başlığı altında, "Geçiş Dönemi Törenleri ve İnançları" ve "Bereket Tören ve İnançları" ile bunların alt başlıkları yer almıştır.

Eserin Sonsöz bölümünden sonra, Bibliyografya bölümünde 289 araştırmacının 700 civarında eseri tanıtılmıştır. Esere, İnanç Muhtevalı Kelimelerin Dizini eklenilmiş, 21 ayrı resim konulmuştur.

Yazarın "Doğu Anadolu'da Eski İnançların İzleri" isimli eserinden sonra, bu çalışması, müşterekleri olmasına rağmen tamamen farklı bir malzeme ile "Gök-Tengri İnançının K. Azerbaycan, Anadolu ve K. Irak'daki İzleri" olarak hazırlanmış iken, şartlar isim değişikliğini gerekli kılmış, bu isimle çıkmıştır. Anılan eserde, eski Türk İnanç sistemi olarak bilinen Gök-Tanrı inancı ile İslâmiyet arasında geçiş süreci olarak yaşanan İsevîlik ve Musevîliğin Türk halk inançlarında bıraktığı izler takip edilebilmektedir.

Eserin yenilik getiren bir başka yönü ise, halk inançları açısından incelenen Türk ellerinin, Türk yerleşim bölgeleri oluşları itibarıyla tarihlerinin ele alınmış olmasıdır. Bununla beraber, dinî tabakalanmadan söz edildiği eserde, Türklere ait olmayan toplumlardan ve onların inançlarından bahsedilmemiş oluşu, bize göre ikmal edilmesi gereken bir eksiklik. Kezâ, bir diğer eksiklik ise, bölgede yerleşmiş olan Müslüman Türk toplumların tarikat hayatıdır. Ortodoks ve Gregoryan Türklerden söz edilebilirken, Müslüman Türk Tarikatları içerisinde yaşayan İslâm evveli inanç izleri belirtilebilmeliydi. Bize göre, eski Türk inançlarını sadece Alevî ve Bektaşî inanç kesimleri arasında aramak yanlış olur. Bu izlere yer vermeyen tarikatımız yok gibidir.

Bu çalışma münasebetiyle yer vermek istediğimiz bir husus da; bu eser baskıda iken yazarın Kırım-Türk halk inançlarını incelemiş olmasıdır. Yazar Karaimlere dair bilgiye takip ettiği yayınlardan hareketle yer vermektedir. Halbuki Kenaseleri ve "Balta Tıymez" kutsal Karay mezarlığını yerinde inceleyip neşrettiğini biliyoruz. Kezâ, bu süre zarfında Karaçay-Balkarlarla, Çerkezlerle ilgili Anadolu halk sufizmi kapsamında denemeleri yayımlandı. Dağıstan, Azerbaycan ve Nahçıvan'da çalışmaları oldu ve bunları neşredebildiler. Bu çalışmaları Güney Azerbaycan ve tekrar gittiği Kuzey Irak'daki halk inancı çalışmaları izledi. Bayır-Bucak halk inançlarını ise evvelce yayımlamıştı. Şimdi biz, yazardan makale bazında olan bu münferit çalışmaları, genel Türk halk inançları içerisinde karşılaştırmasını içeren toplu çalışmalar bekliyoruz.

Sümerce ile Türkçe arasında dil akrabalığını gösteren çalışmalar bu derece ilerlemiş ve Türk Dünyasının birçok kesiminde ilmi ürünlerini vermeye başlamış iken, Sümer inanç sisteminin eski Türk inanç sistemi ile karşılaştırılması yapılabilir. 1997 yılında **Atatürk Kültür Merkezi** tarafından düzenlenmiş olan IV. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Sümer dinine

dair ciddi tebliğlere şahit olmuştur. Bu arada yazarın çalışmasına, incelenilen bölgenin kadim dinlerinden olan Zerdüşizm'in yeterince yansımadağını vurgulama durumundayız.

Çalışması için yazarı kutlarken, bu tür araştırmalara yayınları arasında yer verdiği için Kültür Bakanlığı'nu da tebrik ediyoruz.

"ŞERQ FELSEFESİ PROBLEMLERİ"

Azerbaycan İlimler Akademisi Behmeniyar adına Felsefe ve Hukuk Enstitüsü İlim Cemiyeti yayını, (Baku) 1996.

Azerbaycan İlimler Akademisi'nin yayımlamağa başladığı derginin ilk sayısında yer alan Akademi Başkanı E.Y. Salayev'in takdim yazısında, dergide Yakın Orta Şark halklarının ve o cümleden olarak Arap, Fars ve Türk dilli halkların felsefi fikirlerinin inceleneyeceği belirtilmektedir. Şark ve Garp halklarının felsefesinin, dünya felsefi fikrinin inceleneyeceği belirtilmektedir. Şark ve Garp halklarının felsefesini dünya felsefi fikrinin bir parçası olarak ele almanın felsefe ilminin karşısında duran vazifelerden olduğuna işaret eden Salayev, Sovyetler döneminde İslâm'a menfi bakış açısı yüzünden başka Müslüman halklardan tecrid edildiklerini, şimdi bu halklarla köprüler kurmak istediklerini bildirmektedir.

Derginin Baş Redaktörü Z.E. Quluzade "Jurnal ve Onun Problemleri" başlıklı yazısında, derginin çıkış maksadını, bölge felsefesinin problemlerini ilmi metodlarla aydınlatmak, Sovyetler dönemindeki garazkâr tefsirlerin objektif olmadığını ortaya koymak, bölge etnik unsurlarının şimdiye kadar pek bilinmeyen felsefi medeniyetlerine dikkatleri çekmek, başka ülkelerin filozof ve şarkiyatçıları ile ilmi alâkalar kurmak olarak açıklamaktadır. Derginin ilmi objektiflik, hümanizm ve bölge medeniyetini tahrif eden yazıları, delilleri ile tezkib ederek bu medeniyetin dünya medeniyetindeki yerini ortaya koymak prensiplerine bağlı kalacağı da açıklanmaktadır.

Derginin ilk sayısında yukarıda bahsettiğimiz iki giriş yazısından başka şu yazılar yer almaktadır:

Z.E. Quluzade, Problemler Bankı,

A.X. Kasımjanov, Q.X. Memeşeva, Felsefi Tefekkürün Plüralliği,

S.H. Bolay, Qarb Felsefesinin Müasir Türk Fikrine Te'siri,

M.M. Xayrullayev, Orta Asiya Xalqlarının İçtimaî-Felsefi Fikrinin Esas Problemleri,

S.M. Hasanli, İslam An'anesinde İman ve Bilik,

Y.Q. Abdülün, İnqilabdan Evvelki Tatar İçtimaî-Felsefi Fikrinin Esas İnkişaf Merhaleleri,

Y.M. Poçta, Avropa Şüuru Yönelişlerinin Ereb-Musulman Cemiyeti ve Onun Felsefesinin İzahuna Te'siri,

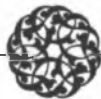
E.S. Abbasov, Ne Üçün Mistika,

Diskussiyalar ve Müzakireler,

Problemler Bankı (Erab, Fars, Türk, İngiliz, Alman ve Fransız dillerinde),

Xülasa (Arab, Fars, Türk, İngiliz Alman ve Fransız dillerinde).

[Türklük Bilgisi (Mayıs 1998, Sayı 2)nden alınmıştır]

“Tüketici Kültürü Ansiklopedisi”

Tüketici Kültürü Ansiklopedisi,
Türkiye Tüketicileri Koruma ve Eğitim (Tüketici)
Vakfı Yayınları, Ankara 1998, 474 sayfa.

H. Bayram KISIKLI

Türkiye Tüketicileri Koruma
ve Eğitim Vakfı Başkanı

1 0.2.1991 günlü *Resmî Gazete*'de kuruluşu ilân edilen Türkiye Tüketicileri Koruma ve Eğitim (Tüketici) Vakfı, H. Bayram Kısıklı tarafından kurulmuştur.

Dünyada tüketicilerin korunmasının anayasası olan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1985 yılında kabul ettiği Tüketiciyi Koruma İlkeleri'nin 31. maddesinde, “*ilgili halkın kültürel geleneklerini de gözönüne alarak, genel tüketici eğitim ve bilgilendirme programlarının geliştirilmesi*” hükümlere tavsiye edilmektedir.

Türk milletinin kültürel geleneklerine göre, Atatürk'ün “*Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli yüksek Türk kültürüdür*” vecizesi doğrultusunda, millî tüketici kültürünün oluşturulması Vakıfca amaçlanarak, öncelikle yazılı tüketici dokümanlarını yazmak gereği ortaya çıkmıştır.

Eğitilmiş tüketicilerin, sanayi ve ticaret kuruluşlarımız kadar ülkemizin geleceğinin teminatı olduğuna inanan Vakfa göre, tüketiciyi tüketicinin kendisi korur. Öncelikle tüketiciler eğitilmeli, bilinçli alışveriş yapmalıdır. Kaliteli ve sağlıklı ürünleri, bilerek tercih etmelidir. Bu amaçla, tüm ürün ve hizmetlerle ilgili ayrı ayrı bilgi araştırması yapılmıştır.

Ortaokul ve liselerde eğitsel kollardan olmak üzere kurulan Tüketicinin Korunması Kolları'na, gençlere yönelik pratik bilgileri kapsayan 10 adet *Tüketicinin Korunması Kolları Kılavuzu* hazırlanarak, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'na sunulmuş ve incelenerek tavsiye kararı ve-

rilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı ile Vakıf arasında “*Tüketici Eğitimi İşbirliği Protokolü*” imzalanmıştır.

Beş yıldır tüm ürün ve hizmetlerle ilgili (yayımlanmış tüm ansiklopedi, kitap, dergi, gazete, *Resmî Gazete*, broşürler elden geçirilmiş, kullanılan-tüketilen ürün ve hizmetlerle ilgili dokümanlar derlenmiş, yabancı yayınlar tercüme edilmiş, araştırma kurumumuz ve konunun uzmanları tarafından yeniden gözden geçirilmiş, sanayi ve ticaret kuruluşlarımızın katkısı ile bilgiler tanımlanmıştır) ayrı ayrı bilgi araştırması yapılan *Tüketici Kültürü Ansiklopedisi* 1996 yılında Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından tetkik edilerek tavsiye kararı verilmiştir.

Tüketici Kültürü Ansiklopedisi 10 ayrı bölümden meydana gelmektedir:

Birinci Bölüm'de, tüketicilerin korunması kavramının nasıl geliştiği, ileri ülkelerde nasıl olduğu, BM, ülkemizdeki durum ile birlikte Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ve bu kanuna göre çıkarılan yönetmelikler ile reklâmlar hakkında uluslararası yönetmelik ve mevzuata yer verilmiştir.

İkinci Bölüm, bir tüketicinin bilinçli alışveriş yapması için gereken alışveriş bilgilerini, bir sorunla karşılaştığında neler yapması gerektiği hususlarını, geleneksel Türk kültürüne göre iş ahlakını, ekonomik tanım ve terimleri kapsamaktadır.

Üçüncü Bölüm'de, saç ve cilt bakımı ile ilgili geniş kapsamlı bilgiler ile ülkemizde ilk kez yayımlanmakta olan Amerikan kaynaklı saç ve cilt bakımı bilgileri bulunmaktadır.

Dördüncü Bölüm, bireysel bankacılık, tüketici kredileri, banka seçmek, sigorta sistemleri, sigorta yaptırırken bilinmesi gereken bilgileri kapsamaktadır.

Beşinci Bölüm, gıdaları, gıda maddelerinin içeriklerini, katkı maddelerini, gıdaları alırken ve kullanırken dikkat edilecek hususlar ile gıdalarla ilgili mevzuatı ihtiva etmektedir.

Altıncı Bölüm, giyim, moda, konfeksiyon ürünleri, ayakkabı, elbiseler, iç çamaşırı ve kumaşlar ile çocuk giyimi ve diğer giysileri alırken ve kullanırken dikkat edilecek bilgileri kapsamaktadır.

Yedinci Bölüm, temizlik, çevre kirlenmesi ve te-

mizliği, çöpler, kirler ve temizliği, deterjanlar ve temizlik ürünleri kullanırken gerekli bilgiler ile genel temizlik bilgilerini içermektedir.

Sekizinci Bölüm, elektrikli ev âletleri ve dayanıklı tüketim malları alanında bir aile için gerekli tüm âlet ve ürünlerle ilgili, alırken ve kullanırken gerekli bilgiler ile tüketicilerin can ve mal güvenliği için gerekli bilgilerden oluşmaktadır.

Dokuzuncu Bölüm, sağlıklı hayat bilgilerini, bir insanın dışından turnağına kadar sağlığı hakkında bilmesi gereken bilgileri, sağlık ürünlerini, güneşlenme ve tatil, tehlikeler, tehlikeli ürünleri, zehirlenmeler ve haşerelerle ilgili bilgileri kapsamaktadır.

Onuncu Bölüm, otomobili, oto alım-satımını, akü, hileli benzin, park etme, lastikler, can güvenliği, kasko, oto temizliği gibi bir oto sahibinin bilmesi gereken bilgiler ile bir trafik kazası durumunda yapılması gereken bilgileri kapsamaktadır.

Tüketici Kültürü Ansiklopedisi'nin amacı, milletimizin, tüketici-ailelerimizin alışveriş yapmadan önce

Ansiklopedi'yi okumaları ve bilinçli bir tüketici olarak hareket etmeleridir. Alın teri gelirlerini doğru ve verimli şekilde harcamalarıdır.

Vakfın amacı, insanlarımızın tüketici olarak en kaliteli ürün ve hizmeti en ucuza almaları, üretici olarak da en kaliteli ürün ve hizmeti en ucuza mal ederek rekabette öne çıkmaları ve birlikte kârların maksimize edilmesi olup, üreticiler ve satıcılar da aynı zamanda insan ve tüketici olduğuna göre, oluşan sorunların bir hoşgörü ortamında (Âhilik) kardeşçe çözümüdür.

Tüketici Kültürü Ansiklopedisi, ulusal tüketici kültürünün oluşmasını sağlayarak büyük Türk kültürüne hizmet etmek amacıyla.

Ülkemizde tüketicinin korunması konusunda, tüketicilerin eğitim ve bilgilendirilmeleri yanında mutlaka tüketicilerin karşılaştıkları sorunların hızlı, gönüllü, âdil, toplum için en ucuz şekli ile çözüleceği merkezlerin kurulması gerekmektedir. Devlet olarak öncelikle Tüketici Hakları İhtisas Mahkemeleri kurulmalı. üretici ve satıcıların yüksek ahlâkî standartlara kavuşturulması sağlanmalıdır.

**Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı
Arkadaşımız
Yurdağül YÜKSEL'i
(27.8.1962 - 20.7.1998)
Bir Trafik Kazasında Kaybettik**

Manevî Varlığı Tüm Sıcaklığıyla Aramızda Olacak...

**Merhumeye Allah'tan Rahmet,
Sevenlerine ve Ailesine Baş Sağlığı
Diliyoruz**

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Bir Kaynak Kritiği ya da “Vakıf Tahrir Defterleri” Hakkında Bazı Tesbit, Teşhis ve Tenkitler

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNEŞ

G.Ü. Fen-Edb. Fak. Tarih Böl. Öğretim Üyesi

Bu makalede, ilkin, -kavramsal bir altyapı oluşturulabilme veya yazı konusu kaynakları, bir bütün içine yerleştirerek değerlendirebilmek için anahatlarıyla Osmanlı tarihinin kaynakları hakkında -“Bilimde tasnif ve tesmiye esastır” ilkesi dikkate alınarak ve tabiatıyla uygulanarak- tesbit ve tefsirler yapılacaktır; sonra, bu çerçevede, bazı vakıf defterleri, çeşitli açılardan -yine malum yaklaşıma göre, esasen, aslî fikirler ana metin içerisinde, ferî deliller/örnekler ise dipnotlarda takdim ve izah olunarak- tahlil ve tenkit edilecektir.

Osmanlı tarihinin kaynaklarını, başlıca, kitabî ve belgesel olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür.

Kitabî kaynaklarda “olmuşun” tercihli olarak tayin ve tefsiri, belgesel olanlarda ise “olanın” tesbiti esastır, denilebilir.

Bu cümleden olarak, bunlardan ilkinin tarihçilerin karşı karşıya buldukları yanlış ve yanılsamalar ile mülemma olduğu bellidir.

Bundan dolayı, -ideal açıdan bakıldığında- kitabî kaynakların belgesel olanlarla tevsiki elzemdir. Bu meyanda, özellikle Koçi Bey gibi yazarların tekliflerinin uygulanıp uygulanmadıklarının belgesel kaynaklarla tesbit edilebilmelerinin kâbil olduğu da ifade edilebilir.

Bu tesbit ya da teklif, -şüphesiz ki- belgesel kaynaklarda hiç eksik/yanlış olmadığı anlamına gelmez.¹

Bunun için, eğer mümkünse, -birazdan da işleneceği üzere- belgesel kaynaklar da diğer belgesel kaynaklarla karşılaştırılmalıdır.

Bu safhada, -inceleme konumuz gereği, kitabî kaynaklardan sarf-ı nazar edilerek- “Tarihte esas olan anlatmak değil anlamaktır” ilkesinin de yönlendirmesiyle; -belgesel grubunda yer alan- malum defterlerin kritiğine geçmeden önce, bunların da içerisinde yer aldığı, -ana kaynak grubu olan- tahrir defterleri hakkında kısa da olsa bilgi vermek faydalı olacaktır.

Tahrir defterlerini, -en kalın çizgileriyle- yönetim/yerleşim birimlerindeki/yerlerindeki vergi mükellef ve -kimi- muaflarının, vergi kalemleri ve bunların bölüşücülerinin tastir ve terkim olduğu kaynaklar olarak tarif edebilmek mümkündür.

Yine bunlar, esasen, -örgüt ve ayrıntı açısından sırayla- timar ve vakıf teşkilatına mahsus olanlar ile muassal ve muhtasarlar olarak tasnif edilebilirler.

Daha önce yazılan, “Bu tesbit ya da teklif, -şüphesiz ki- belgesel kaynaklarda hiç eksik/yanlış olmadığı anlamına gelmez” cümlesinde dolaylı olarak, -ilgili dipnotta ise doğrudan- belirtildiği, ve az önce yapılan tariflerde de -suistimale müsait mahiyetlerine/özelliklerine ve istinaden- ima edildiği üzere, Osmanlı tahrir defterlerinde mündemiç verilerin de katiyet dereceleri nin şüpheli (eksik/yanlış) olabileceği düşünülebilir.

Açıkcası, maruf defterlerdeki kayıtlar hakkında hem haricî hem de dahilî -araştırma konusu zaman diliminin yaşanan dönemden uzaklığı ve bittabi araştırmacının bu anlamda muallakta kabul edilebilecek pozisyonunun iyice belirginleştiği bir belirsizlikler atmosferinde - bazı şüpheler bulunmaktadır.

Bundan dolayı, bunları esas alan tesbit, teşhis ve hassaseten mukayeseler -ihtiyaten- eğilimlerin göstergeleri olarak takdim edilebilir.

Buraya kadar yazılanlar muvacehesinde, her şeyden önce, araştırmacıların, -birazdan yazılacak sebeplerden/gerekçelerden dolayı- vakıf defterlerinden yararlanırlarken çok hassas ve dikkatli olmaları gerektiği vurgulanmalıdır.

Önceikle, incelenen vakıf defterleri, metin kısımları itibariyle -belki, esasen tekrar bilgileri içerdiğinden olsa gerek- pek titizlik gösterilmeden, tabir-i âmiyane ile “aceleye getirilerek” tutuldukları izlenimi uyandırmaktadır.

Başka bir ifadeyle, biraz önce “aceleye getirilerek” deyimiyle de imâ edildiği üzere -aynı, aynı döneme ait

ayrı, ya da ayrı döneme ait ayrı defterlerde- bazı ek-siklik ya da farklılıklar bulunmaktadır.

Açıkçası, bazı maddeler, -aynı defterde- eksik², ve -aynı döneme ait ayrı defterlerde (mufassal, icmâl)-değişik³ olarak kayıt edilmiştir. Yine, bazı kelimeler, -ayrı döneme ait ayrı defterlerde- süreç içerisinde bazı imlâ değişikliklerine uğramıştır.⁴

Öte taraftan, -aynı/ayrı döneme ait aynı/ayrı defter-lerde- eş anlamlı -farklı- kelimelerin kullanıldığı⁵, -aynı defterde- bazı kalemlerin farklı kriterlerle/birimlerle tanımlandığı da⁶ âşikârdır.

Yine, -aynı/ayrı döneme ait farklı defterlerde- bazı kalemlerin tarifinde başka ifade tarzları kullanılmıştır.⁷

Ayrıca, bazı terimlerin -farklı zaman ve bölgelerde- değişik anlamlara gelmesi bir tarafa-, marûf defterlere göre aynı zaman ve bölgede de ayrı içerikler taşıyabildiği gözlenmektedir.

Bu hususta, "mezraa" terimi yerinde bir örnektir. Bilindiği gibi, mezraanın, -bilhassa bölgelerarası farklılıklardan kaynaklanmak üzere-, köylerde demografik ve ekonomik açıdan kolayca ayırt edilemediğinden müttefiken kabul gören tek bir tarifi yoktur.⁸

Emsalen kayıt edilecek olursa, mezraa, -bunlardan- birine göre ahalisi dağılmış sadece ekinlik olan statüsünde alan eski⁹, bir diğerine göre ise geçici¹⁰ yerleşme merkezidir.

Bu cümlelerden de olarak, -incelenen defterlerde- bu kabîl farklı tarifleri de tedlil eden kayıtlar bulunmaktadır.¹¹

Öte taraftan, mukayeseler için -defterlerdeki bilgiler, fevkalâde girift ve/veya örtük olduğundan- gerekli istatistikî veri tabanın oluşturulabilmesi oldukça zordur.

İlkin, girift kelimesiyle sembolize edildiği üzere, bazı faaliyetler/hizmetler (bilgiler), -geleneksel birlik ilkesinin de belirleyiciliğinde- cami-mescid ve tilavet¹²; hatta, zaviye, imaret ve tilavet¹³ ikili/üçlülerinde (vakıflarında) olduğu gibi, -esasen- fonksiyonel kesim/çakışım sebebiyle içli dışlıdır.

İkinci olarak, örtük kelimesiyle imâ edildiği üzere defterlerdeki bazı başlıklar (adlandırmalar) -kayıt zamanı/anı esas alındığında- yanıltıcıdır. Başka bir ifadeyle, bazı başlıklar/adlar -süreç içerisinde- başlık/ad oldukları içerik değiştiği halde- hiç değişmemiştir.

Bu babda "Mülk-i Hadice Hatun" başlığı/adı çarpıcı bir örnektir. Açıkçası, süreç içerisinde (A(MM.22, TT.438) ve B(esasen, KK. 579) defter grubunda) bu ifade/tarzda herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Halbuki, -Hatice Hatun'un ölümü bir tarafa- zamanla adı geçen mülk pek çok statü değişikliğine uğramıştır.¹⁴

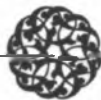
Bu cümlelerden olarak, -özellikle ikinci gruptakilerle ilişkin olarak-, sağlıklı tasnif ve tabiatıyla tefsirlerin yapılabilmesi için, bunların; oldukça zor olmakla birlikte, hassasiyetle tahlil ve tefrik edilmesi zorunludur.

Yine, defterlerde bazı muamelelerde farklı usuller/terimler/birimler kullanılmıştır. Açıkçası, gelirler, esasen yıllık (fi-sene) olarak, bazen de aylık (fi-şehr)¹⁵ olarak tayin olunmuştur.

Doğru tesbit, tasnif, tefsir ve bittabi mukayeseler yapılabilmesi için -şüphesiz ki- bunların ortak bir paydada (ya da eşit/denk bir birime göre) eşitlenmesi/denklenmesi gerekmektedir.

DİPNOTLAR

1. Buna örnek olarak, "Tahrir Defterleri" gösterilebilir. Her şeyden önce, en genel anlamda, sayımlar, askerî, malî maksatlarla, yani, silah altına alınabileceklerin ve vergi mükelleflerinin sayılarının tesbiti için yapıldığından -suistimaller/ulusluluklara zemin hazırlayan- endişe ve hoşnutsuzluklara yol açabilmekteydi. Bkz., M. Duwenger, *Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş*, (Tercüme eden: Unsal Oskay), İstanbul 1990, s. 108-109.
2. "Vakf-ı Şeyh Muhyiddin Şeyh Kutbeddin", KK.579, (Ankara'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde dir. Hicri 960 tarihli dir) v. 89/a.
3. MM.22'de (İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mahfuz olup, H. 929 tarihli dir.) Hoca Köy karyesi "an" ile tavsif olunmuş iken ("an karye-i Hoca Köy", s.: 150), TT. 438'de (Bu da, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde olup, esasen 1520'li yıllara ait tahrirlerdeki bilgileri muhtevirdir) yalın olarak kayıt edilmiştir ("karye-i Hoca Köy", s. 802), (Orhan Bey Câmî'i Hatibi Vakfı).
4. "Sultan Mehmed Kızı Hafza Hatun Mescidi Vakfında/Başlığında" geçen mezbûr "Hafza" adı MM.22/TT.438'de Hafsal/Hafza (-defterlerin ilkinde- s. 154, -ikincisinde- s. 802), KK.579'da ise Hafza olarak yazılmıştır (v: 64/b).
5. Meselâ: KK.579'da bazen "şehr" ("cihet-i müezzin, üç dükkan yerinden fi-şehr: 10", bkz, Hacı Eyne Bek. Mescidi vakfı, v. 87/b), bazen de "ay" ("ve şehir içinde üç dükkan yerinden ayda dokuz akça imama", bkz, Turşucu Mahallesi Mescidi vakfı, v. 88/a) kelimesi tercih olunmuştur. Ayrıca, "arz" ve "yer" kelimeleri için -sırayla- bkz, Hacı Ömer Mescidi vakfı (KK.579, v.: 89/b) ve Şeyh Muhyiddin vakfı, (KK. 579 v. 89/a) Bu bağlamda "Serhâne" hakkında bkz, MM.22, s. 165, TT.439, s. 803. KK.579, v. 88/b (Hayreddin Paşa (Darülhadis Medresesi) Vakfı).

6. "Üç pare yer, biş müdlük", "sekiz dönüm mikdârı yer", (Şeyh Muhyiddin vakfı, KK.579 v. 89/a).
7. MM.22'deki "1 pare yer, 3 pare bağçe..." (s.: 160), TT.438'de "zeminhâ, ..." (s. 802) olarak, MM.22'deki "bir mülk dink ve bir mülk değirmen ... fi-sene 400", (s. 160), TT.438'de "asyab ma'a dink, f.s. 400", (s. 802), KK. 579'da -yine- "1 mülk dink ve bir mülk değirmen, hasil: 400" (v. 84/b, ayrıca bkz.: TT.733 (İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndedir. I. Ahmed dönemine mahsustur.), s. 555), olarak yazılmıştır (Mehmed Çelebi Oğlu Ali Çelebi Vakfı).
8. Bkz. F.M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, s. 117.
9. Halil İnalçık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Ankara 1987 (2), s. XXIX).
10. Hütteroth-Abdülfehtah, Historical Geography of Palestine Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century, Erlangen 1977, s. 29.
11. Meselâ: Mezraa, hane: 1, hâsil..., (TT. 438, s. 802), mezraa, hâriciden ekerler, (KK.579, v. 89/a), (Karaoğlan Zaviyesi Vakfı). Badaş nam köyü ki harab olub mezraa olmuş..., hane: 1 (MM.22, s. 156), mezraa (Badaş), hane: 1 (TT.438, s. 802), (Balaban Paşa vakfı). "... iki kat'a mezraa", (MM.22, s. 164, TT.438, s. 803 (mezraa, 2), KK. 579, 90/a), (Süleyman Paşa vakfı). Mezraa, bir çiftlik yerdir, hasil: 200 (MM.22, s. 150), çiftlik: 1, hasil: 200 (TT. 438, s. 801), (Helvacı vakfı). Mezraa-ı Sinan Paşa Çiftliği, karasu kenarında, tabii-i İznik, -ürün kalemleri sadece MM.22'ye mahsusen- hınta: müdd:3, 3000, şair: müdd: 2, 120, ve saire... hasil: 913, (MM.22, s. 166, TT.438, s. 803), (İlyas Paşa vakfı).
12. "... bin akça vakf idüb mahalle-i mezbure mescidine her kim imam olursa her senede bir hatm okuya deyu şart eylemiş." (KK.579, v. 89/b), (Yenice mahallesi mescidi vakfı).
13. "Uç ay masârifına sarf olunub fukaraya yemek virilürmüş ve aleddevam biş cüz okunub ve bazı huddâmina sarf olunurmuş deyu..." (MM. 22, s. 162, TT.438, s. 803, KK.579, v. 80/b), (Nilüfer Hatun Zaviyesi vakfı).
14. Bkz. MM.22, s. 157-159, TT.438, s. 802. Esasen bkz. KK.579, v. 82/a-83/b, TT.733, s. 550-552. Örnek olarak bir -mülk- karyenin ser-encâmı izlenecek olursa: Metin içinde adı geçen hatun, önce -mülklerinden- Soluz karyesinin nüsfini kızı Şahı Huban Hatun a, o da oğlu Ali Çelebi'ye satmıştır (MM.22, s. 157). Sonra, Ali Çelebi fevt olmuş, mezbur karyenin -üç sehmden oluşan- nüsfi hissesinin bir sehmî iki kız kardeşine intikal etmiştir. Daha sonra kız kardeşlerinden birine (Rabia'ya) mahsus olan sehmin nüsfi hissesi oğlu Osman'a, bir nüsfi hissenin sülüsâmı ise onun oğlu Ahmed'e geçmiştir. Ahmed Bey ise bu sülüsân hissesini vezir-i azam Ali Paşa'ya "bey -i kat'i" ile satmış, o da -mülkiyet üzere mutasarrıf olduktan sonra- onu bazı hayrâtına vakf eylemiştir (KK. 579, v. 82/a, TT. 733, s. 550). Ali Çelebi'nin kız kardeşlerinden diğeri (Hanım Hatun) -marıf sehmden müntakıl-nüsfi hissesini Balı Bey bin Sungur'a satmış, o da -malikiyet üzere mutasarrıf olduktan sonra- bazı hayrâtına vakf eylemiştir (KK. 579, v.: 83/a), TT.733, s.: 551). Ali Çelebi'nin -üç sehmden oluşan- nüsfi hissesinin iki sehmî beş kızına intikal etmiştir (KK.579, v.: 82/a, TT. 733, s.: 550). Bunlardan/kızlardan Nesli Hatun vefat edip hissesi oğlu Mehmed'e, Hüma Hatun fevt olup hissesi kız kardeşlerine (Hatice ve Fatma ya), Fatma Hatun vefat edip, mezkur sehmin ve Nesli Hatun'ın intikal eden hissesinin nüsfi kız kardeşi Hatice Hatun'a bir kısmı Zeynü Hatun'a kalmıştır. Zeynü Hatun dahi Fatma Hatun'dan kendine kalan hissesini Hadice Hatun a satmıştır (KK. 579, v. 82/b, TT.733, s. 551). Öte taraftan Hatice Hatun adı geçen karyenin (Soluz'un) diğeri nüsfini oğlu Mehmed Bey'e "neslen bad-ı nesl ve batnen bad-ı hatn" vakf-ı evlâd etmiştir. O fevt olduktan sonra ise bu hisse oğlu İsa Çelebi ve kızı Hatun Paşa'ya geçmiştir (MM.22, s. 157). İsa Çelebi fevt olup kızı... (Bkz. KK. 579, v. 83/b, TT. 733, s. 552).
15. "cihet-i imamet, on üç dükkân icaresinden fi-şehr: 36". "... yigirmi bir dükkân icaresinden fi-şehr: 63, (MM.22, s. 162), (Ayrıca bkz. TT. 438, s. 803), (Hacı Hamza Mescidi vakfı). "nefs-i şehirden yedi bab dükkân yerinden ber-vech-i maktu . fi-şehr: 20" (KK.579, v. 87/b), (Hacı Eyne Bek Mescidi vakfı).

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ'nden Üç Yeni Görüntü Daha...

"Lâiklik"
(Zeki Hafızoğulları)
"Türk Adının Anlamı"
(Tuncer Baykara)
"Türk Ailesi"
(M. Eröz - A. Güler)

-Yeni çıktı -

Türk Taş, Ağaç Oymacılığı ve Süsleme Sanatının Şâheser Örneği: “Divriği”

Traugott Wohrlin, *Divriği, Bir Cami ve Dar'uş-Şifâ ile Karşılaşmalar*, Ankara 1996, Türkiye İş Bankası Yayını, 70 x 100, 1/16 ebadında, 85 sayfa.

Baybars GÜLENSOY
Selçuk Üniversitesi

Sanat ve Türk sanatı tarihinin tanınmış isimlerinden, tahta işçiliği ve heykeltraşlık alanlarında uzman, “*Tahta Oymacılığı Küçük Sanat Tarihi*” (1981), “*El İşi Mobilyalarda Dekor*” (1983), “*Gestaltendes Bauhandwerk im Orient*” (1990) adlı eserlerin yazarı, Alman asıllı bilim adamı Traugott Wohrlin tarafından yazılan, Prof. Dr. Ahmet Mumcu tarafından Türkçeye çevrilerek sanat tarihçileri, grafikerler ve süslemecilerin bilgisine sunulan bu değerli ve güzel eser, Türkiye İş Bankası'nın Türk kültür tarihine bir armağandır.

Eserin adı “*Divriği*”. İkinci başlık (aynen): “*Bir Cami ve Dar'uş-Şifâ ile Karşılaşmalar*”.

Ancak, ikinci başlıkta bir transkripsiyon (çevriyazı) hatası gözümüze çarpıyor. Ferit Devellioğlu'nun “*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*” (Ankara 1970, s. 201) adlı sözlüğünde “*dâr-üş-şifâ*”; Mehmet Doğan'ın “*Büyük Türkçe Sözlük*” (Ankara 1990, s. 230)ünde “*darüşşifa*” şeklinde transkripsiyonu yapılmış ise de, Arapça kurallara göre bunun “*dârü's-şifâ*” şeklinde aktarılmasının doğru olduğunu görüyoruz.

Eserin yazarı T. Wohrlin, Türkiye, Özbekistan, Fas, Mısır, Yemen, Hindistan gibi ülkelerde bulunmuş; *Orta Asya'da Tahta Sütunlu Camiler, Kündekâri (Tahta İşçiliği), Yemen'de Ağaç İşçiliği Üzerine Notlar* vb. gibi incelemelerini de makaleler hâlinde yayımlamıştır.

Bu son eseri “*Divriği*”, 85 sayfadan oluşmakta, fa-

kat pek çok güzel şeyi gözler önüne sermektedir. Eserin başlıca bölümleri şunlardır:

Önsöz, “*Divriği'ye İlk Yolculuk*”: Yaklaşma Denemeleri, Kurucular ve Yapımcılar, Taşlar Üzerine Felsefi Simgeler, Tanışmalar (s. 1-38).

“*Divriği'ye İkinci Yolculuk*”: Sanat Eseri Üzerine, Hac Yolculuğu, Normal Türkler Gibi Yolculuk, İç Bakışlar (Meditasyonlar), Cennetin Kapısı, Divriği'de Günlük Hayat, Hafta Sonu Tatilcisi (s. 39-64).

“*Arkadaşlarla Yeniden Buluşma*”: Yeniden Buluşma (s. 65-85).

Eser, yazarın gözlemlerini, tesbitlerini ve günlük notlarını içine alması bakımından bir “seyahatnâme” özelliği taşıyor. Sanat tarihçileri ve grafikerler için en önemli olanı da eserin içinde verilmiş olan, tarama ya da çizim ile yapılmış resimler. Sanatçı, Divriği Câmii'nin “batı portalı”ni çok detaylı olarak çizerek kâğıda dökmüş. Batı portalindeki ‘mihrap’ biçiminde şekiller; sütun başı, üç mistik küre, üç kartal çizimleri çok canlı.

Caminin “doğu portalı” ile “doğu penceresi”nin çizimleri de hârika. Buradaki “iç bordürler” sanki şablonu çıkartılmış gibi ölçülü.

“Kuzey portalı”ndan verilenler, genel görünüm, dış frizler: detay, piştak alanı: büyük rozet; piştak alanı: çiçek koncası (doğrusu: *gonca*, bkz. *İmlâ Kılavuzu*, s. 166); piştak alanı: çifte çiçek-yaprak bulutu-sütun başlığı.

Gök Medrese: Süs alanları, Divriği Câmii: İç mekân, mihrap, mihrap çevresi, minber, mihrap nişinin kubbe alanı, kündekâri detayı, kapı, minber kapısı detayı, kıblı duvarında pancur, kapı.

Dârü's-Şifâ: Merkezî avlu, iç mekânda sütunlar, havuz, câmi külliyesinin uzaktan görünümü; hayat ağacının yaprakları ve çiçekleri (gelişim şeması) çizimleri birer hârika.

Eser, Türk kültür tarihinin bir bölümüne, bir yabancının gözü ile ışık tutmaktadır. Belki de gidemediğiniz bir yurt köşesinin tasvirini, insanların iyilik, misafirperverlik ve güzelliğini bir yabancının tesbitlerinden okurken, büyük haz duyuyorsunuz. Atalarımızın yüzyıllar önce, yalnız Türk sanatına değil, “dünya sanatı”na armağan ettikleri bu büyük eserin taşıdığı güzellikleri sizlerin de görmenizi isterim. Mutlaka hayran kalacaksınız. Eseri yazanı, çevireni ve yayımlayan kuruluşu kutlarım.

“Türk Edebiyatı”

Türk Edebiyatı, Ağustos 1998, No: 298,

Yıl: 26, 59 sayfa.

Yrd. Doç. Dr. Zeki GÜREL

Kırıkkale Üni. Türk Dili ve Edb. Böl.

Öğretim Üyesi

Türk Edebiyatı, adı Şeyh'ül Muharririn Ahmet Kabaklı ile birlikte anılan bir dergidir. O bugün yirmialtı yaşında, bu süre bir insan ömrü için az; fakat, bir süreli yayın için Türkiye gibi bir ülkede oldukça önemli ve uzun bir zamandır. Ve üstelik bu dergi “aylık fikir ve sanat dergisi”dir. Hem fikrî bir misyonunuz olacak, hem de sanat ve edebiyatla uğraşacaksınız. Türkiye’de yirmialtı yılda tam 298 sayı çıkmayı başarmış kaç sanat ve edebiyat dergimiz vardır acaba?

Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı* dergisinin Türk Edebiyatı Vakfı adına sahipliğini yapıyor. Türk Dili ve Edebiyatı dersinin orta öğretimde “seçmelik ders” olmasının bile gündeme getirildiği bir ülkede *Türk Edebiyatı* adıyla bir dergi çıkartmak, bu milletin varlık göstergelerinden birisini sahiplenmek değil de nedir?

Ahmet Kabaklı, Kastamonu gibi henüz taşra sayılacak bir şehrimizde Edebiyat Bölümü öğrencileriyle yaptığı bir sohbetle onlara şunları söylüyordu:

“Sizler memleketimize yeni ocaklar yakacaksınız. Bizim idealimiz edebiyatta gizlidir. Onun içinde de herşey vardır. Bizler ‘Edebiyata Saygı’ adında bir kampanya başlatacağız. Tarihimizi, kültürümüzü, heyecanlarımızı, inancımızı içine alan edebiyat gittikçe köreltilmek isteniyor. Önemsiz bir ders, hattâ ders olmaktan da çıkmış bir şey hâline getiriliyor. Şimdi, edebiyatı kökten silmek gibi, maalesef yanlış ve kasıtlı bir politika var. Bunu kaldırmak istiyoruz.”¹

Türk Edebiyatı dergisinin yazı işleri müdürlüğünü Gazi Altun yürütüyor. Türk Edebiyatı Vakfı’nın kurucusu Ahmet Kabaklı, vakfın kuruluşunu *Redif* dergisine verdiği mülâkatta şöyle dile getiriyor:

“Biz bu vakfı kurarken, gerçekten edebiyatımız düşman ellere düşmüştü. Necip Fazıl’ı bile şâir saymıyorlardı. Cumhuriyet Devri’nden evvelki edebiyatımız yok sayıyorlardı. Üzerimize saldııyorlardı. Biz de bu

memleketin seçkin insanlarıyla (Mehmet Kaplan, Celâl Bayar, Sayın Cumhurbaşkanımız Süleyman Demirel, rahmetli Türkes...) bu derneği kurduk. *Düsturu-muz: Bu memleket edebiyatla yıkılmıştır, edebiyatla kalkındıracağız. Bu amaçla Edebiyat Vakfı kuruldu ve Allahu Teâlâ yirmiyedi yıldır bize bunları yapmayı nasip etti. İnşallah devam edeceğiz.*”²

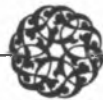
Türk Edebiyatı dergisinin Ağustos 1998 sayısı haklı olarak “Destan Şâirimiz Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu” ağırlıklı olarak çıkmış. Çünkü, Ağustos ayı, Dilâver Cebeci’nin anlatımıyla: “*Genç Osman ah-fâdından bir ulu şâirin 21 Ağustos Cuma günü ecel şerbetini içtiği, Resul’ün yaşında dâr-ı fenâdan dâr-ı bekaaya göçtüğü, şehitler ve gaziler mekânı Cennet kapısını ‘Bismillah’ deyip açtığı...*” bir kutlu zamandır. Ağustos ayları, Türk tarihinin önemli zaman dilimleridir. 1071’de başlayan Anadolu’nun fiilî fethi, Selçuklu ile yayılış, Osmanlı ile Avrupa içlerine yönelme, İstiklâl Harbi, yeni Türk Devleti’nin ortaya çıkışı hep bu aylarda kazanılan zaferlerle gerçekleşmiştir.

Tahir Kutsi Makal, “*Çağımızın Dede Korkut’u*” dediği Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu’nu anlattığı “Anılarda Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu” başlıklı yazısında şu tesbitlerde bulunuyor:

“*Hedefi Türk’ün Büyük Destanı’ni yazmaktı. Ara sıra destan parçalarını dergilerde, kitaplarında yayımlardı. Hayranlık verici bir söyleyişi vardı. Mısraları bazen durgun bir su gibiydi, bazen çağlayan bir su çağılışını andırırdı. ‘Ya Allah, Bismillah, Allâhü Ekber’ mısrasındaki gibi bazı zamanlar da mısralarında gök gürlüyor sanırdınız. Öylesine bir yürek taşıyordu, öylesine bir zenginlikli dili vardı. Türkçeyi sade, anlaşılır, dolambaçsız, yalın kullanırdı.*”

Tahir Kutsi Makal’ın hatıralarla ve yer yer de Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu’nun şiirleriyle anlamlı kıldığı bu ilk yazının arkasından, M. Halistin Kukul “Destan Şâirimizi Hatırlarken” başlıklı yazısında şu hatırlatmayı yapıyor:

“*Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu, her yaşta insanımızın sevgisine mazhar olan bir şâirimizdir. Onun şiirlerini -bilhassa- gençlerimiz iyi okuyup kavramalıdır. Tarihimizi ve tarihî şahsiyetlerimizi en iyi bir şekilde tanımak isteyenler, onun eserlerini titizlikle okumalıdır. Ona sadece ‘hamasî’ şiirler yazan biri olarak değil, ‘ibret vesikalarının şâiri’ olarak bakmak lâzımdır.*”

“Çağın şâiri, insana insan olarak kıymetini bildirebilen, onu her dönem içerisinde hakikî makamında yaşatan, tevazu kadar kükreyle de göz dolduran ve âhengin üstün ürünlerini ortaya koyan şâirdir.”

Gençosmanoğlu'nun hemşehrisi Bedrettin Keleştimur, “Destan Şâirimizi Anarken” onun pek çok kimşenin dikkatlerinden kaçan mühim bir yönünü dile getirmektedir:

“Devlet, derinliktir. O derinliğe nüfuz edebilmek bir misyon işidir. Niyazi Yıldırım'da, bu misyonun parıltıları vardır (...). Devlet kitapları büyük bir misyona sahip kuruluştur. 1975'li yıllarda onu, kendi kabuğundan kırıp çıkarmış ve büyük bir değişime imzasını atmıştır (...). Onun döneminde, Millî Eğitim yayıncılığın zirvesindedir. Yavru Türk dergisi büyük bir boşluğu doldurmuş, çocuk edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye gazetesinde Kültür-Sanat sayfasını uzun yıllar organize eder. O, kültür ve sanatın takipçisi, yorumcusu ve şekillenmesinde mümtaz bir şahsiyettir.”

Derginin Ağustos 1998 sayısında Dilâver Cebeci'nin “... ve Hüve'l Bâkî” başlıklı şiiri ile Ayhan İnal'ın,

“Destanını duysa, Kürşad dirilir
Akın için nice buyruk verilir
Yamtarlar, sançarlar yere serilir
Türk'ün destanı bu gök gürültüsü
Böyle şâir bin senede bir gelir...”

mısralarıyla tamamladığı şiir Niyazi Gençosmanoğlu'nun anlatırken, Halit Karabulut da yazdığı şiirinde “Malazgirt Meydan Muharebesi Destanı”nı dile getirmektedir.

Zeki Gürel'in, Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Sadık Tural'ın ikinci baskısı yayımlanmış olan son kitabını tanıttığı “Tarihten Destana Akan Duyarlılık” başlıklı yazı da Ağustos ayının ruhuna uygun olarak bu sayıya alınmakla bir tevafuk gerçekleşmiştir. Tarihten Destana Akan Duyarlık adını taşıyan bu eserin Türk düşüncesinde benlik ve kimlik güçlenmesine yol açacağı; tarih, sosyoloji, halk bilimi ve edebiyat bilimi alanlarındaki birikime katkı sağlayacağı muhakkaktır.

Türk Edebiyatı dergisinin zaman zaman belirli konulara ağırlıklı olarak yer verdiği sayılar olarak yayımlanmasının yanında çok anlamlı ve muhtevalı özel sayılarının da geçen zaman içerisinde yayımlandığını belirtmeliyiz.³

Türk Edebiyatı dergisi âdet olduğu üzere bu sayı-

sında da ilk yazısını Ahmet Kabaklı imzasıyla yayınlamış. “Kalem Namusu, Temellerin Duruşması ve Basın'a Dair” başlıklı bu yazıda Ahmet Kabaklı Hoca, genç bir yazar olan R. Yılmaz'ın sorularını cevaplandırıyor ve “Fikir namusu, Kalem namusu” gibi önemli kavramlar üzerinde duruyor. “Kavramların yerli yerine oturması hâdisesi de, ancak sağlam bir kültürle, felsefî ve edebî bir ufuk genişliği ile sağlanabilir” diyerek problemin çözümlerine de işaret ediyor.

Edebiyat araştırmacısı Mustafa Minyasoğlu, “Üç Büyük Romancı” başlıklı yazısında şu hükme varıyor:

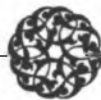
“Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Tarık Buğra, romanımızın yüz akı eserleriyle unutulmaz şahsiyetlerdir. Bunlar üzerinde, eserlerinin önemini ve inceliklerini ele alan çalışmaların yeterince ortaya çıkarmaması, romancılığımız açısından talihsizlik sayılmaktadır. Romancılığımızın kültürel hayatımızı daha da derinleştirerek gelişmesini istiyorsak, değerlerimize sahip çıkmalıyız.”⁴

Üniversitede öğrenci olduğum günlerden beri ne zaman Hüseyin Mümtaz imzalı bir yazı görsen, hep dikkatle okumuşumdur. Çünkü bu yazılarda benim ve benim gibi düşünen Anadolu insanının söylemek isteyip de söyleyemedikleri dile getirilmektedir. İşte yine öyle bir yazı. “Üniversitelerimiz, İlim Adamlarımız ve Türkçemiz...” başlıklı bu yazıdan sadece bir iki paragrafı burada dikkatlerinize sunmak isterim:

“Dünya kupası maçlarını televizyonlardan takip ediyor musunuz? Fransızlar ekrandaki bütün açıklamaları 'beynelmilel' İngilizce ile değil, Fransızca yapıyorlar. Kabinelerinde bir de 'Fransız Dilini Koruma Bakanı' bulunduğunu biliyor musunuz? Ya her iki yılda bir eski sömürgelerini 'Frankofon ülkeler' adı altında biraraya getirdiklerini? Bizim ufukumuz ise, en fazla 'Türk Dilli Ülkeler' veya 'Türkçe Konuşan Ülkeler' Neden açıkça ve rahatça ve açık alınla övünerek TÜRKLER diyemiyoruz?

“Düşünce yetersizliğimizin duygularımızı uyuşturduğunu; ufuk darlığımızın ve vizyon sığlığımızın aklımıza engel çıkardığını, bunun da dilimize vurduğunu düşünüyorum. Kendini ifade kabiliyetinden mahrum nesiller yetiştiriyoruz.”

Mustafa Ruhi Şirin ismi “Çocuk Edebiyatı”yla âdeta özdeşleşmiştir. O, bu ülkede çocuk merkezli çalışmanın ön saflarında yer almayı, bu vadideki çalışmalarını şahsî gayretlerin de ötesine taşıyıp bir vakıf çatısı altına taşımayı da başarmıştır. Kendisi hâlen ku-

rucusu olduğu Çocuk Vakfı'nın başkanıdır. Mustafa Ruhi Şirin, *Türk Edebiyatı*'nın bu sayısındaki "Klâsik Masal ve Hayâl Okulu" başlıklı yazısında, Sadettin Ökten'in "Tarihsiz ve Yüzeysel Uygarlık" başlıklı yazısı üzerinde tefekkür ediyor:⁵

"Klâsik masalın savunucularının görüşleri ise iki başlıkta özetlenebilir: Klâsik masalın hiçbir zaman modası geçmez, bir. Klâsik masalların yapıları bozulmadan yeniden yazılmaları gerekir, iki. Masallar büyük masal yazarları ile yeniden hayata dönebilir mi? Yenilenen masallar yeni masal anlatıcıları ile yaşamayı sürdürebilirler mi? Mayası hayâl olan klâsik masal geleneğinin sürdürülmesi mümkün müdür?"

Sanat ve edebiyat dünyasında değişik vesilelerle açılan yarışmaların ve verilen ödüllerin, hareket noktalarına ve amaçlarına, yapılan açıklamalara bakıldığında hakikaten çok ulvi gayelerle yola çıkıldığı zannedilir. Ama çoğu kere sonuç hiç de beklenildiği gibi olmaz. Çünkü, bazı yarışmaların sonucu zaten önceden bellidir. Birilerinin reklâma ihtiyacı vardır veya birileri bir yerlere hazırlanmak istemektedir.

Türk Edebiyatı Vakfı'nın yıllardır müdâhili bulunduğu "Ömer Seyfeddin Hikâye Yarışması" bugüne kadar olumsuz bir tepki almadı. *Türk Edebiyatı* dergisi her yıl bu yarışma ile ilgili faaliyetlerin içerisinde fiilî olarak bulunmakla kalmıyor. Bu yarışmada derece alan hikâyeleri tek tek yayımlamak suretiyle de ayrı bir hizmeti üstlenmiş oluyor. Derginin bu sayısında da, adı geçen yarışmanın 1998 yılı özendirme ödülüne lâyık görülmüş olan Savaş Özen'in "*Taş, Yaprak ve Deniz*" başlıklı hikâyesi yer alıyor.

Yeri gelmişken, her yıl Ömer Seyfeddin'in doğum yeri olan Gönen'de yapılan Ömer Seyfeddin hikâye yarışmalarının Türk edebiyatına kazandırdığı genç bir kaleminden de bahsetmek isterim.

1964 yılında Bayburt'ta doğan Mahir Adıbeş, 1996 yılı Ömer Seyfeddin Hikâye Yarışması'nda "*Merhamet Gölgeleleri*" adlı hikâyesiyle özendirme ödülü, 1997 yılında ise "*Yârenim Var Yıldızlardan*" adlı hikâyesiyle üçüncülük ödülü kazanmıştır. *Türk Edebiyatı* dergisi camiasının büyük katkılarının olduğunu bildiğimiz bu yarışmanın edebiyatımıza kazandırdığı yeni bir imza olan Mahir Adıbeş'in, Almanya'da her iki yılda bir düzenlenen "Uluslararası Hikâye Yarışması"nda da 1996-1997 yılında ödül aldığını belirtmeliyiz.⁶ *Merhamet Gölgeleleri* ve *Gecede Sır Oldu* adlı kitaplarda hikâye yazarı olarak ortaya çıkmasında *Türk*

Edebiyatı dergisinin katkısını nasıl görmezlikten gelebiliriz.

Yayımlanan her çalışmasında klâsik Türk şiirine vukufuyla dikkatleri çeken İskender Pala, derginin bu sayısında "Gamze mi? Neuzübillah!" başlıklı yazısında da kendini zevkle okutturuyor ve insanı düşündürüyor.

Türk Edebiyatı'nın bu sayısında şiirleri yer alan şâirler şunlardır: Bekir Sıtkı Erdoğan, Mehmed Aslan, Rafet Körüklü, İlyas Amangeldi, Nuhuz Olcay Kılıç, Sabahattin Gül, Reyhan Eren.

Türk Dünyası Kültür Atlası'nın tanıtımı ile İlyas Amangeldi'nin "*İnsanlardan Bir İnsan*" başlıklı şiirinin Türkmenceden çevrilerek verilmesi *Türk Edebiyatı* dergisinin her sayısında olduğu gibi Ağustos 1998 sayısında da Türk'ün kültür coğrafyasında dolaşmaya devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir, diye düşünüyoruz.

Hüsrev Hatemi'nin kitap tanıtımları "Görüntüler Görüşler" başlığı altında verilirken, Hasan Avni Yüksel'in Emine Işınsu'nun son romanı için yazdığı "Hava" başlıklı yazı dikkate değer.⁷

Bu sayıdaki diğer yazılar ise şu imzaları taşıyor: Fırat Kızıltuğ, Murat Dündar, Taner Tatar, Sebâhattin Özkan, İbrahim Kılınç, Tahir Taner, Savaş Özen, Gülşen Kılınçer ve Gülay Güngül.

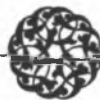
Türk Edebiyatı dergisinin yıllardır "Sanat Fidanlığı" başlığı altında yapmış olduğu değerlendirme hep dikkati çekmiştir. Bu sayfada olsun kendisinden bahsedilmesini bekleyen kaç genç yetenek tanıdım. Derginin bu bölümünü biraz daha geniş tutmak, hattâ bazı yorumlarla değerlendirmelere de yer vermek mümkün olamaz mı?

Gözlemlediğimiz bir husus da *Türk Edebiyatı* dergisinin sayfaları arasında yer alabilmek için yeni imzaların oldukça zorlandıklarıdır. Bu titizliğin ve seçiciliğin izahını yapmakta güçlük çekenlerden birisi olduğumu itiraf etmeliyim.

Başta Şeyh'ül Muharririn Ahmet Kabaklı Hocamız olmak üzere *Türk Edebiyatı* dergisinin yayımlanmasında emeği geçen herkese teşekkür etmek isterim.

DİPNOTLAR

1. "Şeyh'ül Muharririn Misafirimizdi", *Redif Dergisi*, Mayıs 1998, Nu. 5, s. 1 (Kastamonu).
2. *A.g.y.*, s. 2-3.
3. *Türk Dünyası Edebiyatı, Çocuk Edebiyatı, Kültür, Yahya Kemal, Necip Fazıl, Mehmet Âkif... özel sayıları bunlardan birkaç*

çıdır.

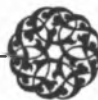
4. *Mustafa Minyasoglu'nun Roman Düşüncesi ve Türk Romanı* isimli eserinin Ötüken Yayınları arasında yayımlandığını da belirtmeliyiz.
5. *Sadettin Ökten'in bu yazısıyla ilgili olarak bakınız: "Tarihsiz ve Yüzeysel Uyarlık", Yeni Şafak Gazetesi, 8 Nisan 1998.*
6. *Anadolu insanının sosyal kimliğini ve psikolojisini kendi iç çatışmalarıyla birlikte, tabiatla nasıl bütünleştiğini acı ve çarpıcı*

bir üslupla okumak isteyenler için iki hikâye kitabı:

- *Mahir Adıbeş, Merhamet Gölgeleleri, Sam Yayınları, Ankara 1997, 114 s.*
- _____, *Gecede Sır Oldu, Sam Yayınları, Ankara 1997, 95 s.*
- 7. *Emine İşınsu, Havva, Ötüken Yayınları, Nu. 394, İstanbul 1998, 186 s.*

Matbaadaki Eserlerimizden...

- ***Turkish Art and Architecture*** (Oktay Aslanapa)
- ***Türklerin Aile Merasimleri*** (Güllü Yoloğlu)
- ***IV. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri***
- ***Uluslararası Yemek Kongresi Bildirileri*** (Yay. Haz.Feyzi Halıcı)
- ***Türk Okçuluğu*** (Ünsal Yücel)
- ***Türk'e Doğru*** (İ. Hakkı Baltacıoğlu)
- ***Fatih Devrinde Yazılmış İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri: Mücerreb - Nâme*** (İlter Uzel)
- ***Ayvacık Yöresi Dokumaları*** (Bekir Deniz)
- ***Latifi, Tezkiretü's-Şu'ara*** (Rıdvan Canım)
- ***Türk Halk Musıkîsi El Kitabı*** (Mehmet Özbek)
- ***Münif Paşa ve Türk Kültür Tarihindeki Yeri*** (Adem Akın)
- ***Ali Bey Hüseyinzâde*** (Ali Haydar Bayat)
- ***Fuzûlî Hafız*** (Hasibe Mazıoğlu)
- ***Klâsikler Tartışması*** (Ramazan Kaplan)
- ***Batı Anadolu'da 14. yy Beylikleri Mimarisinde Yapım Teknikleri*** (İlknur Kolay)

“Gobustan”

**Gobustan (Güzel Sanatlar Toplusu), Sayı 1-2,
Azerbaycan Yazarlar Birliği Yayını, 1998.**

Prof. Dr. Kâmil Veli NERİMANOĞLU

Atatürk Kültür Merkezi Şeref Üyesi

Bu özel sayı 1968’de basılan sanat dergisine hasrolunmuştur. Azerbaycan edebiyatında ve medeniyetinde şartlı olarak “60’lılar” adlandırılan yazarlar, sanatçılar eski Sovyet mekânında aykırı düşünen neslin ilk adımı olarak tarihleşti. “Kruşçov’un ilkbaharı ve Brejnev’in sonbaharı” denilebilecek bir devirde tüm eski Sovyet ülkelerinde başlayan uyanış, kendine dönüş, Stalin buzunun politik ve kültür hayatında eridiği ilk dönem oldu.

Bu yılların kültürde ilk yankısı “Gobustan” toplusu (antolojisi) oldu. Sovyet siyaseti, “mankurtlaştırma” politikası millî köklü, millî aydınlar neslini mahvedemedi. Tarihin imkân verdiği fırsat, anında gerçekleşti. Başta Anar Bey olmakla yeni aydınlar neslinin bir kısmı “Gobustan”da birleşti.

Sanata ve hayata yeni bakışın ansiklopedisi olan “Gobustan” toplusu, “Komünist”, “Azerbaycan Komünisti” dergi ve gazetelerine karşı pozisyonun kutubu olarak olgunlaşma sürecini 60’lı yıllarda başlattı ve Ali Bey Hüseyinzâde’nin “Füyuzat” dergisinde başlattığı büyük mücadeleyi yeni zaman için gerçekleştirdi. “Gobustan” a karşı başlatılan sert ideolojik kampanya yeni neslin yetişmesinde önemli bir rol oynadı. “Azerbaycan” ve “Yıldız” dergileri “Gobustan”ın cephe yoldaşı oldu.

“Gobustan”, dünyaya açılan Azerbaycan penceresi idi... “Gobustan”, Türklüğün ve Milliyetçiliğin ilkbaharı idi... “Gobustan”, Batı ve Doğu değerlerini millî zeminde biraraya getiren fikir, düşünce devriminin ilk kırlangıcı idi...

Celil Memmedkuluzâde’nin “Molla Nasreddin” dergisi gibi “Gobustan”ı da tarih şartları, zaman yaşıyordu. Onun beşiği başında Komünist başkanlar değil, yeni nesil, yeni insanlar bulundu...

“Gobustan”ın ve “60’lılar”ın tarihine, mücadelesine hasrolunan bu özel sayı redaktörünün “Önsöz” çağ-

rısı ile başlıyor. “Gobustan” toplusunun şimdiki baş redaktörü Fikret Koca “Dözüm, Deyanet İstedadı” adlı makalesinde mücadele tarihine göz atıp baskıları açıklıyor. O şöyle yazıyor:

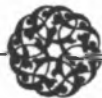
“60 yıllarında istedadlı gençlerle yanısıra eli deneyekli nâdanlar da yok değildi. O yıllardan sağ sâlim çıkmak için yaratıcılık istedadı yeterli değildi; gerek dözüm, deyanet istedadı olaydı. Elbette ki, istedadlı adamlar şimdi bildiğimizden kat kat fazla idi. Onlardan şu yolda şehid olanlar da var, yorgun düşüb bir kenara çekilenler de, teslim olanlar da. Allah hepsine rahmet eylesin. 60’lıların şimdi yaşayıb yarananları, altmışı devirenleri de var, geçenleri de... Şimdi de onlar büyük, güçlü bir nesildir. Şimdi de hava tutulanda o zamandan bedenlerinde kalmış kalpe (mermi, şarapnel parçası) yarası ağrıyor...”

Yazar Elci’nin “Bugünde Altmışıncıları Birleştiren Cehetler (İlkeler) Ayıran Cehetlerden Fazladır” adlı makale - dialoğu, yeni düşüncenin olgunlaşmasının önemli problemlerine hasrolunur.

Derginin emektarı Esmira Nezerli “Kapıları Birer Birer Çaldım” makalesinde dergideki iş akışından bahsediyor. Aydın Aleskeroğlu’nun “Hak Söz Sahibi” makalesi, Anar’ın yaratıcılığı hakkındadır. Tıp profesörü ünlü âlim Ahliman Emiraslanov “Yaddaşına Hak Olunmuş Yıllar” (Hafızama Kazınmış Yıllar) makalesinde, “Gobustan” dergisinin o zamanki yeni gençliğe etkilerini açıklıyor.

Elibey Kasımzâde “Ecel İmkân Verseydi” makalesinde merhum mimar Senan Sultanov’dan bahsediyor. Yazar Memmed Oruc’un “Satan Olsa, Alardım” makalesi, genç “Gobustan”cılarının mücadele tarihine ışık tutuyor. Ünlü piyanocu Ferhad Bedelbeyli “60’lıların Uğurlarını Kaybetmek Olmaz” yazısında, kazanılmış başarıların önemini açıklıyor.

Rasim Balayev “O Yılları Hatırlarken”, Aydın Talibzâde “Bir Akşam Taksiden İndim Sohbahara...”, Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoglu “Mücadele Bugünde Var, Yarın da”, N. Zeynalova “Gülüştünüz Bol Olun”, Ü. Talibzâde “Musigi İrsimizin Yorulmaz Araştırmacısı”, V. Yusifli “Bir Tarihtir 60’lılar”, F. Çarayev “Allah’a ve Halkımın Geleceğine İnanıyorum”, M. Avşar “Üstad Ressam”, E. Kasımova “Dünene Bakış”, N. Kasımoğlu “İmperiya ve Din”, R. Ocagov “Vicdanlı, Düz, Saf Olmak Gerek”, S. Aleskerov “Gobustan’ın Okurlarına”, M. Alizâde, “Ters Perspektif”, A. Lalayev “Bülbülün En Güzel Türküsü veya Polad Bül-

büloğlü Nasıl Varsa”, K. Abdulla “O Heyetin Adamları”, V. Yusifli “Çedir Yangısı”, V. Samedoğlü “Benim Altmışınıcını Yıllarım”, M. Çorayev “Sanat İçinde Sanat”, N. Kerimli “Altmışınıcını Yıllar Azerbaycan Tiyatro Kritiğini”, E. Babayev “Üstad Hayır Duası”, İ. Kasımezâde “Sanat Hâlesi”, A. Samedli “Üç Hâtıra”, V. Adıgüzeloğlu “Hasretle Hatırlıyorum O Yılları”, A. Amrahoğlü “Altmışınıcını Yaradıcılığına Biz Kimiz Sorusu ile Başladılar”, T. Alişanoğlü “Yeni Nesir Nereden Başlıyor”, Y. Kerimov “Tekan (Hareket) Noktası”

adlı yazılarında, “Gobustan” dergisinin dünü, bugünü konularını ele alıyorlar; “Gobustan”cılarının sanat özelliklerini, sanatçı kimliklerini ve zaman problemini açıklıyorlar.

M. Yagub’un “Gobustan’da Daş Ömrümüz” şiiri, o yıllara ve insanlara edebî bir bakıştır. Anar, “Bu Sayıya Sonsöz” yazısında, “Gobustan” dergisinin tarihî yolunu ve çağdaş önemini açıklıyor. Bu özel sayı resimler ve fotoğraflar ile de çok zengin bir görüntü sunmaktadır.

BİLGE YAYIN İLKELERİ

1. Bu dergi hakemli bir dergidir.
2. Kitap tahlil, tenkit ve/veya tanıtma yazılarında eserin son yıllarda basılmış olması şartı aranmaz; edebî eserlerin tanıtma, tahlil ve tenkitlerine yer verilmez. Tanıtılan eserin bibliyografik künyesi tam olarak verilmeli, varsa, diğer baskı ve tercümeleleri de belirtilmelidir.
3. Yazarlar istedikleri kelime ve terimleri kullanmakta serbesttirler. Ancak, yeni kelime ve terim kullanıldığında bunların herhangi bir Batı dilindeki karşılığı belirtilmelidir. Ayrıca *TDK İmlâ Kılavuzu*’na uyulması bir zorunluluktur.
4. Yazılarda takma ad kullanılamaz.
5. Yazarlar istedikleri transkripsiyon sistemini kullanabilirler. Dizgi imkânlarını da gözönünde bulundurarak, Türkiye’de yaygın olan transkripsiyon sisteminin kullanılması tavsiye edilir.
6. Yazıların bilimlik sorumluluğu yazarlarına aittir.
7. Yazılar bilgisayarda dizilmeli, disket ve kâğıt çıktısı ile gönderilmelidir. Yazımda MS Word adlı program kullanılmalıdır. Normal metin için times fontu kullanılmalıdır. Transkripsiyon için times’a dayalı herhangi bir font kullanılabilir.

“Redif”

Redif, Haziran 1998, Yıl: 1, Nu. 6, 32 s.

Fahri TEMİZYÜREK

Gazi Üni. Sosyal Bil. Ens. Doktora Öğrencisi

Bir edebiyat dergisi çıkarmak, hem de taşra sayılabilecek bir merkezde bunu başarabilmek... Bunun ne demek olduğunu kaç kişi bilir acaba?

Kastamonu'da Hacegân Yayınevi'nin Kastamonu Eğitim Fakültesi öğrencileri ile el ele yayına hazırladıkları *Redif* dergisi bizi, taşra üniversiteleri diye tâbir edilen muhitlerdeki kültür ve sanat hayatı ve bu şehirlerdeki üniversite gençliği adına heyecanlandırdı, ümitlendirdi.

Hacettepe Üniversitesi'ndeki öğrencilik yıllarımızda biz de Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okuyan bir grup arkadaşımızla birlikte adı *Nilüfer* olan bir dergiyi çıkartmış ama ancak bir kaç sayı yaşatabiliştik.¹

Redif dergisinin ilkelerinin anlatıldığı “Hasbihal” başlığının altında şu görüşlere yer veriliyor:

“Her kurumu, her tabakası, hattâ her insanı politik tercihlerin ve imanların kurbanı olmuş bir cemiyet haline getirildik.

“Genç değerleri bir taraftan iyiye, doğruya, güzele yönlendirmek, diğer taraftan Türk edebiyatına yeni imzalar kazandırmak üzere gayret sarf ediyoruz. İyi niyetli çabalarımıza rağmen çok ağır engellerle karşı karşıya olduğumuzu da belirtmeliyiz.

“Çıkılmaz sokaklar önünde çaresiz bırakılmaya çalınan GENÇLİK için çıkıyoruz. Ve bu samimî, hasbî neslin aydınlık geleceğe araladığı bir kapı olmaya da devam edeceğiz.

“*Redif*, adîden, bayağıdan, geçiciden, slogandan, tercümeden, ulviye, ahlâkiye, kalıcıya, duygu ve düşünce çilesine, telife yönelişin ifadesi olmak gayesi ile çıkıyor.

“Millî-bedî terkibin husule getireceği Türk-İslâm zevki sanat anlayışımızın mihverini teşkil ediyor. Güzeli güzelde aramanın ve ilânihaye güzelde karar kılanın yolunun bu istikamette olduğuna inanıyoruz.”²

Redif dergisinde daha önceki sayılarında olduğu gibi bu sayıda da önce bir mülâkata yer verilmiş.³ Dil

ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde misafir öğretimi üyesi olarak çalışan Prof. Dr. Samir Kazımoğlu'nun vatan-daşı Prof. Dr. Azad Mircecanzâde ile yapmış olduğu mülâkat “İlimden Kültüre” başlığını taşıyor.

Hâlen Azerbaycan İlimi ve Tetkiki Komitesi'nin, Azerbaycan Ali Attasiya Komitesi'nin ve Şark Neft Akademisi'nin başkanlığı gibi üç önemli görevi bir arada yürüten Azad Hoca'nın bu mülâkatta söyledikleri Türk Dünyası için oldukça önemli tesbitlerdir. “*Biz önce ortak dil, ortak alfabe meselesini halletmeliyiz*” diyen Hoca, ilim olmadan gelişmenin mümkün olmayacağını vurgularken, ilim adamlarının aynı zamanda birer kültür adamı olmaları gerektiğini de üzerine basa basa söylüyor. Kendimizi, millî değerlerimizi tanımak, sevmek, tanıtmak için çalışmak, sonra da ilmin rehberliğinde büyük hedeflere doğru yürümek...

Çocuk Edebiyatçıları Birliği Genel Başkanı Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel'in Kastamonu'da *Redif* dergisini ziyaretine ayrılmış olan yazıda Kenan Öztürk'ün “Niçin Çocuk Edebiyatçıları Birliği?” sorusuna cevap veriliyor. Hedeflerin, Türk Dünyası Çocuk Edebiyatı Enstitüsü'nü kurmak suretiyle hizmet halkalarını daha da genişletmek olduğunu belirten Gürel, açık bir çağrıda da bulunuyor ve diyor ki:

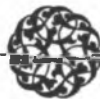
“*Çocuk Edebiyatçıları Birliği'nin kapısı çocuğu ciddiye alan, çocuğa hizmet etmek isteyen her akl-ı selime ve zevk-i selime açıktır.*”

Biz de bu dâvayı buradan ilân etmek istiyoruz. Çocuk Edebiyatçıları Birliği'nin amacının ve çalışına şekillerinin de anlatıldığı bu yazıdan öğrendiğimize göre Kastamonu Eğitim Fakültesi Türkiye'de bir ilki gerçekleştirmiş. Bu fakültenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunlarına diplomalarıyla birlikte bir de “*Çocuk Edebiyatı Yan Alan Belgesi*” verilmekteymiş iki yıldır. Anadolu Öğretmen Liselerinde ve Kız Meslek Liselerinde okutulmakta olan ve üniversitelerimizde de son bir iki yıldır okutulmaya başlanan Çocuk Edebiyatı derslerinin geleceği açısından bu çok önemli bir gelişmedir, diye düşünüyoruz.

Seyhan Sufracı imzasını taşıyan “Sanat ve Eleştiri” başlıklı yazı okunmaya değer...

Özlem Çağlar'ın “Atmak-Tutmak Meselesi” başlıklı yazısı bir gencin dikkatlerinin dile getirildiği güzel bir kompozisyon.

Emiş Şahin, “Üniversite Ortamında Hüzün” başlıklı yazısında, hüznün üniversite ortamında algılanışını hazırlamış olduğu beş soruya verilen cevaplarla ortaya

koymaya çalışıyor. Üniversite gençliğinin “Hüzün” karşısındaki tavrı, ilginç görüşler ve tesbitler var bu yazıda.

Osman Tefik - Hüseyin Hatıl ikisi birlikte “Tarihte Bir Gezinti” yaparken, Sevgi Babalık “Suçumuz Sevmek” başlıklı güzel bir hikâye kaleme almış.

Ahmet Serdar Yılmaz “Umay Kültür Sanat Merkezi”ni, Zeki Gürel “*Bilig Dergisi*”ni, Demet Yağar “*Kervan Dergisi*”ni, Zeynep Kahraman da “*Duygu Dergisi*”ni tanıtıyorlar yazılarında.

Redif dergisi şiir zengini bir dergi âdeta. Mehmet Serhat Yılmaz “Türkmen’e” başlıklı şiirinde Irak’ta yaşayan Türkmen kardeşlerimizin çilesine dikkatleri çekiyor. Ferhat Yavuztekin, Resul Kaplan, Gülcan Kulen, Mustafa Duran, Aysun Çakır gibi isimler de yazdıkları şiirlerde duygularını dile getiriyorlar. Kastamonu Eğitim Fakültesi öğrencisi olan bu imzalar yanında Hatay Dörtüol’dan “Bir Daha Gelmedi” başlıklı şiiriyle Mustafa Erdem’i tanıyoruz. Kastamonu Anadolu Kız Meslek Lisesi öğrencisi Nazike Zor, “Bir Çocuğun Dilinden” başlıklı şiirinde edebiyat hayatına doğru kanat çırpın bir şâir olmanın ilk heyecanlarını hissettiriyor okuyucusuna.

Zonguldak’tan Fatih Babalık ve Ankara’dan Rabia Betül Gürel yazdıkları şiirlerinde “kitap” konusunu işliyorlar. Ve her ikisi de ilkokul öğrencisi.

Gül kokularının pis kokuları bu cennet vatandan silip atması temennisiyle, Nazlı Rânâ Gürel’in “*İntizar*” şiirini herkes okumalı...

Türkiye’nin dört bir tarafından her çağdan sanat severi *Redif* sayfalarında buluşturmayı başaran bu gençler, yayımladıkları yazılarla Türk Kültürünün tarih ve coğrafya ufuklarını da okuyucularına dolaştırmaktadırlar.

A. Serdar Yılmaz’ın yazı işleri müdürü olduğu derginin yayın kurulunda Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri Sevgi Babalık, Pakize Çatak ve Pınar Suluhan bulunuyorlar.

Piyasadaki pek çok dergide gördüğümüz “Genç Kalemler”, “Sanat Fidanlığı” gibi köşeleri *Redif*’te bulamayacaksınız. Çünkü *Redif* genç kalemlere tecelli medârı olmaya gayret ediyor. Bu yüzden de 70 yaşındaki delikanlı ile 7 yaşındaki çocuğumuzu ve ara nesli

aynı dergide buluşturuyor.

Yazılan ve yayımlanan ilk yazı veya şiir, kişinin ismini ilk defa dergi sayfalarında görmesi, düşünmeye ve yazmaya meyli olanlar için çok önemli bir teşviktir. Her dergi bir mekteptir ve geleceğin düşünen, fikir üreten aydınlarını, ilim ve sanat adamlarını yetiştirme-ye adaydır.

Redif dergisinin yayımlanan altı sayısının imzalar dizinini inceleyenler görecektir ki bu zengin imza kadrosunun hemen hemen tamamını *Redif* dergisi yayın hayatına kazandırmıştır. Yazı yazma hevesi, yazma alışkanlığı yayımlanma imkânı bulmazsa, ölmeye mahkûmdur. *Redif*, yeni kalemlere yazdıklarını yayımlama zemini hazırlarken, gençlerin hocalarıyla birlikte aynı sayfaları paylaşmalarını sağlayarak da çok özel bir işlev üstlenmiş gözüküyor.

İnsanoğlunun daha güzel bir dünya, daha huzurlu bir hayat, daha mânalı bir iç âlem özlemiyle sanat ve edebiyatla meşgul olduğunu biliyoruz. Galiba *Redif* bu meşguliyetin samimî sesi olmaya çalışanlarla geleceğe yürüyor. İlk ışıklarını gördüğümüz yeni çağın, bizim çağımızın edebî hayatına gücü ve imkânları ölçüsünde katkıda bulunan *Redif*’in yalnız olmadığını ve heyecanla takip edildiğini, okunduğunu görüyoruz.³

... Ve istiyoruz ki Cumhuriyeti’mizin 75. yılında gençlerin elinden tutmak isteyen yetkililer böylesine anlamlı çalışmalara destek olsunlar. Zamanın elinden tutmak da bu olsa gerektir...

DİPNOTLAR

1. Bu dergi ancak dört sayı çıkabilmiştir.
2. “Hasbihal”, *Redif Dergisi*, Haziran 1998, Yıl: 1, Nu. 6, s. 1-2.
3. *Redif*’le ilgili olarak bugüne kadar çıkan yazılardan görebildiklerimizi burada vermek istiyoruz:
  - Nazlı Rânâ Gürel, “İlk Adım *Redif*”, *Redif*, Mart 1998, Nu. 3, s. 1-2.
  - “Bize Gelen Dergiler”, *İLESAM Bülteni*, Ocak-Mart 1998.
  - Selim Er, “Dergiler Arasında Gezinti”, *Gençlik*, Nisan-Mayıs 1998, s. 22-23.
  - Osman AYTEKİN, “Anadolu Dergileri”, *Gündüz*, 31 Mayıs 1998.
  - Yılmaz ERDOĞAN, “Kardeş Dergi *Redif*”, *Yeni Kervan*, Mayıs-Haziran 1998, Nu. 4, s. 163.
  - Doç. Dr. İskender Pala, “Birkaç Güzel Yayın”, *Zaman*, 18 Haziran 1998, Perşembe.
  - Dr. Nazlı Rânâ Gürel, “Gençliğin İnşasına Kim Talip”, *Gündüz*, 21 Haziran 1998, Pazar.

Birinci Maarif Kongresi

"Terbiyedir ki, bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, âli bir heyet-i ictimâiyye hâlinde yaşatır veya bir milleti esâret ve sefâlete tâkeder."

*Gâzi Mustafa Kemal
(Samsun 1925)*

Mehmet Âkif ERBAŞ

AÜ Türk İnkılâp Tarihi Ens.
Doktora Öğrencisi

GİRİŞ

Eğitim sosyal bir olgudur. Gerçekten de, tarih boyunca eğitimden yoksun hiçbir toplum olmamıştır. En ilkel cemiyetlerde bile eğitim, 'yaygın' olarak varlığını sürdürülmüştür. Zaten insanlar, sosyal verasetlerini yeni nesillere aktarabildikleri için vardılar ve insandılar.

İnsan topluluklarının millet haline gelmeleri de, bir anlamda bu eğitim olgusuyla ilgilidir. Çeşitli konularda edindikleri bilgileri, becerileri, tecrübeleri, değerleri ve tavırları geliştirerek, yeni kuşaklara aktarmakla, kendilerine ait bir 'millî birikim'e sahip olmuşlar; bu, her toplum için birbirinden farklı özellikler taşımış, böylece özgün millî yapı oluşmuştur. Şayet insanlar, tabiattaki maddî değerlerle yetinip kalsalardı, hem gelişme ve ilerleme olmayacaktı, hem de hayvan gruplarından bir farklılıkları bulunmayacaktı.

Anlaşıyor ki, eğitim herşeyden önce bizden evvel yaşayanların tecrübelerini alma, bunları çağdaş ihtiyaçlara göre kendi tecrübelerimizi de ekleyerek yeni kompozisyonlara kavuşturmaktır. Emil Durkheim'in eğitim tarifi böyledir. Biz de, yapılan tarifi içerisine şunu ekleyerek diyebiliriz ki, 'bizden evvelkiler' elbet, bütün insanlığın tecrübesidir. Fakat, temel olarak, mensup olunan millet alınırsa, iş sağlam temele oturacaktır. Aksi halde, 'yabancılaşma' olgusu yaşanabilir, hattâ yaşanır.

Kişi ve toplum üzerinde eğitimin çeşitli etkileri, fonksiyonları (işlevleri) bulunmaktadır. Ana başlıklar olarak sosyal, kültürel, ekonomik ve politik işlevler olarak sayabileceğimiz bu hususlara birkaç cümleyle de olsa, temasta fayda vardır. Bildiğimiz gibi, insanlar

nisbeten 'kapalı gruplar'a mensupturlar. Bu gruplar arasındaki farkları ve dolayısıyla çatışmaları azaltmak, dikey ve düşey olarak hareketliliği arttırmak, sonuç olarak da sosyal bütünleşmeyi ve birliği sağlamak eğitimin sosyal işlevidir.

Eğitimin kültürel işleviyse, öncekilerden edinilen kültür değerlerini koruyup geliştirmek, onları çağdaş-millî-evrensel değerlerle zenginleştirmek ve yeni kuşaklara aktarmaktır.

Ekonominin istek ve ihtiyaçlarına göre okullar açmak, insan yetiştirmek, yapıda ve anlayışta meydana gelen değişikliklere uyum sağlamak, üretici ve üretimden, tüketici ve tüketime kadar ekonominin her alanında ihtiyaç duyulan bilgi, beceri, değer ve tavırları karıştırmak, eğitimin ekonomik işlevidir.

Nihayet, eğitimin politik işleviyse, ülke ve devletin sistemine, hedeflerine uygun insanlar yetiştirmektir. İnsan çok önemlidir. Nasıl yetiştirilir ise, ona göre tavır geliştirir. Bu bakımdan, eğitim önem kazanmaktadır.

Çağdaş bilimin ortaya koyduğu bu gerçekler, elbette dünkü eğitim sistemleri ve yapıları için de geçerliydi. Ancak, şurası kabul edilmelidir ki, bugünkü eğitim anlayışına sahip olabilmek için, insanlık çok uzun bir tarihî süreci yaşamak, yanlışlıklar yaparak doğruya ulaşmak zorunda kalmıştır. Eski sistem ve anlayışları tenkid eder, yanlışlık ve aksaklıklarını ortaya koyarken de, meseleye bugünün gözüyle bakmamak gerektiğini söylemek zorundayız.

Ayrıca, eğitimin kurumlaşması, devlet eliyle yürütülmesi, ders müfredatlarının hazırlanması, öğretmen yetiştirilmesi, eğitimin yaygınlaşarak fırsat eşitliğine riayetle halka sunulması bir zihniyet meselesi olduğu kadar, aynı zamanda -belki, daha öncelikli olarak- ekonomik güçle doğru orantılıdır. Bunun yanında, devletten beklenen temel hizmetler arasında bulunan sağlık, savunma, işgüvenliği gibi çok pahalı görevler olduğu da düşünülür ise, eskiden eğitim adına yapılanlara daha insafli gözle yaklaşmak gereği ortaya çıkacaktır.

Bu çalışmada, Kurtuluş Savaşı'nın en çetin günleri içinde Ankara'da toplanan I. Maarif Kongresi'nin öncesi ve sonrasıyla eğitim tarihimiz bakımından önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. 16 Temmuz günü açış ko-

nuşmasını yapan Mustafa Kemal, 18 Temmuz günü cephede idi ve Ankara'da kongre devam ediyordu. Bu hâl şunu ifade etmekteydi: Her şey insan içindir; esas olan insandır ve insana yapılan yatırım boşuna değildir. Mustafa Kemal, bu gerçeği görüyor, biliyor ve uyguluyordu.

TÜRKİYE'DE MODERN EĞİTİMİN DOĞUŞU

I- Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde

Eğitim Sistemi

1- Tanzimat Öncesi Faaliyetler

Uzun yüzyıllar boyunca, dünyanın rakipsiz siyasî, askerî, ekonomik devri olarak bir dünya devleti hüviyetindeki Osmanlı İmparatorluğu, her halde bu gücün kaynağını 'eğitilmiş insan'dan alıyordu. Onyedinci yüzyıl sonlarında Viyana Bozgunu ile başlayan seri mağlûbiyetler, önce büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Askerî nitelikli bu mağlûbiyetlerin sebepleri üzerinde durmak gerektiği, zamanla herkes tarafından istenilir ve kabul edilir olmuştur.

İlk zamanlar kumanda hatası, askerin itaatsizliği, idarî hatalar, teşkilatlanma bozuklukları, kânun-ı kadîmden uzaklaşmak gibi sebeplere bağlanan¹, bu ihtişamın üzerindeki gölgenin kaynağı tam olarak bulunamamıştır. Muhakkak ki, bu ve bundan başka birçok sebep söylenebilir ve sıralanabilirdi. Ama, dikkatle baktığımızda, hiçbiri esas âmîl değildi ve olamazdı. Bunlar, evet, eğitimin fonksiyonları arasındaydı; ama, sonuçtu. Asıl dert eğitimin kendisiyle ilgiliydi. Bunun tesbiti ve kabulü de maalesef uzun zaman aldı.

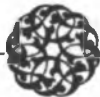
Tarihî seyre göre, meselenin bir eğitim ve ona bağlı olarak bir kalkınmışlık sıkıntısı olduğu fikri, Lâle Devri'nde anlaşılmalı olmalıdır. Her ne kadar, bu dönemde Sâdâbâd, Küçüksu, Gökusu ve Boğaz sefâlarından, kaplumbağalar üzerine dikilen mumlarla oluşturulan alaylardan² bahsediliyor ise de, ilim, sanat ve edebiyatta büyük canlanmalar olduğu da bir gerçektir.³ Timsal dizaynında yapılan ilk denizaltı modeli, kâğıt imalâthânesi, ilk itfaiye teşkilâtı, ilk Türk matbaası hep bu devrin işleri arasındadır. Batıdaki elçilerimizin şahsî temaslarıyla o ülkelerdeki ilerilik gözlenmiş, elçilerden bunları rapor halinde Saltanat makamına bildirmeleri istenmiştir.

Elçilerimizin raporlarına rağmen, yapılacak ilk işin 'askerî' teşkilâtı düzeltmek gerektiği noktasından hareketle, resmî gayretlerin bu yönde geliştiğini görüyoruz. Bunu o günün psiko-sosyal şartları içerisinde normal karşılamak gerektiği düşüncesindeyiz. Çünkü, Batı karşısında alışılmamış ve kabullenilemeyen mağlûbiyetler alınmıştı. Öncelikle bu durumdan kurtulmak, "küffara dersi verilmek" istenilmektedir. Tabii ki, bunun yolu da, güçlü ve yenilmez bir orduya sahip olmaktır. Gayret bunadır.⁴

İşte bu şartların zorlamasıyla I. Mahmud, III. Mustafa, I. Abdülhâmid ve III. Selim zamanlarında askerî eğitim alanlarında Batılılaşma çabalarının arttığını görüyoruz.⁵

Burada söylenmesi ve üzerinde durulması gereken bir husus vardır: Niçin Batılı modeller yahut niçin Batılılaşma? Bu sorunun cevabı, eğitim, eğitim felsefesi ve dünya görüşüyle ilgili. Fazla tefferruatla inmeden özetlemek gerekirse, eğitim, insanların sosyal verasetlerinin nesilden nesile aktarılması ile ilgili sosyal vâkı-âdır.⁶ Felsefesi de, ne yapmak, neye ulaşmak istendiğidir. Ortaçağ'da Türk ve İslâm Dünyası, hem kalite, hem seviye, hem de sayı itibarıyla eğitim ve ilim yönünden Batıya nazaran üstündür ve bugün bu husus tartışılmamaktadır. Ama, Rönesans'tan itibaren kilisenin nüfuz ve vesâyetinden, skolastiğinden, karanlığın- dan kurtulan Batılı düşünürlerin çoğunluğunun çizdiği 'lâik' ve 'hür' çizgide ilerleyen ilim, çok büyük mesafeler katetmiştir. Gerçi, -bir çok konuda olduğu cihetle- burada da, ifrat derecesinde bağlılık ve onu tek ölçü sayma sapmaları olmuşsa da, sonuçta ilim ve insanlık kazanmıştır. Açık denizlere çıkıldığında gemileri kaynar kazanların yutacağı safasatasından, büyük coğrafî keşiflere varılmıştır. Bu çok önemli bir merhale- dir.

Batı dünyası, eğitim ve tabii ilimler alanında sözü- nü ettiğimiz dev adımları atıyorken, Osmanlı aydını - maalesef- çağı yakalayamıyor, gittikçe çağdışı kalma- ya, hattâ, 'skolastikleşme'ye başlıyordu. Halbuki eğiti- min en önemli özelliği, mutlaka çağdaş olması gerektiğiydi. Önceki nesillerin birikimlerinin aktarılması yetmiyordu. Onların çağdaş yorumu, uygulamaları, yeni bilgi, bulgu ve öğelerle takviyesi gerekiyordu.⁷ Osmanlı eğitim kurumları işte bunu yapamamışlardı. O dönemin bir kısım aydınları, işin farkına vararak.

bir eğitim reformuna ihtiyaç olduğunu anlamışlar, görüşlerini muhtevî 'lâyiha'larını ilgililere sunmuşlardı. Osmanlı yönetimi durumu kabul etmekle birlikte, köklü bir düzenleme yapılamayacağını da biliyordu. Hiç olmazsa ve ilk plânda, askerî eğitim dalında reform çabalarına girişmişlerdi.⁸ Bu çaba, ilme, fenne, sanata ilgisiz kalınmayacağını da idrakiydi.

Batı tarzında eğitim veren ilk kuruluş olarak, 1773 yılında Mühendishâne-i Bahri Hûmâyün açıldı. Takiben, 1793'te Mühendishâne-i Berri Hûmâyün,⁹ 1827'de Tophâne-i Âmire, Cerrahhâne-i Mâmûre, 1834'te Mekteb-i Ulûm-ı Harbiyye ve yine aynı yıl Muzıka-i Hûmâyün açılmıştır. Hepsisi de, askerî teknik ve ihtisas okullarıdır. 1838 ile 1839 yıllarında açılan genel ve sivil eğitim kuruluşlarıysa, Rüşdiyeler, Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye ve Mekteb-i Maarif-i Adliyye'dir.⁹

2- Tanzimat Sonrası Faaliyetler

Bugünkü eğitim teşkilâtımızın çekirdeği sayılabilecek düzenlemenin 1845'te yapıldığını görüyoruz. Aslında, eğitimin öneminden emin ve buna çok değer verdiklerinden şüphe etmediğimiz Tanzimat erkânının, halka açık olarak okudukları o meşhur 'Hatt-ı Hûmâyûn'da eğitime yer vermediklerini kaydetmek lâzımdır.

Padişah Abdülmecîd, Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin açılışından evvel, hükûmet erkânına halkın cehâletinden ve bunun giderilmesi gerektiğinden, ama, hâlâ bir tedbir alınmadığından bahsetmiş; açılışa gönderdiği fermânda da, bundan üzüntü duyduğunu belirtir ifadeler kullanmıştır.¹⁰ Bu fermandan sonradır ki, eğitim işinin ciddiyet ve önemle ele alınması gerçekleşmiştir.

1845'te teşkil olunan Meclis-i Maarif'ten sonra, 1851'de Encümen-i Dâniş, 1857'de Maarif-i Umûmiye Nezâreti kurulmuştur. Bu arada öğretmen yetiştirmek üzere, Dâr-ül Muallîmîn ile Dâr-ül Muallîmîn-i Sıbyân; ayrıca, Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne gibi okullar açılmıştır. Bütün bu gayretlere rağmen, yapı güçlendirilememiştir. Birbirinden bağımsız, nereyle ilişkili olduğu belirlenememiş, yerli yerine oturtulamamış bir çok kurum oluşmuş; nihayet kargaşayı gidermek için 1869'da Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi yayınlanmıştır.¹¹ Bu nizamnâme, Tanzimat hakkındaki, daha doğru ifadeyle, tanzimatçıların eğitim hakkındaki fikir

ve düşüncelerini ortaya koyması bakımından, çok önemli bir belgedir. İlköğretimde mecburiyet, okulların kademe ve derecelere ayrılması, öğretmenlerin bilgilerinin ve maddî refahlarının artırılması, eğitim teşkilâtının merkezle birlikte taşrada da yaygınlaştırılması, genel bütçeden eğitime ödenekler ayrılması gibi düzenlemeler getirmekteydi.

Tanzimat sonrası dönem olmakla birlikte, ilk Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesi, mebuslar meclisinin açılması ve meşrûti idareye geçilmesi ile kısa sürede bunların tatil edilmesi gibi sebeplerden ayrı bir dönem olarak ele alınması, incelenmesi, değerlendirilmesi usûl haline gelen II. Abdülhâmid devrinin eğitimi faaliyetlerine, biz de ayrı olarak baktık:

Günümüzde bile, gerek şahsiyeti, gerekse icraati itibarıyla tartışılan ve henüz umumî mânada bir mutabakat sağlanamamış olan Sultan II. Abdülhâmid, devletin kaderine 33 yıl gibi uzun bir süre damgasını vurmuş önemli bir kişidir. Konumuzla fazla ilişkisi olmaması yüzünden kişiliği ve politikaları üzerinde tartışamayacağız. Ancak, taraflı tarafsız, onun dönemini yaşamış veya incelemiş herkesin ortaya koyduğu bir gerçek vardır ki, o dönemde ülkenin dört bir yanında çok sayıda ve çok çeşitli okulun açılmış olduğudur. Prof. Dr. H. Ali Koçer, bu devri "*Nicelikçe Yayılma ve Nitelikçe Gerileme Yılları*" başlığıyla takdim etmektedir. Biz, bu görüşe katılmıyoruz. Bir kere, çok basit bir teşkilât olan ve kâğıt üzerinde kalan Maarif Nezâreti'ni daha 1879 yılında (bugün bile devam eden şekliyle) tanzim ve tertip eden kişi, bu padişattır. Türk eğitim sistemini ilk, orta ve yüksek basamaklarına ayırmakla çağdaş teşkilâtlanma ve yapılanmayı yakalamıştır.

Bu devir, dünya çapında genel bir durgunluk dönemine olmasına rağmen "*memleketin bayındırlaşması ve eğitimin yayılmasını sağlayacak bazı tedbirlere başvurulmuş olması*"¹² oldukça önemlidir. Hukuk, ziraat, sanayi mektepleri; rüşdiyeler, sultânîler ve mekteb-i ibtidai'lerle ülke bezenmiştir. Bu çabanın altında, dört bir yanı düşman unsurlarla çevrilmiş devletin kalan topraklarını elde tutmak, bunun yolunun da, eğitilmiş insanla teknolojik araçlara sahip olmada yattığını idrak ederek, modern eğitim kurumlarını insanımızın hizmetine sunmak düşüncesi olsa gerekir, sanıyoruz.

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, hakkında o

kadar olumsuz kanaat yayılmıştır ki, yaptığı iyi işler dahi şüphe ve tereddütle karşılanmış; hattâ, bunu mecburen yapması gerektiği iddia edilmiştir. Propagandaların Ermeni, Rum ve Yahudi kaynaklı olduğu günümüzde ortaya çıkmaya başlamıştır. 'Kızıl Sultan' lâkabını, bir Ermeni yakıştırmıştır. Ayrıca, Ermeniler, Doğu Anadolu'da kendilerine uyduruk bir vatan verilmesinden, Yahudiler Filistin'e yerleşme izni alamamalarından, Rumlar hayalî 'megalo idea'ya engel gördüklerinden, ona düşman kesilmişlerdir. Bu yüzden de, talihsiz sultan hakkında, kesif ve anti bir propaganda yürütmüşlerdir.¹³

Prof. Koçer, "yabancıların okul açma müsaadesi almalarını, Jön Türklerin çabalarını, İstanbul'un varlıklı ailelerinin çocuklarını özel okullarda okutmak istemelerini" Abdülhâmid'i bu modern okulları açmaya mecbur eden sebepler olarak sıralamaktadır. Bizce, bu görüş hâlâ olumsuz propagandaların etkilerinin sürmekte olduğunun işâretidir.¹⁴

II-II. Meşrutiyetten Sonra Eğitim ve Kurumları

II. Meşrutiyet'in ilânı, Hareket ordusu, 31 Mart Vak'ası, Abdülhâmid'in Halli, yabancı devletlerin müdahaleleri, azınlık kurumlarının direnmeleri, iç siyasi atmosferin sertleşmesi ve basın dünyasında kopan fırtınalar ardarda gelmişti.¹⁵ Muşrutiyetin ikinci defa ilânından sonra gelen iki yıllık sürede, yedi maarif nazırı değişmiş, eğitim hayatımız için hiçbir şey yapılamamıştı. 1909 yılındaki Maarif-i Umûmiye Kanunu taslağı ise, nâzır Emrullah Efendi'nin çabalarına rağmen, bir türlü kanunlaştırılamamıştı.

Bu devir eğitim-öğretim hayatımıza dair fikirleri olan belli başlı simâlar arasında, *Fenn-i Terbiye* (Pedagoji) adlı eserin sahibi Satı Bey, Ziyâ Gökâlp ve Prens Sebahaddin'i saymak gerekir. Ayrıca, İttihat ve Terakki Fırkası'nın, eğitime belli bir bakışı olduğu ve parti okulları açtığı da bilinmektedir.¹⁶

II. Meşrutiyet devrinin ilerleyen yıllarında pek de olumlu olduğunu söyleyemeyeceğimiz bir eğitim süreci yaşandığını görmekteyiz. Dönemin dillerden düşmeyen sloganı olan "hürriyet, eşitlik, adalet, kardeşlik" rüyalarıyla toplum, büyük bir sarhoşluğa itilmiştir. Yabancıların desteğiyle iyice şımaran azınlıkların Müslüman olanı da olmayanı da, Türk milletinin kanı ve canı pahasına ayakta tutmaya çalıştığı devleti yık-

mak, paylaşmak peşindedirler. Bu hareketler, yani azınlıkların isyan niteliğindeki hareketleri mevcut olmasa bile, birbirinden bu kadar farklılıklar arzeden halkların eğitim işini çözmek kolay iş değildir. İkinci olarak, bu dönem Türk fikir hayatında görülen ideolojik akımların etkin olmasıdır. Türkçülük, İslâmcılık, Osmanlıcılık, Adem-i merkezîyetçilik, Batıcılık, Sosyalizm gibi pek çok fikrî nazariye kamuoyunda tartışılmış, hepsi de belli sayıda taraftar toplamıştır.¹⁷ İşte bu siyasi ve fikrî kargaşa içerisinde, 1908 yılında Türk dilinin ilköğretimde mecburî dil olarak kullanılacağı belirtilirken, 1909'da yayınlanan hükümet programında, "her kavmin kendi diliyle ilköğretim yapabileceği" hususuna yer verilmiştir.¹⁸

Balkan Savaşı'nın fecî mağlûbiyetinden sonra, bir darbeyle iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkası, birçok meselenin hallinin eğitim ve eğitilmiş insanla olduğunu kavramış, olumlu çabalar göstermişlerdir. Öğretmen yetiştirme, ders programlarının iyileştirilmesi, okul ve öğrenci sayısının artırılmasına çalışılmıştır.¹⁹

Yaklaşık bir yıl sonra girilen I. Dünya Savaşı, her şeyin sonunu getirmişti. 1908 ihtilâlinde tam on yıl sonra, 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile devletimizi âdeta tasfiye etmekteydik. İç çalkantılar, ihtilâller, birbiri peşi sıra gelen Trablusgarb, Balkan ve I. Dünya Savaşları gibi dehşetli mağlûbiyetlerle geçen, zaman olarak da pek kısa süren II. Meşrutiyet döneminde, anlatmaya çalıştığımız gibi, eğitimi-miz hakkında hemen hiçbir şey yapılamamıştır. Sistem ve fonksiyon tartışmalarıyla fikrî mutabakat sağlanamadığı gibi, zaten, savaşlardan iş yapmaya vakit de, para da, insan da bulunamamıştır.²⁰

MAARİF KONGRESİNE GİDERKEN TÜRKİYE

I- Türkiye'nin Genel Durumu

1- Ekonomi ve Nüfus

Genel hatlarıyla gözden geçireceğimiz devre, 1921'in hemen önceleridir. O yıllar ve birkaç yıl gerisi savaşların, mağlûbiyetlerin, bunların getirdiği toprak ve nüfus kayıplarının hırpaladığı, hattâ mahvettiği zamanlardır. Batılının yüz yıllık 'hasta adam'ı ölmüş, şimdi mirası paylaşılacaktır. Bu amaçla Sevr Anlaşması hazırlanmıştır. Taraflar arasında imzalanmış ol-

makla birlikte, padişah ve meclis tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe konulmayan bu felâket belgesine göre, Türklere sadece İç Anadolu bölgesinden birkaç şehir bırakılmaktadır.

İlk defa Kırım Savaşı sebebiyle düşünülen maddî krize çare olarak dış borçlanmaya giden Osmanlı yönetimi, dünya savaşının başladığı yıla gelindiğinde ekonomik yönden de, tam bir yıkıntıyla karşı karşıyaydı. Yıllık kalkınma hızı ortalaması %2, nüfus artışı %1'di. Bunun anlamı, gerçek kalkınma hızının 1 olduğuydu. Dış ticaretimiz mütemadiyen açık vermekteydi. Alınan malların %60'ı sanayi ürünleriydi. Ülke ekonomisi, müthiş şekilde dışa bağımlı haldeydi.

Ülkeye giren yabancı sermaye, tam bir sömürü çarlığıydı. Yatırdıkları toplam sermayenin yarısını ilk yılda çeşitli adlar altında geri alıyorlardı. Zaten yatırımları da, kesinlikle üretime dönük değildi. Bankacılık, sigortacılık, demiryolu, liman ve ekleri, tramvay işletmesi gibi para ve ulaşım yatırımlarıydı. Ülke o haldedir ki, tezgâhlar ve ev işletmeleri dâhil, bütün memlekette 2721 işyeri vardı.²¹

Genç ve çalışabilecek milyonlarca nüfusunu savaşlarda kaybeden Türkiye'nin tarımı da tam bir felâket içindeydi. Halk, yoksul, aç ve çıplaktı. O günleri yaşayan bütün Türk insanların hâturaları arasında "süpürge bitkisi tohumu yemek, hayvan gübrelerinin içinden arpa tanesi çıkarıp kavurup yemek, ayaklarına çarık bile bulamamak, sırtlarındaki urbaların kırk yamalı bohça gibi oluşu" vardır ve bunlar hep hüznünle, göz yaşlarıyla anlatılmıştır. Devrin ekonomisinin niteliği de budur, niceliği de budur. Yani, ne sanayii vardır, ne de ziraat.

Osmanlı döneminin ilk nüfus sayımı 1831'de olmuştur.²² 1912 yılındaki Salnâmelere göre, son nüfus durumu hakkında bâzı ipuçları yakalamak mümkündür. Ki, bunların başında gelen, artış hızının oldukça düşük olduğudur. %1 gibi bir hız, Türklerde normal olmayan bir hâldir. Savaşlar, hastalıklar, beslenme ve sağlık şartlarının kötülüğü artış hızını düşüren önemli âmillerdir.

Halkımızın %80'inden fazlası köylüdür. Köylerde tam anlamıyla bir kapalı ekonomi hâkimdir. Hayatın mecbur ettiği kadar yiyip, giyinmektedirler. Bütün alt yapı imkânlarından mahrumdurlar. Şehirlerdeyse, ekonomik faaliyetler neredeyse tamamen 'azınlıkların'

elindedir. Genel okur-yazarlık oranı %7'lerdedir.

İşte böyle fecî şartlar altında ve dört bir yandan kuşatılmış haldeki Türk halkının, 1920'lerde onüç milyon olduğu sanılıyor. Çoğunluğunu yaşlılar, çocuklar ve kadınların oluşturduğu yoksulluk çizgisinin bile altındaki bu halkın, canını dişine takarak yürüttüğü İstiklâl Savaşı'nın bir an evvel bitmesi en büyük rüyasıydı.

2- Fikri Hareketler

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ortaya çıkan millî mutabakat doğrultusunda, vatanın bütünlüğü, milletin istiklâlini temin amacıyla yola çıkan Türk İstiklâl Savaşı'nın önderleri, Ankara'da TBMM'nin açılışını sağladıktan sonra, heyecan ve şevkle mücadelelerini sürdürmektedirler. Üyelerin kimi yeni seçilmişler, kimi Meclis-i Mebusân'ın eski üyeleridir. Ortak amaç, vatan, millet, devlettir. Lâkin, bu heyetin mütecânis bir topluluk olduğu söylenemez. Böyle olmadığı da bir gerçektir. 1921 başlarında vukû bulan Çerkes Ethem Bey olayı, huzursuzluk ve ayrılıkların iyice ortaya çıkmasını sağlamış; bâzı milletvekillerinin ölüm, bazıları'nın hapis cezâlarına çarptırılmaları havayı iyice sertleştirmiştir. O günlerde, memlekette ve mecliste mevcut fikrî gruplar genel olarak şunlardı:

a) İttihatçılar

1889'da askerî okullar ve aydınlar arasında yayılan ve dernek hüviyetiyle ortaya çıkan İttihatçılık, 1908'den itibaren fikrî ve siyasî hayatta çok nüessir olmuş, girmemize sebep oldukları I. Dünya Savaşı'ndan mağlûbiyetle çıkılmasına müteakip, üç yöneticisi yurtdışına âdeta kaçmışlardı. TBMM'nde kırk civarında ittihatçı vardı. Kimi eski geleneğe bağlı, kimi komünist, kimi Enverciydi.

b) Yeşilordular

1920 yılı Mayıs'ında faaliyete geçtiği bilinen gizli bir örgüttür. Eskişehir'de gazete çıkarmışlar, Ethem Bey'in kuvvetlerini silâhlı güçleri saymışlardır. Ankara'da resmî komünist parti kurulunca, faaliyetlerine son vererek ona katılmışlardır. Açıkça Sovyet yanlıydılar.

c) Komünistler

Zorda olan Türk halkı ve Anadolu yönetimini etki altında bırakmak için, Sovyetler büyük çabalar sarfetmiştir. Kendi ajanları ve yerli işbirlikçileri marifetiyle

epeyce gizli olarak sürdürdükleri faaliyetlerini, Türkiye Halk İştirakiyyûn Fırkası kurulunca alenî hâle getirmişlerse de, yeterli taban desteği olmadığından ömürü kısa olmuştur.

Bu Marksist partiden evvel kurulmuş, yasal bir komünist partisi daha vardır ki, onu Mustafa Kemal, arkadaşlarına “*gizli komünistleri tesbit, Sovyetler ile iyi geçinme*” politikası icabı kurdurmuştu. Bu da, pek uzun ömürlü olamamıştır.

d) Müdafaa-i Hukukçular

TBMM’nde görev yapan ilk dönem milletvekillerinin hepsi seçilmiş mebuslardı. Çeşitli görüşlerdeki bu insanların bir kısmı Mustafa Kemal’in karşısında oldular. Hele, mecliste ‘*halkçılık prensibine uygun politikalar takibedileceği*’ ne dair bir program okunması üzerine, ortalık iyice karıştı. Bunun üzerine, 10 Mayıs 1921’de, Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup oluşturduğunu ilân etti. I. Grup adıyla da anılan bu oluşum, sonradan partileşerek, 9 Eylül 1923’te Cumhuriyet Halk Fırkası oldu. Karşıt görüşlü politikacı ve kişiler, siyasî hayattan çeşitli şekillerde tasfiye edildiler.²⁴

3- Siyasî Durum (Kurtuluş Savaşı Sürüyor)

O günler, Türk’ün ateşle imtihan olduğu günlerdir. Başlangıcı, Yunanlıların İzmir’e çıkarma yapmaları üzerine kurulan mahallî müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin teşekkülüne dayanan ve nihayet Erzurum ve Sivas Kongreleriyle millî seviyeye yükselen Türk direnişi, bütün hızıyla devam etmektedir. Osmanlı Devletimizi parçalayarak, petrol bölgelerini ele geçiren emperyalistler, diğer topraklarımızda ateşe yaklaşmamışlar, maşalar kullanmışlardır. Bizim topraklarımızda Ermenistan, Gürcistan, Kürdistan, Yunanistan kurulacağı vaadiyle bu unsurları üzerimize sürmüşler, ‘bir taşla iki kuş’ vurmak hesabında olmuşlardır.

I. Maarif Kongresi’nin toplandığı günlerin hangi şartlar altında yapıldığını bilmek, onun değer ve kıymetini takdir etmemiz için büyük önem taşımaktadır. Fakat, asıl mevzuumuz, o günün askerî ve siyasî ahvalini tetkik olmadığından, üzerinde teferruatlı şekilde durulmayacaktır. Dönemin kronolojik takviminin gözden geçirilmesi²⁵ ülkenin ve milletin ne kadar belirsizlikler içinde olduğunu anlamamıza kâfi gelecektir. Kezâ, M. Kemâl Paşa’nın Garb Cephesi Kumandanına

telgrafi, işin vehametini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.²⁶

II- Birinci Maarif Kongresi

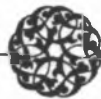
Yukarıda arzedilen ekonomik, sosyal, siyasî şartlar altında bulunan Türkiye’de yapılan Birinci Maarif Kongresi’ni, dönemin kaynaklarından istifade ile anlatmaya çalışacak, değerlendirmemizi de ayrı bir başlık altında sunacağız. Kongre hakkında metin, *Hâki-miyyet-i Millîye* gazetesinde yer alan bir haber:

“*Maarif Vekili Hamdullah Subhi Beyefendi İle Mülâkat*

“*Asrî bir millet olabilmek için, bugün muhtâç olduğumuz nimetlerden en başta, şüphe yok, maarif vardır. Maarif hususunda, bugüne kadar geri olduğumuzu izaha hâcet yok. Müterakki bir memlekette efrâd ve milletin okumak yazmak bilmeyen, mektep görmeyen kısmı fevkalâde azalmakta, hattâ, bazı yerlerde hiçe inmektedir. Binaenaleyh, milletimizin istikbâlini düşünen herkesin, maarif meelesiyile alâkadar olması tabiidir. Bu mühim mesele hakkında, Maarif Vekili Muhterem Hamdullah Subhi Beyefendiye Vekâletimizin neler düşünmekte olduğunu öğrenmek üzere bir muharririmizi gönderdik. Hamdullah Subhi Beyefendi, mütadları vechile muharririmizi nezâketle kabûl etmiş, beyânatta bulunmuştur.*

“*S- Vekâlet-i celîlelerinizde, maarif siyaseti hakkında genel hatları itibariyle neler düşündüğünüzü sorabilir miyim?*

“*C- Şimdiye kadar memlekette az çok ilmin intişârına yardım etmiş olan maarif teşkilâtımızın bence, en belli başlı sıfatı, tamamiyle nazârî olması ve yalnız ‘efendi’ yetiştirmesidir. Çocuklarımızın ailelerine, muhitlerine karşı tamamiyle gafîl yetişmeleri memleketin münevverleri ile asıl halk tabakaları arasında bugün iyice anlaşılmuş bir uçurum açtı. Maarifin vazifesi, bu uçurumu doldurmak; çocukla babası, köyü ve muhiti arasındaki râbitayı kuvvetlendirmek ve mensup olduğu milletin hakikatini tamamiyle idrak edebilecek sûrette onu ortada mevcut maddî ve mânevî ihtiyâçlardan haberdâr kılmaktır... Onu tecrübî ve nazârî mâlûmatıyla memleketin ziraat, sınaat, ticarî bütün istihsal vesâitinden âzamî surette müstefîd kılmak için terbiye ve techiz eyliyecektir.*

.....
“S- Tahsîl-i ibtidâiyyenin (ilköğretimin) mecburiyeti temin olunabilecek midir beyefendi?

“C- Yeni sene-î tedrisiyeden itibaren bunun mecburiyetine nâtik olan kanunu her tarafta infâz ettireceğim.”²⁷

Gazetenin yazdıkları bununla kalmıyor. Hamdullah Suphi Bey’in beyanlarına göre, hemen o yıl içinde Anadolu içlerine konferansçılar gönderileceği, beden eğitiminin çok önemli olduğu ve bunun için ‘idman sahaları’ açılacağı, İstanbul’da toplanmış olan yüksek öğretim müesseselerini Anadolu’ya yayacaklarını da öğreniyoruz. Dönemin resmî makamlarının düşünceleri böyle. Niyet güzel, şartlar kötü, imkânlar ise mahdud, hattâ yok...

10 Mart 1921 günü yayımlanan bu haberdan yaklaşık olarak iki ay sonra *Hâkimiyet-i Millîye*’de bir haber yorum daha çıkmıştır. Ölüm kalım savaşının tam ortasında, Ankara’da bir kongre toplanacağını da duyuran bu yazıyı, ehemmiyetine binâen aşağıya alıyoruz:

“Maarif Kongresi

“Maarif Vekâleti’nin teşebbüsü ile Temmuz’un on-beşinde Ankara’da bir Maarif Kongresi toplanacağını iki gün evvelki gazetelerde okuduk. Kongre, bütün marif müdürlerini, sultânî, dârümuallimîn yahut idâdî müdürlerini ve kısmen maarif müfettişlerini ihtivâ edeceği yâni, muallimler ordusunun kuvvetli bir mümessili halinde toplanacağı için, kendisini ehemmiyetle beklemek ve ictimânu Anadolu hayat-ı irfânında mühim bir hâdise gibi telâkkî etmek mecburiyetindeyiz.

“Ferdlerin hayatı gibi, milletlerin hayatı da baştanbaşa bir cidâl demektir. Cebhelerdeki muvaffakiyetti, ne zaman cebhe gerisindeki muvaffakiyette itmâm edersek, cephelelerde bir senedir kurulan ordunun himmetini ne zaman cephe gerisinde mücehhez bir muallim ordusunun müsmîr faaliyetiyle ikmâl edersek, o zaman bekâmıza ait istihzârâtı tevzîn eylemiş oluruz. Milletleri muzaffer eden iki mühim unsur, asker ve muallimdir.

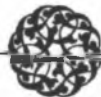
“Venizelos’un askerleri, iki sene evvel İzmir’e ayak bastıkları vakit, Giritle Başvekil’in maarif nâzırı, şehirde bir dârülfünûn tesisine çalışıyordu. Bunun için

lâzım gelen proje hazırlandı, muallimler tedârik edildi, bütçe yapıldı. Eğer Venizelos düşmemiş olsaydı, bizim için efzunların süikastı derecesinde mühlik olan bu kaleyi, belki şimdiye kadar kurulmuş ve meş’um kapılarını açmış görecektik. Türkiye’yi nüfuz muntıkalarına ayıran ecnebî devletlerin benimsedikleri yerlerde bir an evvel mektep açmak veya açılmış mektepleri kapatmamak için gösterdikleri takayyüd mâlûmdur. Bunlar gösterir ki, memleketteri fethetmenin usûlü bir değil ikidir: Ordu ve mektep! Ne vakit, mektep orduya yardım etmez, ne vakti ordu zaferini mektep fiituhâtı takip etmez ise, mutlaka zafer boşa gitmiş, o fetih akâmete uğramıştır.

“İşte bu düşüncelerin sevkiyledir ki, Anadolu’da irfan faaliyetinin şâyân-ı dikkat bir hâdisesi olan Maarif Kongresi’ne fevkalâde ehemmiyet atfediyoruz. Bu kongre, Türk hayat-ı hükûmetinde ilk defa olarak mektep ve tahsil nâmına mevcudumuzun neler olduğunu öğretecek, mektep ve tahsil için mesâimizin istikâmetini tayin edecektir. Kongrede toplanacak liva murahhasları, kendi muntıklarının, bugünkü maarifine ait mâlûmat verecekler ve âtiye ait müşterek maarif programını münakaşa edeceklerdir.

“Memleket maarifinde vahdet temin etmek, terbiye ve tedris usûllerini müttehid bir esasa bağlamak, çocuklarımızı hususî ictihadlara göre yetiştirmekten kurtarmak, elhâsıl müşterek ve mücânis evsâf ile mücehhez bir nesil yetiştirmek, ancak bu gibi kongrelerin vereceği fırsatlardan istifade ile tahakkuk eder. Bu itibarla, Maarif Kongresi’ni, Anadolu irfânı için âdetâ bir pusula gibi görmekteyiz. Maarif Vekâleti, bu kongre teşebbüsü ile mekteplerini hayâlât ve mücerredât ile değil, müsbet ve muayyen mevzular üzerine muallimlerin vereceği hakikî mâlûmat ile yürütmek hususundaki niyetini gösteriyor. Bu güzel niyeti takdîr etmek bir vazifedir.”²⁸

Hâdise, gerçekten takdîr edilecek bir harekettir. Her türlü imkânsızlık ve çok ağır şartlar altında yapılacaktır. Zaten eğitimin bir amacı da, bu zorluklarla mücadeleyi öğretmek değil midir? İşte bunu kavramış olanların tertîb ettiği kongrenin açış konuşmasını yapmak üzere kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa’nın, “gece, sabah güneş doğuncaya dek Genelkurmay kararğâhında, harekât durumunu sürekli gelmekte olan

raporlarla izledikten sonra"²⁹ söyledikleri şunlardır:

"Muhterem Hanımlar, Efendiler!

"Bugün Ankara, millî Türkiye'nin 'millî maarifini' kuracak olan muallimler ve muallimeler kongresinin toplanmasına sahne olmak mazhariyetiyle müfthirdir.

"Asırların yüklü olduğu derin bir yönetim ihmâlinin devlet bünyesinde vücûda getirdiği yaraları tedâviye sarfedecek çabaların en büyüğünü hiç şüphesiz irfân yolunda bol bol harcamamız icâbeder.

"Gerçi bugün, maddî manevî kuvvet kaynaklarımızı, millî hudutlarımız dâhilindeki memleketlerimizde, işgalde bulunan düşmanlara karşı kullanmak zorundayız. Memleket irfânı için tahsis edilebilen şey müstakbel maarifimize dayanak olacak bir temel kurmağa kâfi değildir. Ancak, geniş ve yeterli şartlara ve araçlara sahip oluncaya kadar geçecek günleri, mücâdele günlerinde dahi büyük bir dikkat ve itina ile işlenip çizilmiş bir millî terbiye programı vücûda getirmeye ve mevcut maarif teşkilâtımızı bugünden verimli faaliyetle çalıştıracak esasları hazırlamaya yoğun çaba göstermeliyiz.

*"Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usûllerinin milletimizin geri kalma tarihinde en mühim bir etmen olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin uydurma sözlerinden ve yaradılış özelliklerimizle hiç ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, Şarktan ve Garbten gelebilen bütün tesirlerden tamamen uzak, millî özümüz ve tarihî özelliklerimizle uyumlu bir kültür kastediyorum. Çünkü, millî dehâmızın tam olarak gelişmesi, ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Gelişigüzel bir yabancı kültür, şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin tahrîb edici neticelerini tekrar ettirebilir. **Kültür, zeminle mütenasıptir. O zemin milletin seciyyesidir.***

Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken, onlara, bilhassa varlıklarıyla, haklarıyla, birlikleriyle çelişen bütün yabancı unsurlarla mücâdele lüzûmu ve millî fikirleri tam özümseyerek, her mukabil fikre şiddetle ve fedakârane müdafaa zarureti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün ruhî yapısına, bu vasıfların ve kabiliyetlerin aşılması önemlidir. Daimî ve müthiş bir mücâdele şeklinde ortaya çıkan millet hayatının felsefesi,

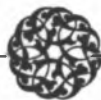
müstakil ve mes'ut kalmak isteyen her millet için bu olgunlaşmış özellikleri şiddetle talep etmektedir.

"Tefferruatını tamamen uzmanlarına bırakarak istediğim bu mes'ele hakkındaki genel görüşünü tamamlamak için, yeni neslin donatılacağı manevî özellikler arasında kuvvetli bir fazilet aşkı ve kuvvetli bir fikrî düzen ve disiplinden bahsetmek zorundayım.

"İşte biz, bu kongrenizden, yalnız, çizilmiş eski yollarda alelâde yürümenin tarzı hakkında fikir alışverişinde bulunmayı değil, belki açıkladığım şartları hâiz yeni bir san'at ve mârifet yolu bulup, millete göstermek ve o yolda milleti yürütmek için rehber olmak gibi mukaddes bir hizmet bekliyoruz. Maarif Vekâleti'nin halkı tanımış, muhiti ve memleketi takdir etmiş muallim ve mütehassıslarından mürekkep bir ilim ve irfan kongresini Ankara'da toplamayı düşünmüş olmasını ve bugünkü güç şartlara rağmen, bu teşebbüsünde muvaffak olmuş bulunmasını tam bir takdirle anıyorum.

"Huzurunuzda ve millet huzurunda, millî maarifimiz hakkındaki görüşlerimi ifadeye imkân bahşeden bu vesileden faydalanarak, gelecekteki kurtuluşumuzun saygıdeğer önderleri olan Türk öğretmenleri hakkındaki hürmet hislerimi zikretmek isterim.

*"İstikbâl için hazırlanan Türk evlâtlarına, hiçbir güçlük karşısında geri çekilmeyerek büyük bir sabırla ve metânetle çalışmalarını ve tahsildeki çocuklarımızın ailelerine de, yavrularının öğrenimlerini tanımlamaları için her fedakârlığı yapmaktan çekinmemelerini tavsiye ederim. Büyük tehlikeler önünde uyanan milletlerin ne kadar sebatkâr oldukları tarihen sabittir. **Silâhıyla olduğu gibi dimağıyla da mücadele mecburiyetinde olan milletimizin, birincisinde gösterdiği kudreti ikincisinde de göstereceğine asla şüphem yoktur. Milletimizin sâf seciyyesi, yeteneklerle doludur.** Ancak, bu tabîi yeteneği geliştirebilecek usûllerle donatılmış vatandaşlar lâzımdır. Bu görevde, sizlere düşüyor. Millî hükümetimizin büyük bir ciddiyet ve içtenlikle arzu ettiği derecede, öğretmenlerimizin hayat ve refahını henüz temin edememekte olduğunu biliyorum. Fakat, milletimizi yetiştirmek gibi, mukaddes bir vazifeyi üstlenen yüce heyetinizin, bugünün vaziyetini gözönüne alacağından ve her müşkü-*

lü yenerek bu yolda gayet sağlam şekilde yürüyeceğinden şüphem yoktur. Vazifeniz pek mühim ve hayattır. Bunda muvaffak olmanızı Cenâb-ı Hak'tan temenni ederim.”³⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmayı yaptığı saatlerde, Yunan ordusunun ilerleyişi durdurulamamış, sürüyordu. Herşeye rağmen, zaferden o kadar emindir ki, 'geleceğe dönük politikalar' geliştirilmesini önemle istemektedir.³¹ Durum böyledir. Şimdi, kongrenin düşündürdüklerini ele alalım.

III- Birinci Maarif Kongresinin

Düşündürdükleri

“Devrin Yazarlarının Kalemıyla Millî Mücadele ve Gâzi Mustafa Kemal” adlı kitapta gördüğümüz ve çalışmamıza dâhil ettiğimiz ‘Maarif Kongresi’ başlıklı makale, bu kongrenin âdeta değerlendirilmesi mâhiyetindedir. Gerçekten, sonraki yıllarda da Atatürk'ün söylediği gibi, kalem kılıçtan üstündü. Bu işi bizim ülkemiz de başarmalıydı. O yüzden, işe ne kadar erken başlanırsa, o kadar iyi olacaktı. Hele, makalede bahsedildiği gibi, Venizelos'un daha ne olacağı belli bile değil iken, işgal ettikleri vatan topraklarımızda mektepler, üniversiteler açmaya kalkışması, ne kadar düşündürücüdür. Üstelik, o topraklar hukuken Türk yurduydü ve bizim halkımız eğitimin her kademesine her bakımdan muhtaçtı.

Büyük dertlerden biri, öğretmen yokluğuuydu. Mevcutlara ise, hiçbir maddî imkân sağlanamıyordu. Bir meslek olarak o dönem için tam mânasıyla benimsenmiş olduğunu da söyleyemiyoruz. Son on yıldır, “idâre-i hususî”ler (il özel idâreleri) tarafından bir kısım ilkokul öğretmenine maaş ödenebilmişti ama, azınlık okullarının öğretmenlerine de, ödenip ödenmeyeceği, tartışmalara, azınlıkların azgınlıklarına yol açıyordu. Hükûmetin genel bütçeden ödemesi halinde, bu tartışmaların büyüyeceği âşikârdı. Tabî, bu kargaşa içinde geçinemeyecek hâle gelen öğretmenlerin, iştiraklerini bıraktıkları ve okulların bir bir kapandıklarını görüyoruz.

Azınlık okullarının durumları da, tedirginlik uyanıracak haldeydi. Kontrol edilemediği için, kiliseyle birlikte ‘azınlık ırkçıları’nın yetiştirildiği yuvalar haline gelmişlerdi. Denetimlerinin yapılabilmesi de, meşrû zeminlerin oluşturulmasına bağlıydı.

Ders müfredatında önemli değişikliklerin yapılması lâzımdır. Tamamen nazârî olan derslerin uygulamalı hâle getirilmesi, yani tecrübî ilimlerin de öğretilmesi şarttı. Mesleğe yönelten, ülke için gerekli ‘teknik bilgi sahibi insan’ yetiştiren okul ve dersler olmalıydı. İş yine öğretmende düğümleniyordu ve öğretmen yetiştirmek icâbediyordu. Kısaca, meselenin özü, bugün de olduğu gibi, dün de öğretmendi. Maddî olarak yapılabileceklerin az olduğu o günlerde, kongrede istenen de, ‘öğretmenin bir savaşı, gibi, fedekârca çalışmaya devam etmesi’ydi. Başka şey de olamazdı.

SONUÇ

Yakın tarihimizin incelenmesiyle ilgili araştırma çalışmalarının çoğunda karşılaştığımız gerçek şudur: Batılı ülkeler, o dönemde sebebi ne olursa olsun, ileri durumdadır. Ve bu fark bizim aleyhimize gün geçtikçe büyümektedir. Bu gerçeği, o gün yaşayan aydınlarımız da, yöneticilerimiz de kabullenmişlerdir.

Tıbda, tedavi kadar teşhisin, hattâ tedaviden de önce teşhisin ne kadar önemi ve değeri varsa, aynı hükümün sosyal bilimler ve sosyal hastalıklar için de geçerliliği bilinir. Çok değişik deneme ve mâzeretlerden sonra, onsekizinci yüzyıl sonlarına doğru bir eğitim derdimizin olduğu ortaya konmuş, çeşitli şekil ve usullerle buna çareler aranmaya çalışılmıştı.

O gün yapılanların genel karakteri, Batılı uzmanların gözetiminde ve onlar eliyle Batılı müesseselerin ülkemize getirilmesi, kurulması, onlar gibi olunmasıdır. Yapılanların birer kopyadan ibaret oluşu, asılları gibi birer buluş (orijinalite) ortaya koyamamış olmaları, alınanların da bir süre sonra eskimesine yol açmış, ilerleme mümkün olamamıştır. Daha da kötüsü, toplum içinde çok farklı tepkiler olmakla birlikte, en mühim olarak ‘aşağılık kompleksi’ doğurması ve işlerin istenildiği gibi sonuçlanmamasıdır.

Muhtelif ırk, din ve milliyetleri barındıran devletin bünyesi, köklü ve millî bir eğitim reformunu kaldıramazdı. Hangi cemaate, ne ölçüde yardım edilebilirdi? Eğitim dili ne olacaktı? Alt yapısı olmayan eğitimin yükünü devlet tamamen yüklenemeyeceğine göre, kimlere ve nasıl bu iş yaptırılacaktı? Bütün bunların üzerine, günün fikir akımlarından veya yabancı propagandalardan etkilenen Osmanlı münevverinin biraraya gelemediğini de ekler isek, Maarif Nezâreti'nin veya diğer kuruluşların eğitim meselesini halletmelerini

beklemek hayaldi.

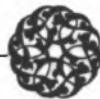
Bu çarpıklıklar ve çekişmeler sürüp giderken, bir de peşpeşe girilen savaşlar gelince, eğitim işini yürütmek tamamen imkânsız hâle gelmişti.

İşte, devletin dağılması ve Türk milletinin "Misâk-ı Millî" ile sınırlarını belirlediği coğrafyada, yeni bir devletin kurulma aşamasında olduğu anlaşılan bir dönemde yapılan Birinci Maarif Kongresi'nin önemi pek büyüktür. O günün imkânsızlıkları içinde okul açma, öğretmen yetiştirme, öğretmene maddî kaynak sağlama, ders programlarını iyileştirme, mesleğe yönelik eğitim programları hazırlama, Anadolu insanını aydınlatacak konferansçılar günderme vs. gibi normal şartların gündemiyle ortaya çıkılmış; bunların gerçekleştirilmesi yolunda niyet ve çabaların olduğu açıklıkla ortaya konulmuştur. O gün belki sadece düşünülmesi bile yeterli olan birçok husus, sonraki yıllarda yapılanların temeli olmuştur.

DİPNOTLAR

1. H. Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, İstanbul 1991.
2. R. Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, Nebioğlu Yayını.
3. Sâmîha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Cilt 2, İstanbul 1981.
4. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5-6, Ankara 1982.
5. Tahsin Ünal, *Türk Siyasî Tarihi*, Ankara 1977.
6. S. Ahmet Arvasi, *Eğitim Psikolojisi Ders Notları*, Bursa, 1973.
7. _____, *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul 1975.

8. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, İstanbul 1963.
9. Ülker Akkutay, *Mustafa Necati Sempozyumu Tebliği*, Kustamunnu 1991. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1989.
10. H. Ali Koçer, a.g.e.
11. Ülker Akkutay, a.g.e.
12. "Abdülhâmid" Maddesi, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt 1.
13. T. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt 6-14, İstanbul 1980.
14. H. Ali Koçer, a.g.e.
15. _____, a.g.e.; T.Y. Öztuna, a.g.e.
16. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*; H.A. Koçer, a.g.e.
17. Suna Kili, *Atatürk Devrimi*, Ankara 1981; Ü. Akkutay, a.g.e.
18. Ülker Akkutay, a.g.e.; H. Ali Koçer, a.g.e.
19. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1989.
20. Ülker Akkutay, a.g.e., H. Ali Koçer, a.g.e.
21. Suna Kili, a.g.e.
22. E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 7, Ankara 1983.
23. Suna Kili, a.g.e.
24. _____, a.g.e.; T. Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, İstanbul 1952.
25. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*, Ankara 1973.
26. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983.
27. M. Kaplan ve Diğerleri, *Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Atatürk*, Kültür Bak. Yayını, Ankara 1981.
28. M. Kaplan ve Diğerleri, a.g.e.
29. Mustafa Safran, "Atatürk ve I. Maarif Şûrâsı", *G.Ü. Atatürk İl. ve İnk. Tar. Ar. Uy. Mrk. Dergisi*, Sayı 1, Ankara 1991.
30. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnk. Tar. Ens. Yay., cilt 1, Ankara 1959. *Belgelerle Atatürk Dergisi* (Özel Sayı) 38, 39, 40, İstanbul 1988.
31. Turhan Oğuzkan, *Atatürkçü Eğitim Politikası ve Millî Eğitim (Atatürkçülük)*, Cilt 2, İstanbul 1988. Özer Ozankaya, *Atatürk ve Lâiklik*, Ankara 1981.

“Kervan”ın “Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı”

Yeni Kervan Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 4,
Mayıs-Haziran 1998, 168 sayfa.

Yrd. Doç. Dr. Zeki GÜREL

Kırıkkale Üni. Türk Dili ve Edb. Böl.
Öğretim Üyesi

Dünyada ve Türkiye’de yayımlanmakta olan pek çok dergi zaman zaman özel sayılar hazırlar. Bunu belki de bir gündem oluşturmak için yaparlar. Ama genellikle özel sayılar her nedense mevcut gündemi sayfalarında tartışmaya açmayı tercih etmişlerdir. Bu mânada bir araştırma için kütüphanelerdeki dergi kataloglarına baktığımızda özel sayıların belirli tarihlerde yoğunlaştığını gözlemleriz. Ve bu özel sayılar içinde “Çocuk Edebiyatı Özel Sayıları” da dikkatimizi çeker.

Yazılanlar, yorumlar ne olursa olsun şu bir gerçektir: Çocuk edebiyatı ait olduğu toplumda çocuğun yerini belirler. Çocuk edebiyatı sahasında yapılan çalışmalar o ülkenin ve milletin geleceği hakkında bir fikir verdiği gibi genel kanaati de ortaya koyar.

Arşivlerimize baktığımızda Türkiye’de bir kısmı devletin olmak üzere özel teşebbüs dergilerinin de çocuk edebiyatı özel sayıları çıkardıklarını görürüz. *İş Mecmuası, Tıpta Yenilikler Dergisi, Günümüzde Kitaplar Dergisi, Yansıma Dergisi, Milliyet Sanat Dergisi, Türk Dili Dergisi, Ulusal Kültür Dergisi, Gerçek Dergisi, Görüş Dergisi, Türk Edebiyatı Dergisi, Türk Dili Dergisi, Littera Edebiyat Yazıları Dergisi* ve nihayet *Yeni Kervan Dergisi* bizim görebildiğimiz.¹

Ahmet Serdar Yılmaz’ın imtiyaz sahibi olduğu *Yeni Kervan Dergisi*’nde yayın yönetmenliğini Yılmaz Erdoğan, yazı işleri müdürlüğünü de Dr. Nazlı Râna Gürel üstlenmişler.

Derginin bu özel sayısında çocuk edebiyatı önce

kavram olarak ve meseleleri ile ele alınıyor. İlk yazı “Çocuk Edebiyatı Kavramı” başlığını taşımaktadır; tarafımızdan kaleme alınmıştır. Bu yazımızda, önce “Çocuk” kavramına temas edilmiş, ardından çocuğun ruhi ihtiyaçları sıralanmış ve “Çocuk edebiyatı çocuktan bahseden edebiyat mı? Çocukların yarattığı edebiyat mı veya çocuklar için edebiyat mı... yoksa edebiyat mı? Çocuk edebiyatı zevk midir? Çocuk edebiyatı ilaç midir? Yoksa çocuk edebiyatı silâh midir?” sorularına cevaplar aranmıştır.

Çocuk edebiyatıyla ilgili kavram tartışmalarının hâlâ devam ettiği günümüzde bu konuda tarafımızdan şöyle bir tarif getirilmiştir: “Çocuk edebiyatı kavramı içerisinde, edebiyat alanından çocukların ruhi özelliklerine göre seçilmiş, sanat değeri taşıyan eserler yer almaktadır. Edebî değeri olan eserlerden çocuğun dünyasına girebilenleri çocuk edebiyatı olarak kabul ediyoruz.”

Prof. Dr. Naci Bostancı “Medya ve Çocuk” başlıklı yazısında “Çocuk kim, medyanın çocuk üzerinde etkisi nedir ve ebeveynler çocuklarının medya ile olan ilişkilerini nasıl düzenlemelidirler?” sorularına cevaplar arıyor. Tez şudur: “Çocuk medyanın yayınlarından olumsuz yönde etkilenmekte, mekanikleşmekte, şiddete eğilim duymakta, sosyalleşmesi zayıf olmaktadır.”

“Toplumların uygarlık düzeyleri çocuklara sağladıkları olanaklarla ölçülüyor. Bu bakımdan günümüz çocukları eski kuşaklara göre eğitici araç-gereç, oyuncak, kitap bolluğu içinde yetişiyorlar. Çocuk daha uyarıcı ve geliştirici bir ortamda büyüyor” diyen Prof. Dr. Atalay Yörükoğlu, görüşlerini “Çocuk Kitapları ve Sinema” başlığı altında anlatıyor.

Mustafa Ruhi Şirin “Çocuksu Dünyanın Sembollemi” başlıklı yazısında: “Çocukluğun, yetişkinler dünyasından ayrılan yönleri, psikoloji sayesinde küçük adam’ın uyanmasına ortam hazırladı. Bunu ‘içimizdeki çocuğa’ sorarak test edebiliriz. Çocukluğumuzla günümüz çocuklarını yanyana getirmeye çalışarak eski dünya ile yeni dünya arasındaki boyutu böylece görebiliriz. Çocuğa felsefi bakışın ince çizgilerini sezmemizi sağlar bu yaklaşım” diyor.

“Anne ve Çocuk İlişkisinde Kalite” başlıklı yazısında psikolog Esra Akdoğan unutulmaması gereken

bir nokta üzerinde duruyor ve diyor ki: “*Mükemmel anne mükemmel çocuk yetiştirir değil, mutlu anne mutlu çocuk yetiştirir ilkesi esas olmalıdır.*”

Aile, anne, baba ve çocuklardan meydana gelen, toplumun en küçük birimidir. Yani aile bir milletin temel taşıdır. Süleyman Güler, “Aile, Çocuk ve Kadın” başlıklı yazısında aile çatısı altında çocuk ve kadın ilişkileri üzerinde duruyor.

Metin Falay, “Çocuk Eserlerinin Niteliği” başlıklı yazısında konuyu üç başlık altında ele almış: a- Muh-teva Bakımından, b- Üslûp Bakımından, c- Şekil Bakımından.

İsmail Kara, “Ülkemizde Çocuk Sorunlarına Gerçekçi Bir Yaklaşım”ı yazarken, Ahmet Azizoglu “Çocukta Yetenek” meselesini ele almış.

Televizyon günümüzde her eve girmiş durumdadır ve tabii ki televizyon seyretmeyen, çizgi film seyretmeyen çocuk da pek kalmamıştır. Hâl böyle olunca, “Çocuk ve Çizgi Film” konusu da ister istemez hepimizi ilgilendirmektedir. Dr. N. Rânâ Gürel’in “Çocuk ve Çizgi Film” başlıklı yazısındaki tesbitlerini yetkili ve etkililerinin okumasını ve gereğini yapmasını isteriz. Geleceğe güvenle bakmak isteyen bir vatandaş olarak buna da hakkımız vardır, sanırım.

Eğitimci-şâir ve yayıncı olan Göktürk Mehmet Uytun “Çocuklar İçin Yazmak” konusunu tartışırken, yıllardır *Şeker Çocuk* dergisini yalnız başına çıkarmayı başaran Mustafa Sağlam da “Çocuklar İçin Dergi Çıkarmak”ı anlatıyor.

Yazdığı çocuk kitaplarını yıllardır büyük bir başarıyla kendisi resimleyen Hatice Gülensoy, “Çocuk Edebiyatı ve Gelişmeler” konusuna değiniyor. Nusret Kılıç, bir deneme ile “Çocuklar Güle Benzer” diyor.

Her birisi çocuk edebiyatında kendi sahasında kendini yetiştirmiş ve haklı olarak bir yerlere gelmiş olan çocuk edebiyatçılarımızdan Üzeyir Gündüz, “Çocuk Ruhumuzu Dinlendiren Bir Fantazi Yumağı: Masal”ı anlatırken, Sırrı Er, “Çocuk ve Hikâye” konusunu, Erbay Kücet de “Çocuk ve Mizah” konusunu inceliyorlar.

Bu özel sayıdaki yazıların önemli bir kısmı ise, çocuk edebiyatı yazarlarımızın tanıtımı ve onların çocuk edebiyatımızdaki yerlerini tesbit etmeye yönelik çalışmalarından oluşuyor. Bu yazar ve şâirlerimiz şunlar:

Kemâlettin Tuğcu, Cahit Zarifoğlu, Bestami Yazgan, Serpil Ural, Yalvaç Ural, Ahmet Efe, Necla Çarpan, Mustafa Ruhi Şirin, Yılmaz Erdoğan.

Türkiye’de kamuoyunun yakından tanıdığı Hekimoğlu İsmail, “Çocuk Edebiyatı” başlıklı yazısında konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşıyor.

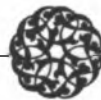
Türk Dünyası çocuk edebiyatı ise, bu özel sayıda iki yazıyla temsil edilmiş. Kıbrıs Türklüğünün yetiştirdiği bir kültür adamı, şâir-yazar ve araştırmacı Harit Fedai, “Kıbrıs Türklerinde Çocuk Edebiyatı” konusunu işlerken, Mustafa Orhan “Türkmenistan’da Çocuk Edebiyatı” konusunu anlatıyor.

Gönül isterdi ki, bu özel sayıda öteki Türk yurtlarındaki çocuk edebiyatımızdan da bahsedilebilirdi.

Rıfki Kaymaz, önce çocuk dergilerinin çocuk edebiyatı açısından önemine değiniyor, bu sahadaki dergiciliğin kısa bir tarihçesinden sonra günümüzde yayınlanan birkaç çocuk dergisini kısaca tanıtıyor. Yazının başlığı: “Çocuk Dergiciliği Üzerine”.

Yeni Kervan Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı’nın herhalde en özel bölümü, “Çocuk Edebiyatı Üzerine Bir Soruşturma” başlığı altında toplanan sorular ve onlara verilen cevaplar olsa gerek. Bu bölümde çocuk edebiyatı kavramı, çocuk edebiyatımızın çok değişik meseleleri, çizgi roman, çizgi film, çocuk edebiyatı ve ideoloji, çocuklar için yazmanın ve yayıncılığın zorluğu... gibi konular tartışılıyor. Zeki Gürel’in hazırlayıp yönettiği bu soruşturmada, soruları Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri soruyorlar. Cevapları verenler ise şu isimler: Hasan Demir, Muhsin İlyas Subaşı, Osman Oktay, Hasan Kallimci, M. Halistin Kukul, Rıza Akdemir, Numan Kartal, Üzeyir Gündüz, Erdem Bayazıt, Yahya Akengin, Ayhan Özçelik. Mustafa Şahin, Bahattin Alkaç, Orhan-Erhan Dündar. Her birisi kendi alanında söz sahibi birer şahsiyet olan bu isimlerin çocuk edebiyatını tartışması, bu konuda görüş belirtmeleri oldukça önemli. Tesbitler dikkat çekiyor.

Kervan Dergisi’nin Çocuk Edebiyatçıları Birliği Genel Başkanı olmak hasebiyle şahsımızla yapılan mülâkat ise, hem böyle bir birliğin kuruluşunu haber olarak veriyor, hem de çocuk edebiyatı meselesini gündeme taşımının yollarını gösteriyor. Şahsımıza so-

ruhan soruları cevaplarırken, Çocuk Edebiyatçıları Birliği'nin amaçlarını ve çalışma konularını da ayrıntılı bir şekilde anlattık. Özetle şunları söyledik:

“Devletimizin çocuk politikası hakkında neler söyleyebiliriz? Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hükümetlerle birlikte değişmeyen millî bir çocuk politikası olmuş mudur? Bu politikada çocuk edebiyatının yeri nedir? Bu soruların cevabını hakkıyla verdiğinizde göreceksiniz ki, maalesef devletimizin 'bu da bizim çocuk politikamızdır' diyebileceği ve 75 yıldır takip ettiği bir çocuk politikası yoktur. Biz diyoruz ki, devletin bir çocuk politikası olmalıdır. İlmin rehberliğinde, siyasî hesapların girdabına düşmeden bir çocuk politikası oluşturulmalı ve hayata geçirilmelidir. Bu konuda gerekiyorsa, mevcut müesseselere yenileri eklenmelidir.

“Yurdumuzda çocukla ilgili olarak oluşturulmuş pek çok dernek, vakıf, kurum ve kuruluş mevcuttur. Ancak, çocuk meselesini, bilhassa Çocuk Edebiyatı nokta-i nazarından ele alıp enine boyuna tartışacak ve tartışma sonuçlarını hayata geçirecek olanlara yardımcı olacak yeni bir müesseseye ihtiyaç vardır. Çocuk Edebiyatçıları Birliği böyle bir ihtiyaçtan doğmuştur. Aslında hedefimiz TÜRK DÜNYASI ÇOCUK EDEBİYATI ENSTİTÜSÜ'nü kurmak olmalıdır.

“Çocuk Edebiyatçıları Birliği'nin kapısı, çocuğu ciddiye alan, çocuğa hizmet etmek isteyen her akl-ı selîme ve zevk-i selîme açıktır. Gelin hep birlikte bu güzel ülkenin güzel çocuklarına hizmet edelim. Çocuklar geleceğimiz, biz geleceğiz”

16 Haziran 1998 tarihinde resmî kuruluşunu tamamlamış olan Çocuk Edebiyatçıları Birliği Derneği henüz kuruluş aşamasındayken başlattığı çalışmalarını sürdürüyor. *Kervan Dergisi*'nin bu özel sayısında Çocuk Edebiyatçıları Birliği'nin çalışmalarıyla ilgili haberler de yer alıyor.

Kervan Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı'nda, hepsi çocuğa hitap etme, çocuğun dünyasına girebilme şansını yakalayamasa da, çocuk edebiyatımızın güzel

örneklerinden sayabileceğimiz şiir ve hikâyelere de yer verilmiş.

Çocuk edebiyatı ile alâkası bulunmayan bazı yazılar ise, *Yeni Kervan*'ın mutlak yayını içerisinde yer alan veya alması gereken ürünler olsa gerektir. Bu yazılar ve sanat ürünleri de dikkatle okunmaya değer.

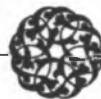
Pırıl pırıl bir kapak, büyük boy, birinci hamur kâğıda basılmış, 168 sayfalık bir *Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, sayfa düzeninde ve biraz da tashih hususunda gözden kaçmış birkaç kusur. Belki de daha zengin bir yazar kadrosu olabilirdi.

Biz, *Yeni Kervan Dergisi*'ni Çocuk Edebiyatı gibi çok ciddi bir sahada, pek çok kimse tarafından “ne alâkası vardı?” denebilecek bir zamanda böyle bir özel sayı ile kamuoyunun huzuruna çıktığı için kutluyoruz.

Çocuk edebiyatı sahasında kaynak sıkıntısı çeken öğretmen, araştırmacı ve yazarlara kaynak bir eser olma niteliğindeki bu özel sayının ilgi ile okunacağını ve aranan bir eser olacağını zannediyoruz. Diğer dergilerimizin de böylesine hayatî bir konuda özel sayı hazırlamak isteyeceklerini ümit ediyoruz.

DİPNOT

1. • *İş Mecmuası* (Cumhuriyetin 20 Yılında Çocuk Meselesi Özel Sayısı), 1943, Nu. 43.
- *Tıpta Yenilikler* (Çocuk Özel Sayısı), Aralık 1962, Nu. 7.
- *Günümüzde Kitaplar* (Çocuk Edebiyatı Ağırlıklı Özel Sayı), Ocak 1974, Nu. 9.
- *Yansımaya* (Çocuk Eğitimi ve Edebiyatı Özel Sayısı), Temmuz-Ağustos-Eylül 1975, Nu. 43-44-45.
- *Milliyet Sanat* (Çocuk Edebiyatı Ağırlıklı Özel Sayı), Nisan 1976, Nu. 288.
- *Türk Dili Dergisi* (Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı), Nisan 1979, Nu. 4.
- *Gerçek* (Çocuk Hikâyesi Özel Sayısı), Temmuz 1979, Nu. 13.
- *Görüş* (Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı), Haziran 1982.
- *Türk Edebiyatı* (Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı), Ocak 1983, Nu. 111.
- *Türk Dili Dergisi* (Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı), Nisan 1985, Nu. 400.
- *Littera* (Çocuk Yazını ve Postmodernizm Özel Bölümleri), Cilt 3, 1992.

Bekir Büyükarkın'ı Kaybettik (6.8.1998)

Tarih, milletlerin hâfızasıdır. Bu belgeli hâfızanın yanında, hayâlin, ümidin, duygunun da karışık tarihî gerçekleri yoğurduğu edebiyat eserleri vardır. Destan, tarihî roman, tarihî hikâye, tarih konulu tiyatro eseri, insanın aklını, zekâsını ve duyarlılığını tarihin muhteşem tablolarına taşıma arzusunun sonucu olan yaratmalardır. Bekir Büyükarkın, insanımızı benlik ve kimlik levhalarının tarihteki örnekleri ile buluşturan bir yazar idi.

Atatürk Kültür Merkezi Şeref Üyesi Bekir Büyükarkın, aslen Malatyalı bir ailenin çocuklarından biridir. Ramazan Gökalp Arkin'in küçüğü olan merhum Bekir Bey 1921 yılında İstanbul'da doğmuş, 1939 yılında Vefa Lisesi'ni, 1942 yılında Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nu bitirmiştir. 1945 yılı Mart'ından 1953 yılına kadar Anadolu Sigorta Şirketi'nde, 1953'den 1960 yılı sonuna kadar Türk Ticaret Bankası'nda çalışan, o tarihten sonra ise "Serbest Mâlî Müşâvirlik" yapan Bekir Büyükarkın, hayatının geçimle ilgili kısmını, üzerinde durulmayacak bir konu sayıyordu. İlk hikâyelerini *Oniki Masal* adıyla *YAPI* dergisinde yayımlayan Büyükarkın, 1945 yılında *Son Telgraf* ve *Akşam* gibi gazetelerde hikâyelerle devam eden yazı hayatını, *Son Telgraf* gazetesinde tefrika edilen ilk romanı *Cadıların Kırbacı* ile akıp gideceği yatağına oturttu.

İlk tiyatro eseri olan *Dökmeci*, 1947 yılında CH-P'nin açtığı tiyatro yarışmasında ödül aldı. *Kavuk*, Kültür Bakanlığı'nın açtığı orta oyunu metin yarışmasında (1986) ödül alırken, *Gece Yarısı* romanı edebiyat dalında (1998) yine Kültür Bakanlığı ödülüne lâyık görüldü. Romandan tiyatroya çevrilen *Bozkırda Sabah* adlı eseri ise, İnönü Vakfı tiyatro yarışması ödülünü almaya (1998) hak kazanmıştır. *Duman* adlı tiyatro eseri Berlin'de sahneye kondu. Piyeslerinin birçoğu İstanbul Şehir Tiyatrolarında sahnelendi.

O, ödüllü tiyatro yazarı olmasına rağmen, asıl şöhretini tarihî roman ve hikâyeleri ile yapmıştır. *Son*

Akın, serhat boylarındaki yiğitlik, efendilik, şefkat ve merhamet sahipliği gibi değerleri Balkanlara saçan akıncıların destanına; *Tanyeri* ise, 15. yüzyılın başlarını, Türk tarihinin devletsizliği tattığı, kardeş kanını gördüğü, devleti çökerten olumsuzlukları Anadolu coğrafyasında gezen GÜNDOĞDU ile bize de ulaştırıldığı yıllara; *Bozkırda Sabah* ise Kurtuluş Savaşımız ve Atatürk'ün dirilttiği milletin macerasına ayrılmıştır. *Uğrak* isimli basılmamış romanı yanında, cenazesinde Güher Hanımefendi'nin bize söylediğine göre, *Kervansaray* adıyla son romanı son sayfalarında kalmış. O'nu eşi Güher Hanım başta olmak üzere, yeğeni, yakınları ve dostlarının vefalı katılımıyla Şişli Camii'nin bahçesinden alıp Edirnekapı Mezarlığı'nda 8.8.1998'de vatan toprağına emanet ettik.

Atatürk Kültür Merkezi Yürütme Kurulu ve şahsını temsilen asâleten, Sayın Prof. Dr. Reşat Genç'i temsilen vekâleten katıldığım cenaze merasimi sırasında şunları düşündüm:

Kültür Bakanlığı merhumun bütün eserleri için on milyardan az olmamak üzere bir teklif götürüp, telif haklarını Millî Kütüphane'nin gelirini sağlayıcı bir unsur olmak üzere iki baskı için satın alsa; Güher Hanımefendiyi, bu değerli öğretmeni, fedakâr ve cefakâr eşi gönül'ese, nazlasa...

Edebiyat Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerindeki araştırmacıları, onun eserleri üzerinde romanları ve tiyatroları olmak üzere iki ayrı doktora yapsalar ve yaptırılsalar...

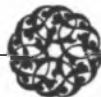
Biz, AKM olarak 3 Kasım 1997'de Ankara'da Reis-i Cumhurbaşumuz Sayın Süleyman DEMİREL'in katılıp şeref üyelerimize ve bu arada merhum Büyükarkın'a beratlarını bizzat verdikleri güzel törenle ve Ankara'daki mütevazî fakat sıcak ev sahipliğimizle görevimizin bir kısmını yapabildik. *Genç Osman*, *Atilla* ve *Dökmeci* adlı eserlerini biraraya getirip bu yıl içinde bir kitap hâlinde yayımlama kararı aldık.

Şeref Üyeleri Berat Takdim Töreni'nin açış konuşmasındaki ilk cümlelerimiz şöyle idi:

"Saygıdeğer Cumhurbaşkanım,

"Sayın Meclis Başkanım, Sayın Bakanlarım, Türk kültürünün değerli dostları yabancılar, Türk soylu bilim adamları ve değerli konuklar,

"Cumhurbaşkanımızın himayelerine aldığı IV.

Uluslararası Türk Kültürü Kongresi' nin çok özel bir bölümüne geçiyoruz. Yeni şeref üyelerimize beratları az sonra Cumhurbaşkanımız tarafından verilecektir. Burada birbirinden değerli, Türk kültürüne yaptıkları katkılarla bizim semâmızın yıldızları olan insanlara sadece birer berat sunabileceğiz. Bu şükran beratının arkasındaki anlam ise, hem geçmişimizin, hem şimdiki zamanın, hem de geleceğimizin borçları adına biz genç neslin bir teşekkürü olacak."

Semâmızdan bir yıldız kaydı. Erdem, edebiyat, tefekkür ve şuur semâmızdan bir yıldız...

Mütevazi, zarif, kibar, çalışkan, namuslu, vatan-sever Bekir Büyükarın'ın el yazısıyla bize verdiği biyografisinden aktaracağımız şu üç paragraftaki düşünceleri okuyucumuzun bilmesini isteriz:

"İkinci Cihan Savaşı içinde Islâhiye' de yedek subaylık yaptım. Askerlik benim için bir okul oldu. Bana hayatı öğretti. Bana vatan tutkusunu aşıladı. O zamanki komutanlarımı hâlâ rahmetle anmaktayım (...)"

"Türk Tarihine çok önem verdim, uzun yıllar tarih konulu araştırmalarım oldu. Atatürk'e hayranlığım gittikçe arttı. Bu duyguyu hâlâ yaşıyorum ve 'Atatürk asla ölmedi, aramızda yaşıyor, bize yol gösteriyor' diyorum (...)"

"1960 ve 1970 yılları benim en verimli yıllarım oldu. Ne yazık ki, Atatürk'ün hayatıyla doğrudan doğruya ilgili bir eser yazamadım; çünkü, cesaret edemedim. Şunu da belirtiyim ki; Türklük şuurum, en büyük gururumdur (...)"

Eserleri

Romanları: *Bir Sel Gibi, Son Akın, Belki Bir Gün, Suların Gölgesinde, Tanyeri, Bozkırda Sabah, Yoldaki Adam, Gün Batarken, Kutlu Dağ, Gece Yarısı, Cadıların Kırbacı, Maske, Kervansaray.*

Hikâyeleri: *Tarihten Hikâyeler.*

Tiyatroları: *Dökmeci, Yarısı, Armutlar, Yolcular, Duman, Keçiler, Soyтары, Balıkçı, Genç Osman, Kuşak, Masal, Atillâ, Tanyeri, Bozkırda Sabah, Kavuk.*

Şiirleri: *Rüzgâr, Oniki Masal (Manzum Hikâyeler).*

Atatürk Yüksek Kurumu ile Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı ve üyeleri olarak Bekir Büyükarın'a Allah'tan rahmet, başta Güher Hanım olmak üzere yakınlarına baş sağlığı diliyoruz.

S. TURAL

ATATÜRK DİYOR Kİ:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürüdür."

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na Atatürk'ün Nutuk'unun CD-ROM'u Hazırlandı

Nilgün İNCE

Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı

İnkılâp Tarihimizin en önemli ve gerçek kaynaklarından olan *Nutuk*'ta Türk Millî Mücadelesi'nin her dönemine ait belge, bilgi ve olay bulunmaktadır.

Gâzi Mustafa Kemal Atatürk'ün yazmış olduğu *Nutuk*, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kongresi'nde 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Gâzi Mustafa Kemal Atatürk tarafından altı gün içinde otuzaltı saat, otuzüç dakikada okunmuştur. *Nutuk*, "1919 senesi Mayıs'ının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Vaziyet ve umumî manzara..." cümlesiyle başlar ve sonra "ülkenin, iktidarın, ordunun, toplumun ve diğer unsurlarının durumunu" ana hatlarıyla anlatmakta, o arada halkın başvurduğu kurtuluş çarelerini, çeşitli örgütleri, dernekleri açıklamaktadır. Millî Mücadele'nin bütün evreleri ve en son aşama olan barış dönemi *Nutuk*'da kronolojik sıra içinde belgesel olarak anlatılmakta ve değerlendirilmektedir.

Nutuk üzerine en kapsamlı değerlendirmeyi Mustafa Kemal Atatürk şu şekilde yapmıştır:

"Sayın Baylar, sizi günlerce işgal eden uzun ve fevruatlı nutkum, nihayet geçmişe karışmış bir devrin hikâyesidir. Bunda milletim için ve gelecekteki evlâtlarımız için dikkat ve uyanıklık sağlayabilecek bazı noktaları belirtebilmişsem, kendimi bahtiyar sayacağım.

"Efendiler, bu nutkumla, millî varlığı sona ermiş sayılan büyük bir milletin, istiklâlini nasıl kazandığını, ilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan millî ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.

"Bugün ulaştığımız sonuç, asırlardan beri çeki-

len millî felâketlerin yarattığı uyanıklığın eseri ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.

"Bu sonucu, Türk Gençliğine emanet ediyorum..."¹

Nutuk Atatürk'ün *Türk Gençliğine Hitabesi*yle sona ermektedir.

Atatürk Araştırma Merkezi, **Cumhuriyetin 75. Yıldönümü** dolayısıyla Türk İnkılâp Tarihi'nin en önemli ve gerçek kaynaklarından olan Atatürk'ün *Nutuk*'unun CD-ROM'a aktarılmasını gerçekleştirmiştir.

Nutuk CD-ROM'unun 14 Mayıs 1998'de Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde Uluslararası Atatürk Barış Ödülü Töreni'nde taahhüt ve takdimi yapılmıştır.

CD-ROM'a aktarılan *Nutuk*, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın sadeleştirdiği Atatürk Araştırma Merkezi yayını olan *Nutuk*'dur.

CD-ROM'un hazırlanması 1 yılı bulan hazırlık ve 5 ay süren üretim aşaması sonrası satışa sunulmuştur. *Nutuk* CD-ROM'unun hazırlanmasında, Proje Başkanı olarak Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Azmi Süslü, Genel Koordinatör Dr. Hüsamettin Yıldırım, Proje Danışmanı olarak, Doç. Dr. Mehmet Âkif Tural, Neşe Çetinoğlu ve Yakup Çoban; fotoğraf seçimi ve ses kontrolörleri olarak, Nilgün İnce, Berna Türkdöğen ve Zekiye Kopaçlı; Genel Sanat Yönetmeni olarak Semih Serger, ayrıca seslendirmelerde Semih Serger'in başkanlığında Devlet Tiyatrosu Sanatçıları Mehmet Atay, Ahmet Aksoy, Erdal Küçükkörmürcü, Sönmez Atasoy, Zafer Ergil, Ümit Serger ve Bülent Türkmen görev almıştır ve Büyük Şarkent Stüdyolarında *Nutuk* CD-ROM'u hazırlanmıştır.

Nutuk CD-ROM'unda Millî Mücadele, Erzurum ve Sivas Kongreleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, Cumhuriyet'in ilânı, ilk inkılâpların yapılışı, filmler, fotoğraflar, haritalar, animasyonlar müzikle desteklenmiş olarak yer almıştır.

İki CD-ROM'dan oluşan *Nutuk* CD-ROM'u 394 bölümden oluşmaktadır. İndeks'ten seçilen herhangi bir bölüm sesli ve görüntülü olarak ekrana gelmektedir. Durdurma düğmesine basılarak o bölüm durdurulabilmekte, eğer basılmadıysa, o bölüm sonuna kadar okunmakta ve bitiminde bir sonraki bölüm başlığı ekrana gelmektedir. CD-ROM'da okunan bölüm metin

olarak görülebilmekte ve eğer istenirse, bu bölüm yazıcıdan çıkarılabilmektedir. *Nutuk* CD-ROM'una fotoğraf, ses ve görüntü efektleri eklenerek, daha cazip bir hale gelmiştir.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca hazırlanan *Nutuk* CD-ROM'unda *Nutuk* dışında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün *10. Yıl Nutku*, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'nin 5. Dönem ikinci toplanma yılının açılışında yapmış olduğu konuşmanın orijinali, CD-ROM'un tanıtımı ve okunan bölümlerle birlikte Cumhuriyet tarihinden kesitler sunan filmler de bulunmaktadır. Böylece *Nutuk* CD-ROM'u zevkle izlenebilmekte, ayrıca sinevizyon veya projeksiyon cihazları aracılığıyla izletilmektedir.

Nutuk CD-ROM'unda *İstiklâl Marşı* ve Atatürk'ün *Gençliğe Hitabesi* ile birlikte Atatürk'ün çeşitli fotoğraflarının yer aldığı "*Sen Mustafa Kemalsin*"

adlı şiirsel bir bölüm eklenmiştir.

Ayrıca, *Nutuk* CD-ROM'unda Atatürk portresi şeklinde tasarlanmış ikona basıldığında *Nutuk* CD-ROM'unun tanıtımı ile ilgili bir film izlenebilir.

Okuma alışkanlığının azaldığı, teknolojik imkânlarla ve donanımlarla izleme ve dinleme alışkanlığının ön plâna çıktığı günümüzde, *Nutuk* CD-ROM'u her çevrede ve özellikle de orta öğretim, askerî okullar ve üniversiteler için önemli bir eğitim aracıdır.

Bu konuda büyük bir ihtiyacı karşılayan *Nutuk* CD-ROM'un, satışı ve tanıtım faaliyetleri devam etmektedir. Atatürk Araştırma Merkezi'nde, Perakende: 35 \$, Toptan: 1) 30 \$ (10 adet sonrası), 2) 25 \$ (100 adet sonrası) olarak satışa sunulmuştur.

DİPNOT

- 1 Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, *Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan*, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991, s. 607.

ATATÜRK CD-ROM'u İçin Haberleşme

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 133
06750 Maltepe-ANKARA

http : WWW.atam.gov.tr

e-mail : info@atam.gov.tr

Tel : (0312) 231 28 38

Faks : (0312) 426 98 15

ISBN : 975-16-0995-X

FIYATI

Perakende : 35\$

Toptan : 30\$

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

NUŞUK

1919 - 1927

BBS

PC CD-ROM

TÜKETİCİ KÜLTÜRÜ ANSİKLOPEDİSİ

TÜRKİYE TÜKETİCİLERİ KORUMA VE EĞİTİM VAKFI
(TÜKETİCİ VAKFI)

ANADOLU VARSAKLARINDA İNANÇ VE ÂDETLER

Ahmet Gökbel

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINI

www.kulturbakanligi.gov.tr

Türk edebiyatına yeni bir eser kazandıracak hikâyecilerin ödülü 'büyük' olacak.

VURİ ÜYELERİ

ÖYKÜ

Dr. Nezihe Arız (Başkan), *Yazar*

Füsun Akınlı *Eleştirmen*

Orhan Duru (Raporör), *Yazar*

Prof. Dr. Hırsal Emül *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi*

Ayla Kutlu *Yazar*

Mustafa Timsi *Türkiye İş Bankası A.Ş. Yönetim Kurulu Üyesi*

Doç. Dr. Abdullah Uçman *Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi*

RESİM

Prof. Dr. Adnan Turani (Başkan), *Ressam-Yazar*

Prof. Ozlemir Altan *Mimar Sinan Üniversitesi Gözel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi*

Şeref Bigalı *Ressam*

Prof. Neşe Erdök *Mimar Sinan Üniversitesi Gözel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi*

Dr. Kaymet Gülay (Raporör), *Ankara Üniversitesi DTCE Sanat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi-Eleştirmen*

A. Emre Kocaoğlu *Türkiye İş Bankası A.Ş. Yönetim Kurulu Üyesi*

Prof. Dr. Hısnattin Kogan *Marmara Üniversitesi Gözel Sanatlar Fakültesi Dekanı*

İŞ BANKASI BÜYÜK ÖDÜL '98

İNCELEME

Prof. Dr. Metin And (Başkan), *Türkiye Bilimler Akademisi Üyesi*

Prof. Dr. Mesut Genç *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı*

Prof. Dr. İhsan Güneş (Raporör), *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı*

Prof. Dr. Ahmet Mumen *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi*

Prof. Dr. Orhan Ögür *Marmara Çeşitli Bilimler Vakfı Başkanı*

Mustafa Özyürek *Türkiye İş Bankası A.Ş. Yönetim Kurulu Üyesi*

Orhan Şilber *Tarih Vakfı*

İş Bankası'nın tam 18 yıl önce başlattığı Büyük Ödül geleneği sürüyor. Bu yıl, Büyük Ödül'de Edebiyat alanındaki konu, 'Öykü'.

Ülkemize edebiyat, sanat ve bilim alanında değerli eserler kazandırmak, bu eserlerin yaratıcılarına layık oldukları desteği vermek için düzenlenen Büyük Ödül'ün bu yılki diğer konuları ise şöyle:
Sanat alanında (resim) 'Cumhuriyet Işığı'
Toplum ve İnsan Bilimleri alanında (inceleme) 'Cumhuriyet 75'.

Büyük Ödüller: her dal için 2 milyar lira, İş Bankası Büyük Ödül Simgesi ve Onur Belgesi'nden oluşuyor.

Nasıl katılacaksınız?

Eserlerin, en geç 30 Ekim 1998 Cuma günü saat 17.00'ye kadar Türkiye İş Bankası Genel Müdürlük Halkla İlişkiler Müdürlüğü Atatürk Bulvarı 191 Kavaklıdere 06684 Ankara adresine ulaşmış olması gerekiyor. Büyük Ödül için kişisel başvuru yapılabileceği gibi, ödül konusu olan dallarla ilgili kurum, kuruluş, yayınevleri, uzmanlar ve eleştirmenler de eser önerebilirler. Büyük Ödül Yönetmeliği'ni ve her dal için katılım koşullarını içeren broşürümüzü yukarıdaki adresten edinebilir, daha ayrıntılı bilgi için (0312) 413 95 62 numaralı telefonu arayabilirsiniz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI